

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
3 D
22

M

I. 10.7.
K. 6?

Jun H Hoge

ANIMADVERSIONES
In D. Pauli Apoſtoli Epiſtolam
AD
ROMANOS,
IN QUIBUS,
Collatis SYRI, ARABIS, VULGATI, ERASMI
& BEZÆ verſionibus, difficiliora quæque loca,
& maximè prætærita aliis illuſtrantur.

ACCESSIT
*Spicilegium in reliquas ejuſdem Apoſtoli,
ut & Catholicas Epiſtolas.*

AUCTORE
LUDOVICO DE DIEU.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

LUGD. BATAVOR.
Ex Officinâ Elzeviriorum.
A° cIↃ IↃ c XLVI.

Clariſsimis Doctiſsimiſque Viris,

D. IOHANNI DERRAMOUTIO,

ET

D. ABRAHAMO HEYDANO,

Eccleſiæ Leydenſis Paſtoribus Vigilantiſſimis.

POſthumum hunc fœtum optimi parentis nomini veſtro, Viri Clariſsimi, inſcribimus, qui non tam ire ad vos quam properare ſua ſponte videbatur. Veſtræ enim curæ ac judicio commiſſum, quanquam imperfectum & cui lima ultima deeſſet, dignum tamen judicaſtis qui hanc lucem publicam aſpiceret. Quare æquum erat ut quibus vitam quodammodo debe-

ret, eoſdem nunc patronos habeat; nec deſtituere poteſtis, quum, vobis auctoribus, omnium judiciis ac cenſuræ exponatur. Accedit veſtra cum auctore ac parente noſtro inviolata & incomparabilis amicitia, quam poſt ejus obitum ea pietate, amore, iiſque officiis erga nos, ſuaviſsimam matrem ac ſorores teſtati eſtis, ut ingrati ſimus ſi non publicè profiteamur quantum vobis debeamus. Cætera veſtra merita ac virtutes, rerum divinarum cognitionem ac ſcientiam, pacis ſtudium ſingulare, conſummatam eloquentiam, aliaque quæ aut vulgus aut eruditi æſtimant aut curant, hîc non tangimus. Novimus veſtram modeſtiam; & calumnia effecit ne vel maligniſsimus amplius de iis dubitare poſsit. In ſummam invidiam adducti, maluiſtis famam ad tempus negligere, quam conſcientiam aut

Eccleſiæ

Eccleſiæ pacem & tranquillitatem perdere, ſolo veritatis patrocinio tuti adverſus rumores mobilis & incautæ plebis. Digno imitatione hoc ſeculo exemplo, quo omnia ſunt controverſiarum plena, & Theologi plurimi feraliter inter ſe commiſsi gratiſsimum reformatæ religionis inimicis exhibent ſpectaculum. Deus Opt. Max. hanc vobis ſemper mentem, & vos Eccleſiæ ac nobis quam diutiſsime conſervet. XXIV. April. cIↃ IↃ C XLVI.

Vobis omni officio devincti

DANIEL ET LUDOVICUS DE DIEU.

TYPOGRAPHI
AD
LECTOREM.

Damus tibi tandem, Lector, etſi aliquantò ſerius voto noſtro, beatæ memoriæ viri, D. Ludovici de Dieu, *Theologi ſummi, doctiſsimum in divinam Pauli ad Romanos Epiſtolam Commentarium: quem paucis ante obitum diebus in hanc, quam vides, formam abſolverat, ut ſuccedaneus eſſet luculentis ſuis in Euangelia, & acta Apoſtolica lucubrationibus, & ſecuturarum in reliquas Epiſtolas commentationum obſes. In quo ſingularem ejus in eruendo Spiritus S. ſenſu* εὐστοχίαν *tibi ob oculos exhibemus, qua difficillimos & maxime vexatos iſtius Epiſtolæ locos, & pleriſque Interpretum intactos, ſupra quam dici poteſt feliciter enucleavit & expoſuit. Si quid judicare poſsumus, dignus eſt hic*

labor,

labor, qui poſt omnium, quotquot in hoc ſtudiorum genere nomen aliquod meriti ſunt, animadverſiones, lucem aſpiciat, & ſedulò legatur. Quidquid enim aliis præteritum aut neglectum, ita occupavit noſter, ut ſuum fecerit: quicquid parum dextrè aut ſolidè acceptum, inducta nova luce ita illuſtravit, ut non ſolum inveſtigandi laborem aliis alleviaverit, ſed & in pleriſque otium fecerit. Vt mirari ſubeat, tantum omnigenæ eruditionis theſaurum tam brevibus ſpatiis concludi potuiſſe. Adde his cum brevitate certantem perſpicuitatem, qua legentis attentionem & deſiderium ita explet, ut nunquam deſtituat, aut jejunum dimittat. Plurima hîc divino viro adjumento fuêre; immenſa linguarum Orientis, quibus ſacra Eruditio comparatur, & ſine quibus hæc talia ne tentanda quidem ſint, cognitio, exacta rituum & morum omnium gentium, præcipuè Iudaicæ, excuſſio, verbi divini aſſidua & non interrupta lectio & collatio, & quod præcipuum reor, pietatis & precum exercitium quotidianum. Quibus omnibus illud conſecutus

fuit,

fuit, ut quicquid in hoc genere, labore, ſtudio, induſtria, atq; adeo divina ope acquiri poteſt; illud omne huic largiter à divino Numine ſit indultum. Quàm præclarè cum rebus humanis ageretur, & quam luculenta ſtudiis noſtris acceſſio fieret, ſi Interpretes ſacri, huic viæ, quæ hîc monſtratur, inſiſtere eligerent, & indicta occupare mallent, quàm rhapſodias ſuas & male congeſtos Centones Orbi propinare! Atqui id eſt vitium ſeculi noſtri, quod ut ubique, ita & hîc mole laborat ſua. Dolendum ſanè præmaturo viri hujus inſignis obitu, interceptas nobis in reliquas Epiſtolas Commentationes, quas hiſce gemellas plane, ſine hoc foret, haberemus. Ne tamen illis in totum careres, ſpicilegio, quod hiſce ſubjungimus, proviſum eſt. Vale Candide Lector, &, ſi hæc non ingrata tibi fuiſſe nobis probaveris, propediem Notas ab eadem manu in difficiliora Veteris Teſtamenti loca ex Typographia noſtra expecta.

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

Cap. I. Vers. I.

Latine hanc Epiſtolam à Paulo Corrinthi fuiſſe conſcriptam, Epiſtolam autem ad Hebræos Hebraicè, reliquas Græcè, nullo fide digno teſtimonio aſſerit Scholiaſtes Syrus. Quod autem nomen ſuum expreſſum titulo præfixerit, id ſolitum ait eſſe Apoſtolum, quum ad eos ſcriberet, qui longinqui eſſent, nec eum noſſent. Quæ ſolida non eſt ratio. idem enim in Epiſtolis ad Timotheum, Titum & Philemonem factum, quibus erat notiſſimus. Fuiſſe porro è Saulo Paulum vocatum, ait, quum Antiochiam appuliſſet. Cur autem ſervum ſe Chriſti vocat? Triplices, inquit idem Scholiaſtes, ſunt ſervi. Naturales, ut creatura ratione creatoris, aut Violenti, ut mancipia quæ emuntur, aut Voluntarii, quomodo Moſes Dei ſervus dicitur. omnibus hiſce modis Paulus fuit ſervus Chriſti. Nam ܒܪܝܬܗ ܗܘ ܗܘܐ ܘܒܕܡܗ ܙܒܝܢ ܗܘܐ ܘܒܨܒܝܢܗ ܕܝܠܗ *creatura ejus erat, & per ſanguinem ejus emtus, & voluntate*

ſua Diſcipulus ejus factus. Addendum, quod à Chriſto ad miniſterium Euangelii vocatus, totum ſe arbitrio ejus devoverit.

κλητὸς ἀπόστολος. Syrus pro ἀσυνδέτῳ oratione habuit, quaſi legeres κλητὸς καὶ ἀπόστολος. non bene. ſenſus enim eſt, ut optimè obſervavit Cl. Beza, *ex vocatione Apoſtolus.*

Ibid. Ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, explicat id ad Gal. 1. 15. ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, &c. quod reſpici potius puto, quam, quod innuit Druſius, illud Act. 13. 2. ἀφορίσατε δή μοι τὸν Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. Hominum hæc erat actio, illa Dei. quæ hactenus tamen conveniunt, quod jubentur ſeparare Paulum ad id opus, ad quod jam ab utero ſeparaverat eum Deus. Non reſpici autem hîc nomen פרש, unde *Phariſæus*, id eſt *ſeparatus* jam ante converſionem dictus fuerat, ſatis ſolidè docet Doctiſſ. Camero in Myrothecio.

VERS. 2. Ὃ προεπηγγείλατο, &c. Totus hic verſus in recentioribus editionibus parentheſi includitur. in vetuſtioribus non item. quod laudo. videtur enim quod verſum ſequentem inchoat, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, rectè conſtrui cum προεπηγγείλατο. ita ſane Arabs, qui totum hunc verſum ſic interpretatur, الذي وعد من قبل على السن انبيايه في الكتب الطاهرة deinde ſubjicit v. ſequ. اظهار ابنه. ubi ambiguum eſt الذي quippe quod referri poteſt vel ad præcedens انجيل *Euangelium*, vel ad الله *Dei.* Si poſterius, verti debet, *Qui promiſit jam ante per linguas Prophetarum ſuorum in Scripturis ſacris, Manifeſtationem filii ſui.* Si prius, verti debet, *Quod promiſit jam ante, &c.* nempe, *Manifeſtationem filii ſui.* Senſus idem eſt. vult, Euangelium de filio, eſſe Manifeſtationem filii.

VERS. 3. Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα. Syrus τοῦ γενομένου vertit ܕܐܬܝܠܕ qui natus eſt.

eſt. Κατὰ σάρκα, ܒܒܣܪ *in carne.* ἐκ σπέρματος Δα-βίδ, ܡܢ ܙܪܥܐ ܕܒܝܬ ܕܘܝܕ *ex ſemine domus Davidis.* Eodem modo Arabs. Laudo hîc doctum Commentarium Cl. Bezæ.

VERS. 3. Τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ θεοῦ. Vulg. *qui prædeſtinatus eſt filius Dei*, quod procul dubio bene rejecerunt Eraſ. & Beza, qui habent, *qui declaratus eſt filius Dei.* ſimiliter fere, ſed dilutius, Syrus & Arabs, *qui cognitus eſt.* Nondum tamen probatum video, ὁρίζεσθαι ſignificare *declarari, manifeſtari, indicari, explicari, evulgari, oſtendi, demonſtrari*, aut ſimile quid. Fateor quidem ὁρίζειν non ſolum eſſe *definire, decernere, conſtituere & determinare* rem futuram. Sed ſæpe etiam de re præſenti dicit at pro *declarare* nondum nobis innotuit. Videtur quidem vicinum eſſe Logicorum ὁρίζειν. Sed id amplius quid dici. quam *declarare*. nempe, *definire*, *determinare*, id eſt rem intra ſuos fines ac terminos ita conſtituere, ut ex iis natura rei intelligatur, qualis in ſe ſit, & quomodo ab aliis differat. Sic & in Grammatica *Modus Indicativus* ὁριστικὸς dictus eſt Græcis, non tantum quod certum aliquid indicet ac declaret, ſed quia rem ſive præſentem, ſive præteritam, ſive futuram certis temporum limitibus includit ac determinat. Placet Heſychius, qui ὁρίζει vertit, ἵστησιν, ὅρον δίδωσι, κρίνει, θεματίζει, διαιρεῖ, ἀφορίζει. *ſtatuit, terminum dat, judicat, in certa poſitione collocat, dirimit, diſterminat.* Hinc verto, *qui determinatus eſt eſſe filius Dei*, id eſt, qui intra tales terminos eſt conſtitutus, iiſque ab aliis ita eſt diremtus ac diſterminatus, ut judicari aliter nec debeat, nec poſſit, quam quod ſit filius Dei. Sequitur, ἐν δυνάμει. Quod non verto adverbialiter, *potenter*, cum Cl. Beza, ſed cum vulgato, Eraſmo, Syro & Arabe, *in potentia*, aut *per potentiam*, abſolutè nempe ſic dictam, quatenus ea Deo propria eſt; qui propterea הגבורה ἡ

δύναμις Hebræis dicitur. Ita ut ἐν δυνάμει hîc terminum dicat, definitionem filii Dei ingredientem, quo probetur & dignoſcatur eſſe talis.

Additur, κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης. Vulgatus, Eraſ. & Beza, *ſecundum Spiritum ſanctificationis.* poſſet & *ſanctitatis* verti. Gloſſarium, ἁγιωσύνη, *ſanctificatio ſanctitas.* Sic 1 Theſſ. 3. 13. ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ, *inculpatos in ſanctitate.* atque ita *ſecundum Spiritum ſanctitatis*, idem eſſet quod *ſecundum Spiritum ſanctum.* Quomodo Syrus, Arabs & Chryſoſtomus hæc acceperunt. Sed quia *Spiritus ſanctus* non niſi tertiam divinitatis perſonam deſignat, hîc autem κατὰ σάρκα, & κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης tanquam duæ in Chriſto naturæ opponantur, maluerunt Orthodoxi *Spiritum ſanctificationis* reddere, & per eum naturam Chriſti divinam intelligere. quod rectè fieri, ſatis luculenter docetur in Myrothecio Cameronis. Sed fac dari adverſario ac hoſti divinitatis Chriſti, Spiritum S. hîc intelligi, etiam ſic naturam Chriſti divinam aſſeri affirmo. quum enim Spiritus S. ſit Filii Spiritus, à Filio eſſentiam communicatam habens, ejuſdem cum Filio numero eſſentiæ, &, quæ divinarum perſonarum in ſe invicem eſt περιχώρησις, ſemper in eo exiſtens, rectè dici videtur Chriſtus eſſe *Filius Dei ſecundum Spiritum S.* id eſt, ſecundum divinam eſſentiam, quam Spiritus S. habet à Filio, & in Filio, quamque adeo Filius habet eandem cum ipſo. Nam, ut loquitur Damaſcenus de Trinitate, ἀδιάστατοι αἱ ὑποστάσεις, καὶ ἀνεκφοίτητοι ἀλλήλων εἰσὶν, ἀσυγχύτως ἔχουσαι τὴν ἐν ἀλλήλαις περιχώρησιν. *Non poſſunt diſtare, & à ſe invicem diſcedere perſonæ, quippe quæ, inconfuſè tamen, ſe mutuo permeant.* ſicut quaſi per modum circuitus in ſe mutuo concedant, ſeque invicem capiant. ea enim vis eſt vocis περιχωρήσεως. Nec prætereundum videtur, inter argumenta, quibus Chriſtus θεάνθρωπος probatur eſſe verus Deus, efficaciſſimum fere eſſe, quod ex relatione

inter Chriſtum & Spiritum S. quæ omnem creaturæ conditionem longè excedit, petitur. Hinc enim homo ille dicitur unctus Spiritu S. ſupra omnes conſortes ſuos, quia idem Deus, Pſal. 45. 8. Spiritus Dei forma columbæ ſediſſe ſupra ipſum, quia idem filius Dei dilectus, Mat. 3. Hinc Chriſtus ait, *Pater mittet eum in nomine meo*. Joan. 14. 26. *Ego mittam eum à Patre.* Joan. 15. 26. & 16. 7. *Is de me teſtabitur.* Joan. 15. 26. *Is me glorificabit.* Joan. 16. 14. *Nam ex meo capiet.* Ibid. *Nam omnia quæ Pater habet, mea ſunt. ideo dixi, quod ex meo capiet.* Ibid. v. 15. Quæ omnia talia ſunt, ut creaturæ competere nequeant: quippe à quà Spiritus S. eo modo pendere non poteſt.

Sequitur ibidem, *ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν.* quæ Syrus & Arabs non de aliorum mortuorum, ſed ipſius Chriſti ex mortuis reſurrectione ritè interpretati ſunt. vide notas Bezæ, præſertim Eraſmi, quæ hîc ſunt doctiſſimæ. quibus addimus, eodem prorſus ſenſu paſſim ſumi *ἀνάστασιν νεκρῶν*, & *τὴν ἐκ νεκρῶν.* confer 1 Cor. 15. 12, 13. &c. cum Luc. 20. 35. & Act. 4. 2 Adeoque ſecundum eam phraſim uni etiam homini poſſe tribui *ἀνάστασιν νεκρῶν*, id eſt *τὴν ἐκ νεκρῶν.* Hinc eſt quod Act. 17. 32. de Athenienſibus dicitur, *ἀκούσαντες δὲ τὴν ἀνάστασιν νεκρῶν*, quum tamen Paulus verſ. 31. de ſolius Chriſti reſurrectione egiſſet. Sic Paulus Phil. 3. 11. optat *καταντᾶν εἰς ἀνάστασιν νεκρῶν.* non eo ſane ſenſu, ut pertingat ad aliorum mortuorum reſurrectionem, ſed ut ipſe aliquando beatè è mortuis reſurgat. Verùm licet hîc aliorum mortuorum reſurrectio intelligeretur, inde etiam validiſſime probatur Chriſti divinitas, quia ab ejus virtute illa pendet. Hinc enim Chriſtus Joh. 5. 21. ſe Patri parem probat, *quod ſicut Pater ſuſcitat mortuos & vivificat, ita & Filius vivificat quos vult.*

VERS. 5. *Δι᾽ οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.* Syrus reddi-

dit, quaſi legeretur, *δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, εἰς ὑπακοὴν πίστεως τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.* Et *εἰς ὑπακοὴν πίστεως* accepit pro *εἰς τὸ ὑπακούειν τῇ πίστει.* Sed longè ſatius eſt verborum ordinem ſervare, & omnia ad verbum vertere, ut mens Apoſtoli ſit, accepiſſe ſe gratiam apoſtolatus, ut in omnibus gentibus fidem pareret, quę pura puta eſt obedientia. nec pro ſuo, aliuſve creaturæ nomine datam ſibi eam gratiam, ſed pro ſolius Chriſti nomine, ut nec ſe, nec alios, ſed Chriſtum prædicaret. Cur autem fidei obedientia tribuitur? non tantum, quod fide obediamus omnibus præceptis Dei, ſed quod ipſa fides in obedientia conſiſtat. non enim rationibus nititur fides, ſed loquentis Dei veracitate, autoritate ac juſſu. cur credo tres eſſe in Deo perſonas, Chriſtum eſſe *θεάνθρωπον*, mortem ejus eſſe expiationem pro peccatis? quia Deus mentiri neſcius, omniumque Dominus, hæc de ſe Filioque ſuo teſtatur, ac credere jubet. Hîc Deo mentem ac rationem noſtram ſubjicere, obedire eſt.

VERS. 6. *Ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Syrus, ܕܐܦ ܐܢܬܘܢ ܡܢܗܘܢ ܐܢܬܘܢ. ܩܪ̈ܝܐ ܒܝܫܘܥ ܡܫܝܚܐ Trem. *Ex quibus etiam vos vocati eſtis in Ieſu Chriſto.* Verte, *ex quibus etiam vos eſtis, vocati in Ieſu Chriſto.* prius ܐܢܬܘܢ pronomen valet: alterum, verbum ſubſtantivum, cui ſubjungitur diſtinctio, plane ut in Græco. Porro *κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ*, Syrus vertit, *vocati in Ieſu Chriſto.* Beza melius, *à Ieſu Chriſto.* Laudo tamen Vulgatum, qui ad verbum habet, *vocati Ieſu Chriſti.* מְקוֹרָאֵי יֵשׁוּ הַמָּשִׁיחַ Inſignem enim conſtructio illa habet emphaſin. ſicut cum Marc. 13. 27. Chriſtus dicitur congregaturus *τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ*, non vertam *electos à ſe*, ſed *electos ſuos*, i. quos per electionem pro ſuis habet. ita & hîc non tantum gratia Chriſti, qua eos vocavit, deſignatur, ſed & dominium Chriſti, quo eos vi vocationis tanquam ſuos deinceps habet.

bet. ſicut Eſa. 48. 12. ישראל מקראי, *Iſrael vocatus meus*, id eſt, qui non modo à me es vocatus, ſed ſic vocatus ut meus ſis. atque hunc titulum, hoc jus & dominium in Eccleſiam ſolus ſibi Deus Iſraëlis vendicat. Unde colligendum, vel hoc nomine Chriſtum eſſe verum Deum, quod fideles, ipſius vocati nominentur.

Vers. 9. ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου. Non variant hîc Grȩca exemplaria, neque ab iis Vulgatus. Syrus ſimpliciter ܒܪܘܚܝ *in Spiritu*, vel *per Spiritum*. Quod cum ad Spiritum S. referri poſſit, Arabs tranſtulit بتايد الروح *per àuxilium Spiritùs.* Neque reſpuunt hunc ſenſum Græca, modo non cum Cl. Beza vertas, *cui ſervio Spiritu meo*, neglecta præpoſitione ἐν: ſed cum Vulgato, *in Spiritu meo.* deinde *in* pro *per*, ἐν pro διὰ, ut Hebræorum ב, quod frequens eſt, accipias. ut ſenſus ſit, cui ſervio per Spiritum mihi datum. Verùm ſimplicius eſt hæc de ſinceritate Pauli atque integritate intelligere, qua ſe abſque hypocriſi mente & animo ſervire Chriſto teſtetur.

Sequitur, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι. deinde v. 10. Πάντοτε ἐπὶ τ. προσευχῶν μου δεόμενος. Syrus & Arabs cum quibuſdam exemplaribus Græcis inchoant verſ. 10. à δεόμενος, reliqua cum verſ. 9. conjungunt, ubi tum ἀδιαλείπτως, tum πάντοτε legerunt.

Vers. 10. Εἴπως ἤδη ποτέ. Syrus ܐܢ ܡܢ ܗܫܐ, Tremell. *Si tandem.* verte, *ſi à nunc*, vel *ab hoc tempore.* ſic Græca ad verbum verto, *ſi quo modo jam aliquando.* pro quo Vulg. Eraſ. & Beza, *ſi quo modo tandem aliquando.*

Vers. 12. Συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν. Beza Bucerum ſecutus refert ad communem exhortationem. Vulg. Eraſ. Syrus & Arabs ad conſolationem. quibus adſtipulor: quia fidei in hoc verſu fit mentio, cujus præcipuus effectus eſt conſolatio. eoque propriè ſpectat χάρισμα πνευματικόν, quod

quod v. præcedenti impertiri ipſis avebat, εἰς τὸ ϛηριχθῆναι αὐτούς.

VERS. 13. Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν. Legerunt Syrus quoque & Arabs θέλω, non autem οἴομαι. vide Bezam.

VERS. 15. Οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον. Doctè obſervavavit Cl. Beza, ſimpliciter accipi poſſe pro οὕτω ἐγὼ πρόθυμός εἰμι. ſic Syrus & Arabs acceperunt, quorum ille, *Et ita ſatago ego.* hic, *propterea ſtudeo & conor.*

VERS. 16. Οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Scholiaſtes Syrus dictum hoc ab Apoſtolo ait, ܟܕ ܣܓܝܐܐ ܡܚܣܕܝܢ ܗܘܘ ܠܗ ܕܢܩܦ ܠܨܠܝܒܐ ܙܩܝܦܐ, *quandoquidem multi exprobrarent ipſi, quod adhæreret crucifixo.* Porro, ut nec Vulg. nec Syrus, ita nec Arabs legit τοῦ Χριστοῦ.

VERS. 17. *Ex fide in fidem*, id eſt, inquit Scholiaſtes Syrus, ܡܢ ܥܬܝܩܬܐ ܠܚܕܬܐ *è veteri in novam.* præſtat, è minori in majorem, id eſt, ex fide quæ in dies incrementum capit. ut rectè hîc Cl. Beza.

VERS. 18. Τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων. Beza, *ut qui veritatem injuſtè detineant.* Malim cum Vulgato ad verbum vertere, *qui veritatem in injuſtitia detinent.* neque enim ſenſus eſſe videtur, eos agnitam veritatem injuſtè & præter fas opprimere, ſed dum injuſtitiam cum veritate copulant, hanc per illam opprimere. Et hoc voluit Arabs, quando vertit paraphraſticè الذين يعرفون القسط ويرتكبون الاثم, *qui norunt veritatem, & perpetrant injuſtitiam.* id eſt, qui agnitâ veritate, peſſimi tamen ſunt, adeoque veritatem quidem tenent, ſed injuſtitiæ immixtam. Non videtur κατέχειν accepiſſe pro *detinere*, i. opprimere, ſed ſimpliciter pro *tenere*, ſeu *continere*, ſeu *poſſidere.* ut & Syrus, qui vertit ܐܚܝܕܝܢ *habent, tenent, poſſident.* qua ſignificatione κατέχειν uſurpatur 1 Cor. 7,30. & 2 Cor. 6,10.

nec

nec nego, quin rectum hoc loco ſenſum habeat. Sed videtur tamen majus quid & efficacius hîc dici. nempe, eos veritatem in injuſtitia detinere, id eſt cuſtodire, firmiter retinere, ne ab eâ ſeparari queat. eodem ſenſu, quo pii in corde bono ac honeſto *τὸν λόγον θεοῦ κατέχουσι*, Luc. 8.15. vel in injuſtitia captivam detinere, ne ſui juris ſit, ſed dominium peccati agnoſcere teneatur. eodem ſenſu quo quis dicitur *κατέχεσθαι νοσήματι detineri morbo*, Joh. 5.14. & ut ante redemtionem dicebamur *κατέχεσθαι ἐν νόμῳ detineri in lege*, Rom. 7.6. quia *ἐκυρίευε τοῦ ἀνθρώπου dominabatur homini*. v.1. vel denique in injuſtitia, id eſt per injuſtitiam retinere, remorari, impedire, quo minus vim ſuam exerere poſſit veritas. quomodo 2 Theſſ. 2.6.7. imperium Romanum dicitur *κατέχειν τὸν υἱὸν τῆς ἀπωλείας*, *remorari filium perditionis*, ne myſterium iniquitatis protinus in apertum erumperet. Adverſatur ſane quam maximè injuſtitia veritati, eamque vaſtat, ut tenebræ lucem. unde rectè & elegantiſſimè Ali, ظُلْمَةُ ٱلظُّلْمِ تُظْلِمُ ٱلْإِيمَانَ *tenebræ injuſtitiæ obtenebrant fidem.*

VERS. 19. *Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς.* ſicut Rom. 2. 4. *τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ* eſt *ἡ χρηστότης*, ita hîc Syrus & Arabs *τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ* acceperunt pro *ἡ γνῶσις τοῦ θεοῦ*, *cognitio Dei*, paſſivè ſc. ſumpta, qua Deus ab hominibus cognoſcitur. Hæc cognitio manifeſta eſt in ipſis, id eſt, ܟܝܢܐܝܬ ܐܝܬ ܠܗܘܢ ܒܢܝ̈ܢܫܐ ܕܡܢ ܒܪ̈ܝܬܐ ܢܕܥܘܢ ܠܒܪܘܝܐ *naturaliter habent homines, ut ex creaturis cognoſcant creatorem*, inquit Scholiaſtes Syrus.

VERS. 20. *Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται.* Digniſſimus hîc eſt Syrus qui bene perpendatur. ſic habet: ܟܣܝܬܗ ܓܝܪ ܕܐܠܗܐ

ܡܢ ܬܪܡܝܬܗ ܕܥܠܡܐ. ܠܒܪܝܬܗ ܒܣܘܟܠܐ ܡܬܚܙܝܢ Trem. & Bod. in Pariſ. *Occulta enim Dei à fundamentis mundi, in creaturis ſuis per intellectum conſpiciuntur.* Male *in creaturis ſuis.* pejus in Regiis, *ex ipſius creatione.* verte, *creaturis ipſius conſpiciuntur*, in Dat. caſu. vel *à creaturis ipſius.* Sæpe enim Syris Dativus uſurpatur pro Ablat. cum præpoſ. *à.* vide Mat. 14. 8. Luc. 23. 41. 1 Tim. 4.4. Joan. 13. 2. quale & illud Matth. 5. ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, *dictum eſt antiquis*, pro ab antiquis. ita hîc τοῖς ποιήμασι καθορᾶται putavit Syrus eſſe, *creaturis conſpiciuntur*, id eſt à creaturis, nempe ratione præditis. quemadmodum frequentiſſimè Hebræis בריה *creatura* hominem abſolute ſignificat. & κτίσις Marc. 16. 15. Præcipuè autem notanda eſt apud Syrum diſtinctio, qua ἀπὸ κτίσεως κόσμου non conſtruit, quod multi faciunt, cum ſequenti καθορᾶται, quaſi mens eſſet, Inviſibilia Dei facta eſſe jam inde à condito mundo viſibilia in creaturis, ſed cum præcedenti ἀόρατα. ut ſenſus ſit, Etſi Deus ſit inviſibilis, & omnia ejus inviſibilia, videlicet æterna ejus potentia & divinitas, neque inde à condito mundo ullius oculis ſint conſpecta, nec conſpici potuerint, non habere tamen quod conquerantur homines, non eſſe ſibi detectam Dei cognitionem. etſi enim illa Dei ſint ἀόρατα, ſunt tamen νοούμενα, & à creaturis rationalibus per intellectum conſpiciuntur. Idem manet ſenſus, etſi per τοῖς ποιήμασι non homines, ſed alias res factas intelligas. nempe, quæ à condito mundo fuerunt, & ſunt, & erunt ſemper inviſibilia Dei, per res creatas intellecta conſpici. Arabs eodem fere modo quo Syrus, واسرار الله منذ وضع اساس العالم انما يستبين لخلايقه بالفكر والفهم ، *Et arcana Dei inde à poſitione fundamentorum mundi, utique apparent creaturis ejus per cogitationem & intellectum.*

VERS.

Vers. 21. οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν. Arabs كما يجب له *ſicut conveniebat ei, ſicut decebat eum.*

Vers. 23. Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου. petita phraſis eſt ex Pſ.106.20. וַיָּמִירוּ אֶת־כְּבוֹדָם בְּתַבְנִית שׁוֹר καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν αὐτῶν ἐν ὁμοιώματι μόσχου. ſic habent LXX. niſi quod pro αὐτῶν *ſuam*, dixerunt αὐτοῦ *ejus*, quaſi כְּבוֹדוֹ legiſſent. Porro ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος ἀνθρώπου Beza vertit, *in efformatam imaginem hominis.* Magis placet Arabs, qui dixit شبه صورة الانسان *ſimilitudinem formæ hominis.* εἰκὼν enim non tantum imaginem ſeu effigiem formæ rei denotat, quæ hîc per ὁμοίωμα indigetatur, eſſetque tautologia, ſi hîc εἰκὼν idem ſignificaret: ſed ipſam etiam formam, figuram ac quaſi vultum rei. Hezychius Εἰκὼν, χαρακτὴρ, ὄψις, *effigies, vultus.* atque ita εἰκὼν ſumitur, quum homo dicitur κατ' εἰκόνα θεοῦ *ſecundum imaginem Dei* conditus. neque enim intelligitur imago quædam è Deo expreſſa, ſecundum quam homo ſit creatus. ſic enim eſſet imago imaginis è Deo expreſſæ. ſed id ipſum quod eſt in Deo, quod formæ ſeu ſpeciei nomine venit ἀνθρωποπαθῶς. quia ſicut pictor ipſam hominis eſſentiam exprimere nequit, ſed ejus tantùm externam formam ſeu ſpeciem, ſic Deo quaſi forma quædam & ſpecies tribuitur, ad quam tanquam ad ἀρχέτυπον homo ἔκτυπος formatus eſt. Ita hîc εἰκὼν ἀνθρώπου archetypum eſt, ectypum autem τὸ ὁμοίωμα ſive idolum, ſpeciem hominis referens. Sed juvat examinare quid ſit, ἤλλαξαν δόξαν θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος ἀνθρώπου. Mutatio quædam eſt, qua res fit alia quam erat. Hoc ſenſu in reſurrectione πάντες ἀλλαγησόμεθα, 1 Cor. 15. 11. Paulus optat ἀλλάξαι τὴν φωνὴν αὐτοῦ, Gal.4. 20. cœli ἀλλαγήσονται, Hebr.1. 12. Hoc Deo incorruptibili tribui nequit, cujus gloria non poteſt fieri alia. neque veritati, de qua infra Paulus v. 25. μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει. Veritas enim Dei non poteſt alia fieri quam eſt. Datur &

alia mutatio, quæ in permutatione conſiſtit, qua res una cum alia commutatur. Sic hunc locum accepit Arabs; quum reddidit واستبدلوا بمجد الله الذي لا يناله فساد شبه صورة الانسان الفاسد *& permutarunt in* (id eſt *cum*) *gloria Dei, quem non attingit corruptio, ſimilitudinem formæ hominis corruptibilis.* id eſt, ſicut cum merce commutatur pecunia, ſic ut loco mercis accipiatur pecunia, ita cum gloria Dei commutarunt effigiem hominis, ſic ut illius loco hæc accipiatur. Et obſerva, verbum استبدل, quod *permutare unum cum altero* ſignificat, conſtrui cum Beth rei quæ permutatione amittitur, & cum Accuſativo rei quæ acquiritur permutatione. Eandem conſtructionem obſervant Arabes, ubi permutationem hanc emendi verbo exprimunt. qualia ſunt in Alcorano Surata Bacara, اَلَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ *qui emerunt errorem recta via* (proprie, in rectâ viâ) *at non fuit lucro negotiatio eorum.* taxat infideles, qui inter rectam veritatis doctrinam & inter errores permutationem inſtituerunt, illam relinquentes ut hos arriperent. Ibidem, لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا *ne emite verſibus meis* (propriè, in verſibus meis) *pretium vile*, id eſt, ne hoſce meos verſus Alcoranicos, qui vitam æternam vobis offerunt, cum viliſſimis rebus hujus mundi permutate, ut harum gratia illos amittatis. Contra autem cum vendendi verbo hanc permutationem innuunt, conſtruitur verbum cum Beth rei quæ permutatione acquiritur, & cum Accuſ. rei quæ amittitur. tale eſt in ſententiis Ali litera ب، بِعِ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ تَرْبَحْ *vende mundum futura vita*, (proprie, in futura vita) *lucrum facies.* ſenſus eſt, permuta

muta mundum cum futura vita. Et eandem hanc conſtructionem habent apud Hebræos verba החליף & המיר, permutationem talem denotantia. ut Lev. 27.10. לֹא יַחֲלִיפֶנּוּ וְלֹא יָמִיר אֹתוֹ טוֹב בְּרָע וְרַע בְּטוֹב וְאִם הָמֵר יָמִיר בְּהֵמָה בִּבְהֵמָה וְהָיָה הוּא וּתְמוּרָתוֹ יִהְיֶה קֹּדֶשׁ׃ quod adverbum Helleniſtice ſonat, *οὐκ ἀλλάξει αὐτὸ, καὶ οὐ μεταλλάξει αὐτὸ, οὐ καλὸν ἐν πονηρῷ, οὐδὲ πονηρὸν ἐν καλῷ. ἐὰν ᾖ ἀλλάσσων ἀλλάξῃ κτῆνος ἐν κτήνει, ἔσται αὐτὸ καὶ τὸ ἄλλαγμα αὐτοῦ ἅγιον.* Eadem conſtructio eſt Pſal. 1c6. 20. וַיָּמִירוּ אֶת־כְּבוֹדָם בְּתַבְנִית שׁוֹר. ſenſus eſt, *glorioſiſſimum ſuum Deum permutarunt cum imagine bovis*, ſic Jer. 2, 11. עַמִּי הֵמִיר כְּבוֹדוֹ בְּלוֹא יוֹעִיל *populus meus permutavit gloriam ſuam cum re inutili.* Videtis rem quæ permutatione amittitur cum Accuſativo, quæ acquiritur cum ב *in* conſtrui. Eandem conſtructionem, & eodem ſenſu imitatus hîc eſt Apoſtolus, *ἤλλαξαν τὴν δόξαν*, &c. *ἐν ὁμοιώματι.* Et ſenſus hic quidem manifeſtiſſimus eſt. v. 25. ubi exponitur, qua ratione *μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει.* nempe quod *ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα.* Senſus eſt, permutaſſe eos veritatem Dei cum mendacio, quatenus Deum cum creaturis permutarunt, has potius quam illum colentes. quo quidem in cultu uſitatiſſimum eſt Scripturæ, imagines creaturarum אַיִן, הֶבֶל, שֶׁקֶר ſive כָּזָב, *nihil, vanitatem, mendacium vocare.* itaque neque *ἐν* in hiſce locutionibus pro *εἰς* accipio, ſed pro Hebræorum ב *cum*, neq; v. 25. velim *μετήλλαξαν* cum Cl. Beza vertere *tranſmutarunt*, ſed potius cum vulgato *commutarunt*. Syrus quoque in utroque verſu uſus eſt verbo ܚܠܦ, quod proprie *permutare* ſignificat, ſubſtituendo unum pro altero. unde ܚܠܦ *pro*, *loco*. ܚܠܦ ܫܡܐ *pronomen*, quod eſt loco nominis. & non cum lamed, id eſt *εἰς*, ſed ut Arabes & Hebræi cum Beth, id eſt *ἐν*, conſtruxit.

VERS. 24. *Παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν*, pro *εἰς τὰς ἐπιθυμίας.* ſicut *εἰς πάθη ἀτιμίας*,

verſ.26. & εἰς νοῦν ἀδόκιμον, verſ.28. Indifferenter enim apud LXX Interpretes παραδοῦναι conſtruitur cum εἰς & ἐν. Παρέδωκεν εἰς χεῖρας, & ἐν χειρί, paſſim per totum librum Judicum. In Hebræo eſt נתן conſtructum cum ב. vide Jud. 2. 10. &c. Idem eſt quod Pſal.81.13. Deus dicit, וָאֲשַׁלְּחֵהוּ בִּשְׁרִירוּת לִבָּם יֵלְכוּ בְּמוֹעֲצוֹתֵיהֶם ad verbum, Καὶ ἐξαπέστειλα αὐτοὺς ἐν τῇ πονηρίᾳ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα πορεύσωνται ἐν ταῖς βουλαῖς αὐτῶν. Scholiaſtes Syrus illud παρέδωκεν exponit, ܫܒܩ ܐܢܘܢ ܐܝܟ ܡܠܟܐ ܕܫܒܩ ܥܒܕܘܗܝ ܠܐ ܡܫܬܡܥܢܐ ܒܐܝܕܝ ܕܒܥܠܕܒܒܐ *deſeruit eos, ſicut rex qui deſerit ſervos ſuos inobedientes in manu hoſtium.* potius, tradidit eos, ſicut rex ſervos rebelles tradit carceri & vinculis.

VERS. 25. Παρὰ τὸν κτίσαντα. Syrus ܠܒܪ ܡܢ *magis quam creatorem.* Arabs فوق *ſupra creatorem.* ut & Eraſmus benè vertit. Etſi enim purgare ſe velint idololatræ, quod non ſolas Creaturas, ſed & creatorem colant, imo Creatorem per creaturas, ἀναπολόγητοι ſunt, quod creaturas ſupra Creatorem colant. hoc enim eſt exuere Creatorem omni ſua Majeſtate, ubi infra creaturas habetur.

VERS. 26. Εἰς πάθη ἀτιμίας. Syrus ܠܚܫ̈ܐ ܕܨܥܪܐ, Trem. *in libidines ignominiæ.* ܚܫ̈ܐ non *libidines*, ſed *dolores, paſſiones, perturbationes, affectus* ſignificat. à ܚܫ *dolere, affici.* Sequitur, *fœminæ enim earum mutarunt* τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν, Syrus ܡܫܡܫܬܐ ܕܟܝܢܗܝܢ ܐܫܬܡܫ ܡܟܝܢ ܕܠܐ ܘܒܡܕܡ *uſum naturæ ſuæ, & eo quod non eſt naturatum uſæ ſunt.* ubi obiter monemus, ܡܟܝܢ eſſe Peil conjug. Aphel, à verbo quieſcente media ܘ, ܟܢ, Hebraicè כון, *aptari, parari.* inde eſſe nomen ܟܝܢܐ *natura,*

natura, innata cuique rei aptitudo. Hinc in præt. Aphel ܐܟܝܢ. Benoni ܡܟܝܢ, Peil ܡܟܝܢ *naturatum, aptatum, aptitudine donatum.* hoc ergó vult, Uſas eas eſſe ejuſmodi rebus, quæ ad eum uſum, ut ſic dicam, non erant naturatæ, id eſt, natura ſua aptatæ.

Vers. 27. Καὶ τὴν ἀντιμισθίαν &c. Vulgatus, *Et mercedem*. Eraſ. *& præmium.* Beza, *& compenſationem.* Malim, *& viciſſitudinariam*, vel, *& reciprocam compenſationem,* quod Auguſtinus, citante Eraſmo, hunc locum enarrans, *mutuam*, niſi fallor, *mercedem* dixit, id eſt talionem, qua non quævis compenſatio, ſed idem quod peccatum eſt refertur. quod מדה כנגד מדה Hebræi dicunt. Senſus eſt; Illi gloriam incorruptibilis Dei mutarunt in ſimilitudinem rerum corruptibilium, atque ita verè fœdarunt gloriam Dei. Deus ſimili prorſus pœna eos ultus eſt, quum ſic eos ſibi ipſis tradidit, ut fœminæ naturalem virorum, & viri naturalem fœminarum uſum in eum qui contra naturam eſt mutantes, corpora ſua in ſeipſis fœdarint. Ineptiſſimi itaque ſunt Sanctitatis Dei patroni, & verè in Juſtitiam ejus injurii, qui Deum peccata peccatis punire negant. nihil Deo uſitatius eſt, quam viciſſim inobedientiam inobedientiâ compenſare. Quo pertinet dictum Ben Aſai in Pirke Aboth cap. 4. הוי רץ למצוה קלה כבחמורה וברח מן העבירה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה: *Feſtina ad præceptum leve tanquam ad grave, & fuge tranſgreſſionem. præceptum enim trahit præceptum, & tranſgreſſio tranſgreſſionem. quia merces præcepti, præceptum eſt, & tranſgreſſionis, tranſgreſſio.*

Vers. 28. Καὶ ὡς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Vulg. & Eraſm. *Et ſicut non probarunt.* Beza, *viſum eſt eis.* Syrus & Arabs, *judicarunt in ſeipſis.* deinde vertunt, *noſſe Deum.* Eraſmus, *agnoſcere.* quaſi culpentur, quod noverint quidem Deum, ut ante dictum, ſed cognitum non agno-

agnoverint. Beza, *retinere in notitia.* Laudo Vulgatum, qui ad verbum reddidit, *habere in notitia.* Ubi *in* mihi eſt *per. habere* eſt poſſidere. *probarunt*, eſt approbarunt, præclarum ac dignum judicarunt. Multi ſanè norunt Deum, qui tamen per notitiam eum non habent nec poſſident. eamque poſſeſſionem adeo non approbant, ut operæ precium ipſis non videatur operam ei dare. Norunt Deum, ſed tam parvi eum faciunt, ut habere eum, ipſis non probetur, quippe cujus loco idola & alias creaturas habere malint. ἐπίγνωσις eſt γνῶσις, ſicut Col. 1. 9. 1 Tim. 2. 4. 2 Tim. 2. 25. & 3. 7. & alibi ſæpe. Et ἐπιγινώσκειν, pro γινώσκειν Marc. 5. 30. Act. 27. 39. & alibi. neque cadit emphaſis pronunciatiationis in ἐν ἐπιγνώσει, ſed in verbum ἔχειν.

Sequitur, *tradidit eos Deus* εἰς νοῦν ἀδόκιμον. Beza, *in mentem omnis judicii expertem.* idem videtur Syrus voluiſſe, quum vertit ܠܗܰܘܢܳܐ ܣܪܺܝܩܳܐ *in mentem inanem*, id eſt vacuum omnis ſinceri judicii, vel *in mentem vanam*, εἰς νοῦν μάταιον. ſicut ſupra v. 21. pro ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν dixit, ܐܶܣܬܰܪܰܩܘ ܒܡܰܚܫܒܳܬܗܽܘܢ. Non video, cur non cum Vulg. & Eraſ. vertamus, *in reprobam mentem.* neque enim eo intelligitur mens æterno reprobationis decreto extra ſpem gratiæ & converſionis poſita, quo ſenſu reprobi electis opponuntur, ſed quæ inſtar reprobæ ſive improbatæ pecuniæ ſe habet, quæ in ſe nihil valens, inutilis eſt ad negociationis uſum, merceſque ſibi comparandas. Sic reproba mens eſt, quæ nihil præclarum, nihil Deo dignum, nihil ad pietatem valens habet, nihil cujus nomine Deo probetur. adeoque ſic Deo improbatur. ſicut ipſis Deus improbabatur, quum οὐκ ἐδοκίμασαν αὐτὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, id eſt, non tanti valoris eum duxerunt, ut cogniti ejus poſſeſſionem approbarent, eique ſedulo operam navarent. 2 Tim. 3. 8. memorantur ἄνθρωποι

καπ-

κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν. Et Tit. 1. 16. Πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι. id eſt ἄχρηστοι, & propterea ἀπόβλητοι. ita hîc ἀδόκιμος νοῦς eſt mens ad omnem pietatem juſtitiamque inutilis, ac propterea rejicienda.

VERS. 29. Κακοηθείας. Eraſmus, *malis præditi moribus.* compoſitionem vocis ſecutus eſt. Nam κακὸς *malus,* ἦθος *mos.* ſic Heſychius, κακοήθης, per κακότροπος, κακοηθείας per κακοτροπίας interpretatur. Vulgatus & Beza, *malignitate.* Citat Beza Ariſtotelem, qui κακοήθειαν definit, τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα, *cum prava ſuſpicione interpretamur omnia in pejus.* unde ſenes plerunque ait eſſe κακοήθεις *ſuſpicioſos.* ita videtur Syrus accepiſſe, quum vertit ܘܡܚܫܒܬܐ ܒܝܫܬܐ *& cogitationibus malis,* quales nempe ſunt ſuſpicioſorum hominum. ſic & Arabs.

VERS. 30. Καὶ θεοστυγεῖς. Syrus ܘܣܢܝܐܝܢ ܠܐܠܗܐ, Trem. *& odio habentes Deum.* Bod. & *oſores Dei.* id dicerent Syri ܘܣܢܝܢ ܠܐܠܗܐ, vel ܘܣܢܝܢ ܐܠܗܐ. at quod hoc loco occurrit, paſſivum eſt. vide Matth. 10. 22. & 24. 9. Marc. 13. 13. Luc. 21. 17. Tit. 1. 16. vertendum ergo, *& exoſi Deo.* Sic Arabs وهم مبغضون لله *& ſunt exoſi Deo.* Eraſmus & Beza θεοστυγεῖς, vertunt, *Dei oſores.* Vulgatus melius, *Deo odibiles.* Hezychius, θεοστυγεῖς μισούμενοι ὑπὸ θεοῦ. Gloſſarium, θεοστυγὴς *Deo peroſus.* ſicut βροτοστυγὴς *hominibus inviſus,* apud Æſchylum. θεοστύγης nec Græca exemplaria, nec Vulgatus, nec Syrus Arabsve legerunt. Sequitur, ἐφευρετὰς κακῶν, *inventores malarum rerum.* Quum enim ſagax ſit anima humana, derelicta à Deo ſit ſagaciſſima rerum malarum. Libet etiam ex impuriſſimo impoſtore Mahomet egregiam de hac re ſententiam diſcere, quæ extat in Surata Joſephi إِنَّ ٱلنَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِٱلسُّوءِ

utique anima eſt ſtudioſa mali. propriè *negotioſa in malo*, quaſi occupatiſſimam dicas in malis. Sed efficacius dixit Salomon Prov. 16.27. איש בליעל כרה רעה *vir nequitiæ effodit malum*, i. e. non aliter invenire malum ſtudet, quam foſſores aurum in fodinis. H. Stephanus ἐφευρετὴς *inventor*, *excogitator*. Hinc ἐφευρετὰς κακῶν rectè vertas, *excogitatores malarum rerum*. Suidas reddidit, τοὺς ἐπὶ τοῖς παλαιοῖς κακοῖς ἕτερα καινοτομοῦντας κακά, *qui ad vetera mala nova excogitant.* .

VERS. 31. Ἀσυνθέτους. Beza rectè *fœdifragi.* Et Eraſm. *pactorum nequaquam tenaces.* Hezychius vertit, μὴ ἐμμένοντας ταῖς συνθήκαις, *non inhærentes fœderibus.* addit μὴ συντεθειμένους, *non compoſitos.* Ita hoc loco Vulgatus interpres, *incompoſitos.* per quos non ἁπλῶς *inordinatæ vitæ homines* intellexit, ſed τὸ ἀσυνθέτους verbotenus exprimens, eos innuit qui in pactis ineundis ſervandiſque ſe cum aliis non componunt. Syrus ܘܕܩܝܡܐ ܠܝܬ ܥܡܗܘܢ *& quibus fœdus non eſt.* paulo plenius Arabs ولا عهد ولا وفاء لهم *& quibus neque fœdus eſt, neque præſtatio*, id eſt, qui nec ineunt fœdera, nec inita præſtant. Sequitur, ἀσπόνδους. Vulg. *abſque fœdere.* Eraſ. *neſcii fœderis.* Beza, *implacabiles.* Syrus & Arabs , *quibus pax non eſt.* Hezychius, Ἄσπονδοι, ἄγριοι, ἐχθροὶ καὶ μὴ μνημονεύοντες φιλίας ἢ διαθέσεως. ἀδιάλλακτοι. *feri, inimici, neque recordantes amicitiæ aut pacti. irreconciliabiles.* Ἀσπονδεῖ, οὐκ εἰρηνεύει, *non ſectatur pacem.*

VERS. 32. Δικαίωμα τοῦ θεοῦ. Vulg. & Eraſm. *juſtitiam Dei.* ut δικαίωμα νόμου eſt *juſtitia legis*, Rom. 8. 4. Beza, *jus Dei.* Syrus & Arabs, *judicium Dei*, quod nempe exercere ſolet in impios, ſicut Apoc. 15. 4. τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν *judicia tua manifeſtata ſunt.* Porro variantes hujus loci lectiones habes in notis Cl. Bezæ. Arabs novo etiam modo finem verſus tranſtulit. ſic enim totus verſus apud ipſum habet: *Qui norunt judicium Dei , quodque debetur*

mors

mors iis qui faciunt has turpitudines: & non contenti ſunt facere eas tantum, verum capiunt etiam ſocietatem cum iis qui conſentiunt ipſis in iis.

CAP. II.

VERS. 5. Ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ θεοῦ. Exemplaria quædam inter ἀποκαλύψεως & δικαιοκρισίας inferunt particulam καὶ, quam neque Vulgatus, neque Syrus & Arabs agnoverunt. at pro καὶ ἀποκαλύψεως Syrus vertit, quaſi legeres καὶ ἐν ἀποκαλύψει, ܘܒܓܠܝܢܐ, quod Trem. & Bod. non rectè verterunt, *& revelationis.* verte *& in revelationem.* ſic Arabs quoque ليوم الرجز ولظهور حكم, *ad diem iræ & ad manifeſtationem judicii.*

VERS. 8. οἱ δὲ ἐξ ἐριθείας, Syrus ܐܝܠܝܢ ܕܝܢ ܕܡܬܚܪܝܢ Boder. *Iis vero qui calumniatores ſunt.* melius Tremel. *Iis vero qui contentioſi ſunt.* malumus tamen, *iis vero qui reſiſtunt*, vel *contumaces ſunt.* nam Tit.2. verſ.9. ܐܝܠܝܢ ܕܡܬܚܪܝܢ ponitur pro ἀντιλέγοντες. Ferrarius ܚܪܐ *oppreſſit.* item *rebellavit, repugnavit, obſtitit.* ܚܪܝܢܐ & ܚܪܝܢܘܬܐ *rebellio, diſſenſio, repugnantia.* Arabibus hoc verbum eodem prorſus ſenſu eſt uſitatiſſimum. ut & hoc loco eo uſus eſt, interpres. واما الذين يعصون *verum qui rebelles ſunt.* non male expreſſerunt quod ſibi voluerit Apoſt. per οἱ ἐξ ἐριθείας, nempe qui Deo repugnant, & adverſus eum quaſi litigant & diſceptant.

VERS. 14. *Natura quæ legis ſunt faciunt.* An ergo lege naturæ ſervari quis potuit? contrarium intendit Apoſtolus, cujus ſcopus eſt probare, omnes & Judæos & Græcos ſub

 pec-

peccato eſſe, infra cap. 3. verſ. 9. eo ipſo enim, quod quædam quæ legis erant facerent, ſeipſos damnabant, quum alia adverſus legem facerent. nec ſufficit facere quæ ſunt legis, niſi eadem eo modo facias, qui legi convenit. At lex ſpiritualis eſt, homo autem per ſe carnalis, Rom. 7. 14. Gentes ergo, quum quæ legis erant facerent, carnaliter ea fecerunt, non ſpiritualiter. Itaque nec Deo qui Spiritus eſt, & à quo lex habet quod ſit ſpiritualis, grati verè fuerunt, quum quæ erant legis carnaliter facerent.

VERS. 15. Συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως. *unà teſtificante illorum conſcientia*, nempe unà cum lege, quam cordibus illorum inſcriptam dixit. Lex Deum referens, ſupremum judicem agit, teſtimoniumque obedientiæ vel inobedientiæ, adeoque vitæ aut mortis homini edit. Huic conſcientia tanquam inferior judex ſubordinatur, quæ legi parens, unà cum ea atteſtatur.

Sequitur, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων. Beza, *& cogitationibus ſe mutuo accuſantibus aut etiam excuſantibus.* μεταξὺ ἀλλήλων retulit ad τῶν λογισμῶν. Arabs autem ad ipſos gentiles, quatenus inter ſe alii eorum ſecundum, alii contra legem viverent. quaſi vertas, *& inter ipſos mutuo cogitationibus accuſantibus aut etiam excuſantibus.* vertit enim, اذ ضمايرهم تذنب بعضهم وتحتج على البعض. *quum cogitationes eorum accuſarent alios & excuſarent alios.* Quod ſi quis ad λογισμοὺς referre ea velit, malim cum Vulgato & Eraſm. ad verbum reddere *inter ſe.* neque enim ſenſus eſſe videtur, cogitationes ſe mutuo, id eſt aliam aliam accuſaſſe aut excuſaſſe, ſed inter ſe & quaſi alternatim ac per vices eum in quo reperiebantur. prout nempe unus idemq; nunc bene nunc male ageret, operaq; virtutum ac vitiorum vices quaſdam inter ſe obtinerent, ſimiliter cogitationes inter ſe vices nunc excuſandi nunc

accu-

accuſandi habuiſſe. Cogitationes hæ ſunt τῆς συνειδήσεως, quæ legem ſecuta movet cogitationes; ut ſecundum legem aut accuſent aut excuſent. in utroq; bona eſt iſtarum cogitationum functio. adeoque non conſiderantur, quatenus bonæ malæque mutuis accuſationibus excuſationibuſque erga ſe invicem in homine agunt, ſed quatenus conſcientiæ miniſtrantes erga hominem bene maleve agentem excuſando accuſandove ſeſe gerunt.

Vers. 17. Ἴδε σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ. de ἴδε vide notas Cl. Bezæ & Eraſm. quibus addo, Syrum quoque legiſſe εἰ δὲ, *ſi autem.* Neque propterea hiat conſtructio. ubique enim Syntaxis cohæret, & ſenſus completur verſ. 21. *Si tu autem Iudæus cognominaris* &c. *an ergo qui alium doces, teipſum non doces?* Porro ad Judæi cognomentum hæc Scholiaſtes Syrus adfert ܐܝܣܪܝܠܝܐ ܡܬܩܪܝܢ
ܗܘܘ. ܘܒܥܠܬܐ ܕܒܙܒܢ ܦܘܢܝܐ. ܡܫܟܚܐ
ܗܘܬ ܫܒܛ ܕܝܗܘܕܐ ܕܒܙܒܢ ܟܘܪܫ ܢܣܩ ܡܫܡܠܝܐܝܬ
ܥܡ ܙܪܘܒܒܠ. ܝܗܘܕܝܐ ܐܬܩܪܝܘ ܟܠܗܘܢ.
ܘܡܫܬܒܗܪܝܢ ܒܟܘܢܝܐ ܕܝܗܘܕܝܐ ܗܘ ܡܘܕܝܢܐ.
Iſraelitæ vocabantur. ſed quia tempore reditus (è Babylonia) *tribus Iudæ curavit ut adſcenderet tempore Cyri plenè cum Sorobabele, Iudæi vocati fuere omnes. ac ſuperbiebant cognomine Iudæi, quod confeſſorem ſignificat.*

Sequitur, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, *& requieſcis in lege.* cauſam reddit Scholiaſtes Syrus, cur quietis notione utatur. quia ſenſus eſt, inquit, ܕܠܐ ܥܡܠܐ ܐܝܬ ܠܟ ܢܡܘܣܐ ܡܬܪܨܢܐ *ſine labore habes legem directricem.* id eſt; non opus eſt te magno labore de voluntate Dei inquirere. legem Dei habes quæ te facile ac quietè ducit ac dirigit. At ſenſus potius eſt, Securus es in lege, tanquam in egregia

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

quadam prærogativa, & illuſtri amoris divini teſſera ac pignore. non laſſat te peccati onus, quippe qui ex lege quietem capias.

VERS. 18. Καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. verto, *& probas controverſias.* Beza, *ea quæ diſcrepant* nempe à lege. malim intelligi ea in quibus homines inter ſe diſcrepant, ubi diſſident, & de quibus controvertunt. ita enim apud Thucydidem ſæpe τὰ διαφέροντα ſumi docet H. Stephanus. ut & Budæus διάφορον πρᾶγμα vertit *res controverſa.* διάφορον *id quod inter ſcribentes non convenit.* Syrus noſter, ܘܦܪܫ ܐܢܬ ܚܫ̈ܚܬܐ, Trem. & Boder. *& diſcernis utilia*, verte, *decentia*, aut *convenientia*, *quæ fieri oportet*, τὰ δέοντα. nihil aliud enim vox Syra deſignat. Et apud Hezychium Διαφέρει, ἀνήκει *convenit.* addit, πρέχει., ὑπερέχει, βέλτιόν ἐστι, *eminet, excellit, melius eſt.* Διαφερόντως, ἐξαιρέτως *excellenter.* Hinc Eraſm. *ac probas eximia.* Ut & Vulgatus Philip. 1. 10. vertit *potiora.* at hoc loco habet *utilia.* nam & διαφέρειν interdum idem quod συμφέρειν. *conducere*, *utile eſſe.* Eſt & *referre, intereſſe, attinere.* Gloſſarium διαφέρει *intereſt, refert.* ſic ſæpe dicunt, οὐδὲν σοὶ διαφέρει, *nihil tua refert, nihil ad te.* διαφέρει σοὶ τοῦτο. *intereſt tua hoc.* hinc τὸ διαφέρον, *quod intereſt, quod ad rem aliquam attinet, ad eam requiritur, eique eſt neceſſarium.* Sic Epictetus in Enchir. paragr. 32. cum docuiſſet, eos, qui ad cœnam invitant, non id gratis facere, ſed vendere cœnam pretio, dum laudari volunt & coli, addit, δὸς οὖν τὸ διαφέρον, εἴ σοι λυσιτελεῖ, ὅσου πωλεῖται, *da igitur quod intereſt*, vel quod requiritur, *ſi tibi utile eſt, quo venditur.* Ita hîc τὰ διαφέροντα poſſent eſſe neceſſaria, quæ interſunt & requiruntur ad ſalutem, & ad gloriam Dei attinent.

VERS. 20. Ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ. Vulg. & Eraſm. *habentem formam cognitionis* &c. rectè.

rectè. ſed non eo ſenſu, quo Hypocritæ dicuntur habere *μόρφωσιν τῆς εὐσεβείας formam*, i. externam ſpeciem & apparentiam, *pietatis*, 1 Tim 3.5. Conſtructio enim eſt, πέποιθάς σεαυτὸν εἶναι ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως. ac non confidebant, ſe præter umbram ac ſpeciem nihil habere, etſi revera ita eſſet: ſed de ſolidiſſima veritatis cognitione gloriabantur. Eſt ergo hîc *μόρφωσις τῆς ἀληθείας*, idem quod *τύπος τῆς διδαχῆς*, Rom. 6. 17. Forma nempe, tum paſſive ſumta, quâ illi ex lege informatos ſe jactabant, quam efformationem cognitionis & veritatis dicere poſſis; tum activè, qua alios viciſſim informare poſſe gloriabantur, quam *informationem* dixit Cl. Beza. Syrus ܕܘܡܣܐ, Arabs شبه *ſimilitudinem* tranſtulêre, id eſt effigiem quæ totius veritatis corpus & conformationem quaſi in imagine & ſimilitudine repræſentaret, quam *ὑποτύπωσιν ὑγιαινόντων λόγων* dixit Apoſtolus 2 Tim. 1. 13.

VERS. 25. Ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς. Syrus ܐܢ ܥܒܪܬ: ܠܟ ܕܝܢ ܡܢ ܢܡܘܣܐ, ad verbum, *ſi tranſeas tibi autem à lege*, quod Trem. *ſi reſilias à lege.* Annoto id, ut obſervem, quid propriè ſit *tranſgredi legem. trans* enim non ſignificat ibi *ultra*, ut quum tranſire fluvium, id eſt, in ulteriorem ejus ripam ire, quis dicitur, quod διαβαίνειν & διέρχεσθαι Græcis dicitur, ſed *præter, juxta*, ut tranſire domum dicitur, qui eam præterit, & ad latus relictâ tranſit, quod propriè παραβαίνειν, & παρέρχεσθαι dicunt Græci. Παραβάτης ergo νόμου eſt, qui legem ſibi poſitam ſciens, ad eam non accedit, ſed præterit, & ad latus quaſi relictam tranſiens, ab ea digreditur.

VERS. 26. Εἰς περιτομὴν λογισθήσεται. Apud Chryſoſtomum legitur περιτραπήσεται. deinde in Commentario ait legi μετατραπήσεται. ſubjungit tandem, οὐκ εἶπε λογισθήσεται,

σεται, ἀλλὰ τραπήσεται, ὅ ἐστι ἐμφατικώτερον. Mirum id ſanè. quum Græca exemplaria, una cum Vulgato, Syro & Arabe, conſtanter legant λογισθήσεται.

VERS. 27. *Καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα* &c. Perperam hæc Syrus, & ex eo Arabs tranſtulerunt, quaſi lectum fuiſſet, *καὶ κρινεῖ ἀκροβυστία, ἡ ἐκ φύσεως νόμον πληροῦσα.* Exiſtimaſſe videntur, eoſdem hîc deſcribi, de quibus ſupra verſ. 14. dictum, quod *φύσει τὰ τοῦ νόμου πράσσουσι.* Ac longe diverſiſſima ſunt iſta loca. ut enim Gentes natura quæ ſunt legis faciant, vi legis naturæ fieri poteſt; at ut ex natura legem ſic præſtent, ut præputium ipſis pro Circumciſione reputetur, id longiſſimè vires naturæ & ejus legem ſuperat. cordis enim circumciſionem comprehendit. quæ ipſiſſima fœderis gratiæ promiſſio eſt, Deut. 30. 6. Quod autem *τῷ νόμον πληροῦσα* perfectam omnibuſque numeris abſolutam præſtationem innui quidam volunt, frivolum eſt. In Syriaſmo enim, qui Apoſtolis tunc temporis vernaculus erat, idem eſt *νόμον πράττειν* & *πληροῦν.* Quod vel ex verſ. 25. clarum eſſe poteſt, ubi pro *ἐὰν νόμον πράσσῃς*, Syrus habet ܐܢ ܢܡܘܣܐ ܬܫܠܡ. eodem verbo uſus, quo hîc pro *πληροῦν.* Et cap. 5. 3. pro *ἡ θλῖψις ὑπομονὴν κατεργάζεται*, *afflictio patientiam operatur*, Syrus habet ܡܫܡܠܐ ܠܢ, *πληροῖ ἐν ἡμῖν.* Tale eſt illud Jac. 2. verſ. 8. *Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικόν. Si igitur legem præſtatis regiam*, ſic nempe, ut charitatem lege mandatam *προσωποληψίᾳ* non violetis. ne ſomniavit quidem Apoſtolus Jac. plenariam perfectionem, qui cap. 3. 1. ait, nos omnes in multis impingere. addo illud Gal. 5. 16. *Spiritu ambulate, & cupiditatem carnis οὐ μὴ τελέσητε, non præſtabitis.* Ita & hîc, *Et condemnabit id quod ex natura præputium eſt, legem præſtans.*

Sequitur, *σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου.*

Quo-

Quomodo equidem Judæus tranſgreſſor legis fuit per literam & Circumciſionem? Rectum eſt, quod dicit Cl. Beza, innuere Apoſtolum, Judæos non modo non juſtificari circumciſione externa, quum tranſgreſſores eſſent legis, ſed etiam velut ea ipſa circumciſione, quam profanabant, eos effici nocentiores. Sicut baptizati, qui ſe in dies magis polluunt, eo ipſo quod baptizati ſunt, magis fiunt iræ Dei obnoxii. Addimus, hypocritas Judæorum, adverſus quos hîc agit Apoſtolus, ex ipſa divinis digitis ſcripta lege, & ex Circumciſione ſecuriores & ad peccandum audaciores eſſe factos. Quum enim ſcripta Dei lex, & præclarum illud fœderis ſignum Circumciſio, duo eſſent præſtantiſſima amoris divini teſtimonia, & illuſtriſſima Judaici populi privilegia, habere ſe ſemper autumabant, cur in lege requieſcerent, & in Deo legis Circumciſioniſque autore gloriarentur, ut ſupra v. 17. locutus eſt Apoſtolus, etſi licentius peccatis ſuis indulgerent. atque ita verè per literam legis & Circumciſionem facti ſunt tranſgreſſores legis. quid ergo ſanctitatis & gloriæ attulerunt illa, quibus ipſi ad peccandum etiam abutebantur? Atque hoc videtur vidiſſe Arabs, quum pro διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς, dixit من كتابك وختانك *ex ſcripto tuo & circumciſione tua*, q. d. ex eo ipſo quod ſcriptam legem habes, quodque circumciſus es, tranſgrediendæ legis anſam arripis.

VERS. 28. Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ, Ἰουδαῖός ἐστιν. Syrus ܠܐ ܗܘܐ ܓܝܪ ܗܘ ܕܒܓܠܝܐ ܗܘ ܗܘ ܝܗܘܕܝܐ Trem. *non enim qui in manifeſto Iudæus eſt*, incompleto ſenſu, quia malè diſtinxit, & præter uſum linguæ, ubi ܗܘ nunquam uſurpatur pro verbo ſubſtantivo, ſed pro pronomine demonſtrativo. ܗܘ autem quod ſequitur poſt

ܗܘ valet verbum ſubſtantivum. Sic ergo diſtinguendum, ܠܐ ܗܘܐ ܡܢ ܕܒܓܠܝܐ *non enim qui in manifeſto*, ſupple, eſt, ܗܘ ܗܘ ܝܗܘܕܝܐ *is eſt Iudæus.*

VERS. 29. *Οὗ ὁ ἔπαινος* &c. Syrus & Arabs ad circumciſionem referunt, quod genus non patitur. Beza *οὗ* ſup. *ἰουδαίου cujus* Judæi. Conſideretur an non ad præcedens *ἐν πνεύματι* referri poſſit, de quo dixerat, veram circumciſionem eſſe cordis, in ſpiritu, non litera: cujus, ſup. ſpiritus, laus ex Deo eſt, non ex hominibus. Etſi enim ipſa etiam circumciſionis litera ex Dei ſit inſtituto, quatenus tamen à Spiritu ſeparata manibus hominum peragitur, ex hominibus laudem habet, ac propterea, *ἐν σαρκὶ χειροποίητος* dicitur, Eph. 2. 11. quicquid autem in interna cordis circumciſione Spiritus eſt, id totum, quia *ἀχειροποίητον* eſt, à Deo laudem habet. Vel *οὗ* poteſt neutro genere ſubſtantivè ſumi, ut tum ad verum Judæum, tum ad veram Circumciſionem referatur, ad totum nempe negocium, de quo hoc verſu actum fuit, ac verti, *Cujus rei laus ex Deo eſt.* Sed malim ad Spiritum referre. niſi forte melius *οὗ* vertatur *ubi.* ſicut Rom. 5. 20. quod hoc loco non diſplicet.

CAP. III.

VERS. 2. *Ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ θεοῦ.* Ambigua conſtructio, quia *τὰ λόγια* & nominativi & accuſativi caſus eſſe poteſt. primo modo conſtructio eſt, qualis 1 Tim. 3. 16. *ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ creditus eſt in mundo*, nempe Chriſtus. Et 1 Theſſ. 1. 10. *ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς, ſtabilita eſt fides teſtimonii noſtri erga vos.* ita hoc loco, *ſtabilita eſt fides verborum Dei*, nempe per circumciſionem, tanquam ſigillum fœderis. quæ certe magna eſt *ὠφέλεια τῆς περιτομῆς*,

&

& magnum περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου. Altero modo conſtructio eſt, qualis Gal. 2. 7. πεπίστευμαι τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, ὥσπερ ὁ Πέτρος τῆς περιτομῆς, *concreditus ſum Euangelium* (id eſt, concreditum mihi eſt Euangelium) *præputii, ut & Petro circumciſionis.* Sic hoc loco Vulgatus, *quia credita ſunt illis eloquia Dei.* ſimiliter Eraſmus & Beza. Syrus habet ܐܬܗܝܡܢܘ ܡ̈ܠܘܗܝ ܕܐܠܗܐ. ubi Tremel. priorem eligens modum vertit, *fideles facti ſunt ſermones Dei,* id eſt, ſic confirmati ut fides eis haberetur, aut merito habenda eſſet. quomodo ܐܬܗܝܡܢ uſurpatur in allatis locis 1 Tim. 3. 16. 1 Theſſ. 1. 10. At hic ſenſus ille locum in Syro non habet, quia ܡ̈ܠܘ ex ſingul. ܡܠܬܐ fœmininum eſt. vide Actor. 2. verſ. 4. & 7. 38. & 17. v. 20. itaque ܐܬܗܝܡ̈ܢܝ dicendum fuiſſet. fefellit Tremellius Cl. Bezam, qui Syrum negat phraſin intellexiſſe. intellexit optimè: vertendus enim eſt *concrediti ſunt* (id eſt, concredita ſunt illis) *eloquia Dei.* Quomodo etiam ܐܬܗܝܡܢ uſurpatur dicto loco Gal. 2. v. 7. & 1 Tim. 1. 11. Tit. 1. 3. At in Arabe nulla ambiguitas, qui primum eligens modum vertit, اول ذلك التصديق بكلام الله *primum hoc eſt, verificatio verbi Dei.* Senſus eſt, magnum eſſe circumciſionis, adeoque gentis Judaicæ privilegium, & hoc quidem præcipuum, quod per eam veritas ac fides promiſſionum Dei aſſerta eſſet. quæ ſententia cum ſequentibus optimè convenire videtur, rectè enim inde infert Apoſtolus, etſi quidam infideles fuerint, incredulitatem eorum fidem Dei non potuiſſe abrogare. quia non ſtetit per eloquia Dei, cur fide non reciperentur, quippe quorum fides per circumciſionem confirmata erat inter ipſos.

VERS. 3. Εἰ ἠπίστησάν τινες; Beza, *ſi infidi fuerunt quidam?* malim cum Vulg. Eraſm. Syro & Arabe, *ſi increduli fue-*

fuerunt, aut *ſi non crediderunt.* & *ἡ ἀπιστία αὐτῶν incredulitas. eorum*, potius quam *infidelitas.* Accuſari enim eos arbitror, quod eloquiis Dei, per Circumciſionem confirmatis & ſtabilitis, fidem non habuerint. nec tamen inde Circumciſioni utilitas ſua ademta fuit. fides enim Dei, i. promiſſionis ipſius veritas, quam Circumciſione obſignaverat, ipſorum incredulitate non potuit aboleri. Apoſtolus dixit, *μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ θεοῦ καταργήσει; Num ipſorum incredulitas fidem Dei abolebit?* Vulgatus, evacuabit. ubi annotat Cl. Beza, Cyprianum legiſſe *evacuavit.* addo, & Syrum reddidiſſe per præteritum. At Arabem per futurum. Eodem ſenſus redit. nam *an evacuabit?* idem valet atque, *an dicemus evacuaſſe?* de re enim non futura, ſed præterita agitur.

VERS. 4. *μὴ γένοιτο.* Syrus ܚܣ de quo nonnihil diximus ad Matth. 16. 22. Hîc autem addendum eſt aliquid, quia inſolens hoc merito multis videatur, *abſit* efferri per præteritum ܚܣ, quod *pepercit* ſignificat. At monemus, uſitatiſſimum eſſe Orientalibus, vota ſua per præteritum exprimere. Hinc apud Rabbinos נְטָרֵה רַחֲמָנָא וּפָרְקֵה (quod abbreviatè ſolent ſcribere נ״ר) propriè *cuſtodivit eum Deus miſericors & liberavit eum*, pro cuſtodiat & liberet. euphemia eſt de viventibus. ſic apud Arabes, de Muhammede euphemia eſt صَلَّى الله عليه *benedicat ei Deus.* de primis ejus aſſeclis, quales erant Ali, Abubeccar, & alii ſeptem, رضي الله عنهم *acceptos eos habeat Deus.* de poſterioribus aſſeclis, viris præclaris, رحمهم الله *miſereatur eorum Deus.* quæ omnia præterita ſunt. Sic in hiſtoria Timouri ſive Tamerlanis p. 10. ادام الله تعالى ايام حياته وامدّ الاسلام والمسلمين بيامن بركاته *proroget Deus Opt. Max. dies vitæ ejus, & juvet Iſlamiſmum & muſlimos per præſidia precationum ejus*, ubi امدّ & ادام ſunt præterita. Se-

Sequitur ex Pſal.51. 6. *ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου.* quæritur, quomodo *ὅπως ut* cohæreat cum præcedentibus, *In te ſolum peccavi, & feci malum in oculis tuis, ut juſtificeris.* Trem. & Junius interponunt, *Agnoſco.* quia non potuit David perpetraſſe peccatum, ut juſtificaretur Deus, ſed in eum finem agnoſcit peccatum. Pagninus præcedentia Pſalmi Parentheſi includit, ut quod verſ. 4. dictum fuit, *à peccato meo munda me,* conſtruat cum *ut juſtificeris.* At his non opus erit, ſi dicamus *ὅπως* Imperandi vim hîc habere. cujus exempla plurima profert Budæus. ſuggeſſit & alia duo Cl. Joh. Cloppenburgius, unum ex Theocr. Idul. 1. alterum ex Cyclope Euripidis, ubi Ulyſſes ad Sylenum, *ἀλλ' ὅπως ἀνὴρ ἔσῃ, ſed vir eſto.* Idem uſus interdum eſt Synonymæ particulæ *ἵνα* ut Marc. 5. 23. *ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς, ut veniens imponas,* pro *veniens impone.* Vulgatus, Syrus & Arabs, *veni, impone.* & Epheſ. 5, 33. *ἡ δὲ γυνὴ, ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.* Vulgatus, Syr. & Ar. *timeat virum.* Ubi ſimul utile erit monere, uſitatiſſimum eſſe in lingua Arabica, ut لِ & لَعَلَّ quæ propriè *ut* ſignificant, futuris juncta Imperativum forment. لِ quidem, cum Apocopen futuro inducit, لَعَلَّ autem etiam ſine Apocope. ut in Surata Bacara, وَلِتُكْمِلُوا ٱلْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا ٱللَّهَ عَلَى مَا هَدَيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ: *Et perficite numerum, & magnificate Deum propterea quod direxit vos, & gratos vos præbete.* Ita hîc, *ὅπως δικαιωθῇς, Iuſtificator in ſermonibus tuis, & vincito quando judicas.* Fateor tamen apud LXX. Interpretes, qui non ſimpliciter *ὅπως*, ſed *ὅπως ἂν* dixerunt, per *ut* potius vertendum. quo ſenſu, dicemus poſtea.

 Porro

Porro τὸ δικαιωθῇς respondet Hebræo תִּזְכֶּה. à verbo צדק, quod apud Arabes non modo *juſtum eſſe*, ſed longè frequentius *verum, veracem eſſe* ſignificat. צדיק *verus*. צדק *veritas*. Atque idem in Hebraiſmo obtinere, liquet ex LXX. Interpretibus, qui paſſim δικαιοσύνη dicunt pro אמת *veritas*. & ἄδικος pro ψευδὴς *falſus*. quod fusè ſatis demonſtravimus Luc. 16.9. Hinc δίκαιος pro ἀληθὴς, 1 Joan. 1.9. Idem hîc uſu venire arbitramur. quum enim ſcopus Apoſtoli ſit probare Deum eſſe veracem, etſi omnes homines ſint mendaces, optimè id ex loco hoc Pſalmi probatur, ſi vertas, *ut verus agnoſcaris in verbis tuis.* quid? quod veritatem hîc intelligi, per ἐν τοῖς λόγοις σου ſatis apertè indicatur. verbis enim veritas potius quam juſtitia reſpondet. Nec aliter capiendum puto illud Matth. 11. 19. ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς, *vera agnita eſt ſapientia à filiis ſuis*. q.d. *verificata eſt*. Et hîc *ut verificeris in verbis tuis.*

Additur, καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. In Hebræo eſt, תִּזְכֶּה בְשָׁפְטֶךָ, quod vertunt, *& mundus ſis quum tu judicas*. At agnoverunt LXX. verbum זכה apud Hebræos etiam valere, quod apud Syros, *vincere*. quemadmodum & hoc loco Syrus habet ܘܬܙܟܐ ܟܕ ܕܐܢܝܢ ܠܟ *ut vincas quum judicant te*. ubique pro νικᾶν uſurpat זְכָא: & pro νίκη זָכוּתָא. qua ſignificatione in Thalmud quoque verbum hoc eſt uſitatiſſimum. quocirca laudandos arbitror LXX. Interpretes, nec ab eorum verſione, quam Apoſtolus quoque expreſſit, recedendum. ἐν τῷ κρίνεσθαί σε, Vulg. Eraſm. Syr. & Arabs paſſivè acceperunt, *quum judicaris*. Beza activè, *quum tu judicas*. quia in Hebræo eſt בְּשָׁפְטֶךָ. At Gerundium illud, *in judicando te*, tam poteſt verti, *quum judicant te*, id eſt, quum judicaris, quam *quum judicas tu*. talia plurima ſunt, quæ, etſi conjugationis activæ, in Infinitivo præfixis literis בכלם paſſivè transferri patiuntur. vide Gen. 5. verſ. 25.

Exod.

Exod.9.16. & alibi. Mens Prophetæ eſſe videtur, ex occaſione peccati ſui ſe cum Deo ita conferre, ut ex ſui depreſſione Deus efferatur. Peccavi in te, inquit, & quod diſplicuit tibi commiſi, quem id minimè decebat, & à quo aliud omnino exſpectandum erat. adeo mendacis ſum & inconſtantis naturæ, dignus qui ſuccumbam & nihil regeram, ubi à te & ab hominibus judicor. quod etſi peſſimè à me factum, à tua tamen providentia ſanctè eſt gubernatum, ut liqueat omnes homines, etiam ſanctiſſimos quoſque, eſſe mendaces: te ſolum veracem ac fidelem, adeoque ſemper victorem, quibuſcunque judiciis impetaris. unde rectè colligit Apoſtolus, tantum abfuiſſe, ut fides Dei ab ipſorum vinceretur incredulitate, ejuſque præclaris promiſſionibus Circumciſione obſignatis non conſtiterit ſua veritas, ut contra ex ipſorum, quippe mendacium hominum, incredulitate magis appareat Dei infallibilis veritas, ſicut David fatetur, poſtquam peccatis ſuis naturæ ſuæ mendacem inconſtantemque conditionem prodidit, tanto magis Deo conſtitiſſe infallibilis fidei ac veritatis laudem. Quorſum autem hæc omnia? ut incredulos Judæos, qui ex operibus juſtificari volebant, tanto magis reos ageret, omnemque gloriandi anſam eriperet: quandoquidem per Deum quidem non ſteterit, quo minus egregiam gloriandi materiam haberent: quum fœdus ſuum ipſis dederit, unde Judæi ſint nominati, illiuſque fœderis promiſſiones Circumciſione obſignaverit. idque tam conſtanti fide, ut nulla hominum incredulitate effici potuerit, ut non veriſſimus in dictis ſuis inveniretur. Magna ergo fuit, ſi Deum ſpectes, iſtius fœderis ac Circumciſionis inter Judæos gratia, utilitas ac prærogativa: & tanto major iſtius populi nequitia, quod ex tantis tamque utilibus Dei donis ad ſalutem nihil profecerint. quia autem hinc prætextus aliquis incredulitati ipſorum prætendi videbatur,

debatur,

debatur, ſiquidem ea fidei Dei non tantum nihil derogavit, ſed & eam magis illuſtravit, ſolvit id Apoſtolus verſibus ſequentibus.

VERS. 5. Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι. per ἀδικίαν, ψεῦσμα, per δικαιοσύνην, ἀλήθειαν intelligi, ipſe Apoſtolus indicat verſ.7. vide quæſo rurſus quæ Luc. 16. 9. ſuper hac re à nobis ſunt allata. quod quum vidiſſet Arabs, pro ἀδικία ἡμῶν dixit كذبنا *mendacium noſtrum.* & pro δικαιοσύνην θεοῦ, بر الله وصدق قوله *juſtitiam Dei & veritatem verbi ejus,* poſteriori ſcilicet prius explicante. συνίστησι, Vulgat. Eraſm. & Beza, *commendat.* Syrus ad verbum ܡܩܝܡ *conſtituit, ſtabilit.* Arabs يثبت *confirmat.* Hebraicè cum Syro מְקַיֵּם vertendum, quod LXX. dicerent βεβαιοῖ *confirmat.* Sic enim transferunt Pſal. 119. 28. vel κυροῖ *autorizat.* ut Gen. 23. 20. vel πιστοῖ *firmat, fide dignum facit.* ut 2 Sam.7. 25. Porro ad hanc objectionem Scholiaſtes Syrus annotat, ܗܢܐ ܡܣܟܠܘܬܐ ܗܝ. ܕܐܢ ܗܘ ܕܡܨܥܪܝܢܢ ܠܗ. ܥܒܕܐ ܠܗ ܕܢܙܟܐ. ܐܝܟܢܐ ܕܐܢܢ ܠܗ ܚܢܢ ܕܗܘܝܢܢ ܥܠܬܐ ܕܙܟܘܬܗ, *audacia hac eſt,* (ſcilicet dicere, injuſtitiam noſtram Dei juſtitiam ſtabilire.) *quia ſi hoc quod contumelia eum afficimus, efficit ei ut vincat, quorſum judicat nos, qui cauſa fuimus victoria ejus?*

Sequitur, κατ᾽ ἄνθρωπον λέγω. Syrus ܐܝܟ ܒܪܢܫܐ ܗܘ ܡܡܠܠ ܐܢܐ Trem. *tanquam filius hominis loquor.* Boder. *tanquam homo loquor.* At vero ܐܝܟ prorſus reſpondet Hebræorum כְּ, adeoque non modo *ſicut, tanquam,* ſed etiam *juxta, ſecundum* ſignificat. ut ſupra cap.1. verſ. 16. κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου, ܐܝܟ ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܕܝܠܝ, *ſecundum Euangelium meum.* vertendus ergo & hîc Syrus ſecundum

dum phraſin Græcam, *ſecundum hominem loquor.* Quod Scholiaſtes Syrus ſic explicat, ܐܝܟ ܗ̇ܢܘܢ ܕܐܡܪܝܢ ܠܡܪܚܐ ܗ̇ܕܐ, *ſecundum eos qui loquuntur audaciam hanc.* At qua in re audacia illa conſiſtebat? in præcedentis ſyllogiſmi hypothetici antecedente, quod hypocritæ ex Pauli doctrina malè intellectâ in minore ſubſumebant, unde conſequens impium neceſſario in Concluſione inferebatur. Antecedens erat, *ſi noſtra injuſtitia Dei juſtitiam ſtabilit.* dupliciter id accipi poterat, divino modo vel humano. divino, ſi dicamus, injuſtitiam hominum divina ſapientia, potentia ac providentia contra ipſorum mentem ita regi, ut Deus inde juſtitiam ſuam ſtabiliat ac commendet. quomodo David id Pſal. 51. acceperat, & ex eo Paulus v. præcedenti. Humano modo, ſi dicamus, injuſtitiam hominum veram eſſe germanamque juſtitiæ Dei commendandæ ſtabiliendæque cauſam. eo ſenſu ſubſumebant minorem hypocritæ. unde verè ſequebatur concluſio, Injuſtum eſſe Deum, qui iram inferret. Certè, quum ſecundum Deum intelligeretur Antecedens, nempe injuſtitiam noſtram à Deo dirigi in juſtitiæ ſuæ ſtabilimentum, nequaquam inde ſequitur, injuſtum eſſe Deum qui injuſtis pœnas inferat. At ſi ſecundum hominem accipiatur, neceſſarium eſt conſequens. Utrumque abominatur Apoſtolus v. 6. nempe tum Antecedens illud, ſecundum hominem acceptum, tum quod inde fluebat conſequens. cauſam abominationis dat, quia alioquin Iudex mundi non eſſet futurus. eamque conſequentiam probat verſ. 7. *ſi enim veritas Dei per meum mendacium redundavit in gloriam ipſius, cur adhuc & ego ut peccator condemnor?* id eſt, ſi, ut vos interpretamini, meum mendacium cauſa eſt manifeſtatæ veritatis Dei, auctæque gloriæ ipſius, fateor nullo jure me ut peccatorem judicari poſſe, adeoque non poſſe

Deum eſſe mundi judicem. Non exiſtimo, quod voluit Cl Beza, loqui ibi Paulum in aliena perſona, ut ad explendam ſententiam adjiciendum fuerit poſt *ſi enim*, per parentheſin, *dicet aliquis.* ſed ex ſua ſententia, & ex rei veritate ipſum loqui. nempe, ſi illuſtratio veritatis gloriæque divinæ effectus eſt mendacii humani, nullo jure poſſe plecti hominem. & optimè inde ſequi, quod verſ. 8. additur, licitum eſſe facere mala, ut eveniant bona. At nequaquam eam ſuam eſſe mentem, juſtamque eſſe eorum condemnationem, qui tale antecedens Deo tribuant, unde tale conſequens ſequatur. Etſi enim Davidis exemplum attulerat, qui peccaſſe dicitur, ut Deus in verbis ſuis juſtificaretur, unde ſane ſequebatur injuſtitiâ noſtrâ juſtitiam Dei ſtabiliri, Deique veritatem per noſtrum mendacium redundare in ipſius gloriam, mens tamen non fuerat, ex injuſtitia noſtra mendacioque id fluere, quod ſtabiliatur juſtitia Dei, veritaſque ejus redundet in ipſius gloriam, ſed ipſum Deum injuſtitia noſtra abuti, ut optima potentiſſimaque ſua ſapientia ex malo iſto bonum eliciat. Sicut ſolertia medici redundat per morbum ægri in ipſius gloriam. non efficiente illud ægri morbo, ſed medici experientia atque eruditione, qua circa morbum iſtum verſatur.

Τί ἔτι κἀγώ. Syrus, Arabs & Beza, omittunt *καί.* Vulgatus & Eraſm. exprimunt. nec putamus vacare. quandoquidem enim v. 9. concluſurus eſt omnes eſſe ſub peccato, qui totius hujus diſputationis ſcopus eſt, ſe quoque hîc includit, & tanquam peccatorem habendum ac judicandum fatetur. injuria tamen & immerito, ſi peccata ſua virtutem habent promovendæ gloriæ Dei.

VERS. 8. *Καὶ μὴ (καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν) ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακά,* &c. Habent exemplaria quædam hanc parentheſin, quæ mihi ſenſum obſcurare non parum videtur. neque enim video, quomodo *ὅτι ποιήσωμεν*

ϕωμϑν cum ϰ μὴ rectè cohæreat. Putat quidem Cl. Beza, ὅτι hîc redundare, ut alibi ſæpe. fateor, ſed poſt verba dicendi, ſcribendi, denunciandi, narrandi & ſimilia. ut & hîc poſt verbum λέγειν optimè ac conſueto more redundat, ſi cum eo conſtruatur, tanquam narrans quod de Paulo temere dicebant. Malim ergo ſequi exemplaria, quæ parentheſin omittunt, quorum vel ſex diverſarum editionum, præter Chryſoſtomum, habeo. ſic enim, ſi ſolummodo poſt ϰ μὴ ſubaudiatur verbum ſubſtantivum, omnia optimè cohærent, *Et cur non eſt, quemadmodum blaſphemamur, & ſicut ajunt quidam nos dicere, faciamus mala?* &c. Syrus μὴ non negativè pro *non*, ſed interrogativè pro *num? an?* accepit, ſicut 1 Cor. 9. v. 8. ſenſus commodus eſt, *Et num eſt, quemadmodum blaſphemamur?* &c.

VERS. 9. Τί ἦν; προεχόμεϑα? Diſtinctionem hanc habent Græca exemplaria. etiam Chryſoſtomus & Vulgatus. Syrus autem & Arabs legerunt, τί ἦν προεχόμεϑα; *quid igitur excellimus?* quodque ſequitur, ὀ πάντως, non legerunt. Porro, dixerat quidem Apoſtolus verſ. 1. Antecellere Judæum gentili, circumciſionem præputio: ſed ſubindicaverat v. 2. fidelibus tantum id prodeſſe, qui fidem Dei, id eſt, promiſſionem gratiæ ejus, fœdere annunciatæ ac circumciſione obſignatę, fide amplecterentur. Incredulos autem, quales erant, qui operibus juſtificari volebant, veritatem quidem promiſſionis divinæ ejuſque excellentiam non abolere, ſibi tamen non plus utilitatis inde carpere, quam quod mendaces & injuſti deprehenſi, Dei veritatem ac gloriam magis illuſtrarint. Neque inde tamen prætextum illum capi poſſe, quaſi immunes forent à reatu. Etſi enim, ſi ſecundum hominem ac depravatum humanæ mentis judicium dictum illud accipiatur, verum ſit, non fore Deum mundi judicem, nec poſſe quenquam ut peccatorem judicari, & licitum eſſe facere mala, ut

eveniant bona: ſi tamen ſecundum Deum ac ſano ſenſu accipiatur, utrumque verum eſſe, Et incredulos ſua incredulitate veritatem Dei commendare, & Deum tamen juſtum eſſe mundi judicem, omneſque tanquam peccatores judicare, & juſtam eſſe eorum damnationem qui inde peccandi licentiam promunt. Hinc jam optimè colligitur hæc concluſio, nihil in ſe Judæos præcellere gentibus, nec minus eſſe peccati, judiciique reos.

Sequitur *προῃτιασάμεθα γὰρ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας πάντας ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι.* Eraſm. *ante cauſis redditis oſtendimus.* qua ſignificatione verbum *αἰτιᾶσθαι* inveniri merito ſe vix credere ait Cl. Beza. Syrus tamen eodem ferè ſenſu reddidit per ܩܕܡ ܦܣܩܢ pro quo Trem. *ante pronunciavimus*, Boderianus melius, *ante determinavimus.* vertas licet, *ante concluſimus*, ſicut פָּסוּק finis verſus concludit ſententiam, aut ſicut ſubductis rationibus ſumma capitalis concludit, & quaſi præcîdit atque amputat totam ſupputationem. propriè enim Syris פסק eſt *amputare*, *præcidere.* deinde *decidere, determinare, ſententiam ferre, decernere, ſtatuere, concludere.* Vulgatus vertit, *præcauſati ſumus.* Beza, *ante criminati ſumus, & Iudæos & Græcos omnes ſub peccato eſſe.* Gloſſarium *αἰτιῶμαι criminor, accuſo, culpo, incuſo, cauſo.* addit Hezychius, Αἰτιᾶται, *μέμφεται* *queritur.* Gloſſarium *αἰτία Cauſa, materia, titulus, querimonia, querela, culpa, noxa.* Hinc vertas licet, *Ante enim queſti ſumus, Iudæos & Græcos omnes ſub peccato eſſe.* vel, *Ante enim accuſavimus & Iudæos & Græcos, quod omnes ſub peccato ſint.* *πάντας εἶναι*, pro *ὅτι πάντες εἰσι.* id ſimpliciſſimum videtur.

VERS. 16. *Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία.* Synonyma hæc fere ſunt. LXX. enim Interpretibus שֹׁד *vaſtatio* interdum *σύντριμμα*, plerumque *ταλαιπωρία* vertitur. *σύντριμμα* autem ſæpius ipſis שֶׁבֶר *fractura* eſt, interdum פֶּצַע *vulnus.* eſt

&

& ubi pro עַצֶּבֶת. *dolor*, ut Pſal. 147. v. 3. הָרֹפֵא לִשְׁבוּרֵי לֵב וּמְחַבֵּשׁ לְעַצְּבוֹתָם LXX. ὁ ἰώμενος τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, καὶ δεσμεύων τὰ συντρίμματα αὐτῶν.

VERS. 19. ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ. Scholiaſtes Syrus, ܗܘ ܕܠܐ ܐܢܫ ܡܨܐ ܕܢܙܕܕܩ ܒܢܡܘܣܐ. ܐܦܠܐ ܕܠܐ ܢܚܛܐ ܒܗ: *ſcilicet, nemo poteſt juſtificari ex lege, neque non peccare in eam.*

VERS. 20. Διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σάρξ. Beza vertit, *propterea*. At Vulg. Eraſm. Syr. & Ar. *propterea quod*. rectè. etſi enim διὸ interdum ſignificat *propterea*, nunquam tamen, quod ſciam, διότι. ſumitur hîc ſicut Gal. 2. 16. ubi eadem hæc ſententia repetitur.

Sequitur, διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας, ad quod eleganter Scholiaſtes Syrus, ܢܡܘܣܐ ܡܦܪܣܢܝܬܐ ܗܘ ܕܚܛܗܐ ܘܠܐ ܡܫܒܩܢܝܬܐ, *Lex divulgatrix eſt peccatorum, non condonatrix.*

VERS. 21. *Nunc autem ſine lege juſtitia Dei revelata eſt.* Scholiaſtes Syrus, ܗܘ ܕܐܠܗܐ ܠܐ ܕܝܗܘܕܝܐ ܗܘ ܒܠܚܘܕ. ܐܠܐ ܘܕܟܠܗܘܢ ܥܡܡܐ: *ſcilicet Deum non Iudæorum eſſe tantum, ſed & omnium gentium.* Videtur per Juſtitiam Dei intellexiſſe fœdus gratiæ non cum Judæis tantum, ſed & cum cæteris gentibus in Chriſto initum. quid per eam intelligendum putemus, infra ad v. 24. & 26. dicemus. videtur Scholiaſtes reſpexiſſe ad verſum qui infra ſequitur 29; ubi ex eo quod Gentium etiam Deus ſit, colligit Apoſtolus juſtitiam fidei, qua ſine lege juſtificatur homo. Eſt enim lex Moſis, quippe paries intergerinus inter Judæos & Gentes, Judæis lata, non Gentibus. ſi ergo ex lege eſt juſtificatio, Deus non eſt Gentium, ſed tantum Judæorum. At eſt etiam Gentium. Ergo ex lege non eſt juſtificatio.

VERS. 22. Δικαιοσύνη δὲ θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ &c. Vulgatus, Eraſm. & Beza per Epanalepſin conſtruunt *δικαιοσύνη* cum v. præcedenti, ubi juſtitia Dei dicta fuit manifeſtata ſine lege. & illi quidem δὲ exponunt ut ſonat *autem, vero*, Beza autem per *inquam*. Syrus vero conſtruit cum ſubintellecto verbo ſubſtantivo, *Iuſtitia autem Dei* eſt *per fidem Ieſu Chriſti.* res eodem redit. exponitur enim, quænam ſit ea juſtitia quam Dei eſſe dixerat, quamque juſtitiæ operum oppoſuerat, nempe quæ eſt per fidem Jeſu Chriſti. Arabs δὲ pro *enim* ſumſit. quaſi cauſa hîc reddatur, cur juſtitia Dei ſit manifeſtata ſine lege, id eſt ſine auxilio legis, lege ad eam manifeſtationem nihil conferente. *Iuſtitia enim Dei eſt per fidem Ieſu Chriſti.* at lex non eſt ex fide, Gal. 3. 12. quum ergo per fidem ſit manifeſtata juſtitia Dei, neceſſario abſque lege eſt manifeſtata, quæ non aliam quam noſtram, à nobis præſtandam, juſtitiam revelat. Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος ζήσεται ἐν αὐτοῖς. Eſt & alibi, ubi δὲ pro *enim* uſurpatur. ut Rom 8. 11. 1 Cor. 8. v. 7. & 10. verſ. 11. & alibi ſæpe.

Sequitur εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας. Arabs καὶ ἐπὶ πάντας non legit. Vulgatus & Syrus legerunt. nec eſt ſuperfluum. εἰς πάντας videtur objectum dicere cui juſtitia Dei deſtinata eſt, & ad quod dirigitur. ἐπὶ πάντας ſubjectum, cui confertur & quaſi imponitur. etſi enim hæc Dei juſtitia per prædicationem Euangelii annuncietur omnibus, etiam non credentibus, nec credituris, non eſt tamen deſtinata nec directa niſi ad credentes, neque aliis confertur. ideo vocatur δικαιοσύνη πίστεως Rom. 4. 11. 13. ἡ ἐκ πίστεως, Rom. 10. verſ. 6. διὰ πίστεως, & ἡ ἐπὶ τῇ πίστει, Philip. 3. 9.

VERS. 24. Δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Hæc ἀπολύτρωσις eſt illa *juſtitia Dei*,

Dei, de qua ſupra v. 21. & 22. & cap. 1.17. actum fuit. notandum enim juſtitiam Dei apud Eſaiam, unde notionem hanc procul dubio deſumſit Apoſtolus, uſurpari pro gratioſa illa liberatione ac redemtione, quam typicè ex captivitate Babylonica per Cyrum, revera autem ac ſpiritualiter ex ſervitute ac damnatione peccati populo ſuo per Chriſtum promiſit. Vide Eſai. 46.13. & 51.6.8. & 56.1. quibus in locis cum יְשׁוּעָה *ſalute* conjungitur, tanquam cauſa cum effectu, quia redemtio illa qua juſtiſſimus Deus, peccatis filiorum ſuorum & omnibus ſalutis ipſorum hoſtibus juſtè punitis, benignè eos liberavit, ſalutis cauſa eſt, ſi non ſalus ipſa. Hinc צֶדֶק עֹלָמִים *juſtitia æterna.* Dan. 9.24. idem atque λύτρωσις αἰώνιος *redemptio æterna*, Hebr. 9. 12. nec aliud per juſtitiam Dei intellexit David Pſal. 69. 28. ***Pone iniquitatem ſuper iniquitatem eorum, & ne ingrediantur*** בְּצִדְקָתֶךָ ***in juſtitiam tuam***, id eſt in redemtionem qua eos à peccatis liberes. Unde ſimul liquet, nihil magis ἀθεόλογον, magiſve à phraſi Scripturæ alienum dici poſſe, quam juſtitiam illam qua juſtificamur coram Deo, eſſe inhærentem nobis ſanctitatem, vocatur enim juſtitia Dei, qua non aliquid nobis inhærens, ſed ipſa Dei redemtio deſignatur, & talis quæ per liberationem ex Babel adumbrata fuit.

VERS. 25. Ὃν προέθετο ὁ θεὸς ἱλαστήριον. Vulg. Eraſm. & Beza προέθετο vertunt *propoſuit*. Ambiguitas eſt & in Græco verbo & in Latino. ſenſus enim eſſe poteſt, quod palam & in conſpectu totius mundi eum jam per prædicationem Euangelii propoſuerit, id eſt exhibuerit placamentum. Quo modo εἰς τοὐμφανὲς προτιθέμενος *in apertum producens* dixit Nazianzenus. vel referri poteſt ad πρόθεσιν τῆς εὐδοκίας αὐτοῦ *ad propoſitum beneplaciti ejus*, ἣν προέθετο ἐν ἑαυτῷ *quod propoſuit in ſcipſo*, ut loquitur ad Eph. 1.9. ut ſenſus ſit, quem in propoſito decreti ſui deſtinaverat placamentum. vel præpoſitio πρὸ ſumi poteſt ſicut ſupra verſ. 9.

in

in προῃτιασάμεθα *ante accuſavimus*. & cap. 11.35. προέδωκε *ante dedit*. & cap. 15. 4. προεγράφη *ante ſcripta ſunt*. ita hîc ὃν προέθετο *quem ante* (nempe in Veteri Teſt. per umbras legis, Prophetarumque vaticinia) *poſuit placamentum*. Alterutro duorum poſteriorum modorum accepit Syrus, quum vertit ܗܘ ܕܩܕܡ ܣܡܗ ܐܠܗܐ Trem. *quem propoſuit Deus*. malim ad ambiguitatem vitandam, *quem jam ante poſuit*. vel *quem præſtituit*, ſive in decreto ſuo, ſive in politia veteris Teſtamenti. publicæ enim manifeſtationis ſignificationem phraſis Syri admittere non poteſt. ut nec Arabis, qui habet الذي تقدم الله فوضعه ad verbum, *quem prævertit Deus & poſuit*, id eſt quem jam ante poſuit. Porro ἱλαστήριον vertit Syrus ܚܘܣܝܐ, Trem. & Bod. *propitiatorem*, verte, propitiationem. propitiator enim eſt ܡܚܣܝܢܐ *Ad demonſtrandam juſtitiam ſuam per remiſſionem*, &c. In expiatione peccatorum, non miſericordiæ tantum, ſed & juſtitiæ divinæ ſuum debuiſſe eſſe locum, agnoverunt etiam Judæi, quum dicerent, finem ſacrificiorum eſſe להשלים אלינו כל המדות. *ad pacandas nobis omnes proprietates*, nempe מדת הדין ומדת החסד *juſtitiam & miſericordiam*. quod his verbis plenius declarant, יזכו החסד אחרי קבלת מ״ה חלקה ותהיה הכפרה שלימה במדת החסד ובמדת הדין: id eſt, *obtinent miſericordiam, poſtquam juſtitia ſuam nacta eſt portionem, eſtque expiatio perfecta per juſtitiam & per miſericordiam.*

Additur διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων. Beza, διὰ *per*. Malumus cum Vulg. Eraſ. Syro & Arabe *propter*. quod & de eadem particula cenſuimus Joh. 6.57. Duæ autem cauſæ hîc traduntur, cur non niſi per placamentum in ſanguine Chriſti ſervaverit nos Deus. una ipſum Deum reſpicit, ut juſtitiam ſuam demonſtraret, quæ læſam à pec-

catis

catis noſtris Majeſtatem Dei hoc modo reparari poſtulabat. altera homines, ut remitterentur ipſis peccata, quæ non niſi placato & expiato Deo remitti poterant. Sed cur tantum peccatorum ante Chriſti adventum commiſſorum mentionem facit? Abunde poteſt ſedatis mentibus ſatisfacere reſponſio quam Cl. Beza ſuppeditat. Monemus tamen, longe clariſſima videri omnia, ſi, quod ante monuimus, προέθετο non accipiatur de exhibitione Chriſti, ſed de præcedanea ejus revelatione in V. Teſt. ut cauſa reddatur, cur non diſtulerit revelationem Chriſti uſq; in ejus adventum, ſed jam ante poſuerit eum placamentum. nempe id factum, ut non tantum peccata quæ poſt adventum ejus committerentur, remitti poſſent, ſed & quæ ante contigiſſent. ideo & verſ. 21. dixit, Juſtitiam Dei quæ eſt per fidem Jeſu Chriſti teſtificatam fuiſſe à lege & Prophetis. quomodo teſtificata? quia ex libris legis & Prophetarum patet, jam tum, diu ante adventum ſuum fuiſſe eum poſitum placamentum, ad demonſtrationem juſtitiæ Dei, propter remiſſionem illorum peccatorum, quæ ante adventum ejus commiſſa fuerunt, quæ quidem remiſſa ſunt, *ἐν τῇ ἀνοχῇ αὐτοῦ per tolerantiam ejus*, ſive longanimitatem, qua adventum filii ſui, placationemque per eum actu aliquando præſtandam, etſi diu differretur, expectare ſuſtinuit. Neque enim ἀνοχὴν τοῦ Θεοῦ tam peccata προγεγονότα, quam adventum mediatoris reſpicere arbitror, qui in V. Teſt. poſitus quidem erat placamentum, ſed patienter ejus exhibitio exſpectanda erat. neque peccata veterum patrum remittere potuiſſet Deus, niſi pro ſua patientia reſpexiſſet futurum illud aliquando placamentum ſui filii. Ne quis autem exiſtimaret, ſub ipſis veteris Teſt. umbris demonſtratam fuiſſe illam Dei juſtitiam, repetit v. ſeq. quo ſenſu dixerit, poſitum jam ante fuiſſe Chriſtum placamentum ad demonſtrandam juſtitiam Dei, nempe ad de-

monſtrandam eam *ἐν τῷ νῦν καιρῷ hoc quod nunc eſt tempore*, quo nempe Chriſtus eſt exhibitus,& placamentum, ad quod ante poſitus fuerat, præſtitit.

VERS. 26. *Ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ*. Hæc Cl. Beza in poſterioribus editionibus hinc divulſit, & præcedenti verſui annexuit, quia à τῶν *προγεγονότων ἁμαρτημάτων* regi voluit. At nihil impedit, quominus diſtinctionem quam Græci codices habent, quamque Vulgatus, & Syrus ſunt ſecuti, retineamus. præſertim ſi ſententia à nobis jam allata probetur, juxta quam rectè conſtruitur cum actu Dei quo peccata antiquorum remiſit. aut etiam cum actu quo diu ante exhibitionem Chriſti poſuit eum placamentum etiam pro peccatis illorum ſeculorum, quod verè *ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ* factum fuit.

Sequitur, *πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ*. Juvat hîc expendere quæ à doctiſſ. viro Joh. Camerone annotata ſunt ad ſuperiorem verſ. 21. *Iuſtitiæ* vocabulum, inquit, ſemper notat Dei bonitatem, miſericordiam, ſalutem, & redemptionem. nunquam vero adhibetur ad id ſignificandum quod vulgo *Iuſtitiam* dicimus, nempe affectum illum quo Deus ad ſcelera & peccata vindicanda propendet. *ira* & *judicii* vocabula ad hoc ſignificandum potius adhibentur. citatque loca Eſ. 56. 1. & Dan. 9. 24. coll. cum Hebr. 9. 12. De qua re ſententia noſtra dicenda videtur. Fatemur utique LXX. Interpretes pro חֶסֶד *benignitas* aliquoties dicere *δικαιοσύνη juſtitia*. & viciſſim eſſe ubi pro צְדָקָה *juſtitia*, dicant *ἔλεος miſericordia*. plurimaque eſſe loca, ubi vocabulum illud commodè ſic accipiatur. ut quotieſcunque David dicit ſe velle *commemorare juſtitias Domini*, id eſt beneficia ejus & miſericordias. Attamen negari non poteſt quin ſæpe admodum & propriiſſimè *juſtitia* tribuatur Deo tanquam Judici, ſignificetque virtutem illam

& affectum, quo fidem ac ſpem ſuorum remunerari, peccata vero hoſtium ulciſci cupit, & ulciſcitur. Hinc שֹׁפֵט צֶדֶק Pſal. 9. 5. ὁ δίκαιος κριτὴς, 1 Tim. 4. 8. dicitur. Hinc illud Pſ. 89. 15.: צֶדֶק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כִּסְאֶךָ *juſtitia & judicium ſunt fulcimentum throni tui.* & ad juſtitiam quidem vindicatricem pertinent ſequentia: *δικαίωμα τοῦ θεοῦ juſtitia Dei eſt*, ut qui talia faciant morte digni ſint. Rom. 1. 32. *δίκαιον παρὰ τῷ θεῷ juſtum eſt apud Deum* retribuere &c. 2 Theſſ. 1. 6. *τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν*, Apoc. 15. 4. id eſt *τὰ κρίματά σου judicia tua.* eſt enim ubi & צְדָקָה *juſtitia* vertitur *κρίμα*, ut Jer. 51. 10. & *κρίσις*, Eſai. 5. 7. & 11. 4. nec dubito quin, ubi *juſtitiæ Dei* celebrantur in Scriptura, intelligantur judicia illa Dei, quibus hoſtes ſuos juſtè puniens, Eccleſiam ſuam liberat ac ſervat. in quibus quum bonitas Dei & miſericordia erga Eccleſiam quam maximè eluceat, in iiſque ſalus & redemtio Eccleſiæ conſiſtat, non mirum eſt ſi juſtitia Dei pro beneficentia ejus proque ſalute & redemptione interdum veniat, etſi primario id non ſignificet. certè pro vindicandi affectu videtur omnino accipiendum Eſa. 59. 16. *Et juſtitia ejus fulcivit ipſum.* quum enim quereretur Deus, neminem dari cui reſtitutio Eccleſiæ cordi eſſet, dicitur *brachium ejus feciſſe ſalutem ipſi, & juſtitiam ejus fulciviſſe ipſum: induiſſe juſtitiam tanquam loricam, & galeam ſalutis in capite ſuo.* utq; ſcias, quænam illa fuerit juſtitia, & quæ ſalutis via, additur, *Induitq; veſtes ultionis in indumentum.* Ita & hîc, quum dicitur Chriſtus poſitus placamentum in ſuo ſanguine, ad demonſtrationem juſtitiæ Dei, vindicatricem ejus juſtitiam intelligi arbitror, qua vindicatis & in carne Chriſti damnatis ſuorum peccatis, ſimulque Satana, morte ac inferno, ſummis Eccleſiæ hoſtibus, perditis, ſalutem ſuis ac redemtionem peperit, ideoque ipſam illam redemtionem juſtitiam quoque Dei dici. *εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον*, ut ſit, id eſt, ut appareat eſſe, *juſtus*, qui de peccato Sathanaque

naque juſtis pœnis ſumptis, Electos ſuos ſervat; *Et juſtificans eum qui eſt ex fide Ieſu,* quippe qui per fidem amplexus redemtionem illam in Chriſto, juſtitiæ Dei debet eſſe particeps, adeoque juſtificari, id eſt à damnatione peccati & Satanæ liber atque immunis declarari, propter illam redemptionem, ipſamque Dei juſtitiam qua hoſtes illos fidelium peſſundedit & interemit. Huc pertinet paraphraſtica verſio Arabis qui habet, كي يعرف انه عادل ويتبرر بعدله من كان مومنا بسيدنا المسيح *ut cognoſcatur eum eſſe juſtum, & juſtificari per juſtitiam ejus eum qui crediderit in Domiuum noſtrum Chriſtum.*

V E R S. 28. λογιζόμεθα οὖν &c. Vulgatus, οὖν vertit *enim.* at Syrus, Arabs, Beza & Eraſmus *igitur.* λογιζόμεθα Vulg. & Eraſm. *arbitramur.* Beza, *colligimus.* rectè. eſt enim Metaphora ex ſupputandi arte deſumpta, ubi ex multis numeris ſumma colligitur, & certa ratio initur, qua certi quid figitur & ſtatuitur. ita & Rom.6.11. uſurpatur, ut rectè Cl. Beza obſervavit. addimus & locum Hebr. 11.19. ubi de Abrahamo, λογισάμενος, id eſt, *rem ita reputans ſecumque definiens & ſtatuens*, poſſe Deum etiam ex mortuis ſuſcitare. Syrus ܡܬܚܫܒܝܢܢ *cogitamus*, vel potius *ſentimus*, eo ſenſu quo Phil.1. 7. dixit, *juſtum eſt me hoc* φρονεῖν ὑπὲρ ὑμῶν *ſentire de vobis*, id eſt ſententiam eam de vobis in mente mea ſtatuere. ubi eodem verbo uſus eſt Syrus. Arabs pro λογιζόμεθα dixit نعلم *ſcimus.* quomodo etiam Rom.6.11. Hebr.11.19. & Rom. 8.18. verti poſſet. dicitur de re, quam rationibus bene expenſis ac collectis ſcimus ac tenemus.

V E R S. 31. Νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν. Præclara ſunt, quæ hîc annotat Cl. Beza. libet tamen addere, quod paucis obſervat Scholiaſtes

Syrus,

Syrus, ܗܘ ܕܢܡܘܣܐ ܠܐ ܐܫܟܚ ܠܡܙܕܩܘ ܠܒܪܢܫܐ ܗܝܡܢܘܬܐ ܥܒܕܬ ܗܕܐ ܘܩܝܡܬܗ *ſcilicet quum lex non potuerit juſtificare hominem, fides fecit illud, & ſtabilivit legem.* Mentem authoris ſic capio. Legis, ut & ipſius Dei ſcopus, munus, & finis per ſe eſt juſtificare hominem. quod enim damnet, per accidens eſt ex interveniente peccato. Rom. 7. 10. Nec quiſquam hominum (excipe eum qui jam per fidem eſt juſtificatus) obedire legi ſategit unquam, aut ſatagere poteſt, niſi eo animo, ut ab ea juſtificetur. quod quum ea non poſſet, ſpreta jacebat & proſtrata ejus autoritas, ſic ut inimicitias adverſus eam ſuſciperet homo, neque ei ſubjectus eſſe cuperet. Rom. 8. 7. ſucceſſit legi fides, quæ, quod illa non poſſet, abunde præſtans, erexit lapſam, utque ea fidem apud homines, amorem & gratiam inveniret, effecit.

CAP. IV.

VERS. I. Τί οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα; Syrus ܡܢܐ ܗܟܝܠ ܐܡܪܝܢܢ ܥܠ ܐܒܪܗܡ ܪܝܫ ܐܒܗܬܐ ܕܐܫܟܚ ܒܒܣܪ. Trem. & Boder. in Pariſienſi, *Quid ergo dicemus de Abraham Patriarcha, quod invenit in carne?* In Reg. *adeptum eum eſſe in carne?* Non obſervarunt punctum diſtinctivum inter ܒܒܣܪ; & ܕܐܫܟܚ id verti poſtulat, *Quid ergo dicemus de Abrahamo Patriarcha inveniſſe eum? in carne ne?* Arabs eodem ſenſu, ſed paulo diſſimili conſtructione, ماذا نقول الان في ابرهيم رييس الاباء انقول انه نال ذلك باعمال الجسد *Quid dicemus nunc de Abrahamo Patriarcha? an dicemus, conſecutum eum eſſe hoc per opera carnis?* Senſus idem erit, ſi

Græca ſic diſtinguas, *Quid igitur dicemus? Abrahamum patrem noſtrum inveniſſe ſecundum carnem?* Inveniſſe Abrahamum juſtitiam apud Deum, inter Paulum & Judæos extra controverſiam erat. quærit Apoſtolus, an dicendum ſit, eum ſecundum carnem, id eſt per carnalem circumciſionem, reliquaque legis opera quæ ex ea pendebant, eam apud Deum inveniſſe? negationem includit ea interrogatio, quam Apoſtolos v. ſequenti probat.

VERS. 2. *Si enim ex operibus juſtificatus fuit Abraham, habet quod glorietur, at non apud Deum,* id eſt carnalem tantum habet gloriationem, quæ apud Deum non valet. hæc major eſt. Minorem Judæi omnes in mente ſubjiciebant, At habuit Abraham quod gloriaretur, etiam apud Deum, id eſt tali gloriatione quæ valeret apud Deum, eique grata eſſet. id jactabant omnes Judæi, & fatetur Apoſtolus. Hinc concluſio, Ergo non fuit juſtificatus ex operibus, ſive quod idem eſt, ergo non invenit juſtitiam ſecundum carnem. caro enim non habet apud Deum quod glorietur. fides habet, quippe quæ gratiam Dei & mortem Filii ejus amplexa, merito gloriatur, æternam ſe redemtionem inveniſſe. quæ gloriatio cum ſit in Domino, longè gratiſſima eſt Domino. Hinc argumentatur Apoſtolus, Aut non habuit Abraham gloriationem apud Deum, aut habuit per fidem. At habuit Abraham gloriationem apud Deum. fatemur id utrimque. Ergo habuit per fidem. atque id porro probare pergit ex Scriptura verſ.3. Quod autem de gloriatione Abrahami diximus, optimè convenit cum loco Pauli Eph. 2. verſ.9. *non ex operibus, ne quis glorietur.* Non enim quamvis gloriationem improbat Apoſtolus, quippe qui gloriari in Deo jubet, & Chriſtum nobis factum eſſe à Deo juſtitiam aſſerit, ut gloriaremur. 1 Cor.1.31. Sed carnalem gloriationem, quæ ipſius hominis præſtantiæ innititur, qualis omnis ea

eſt

eſt quæ ex operibus fluit, locum habere apud Deum, aut ferri ab eo poſſe negat. ideoque fide nos eſſe ſervatos ex gratia, ne tali gloriationi ullus ſit locus. Idem eſt, quod hîc de Abrahamo aſſerit Apoſtolus, ſi ex operibus juſtificatus fuit, evanuiſſe jam omnem gloriationem ejus apud Deum. id vero minime ſtatuendum. cujus enim fides tantopere prædicatur, quique amicus Dei vocatùs fuit, qui pater multarum gentium & hæres mundi conſtitutus fuit, & in cujus ſemine omnes gentes terræ eſſent benedicendæ, is habuit ſane quod in hac gratia gloriaretur apud Deum. ergo aliud in Abrahamo ſpectandum quam opera. Scholiaſtes Syrus illa *ἔχει καύχημα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν θεόν,* ſic elucidat, ܕܒܥܒ̈ܕܘܗܝ ܡܫܬܒܗܪ ܗܘܐ ܘܠܐ ܒܡܘܗܒܬܐ ܕܐܠܗܐ ܕܒܗܝܡܢܘܬܐ ܡܫܬܠܡܐ *in operibus ſuis gloriaretur, non autem in dono Dei quod per fidem conceditur.* agnovit quoque, duas hîc gloriationes tradi, ſibi invicem oppoſitas: unam quæ conſiſtit in operibus, neceſſarioque è juſtificatione ex operibus oritur, ſed apud Deum non habet locum: alteram quæ conſiſtit in dono Dei, id eſt in ſalutari gratia quæ per fidem conceditur, & habet locum apud Deum. Hanc Abrahamo tribuendam, itaque non ex operibus fuiſſe juſtificatum. Arabs aliter. ſic enim [illegible]: لو كان ابراهيم بالاعمال تبرر لكان له بها فخر بين ولكن ليس كذلك عند الله: *Si fuiſſet Abrahamus per opera juſtificatus, fuiſſet ei in iis gloriatio manifeſta. at non eſt ſic apud Deum.* Eodem ſenſu & magnum illud Eccleſiæ lumen J. Calvinus verſum hunc accepit, qui *ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν θεόν* vult eſſe minorem Syllogiſmi propoſitionem. hoc modo, Si Abraham ex operibus fuit juſtificatus, poteſt ſuo merito gloriari. Sed non habet unde glorietur apud Deum. Ergo non eſt juſtificatus ex operibus. Judicium ſit penes doctos.

VERS. 4. *Ei autem qui operatur, merces non imputatur ſecundum gratiam, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα.* Beza, *ſed* eſt *ex debito.* Ellipticam eſſe orationem ſtatuit, neque verbum λογίζεται utrique membro applicandum. Id Vulgatus, Eraſmus, Syrus & Arabs non obſervarunt. Nec dubium eſt, quin duas hîc ſtatuat Apoſtolus imputationes, ſibi invicem oppoſitas. quarum una fundamentum habet in eo cui fit imputatio, altera in voluntate imputantis. Si quis operetur ea quæ lex præcipit, merces juſtitiæ ei imputatur ſecundum debitum: fundamentum enim habet in ſeipſo. at ſi quis non operetur, ſed tranſgreſſus legem credat, ei merces juſtitiæ imputatur ſecundum gratiam: fundamentum enim extra ſe habet in Chriſto. quod probat Apoſtolus verſ. ſeq. quia credit in eum qui juſtificat impium. Si enim imputatio hîc facienda eſſet ſecundum fundamentum quod eſt in ipſo, peccatum imputandum eſſet ad reatum. eſt enim impius. at jam fides imputatur etiam impio ad juſtitiam, Ergo longè alia hæc eſt imputatio ab illa priori, fundamentum habens in gratia imputantis. quod pergit deinde confirmare ex Pſal. 32. verſ. 1. 2. ex quo loco colligit imputationem juſtitiæ quæ fit ſine operibus, quæque conjunctam habet non imputationem peccati. Si ſine operibus, ergo ſine fundamento in nobis. ſi cum non imputatione peccati, ergo cum contrario fundamento in nobis. Ubi obſervandum, *imputationis* vocabulum adhiberi, etiam in re quæ fundamentum habet in nobis, atque ita uſurpari, ubicumque fit mentio imputationis peccati. ut 2 Sam. 19. verſ. 19. 2 Tim. 4. v. 16. &c. ſi quis tranſgreſſus ſit legem, imputetque ei Deus peccata, imputatio fit ſecundum debitum ejus quod eſt in ipſo. Contra igitur, ſi quis legem non tranſgrediatur, ſed operetur ſecundum eam, ei imputatur juſtitia ſecundum debitum ejus quod eſt in ipſo. At talis imputatio non eſt facta

Abraha-

Abrahamo. fides enim ejus ipſi eſt imputata in juſtitiam. Ergo non habuit fundamentum juſtitiæ in ſe, ſed in gratia juſtificantis, ad quam fide reſpexit: neque tanquam operator, ſed tanquam tranſgreſſor legis eſt juſtificatus, per non imputationem peccati, & imputationem juſtitiæ quæ ſecundum gratiam fuit. Syrus Interpres habet, *Ei qui operatur autem, non imputatur ei merces ejus,* ܐܝܟ ܕܒܛܝܒܘܬܐ. ܐܠܐ ܐܝܟ ܡܢ ܕܚܝܒܝܢ ܠܗ *tanquam per gratiam, ſed tanquam cui debetur.* quæ paulo aliter, nec ſatis ex Syriaſmo interpretati ſunt Trem. & Boder. in Pariſienſi.

VERS. 5. Τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιςεύοντι ἢ &c. Syrus & Arabs præſentia hæc in præterita verterunt. deinde, oppoſita hæc eſſe, ſic ut remotis operibus ſola ſtatuatur fides, optimè viderunt, reddentes, *Qui vero non eſt operatus, ſed tantum credidit.* Ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ. Syrus & Arabs in plurali *peccatores.* collectivè enim acceperunt. Λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην, Arabs فان ايمانه وتصديقه تحسب له برا *utique fides ejus & verificatio ejus imputatur ei ad juſtitiam.* explicuit actum fidei juſtificantis, qui eſt *verificare,* id eſt veram, ratam certamque habere promiſſionem gratiæ in Chriſto.

VERS. 9. Ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος. Beza, *iſta igitur beatitatis declaratio.* At Vulgatus, Syrus & Arabs, *Beatitudo ergo hæc.* Laudo. nam & ſupra verſ. 6. ita uſurpavit, dicens, Δαβὶδ λέγει μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, *David dicit beatitudinem hominis,* quod rectè Beza, *declarat beatum eum hominem.* Sed notio *declarationis* non eſt in nomine μακαρισμὸν, ſed in verbo λέγει. Nec aliter nomen illud accipio ad Galat. 4. verſ. 15. ubi vide. Gloſſarium μακαρισμὸς, *beatitudo.*

VERS. 11. *Καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς.* Syrus ܐܬܐ ܗܘ
ܓܝܪ ܢܣܒ ܓܙܘܪܬܐ *Signum enim accepit circumciſionem.* ut indicaret, non hîc aliud eſſe *ſignum*, aliud *circumciſionem.* ſicut quum dico, *hederam eſſe ſignum venalis vini,* aliud eſt ſignum, aliud vinum. ſed ut quum dico, *ſigno hedera indicari venale vinum*, idem ſignum, idem hedera. eſt ergo *σημεῖον περιτομῆς* conſtructio, qualis *fluvius Euphratis, urbs Hieroſolymorum* &c. Scholiaſtes Syrus verba Interpretis ſic citat, ܐܬܐ ܗܘ ܓܝܪ ܢܣܒ ܐܠܗܐ ܓܙܘܪܬܐ *ſignum enim accepit Deus Circumciſionem.* quaſi *ἔλαβε* ad Deum referatur, quod rectius videtur ad Abrahamum referri. Si ad Deum, ſenſus eſt, Deus accepit Abrahamo, id eſt acceptum dedit. quo ſenſu לקח *accepit*, ſæpe uſurpatur apud Hebræos. Addit Scholiaſtes, ܗܘ ܟܕ ܗܝܡܢܘܬܐ ܠܐ ܐܝܬܝܗ̇ ܣܪܝܩܐ ܐܬܐ, *ſcilicet quum fides non eſt, vanum eſt ſignum.* id eſt, niſi ni Abrahami præputio præexſtitiſſet fides, vanum fuiſſet ſignum Circumciſionis. itaque vel eo quod ſignum ei fuit datum, colligitur jam ante habuiſſe eum fidem.

VERS. 12. *Τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι* &c. Syrus ܐܠܐ ܠܗܢܘܢ ܕܡܫܠܡܝܢ ܒܥܩܒܬܐ ܕܗܝܡܢܘܬܐ. Tremellius, *eorum qui incedunt per veſtigia fidei.* Boderianus, *eorum qui perfectè inſiſtunt veſtigiis fidei.* verbum ܡܫܠܡ pro *perfici, compleri*, uſitatum eſt. Sed pro *incedere*, aut *perfectè inſiſtere*, non arbitror uſurpari. ſæpe autem ſignificat *conſentire, conſentiendo convenire*, ut illi faciunt qui pacem inter ſe colunt. unde שלום, ܫܠܡܐ *pax.* ſic ſumitur Rom. 7. verſ. 21. Luc. 22. 16. & alibi. atque ita hoc loco verterem,

rem, *illis, qui conſentiunt veſtigiis fidei Abrahami*, qui iiſdem veſtigiis cum ipſo conveniunt. parallelus locus eſt Gal. 6. 16. ܘܐܝܠܝܢ ܕܠܗܢܐ ܫܒܝܠܐ ܡܫܡܠܝܢ. ubi Trem. rurſus, *qui juxta hanc ſemitam incedunt*, ſenſum potius quam verba interpretans. Boderianus minus benè, *qui hanc ſemitam perficiunt*. tranſitivam enim hanc ſignificationem habet in pael, non in peal, ubi tria ſignificat, 1. *Perfici, finiri.* 2. *Exſpirare.* 3. *Conſentire.* qua poſtrema ſignificatione verterem, *& qui huic viæ conſentiunt.* viam vocat Syrus, quod Apoſtolus κανόνα. conſentire autem, quod Apoſt. ϛοιχεῖν. ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ ϛοιχήσουσι. habet vox ϛοιχεῖν ordinis, convenientiæ & conſenſus aliquam ſignificationem, quam Syrus per ܡܫܡܠܝܢ expreſſit. Hezych. ϛοιχῶ, συνενῶ *counio.* Arabs vertit الذين يتبعون اثار *qui ſequuntur veſtigia.*

VERS. 13. Οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως. Quæritur, qua ratione dicatur Abraham per promiſſionem factus hæres mundi. Reſpondet Cl. Beza, per *mundum* intelligi omnes nationes, quarum pater Abraham per fidem eſt conſtitutus. adeoque eſſe, totum mundum habere pro filiis, & hac ratione quaſi univerſo mundo potiri. At id minus conveniens videtur, quia eadem hæreditatis mundi promiſſio dicitur quoque facta ſemini ejus. & verſu ſeq. dicuntur hæredes omnes fideles. Quod enim Cl. Beza excipit, eo mutuam ſolummodo patris & filii relationem innui, qua fit ut, quum Abrahamo pollicetur, fore eum Patrem multitudinis Gentium, ſimul polliceatur multitudini Gentium, fore ut Abrahamum habeat pro Patre: adeoque hæredes dici verſ. 14. qui cenſentur in hæreditate Abrahami: id non fit veriſimile. Hæres enim eſt qui poſſidet: at qui in hæredi-

tate cenſetur, is poſſidetur. Abraham hæres poteſt dici Gentium, quatenus earum pater poſſidet eas. at Gentes quatenus poſſidentur ab Abrahamo, non ſunt hæredes, ſed ipſa hæreditas. Neque videmur ſane infra, 8. 17. hæredes Dei dici correlativè, quia Dei ſumus hæreditas cum Chriſto, ſed quia Dei tanquam patris noſtri bona omnia poſſidemus ut hæreditatem. Ad explicandum itaque hunc locum, confero cum parallelo, qui eſt ad Gal. 3. ſicut enim hîc dicit, promiſſionem factam eſſe Abrahamo & ſemini ejus, ita ibi v. 16. Abrahamo dictas eſſe promiſſiones & ſemini ejus. Et ſicut hîc dicit, promiſſionem eſſe de hæreditate, quæ inanis futura ſit, ſi ex lege ſit hæreditas, ita & ibi verſ. 19. Si ex lege eſt hæreditas, jam non eſſe ex promiſſione. Unde colligo, quæ hîc hæreditas mundi dicitur, eandem eſſe quæ ibi ſimpliciter hæreditas. Et hanc dicit eſſe ex promiſſione ortam, eâque Abrahamo & ſemini ejus facta. quæ quia non erat una, dicit *promiſſiones* factas eſſe Abrahamo & ſemini ejus. erant autem potiſſimæ duæ. Una ipſius fœderis Gen. 17. 7. *Ero Deus tuus, & ſeminis tui poſt te.* Altera poſt fœdus data, ab eoque dependens, Gen. 22. 18. *In ſemine tuo benedicentur omnes Gentes.* quod enim ante fœdus Gen. 12. 3. dixerat Abrahamo, *In te* benedicentur omnes Gentes, id poſt fœdus ſemini addixit, *In ſemine tuo* benedicentur. Hinc jam neceſſario ſequitur hæreditas mundi. ſicut enim peccatum, eo ipſo quod nos à Deo ſeparavit, ejuſque maledictioni ſubjecit, extorres nos & exhæredes fecit, adeo ut non vel in minimam creaturam ſpirituale ac filiis Dei dignum jus dominiumve haberemus: ſic contra, eo ipſo quod Deus ſit Deus noſter, noſque ipſius benedicti, reſtituimur tanquam filii in jus & dominium omnium paternorum bonorum, quumque præter Deum & mundum nihil ſit, hæredes mundi ſimus, terreſtris, cæleſtis, præſentis, futuri. Unde 1 Cor. 3. 21.

omnia

Omnia veſtra ſunt. & inter ea omnia nominatur verſ. 22. *mundus*, & quæcunque in eo ſunt, *præſentia & futura.* Hinc eſt, quod quum terrena beneficia promittuntur fidelibus, dicantur fore *hæredes terræ*, Pſal. 25. 13. & 37. 9. Matth. 5. 5. quum rurſus cæleſtia, *hæredes regni cælorum.* Matth. 25. 34. ubi primum vocantur *εὐλογητοὶ τοῦ πατρός*, inde jubentur *κληρονομεῖν.* plane ut Apoſtolus c. 3. ad Galat. *ἐκ τῆς εὐλογίας τοῦ Ἀβραὰμ* deducit *τὴν κληρονομίαν.* atque hujus quidem totius mundi hæreditatis ſymbolum, arrha, & pignus erat hæreditas terræ Canaan. Adde quod Hebræis עולם *mundus, ſeculum*, ſpecialiter pro futuri mundi aut ſeculi beatitudine interdum uſurpatur. Tale eſt illud Thalmudicum in Berachoth, cap. ה״ה קורא, in fine Gemaræ עולמך תראה בחייך *mundum tuum videbis in vita tua.* id eſt, explicante Baal Aruch, מעין אותן טובות שעתיד הקב״ה לשלם לך לעולם הבא תראה כשאתה בחייך, *Fontem iſtorum bonorum, quæ repenſurus tibi eſt Deus in futuro ſeculo, videbis dum adhuc vivis.* atque ita *hæres mundi*, eſſet hæres æternæ beatitatis. Verum ſcrupulus hîc tollendus videtur, quod Galat. 3. v. 16. quum Apoſtolus dixiſſet, factas eſſe promiſſiones Abrahamo & ſemini ejus, ad ſolum Chriſtum ſemen illud reſtringat. Hîc autem ad Romanos, quum promiſſionem hæreditatis mundi Abrahamo & ſemini ejus, non per legem, ſed per juſtitiam fidei datam eſſe ait, Chriſtus per ſemen intelligi nequeat. Sicut enim fide non eſt juſtificatus, ita nec per juſtitiam fidei factus eſt hæres. Cui difficultati fortaſſis medebimur, ſi dicamus, in fœdere cum Abrahamo inito tum Abrahamum, tum ſemen ejus dupliciter venire conſiderandum. Et Abrahamus quidem, primo quaſi fons quidam benedictionis, qui continuit in ſe eum à quo benedictio ad cæteros dimanavit, ſecundum dictum, *In te* benedicentur. Et quaſi dux quidam fœderis, cui primo dictum eſt *Ero Deus tuus*, deinde *& ſeminis tui*

poſt te. Secundo, idem Abrahamus cum reliquo fideli ſemine in idem comprehenſus corpus, conſideratur quatenus ejuſdem cum illis fœderis ac benedictionis particeps, quippe qui cum cæteris & cæteri cum ipſo benedicuntur, Gal.3.9. Similiter *ſemen Abrahæ* eſt vel primarium vel ſecundarium. Primarium eſt unicum & ſingulare, quod caput fœderis & fons benedictionis à Deo eſt conſtitutum, ubi dixit, *In tuo ſemine* benedicentur omnes Gentes. ex cujus plenitudine & Abraham & omnes ejus filii, tum circumciſi tum præputiati benedictionem ſuam hauriunt, cujuſque diem videre geſtiit Abraham. Secundarium eſt, reliqua credentium turba, quæ cum Abrahamo in eandem fœderis gratiam ac benedictionis participationem admittitur. Priori modo Abrahamum & ſemen ejus conſiderat Apoſtolus Gal.3. 16. poſteriori, & Abrahamum & ſemen ejus, Rom.4.13. Eſſe enim Dei fœderatum, Deique benedictum, adeoque hæredem mundi in Chriſto, communia ſunt Abrahamo, & reliquo ſecundario ejus ſemini, neque aliter quam per juſtitiam fidei habentur. At eſſe patrem Chriſti, ac propterea benedici in ſe omnes Gentes: ſimiliter eſſe primarium ſemen Abrahæ, in quo tanquam in primario omnium hærede omnes gentes benedicuntur, peculiares ſunt Abrahamo & Chriſto prærogativæ, quæque non per juſtitiam fidei, quæ Chriſtum datum ſequitur, ſed per œconomiam beneplaciti divini, quod Chriſti dationem antecedit, quo & Abraham & Chriſtus ad hoc fuerunt electi, ſunt conceſſæ. Quod tamen juſtitiam fidei non tantum non evertit, ſed & ſtabilit. Si enim nec Abrahamo, nec primario ejus ſemini privilegia illa aliter quam per gratuitam beneplaciti divini promiſſionem ſunt donata, fide gratiam illam amplecti oportet, ut quæ ibi continentur juſtitia, benedictio & hæreditas obtineri queant.

Porro

Porro ἡ ἐπαγγελία non eſt hîc ipſe promittentis Dei actus, ſicut quando Gal. 3. 19. dicitur hæreditas eſſe *ex promiſſione.* ſed idipſum quod promiſſum erat. ideo non dicitur ἡ ἐπαγγελία τοῦ εἶναι, vel εἰς τὸ εἶναι *ut ſit*, ſed τὸ εἶναι αὐτὸν κληρονόμον τοῦ κόσμου, *nempe eſſe hæredem mundi.* Hæc promiſſio, inquit Apoſtolus, non per legem τῷ Ἀβραάμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. elliptica eſt oratio. Eraſmus ſupplevit *contigit.* Beza, *ceſſit.* alii *data eſt.* Ego ſimpliciter verbum ſubſtantivum ἐστὶ *eſt* ſubintelligo, quod cum nominativo rei & dativo perſonæ conſtructum ſignificat *habet*, & totum verſum ſic verto, *non enim per legem Abraham aut ſemen ejus promiſſionem habet, nempe eſſe hæredem mundi, ſed per juſtitiam fidei.* atque ita particula ἢ rectius propriè pro disjunctiva, quam, quod voluit Syrus, & ex eo laudat Beza, pro copulativa *&* ſumitur. ſenſus erit, ſive Abrahamum ſpectes, ſive ſemen ejus, nec illi nec his contingere potuit, promiſſione hæreditatis mundi frui aliter quam per juſtitiam fidei.

VERS. 14. Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου &c. Uſitata hæc eſt phraſis Apoſtolo. Sic ſupra cap. 2. 8. dixit τοῖς ἐξ ἐριθείας. quod idem nobis videtur atque τοῖς υἱοῖς ἐριθείας. ſicut contra Eph. 2. 2. υἱοὶ ἀπειθείας idem nobis videtur atque οἱ ἐξ ἀπειθείας. ii innuuntur, qui vitiorum illorum indole ita ſunt imbuti, ut quaſi eorum filii & ex iis nati videantur. Ita *qui ex lege ſunt*, ſunt filii legis, qui eam quaſi matrem profitentur, ex qua ſint quod ſunt. ſunt autem duorum generum, nempe aut per nativitatem, aut per ſtudium. Per nativitatem ex lege erant omnes ac ſoli Judæi, quia per ſpecialem legem fœderis cum eo populo initi & circumciſione confirmati naſcebantur Judæi, legique obſtricti. cujuſmodi etſi per nativitatem eſſent ex lege, poterant tamen iidem per regenerationem eſſe ex fide. de quibus agitur infra verſ. 16. Per ſtudium autem ex lege erant, quot-

quot

quot animo ac ſtudiis ſe legi dederent, ab eaque ſic pendeerent, ut ſpes eorum fiduciaque ex ea naſceretur. quod & iis contingere poterat, qui per nativitatem non ex lege, ſed gentiliſmo orti erant. atque de his, ſive Judæi ſive gentiles eſſent, hîc agit Apoſtolus.

VERS. 15. Οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος. Syrus ܡܳܐ ܕܠܰܝܬ ܓܶܝܪ ܢܳܡܽܘܣܳܐ Trem. ac Boder. *quum enim non eſt lex.* verte, *ubi enim* &c. ܡܳܐ ſignificat *quum.* at ܡܳܐ ܕ *ubi.* vide Act.10.23. Rom.5.20. Sequitur apud Syrum, [ܐܦܠܐ ܥܒܳܪ ܢܳܡܽܘܣܳܐ] vocalis ſuper Ain collocanda ſuper Beth, & legendum ܥܒܳܪ *tranſgreſſio.* alioqui ܥܳܒܰܪ eſt *tranſgrediens.*

VERS. 16. *Ut firma ſit promiſſio toti ſemini, non ei tantum quod ex lege eſt, ſed etiam ei quod ex fide Abrahæ eſt.* Intelligitur procul dubio ſemen fidele. in aliis enim non poteſt firma eſſe promiſſio. nam ne ad eos quidem pertinet. Duplex id ſemen facit, aliud *quod ex lege eſt*, aliud *quod* ex fide Abrahæ. prius genus Judæos, & quidem ſolos continet, non tamen eos qui è lege ſalutem petebant, quo ſenſu ſupra verſ.14. hæc phraſis uſurpata fuit. ſed qui per nativitatem filii erant legis, & ex ea quaſi nati. Nam natura eos homines, at lex Judæos, fœderatos & ad populum Dei pertinentes ab ipſa nativitate gignebat. & quamvis jam in Chriſtum crederent, non tamen ea fides gignere eos demum Eccleſiæ incepit, ſed genitos per legem fœderis ac circumciſionis, perfecit. Alia ratio gentilium erat, qui Rom.2.27. vocantur ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία, diſtinguunturque eo à Judæis, qui dici poſſunt ἡ ἐκ φύσεως περιτομή. etſi enim & hi incircumciſi naſcerentur, lex tamen circumciſionis una cum fœdere ad ipſos pertinebat, ita ut ab ipſa nati-

nativitate filii circumciſionis cenſerentur. longè diverſiſſima erat gentilium ratio, quos natura & homines genuit, & à fœdere alienos, quique legem non habentes, ut ſupra cap. 2. 14. dixit, non aliunde quam à fide geniti Eccleſiæ fuerunt, indeque primam ſpiritualis nativitatis originem traxerunt. Ideo ſpeciali quadam ratione hîc *ex fide Abrahæ eſſe* dicuntur, oppoſitè ad Judæos, qui tamen & ipſi veſtigiis fidei Abrahæ inſiſtebant. quia nempe Judæi à nativitate populus Dei erant, *φύσει Ἰουδαῖοι*, ut loquitur Paulus, *natura Iudæi*, quæ eos vi legis Eccleſiæ inſerebat: At Gentiles à nativitate peregrini, ſola fide Abrahæ fœderati. Judæis Abrahamus pater erat, primo jure naturali, quippe carnalis eorum pater. deinde jure legali, quippe pater Circumciſionis. Tertio, ſi crederent in Chriſtum, jure fidei, quippe pater fidelium. At Gentilibus ſolo jure fidei. quippe quæ ſola eos filios Abrahæ reddidit, & quaſi genuit, ut ex fide Abrahæ nati viderentur.

Vers. 17. *(Καθὼς γέγραπται, ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε) κατέναντι οὗ ἐπίστευσε, θεοῦ*, &c. Annotat Cl. Beza, Ambroſium, pro *ἐπίστευσε credidit*, legiſſe perperam *credidiſti*. Moneo Syrum & Arabem quoque ſic legiſſe, eâque lectione tolli parentheſim quæ clauditur ante *κατέναντι*, atque inde uſque ad finem verſus continuari ſermonem Dei ad Abrahamum. quam lectionem, ſive interpolationem potius, non aliunde ortam puto, quam à quibuſdam qui de parentheſi non cogitantes, neſcirent cum quo *κατέναντι* connecterent, quemve ſenſum ei darent. adeoque *ἐπίστευσε* in *ἐπίστευσας* mutarunt, ut cum proximè antecedentibus, continuato Dei ad Patriarcham ſermone, cohæreret. At quia continuationem iſtam Hebræus textus plane ignorat, Græcaque exemplaria & vetus Interpres Latinus per præteritum legerunt, neceſſaria eſt parentheſis, aptiſſimaque connexio, quam Cl. Beza bene expreſſit. Sequitur,

quitur, τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα. Syrus, ܘܩܪܐ ܠܐܝܠܝܢ ܕܠܐ ܐܝܬܝܗܘܢ ܐܝܟ ܐܝܬܝܗܘܢ ubi Trem. & Bod. *& vocat ea quæ non ſunt tanquam ſi eſſent.* id fœminino gen. ܐܝܬܝܗܝܢ dicendum fuiſſet. jam verte, *eos qui non ſunt, quaſi eſſent.* deſcriptio eſt ſuſcitationis mortuorum, de quibus, ut verbis præcedentibus, ita & hîc agi exiſtimavit Syrus. Similiter Arabs, qui habet ويدعو الذين ليس موجودون كانهم موجودون *& vocat eos qui non inveniuntur, quaſi invenirentur.* Sed præſtat generalius accipere, ut ad ipſam creationem alludatur.

VERS. 18. Ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν. Vulgatus, *Qui contra ſpem in ſpem credidit.* Eraſm. *præter ſpem ſub ſpe.* Beza, *contra ſpem ſub ſpe.* Syrus ܕܠܐ ܣܒܪܐ ܠܣܒܪܐ *ſine ſpe in ſpem.* Sed miror Arabem, qui hæc plurali numero accipiens, ad Gentes videtur retuliſſe, de quibus ſub finem verſ. 16. vertit enim, فصدق الذين لا رجاء لهم وامنوا ورجوا ما وعدوا ليكون ابا *& fidem adhibuerunt ii quibus non erat ſpes, & crediderunt & ſperarunt quod promiſſum erat ſibi, fore eum patrem* &c. Porro ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν, Hebraicè dicitur האמין להיותו אבי גוים רבים ſicut הֶאֱמַנְתִּי לִרְאוֹת Pſal. 27.13. quem Hebraiſmum Apoſtolus hîc verbotenus expreſſit. habet autem hîc γενέσθαι, etſi ſit aoriſtus, futuri ſignificationem, ut alibi ſæpe, præſertim in Actis Apoſtolorum.

VERS. 20. Δοὺς δόξαν τῷ θεῷ. Arabs واخلص التمجيد لله *& ſervavit* (ſalvam integramque reliquit) *gloriam Deo.* id eſt, hoc egit ne incredulitate quicquam detraheret gloriæ divinæ, ſed illibatam eam & ſartam tectam relinqueret.

VERS. 25. Ὃς παρεδόθη *qui traditus eſt.* ſic Hebræi dicunt.

cunt. שהיו מסרין עצמן על קדושת השם *qui tradiderunt ſeipſos ob ſanctificationem Dei.* id eſt, morti tradiderunt.

CAP. V.

VERS. 2. Δι' οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν. Vulgatus, *Per quem habemus acceſſum.* Beza rectius, *per quem etiam adducti fuimus.* ſic Syrus ܐܬܩܪܒܢ pro quo non ſatis benè Boder. *acceſſimus.* nec Trem. *admiſſi ſumus.* verte, *adducti ſumus* vel *fuimus.* eſt enim ܩܪܒ *appropinquare fecit, adduxit.* ܐܬܩܪܒ *adductus, admotus eſt* vel *fuit.*

Quod ſequitur, ἐν ᾗ ἑστήκαμεν *in qua ſtamus*, Arabs rectè interpretatur per ثابتون *manentes, firmi, ac conſtantes ſumus.*

VERS. 3. Οὐ μόνον δὲ. Beza & Eraſm. ſupplent, *neque* id *ſolum.* Syrus & Arabs, *neque* ſic *ſolum.* ſimiliter infra verſ. 11. ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται. Syrus & Arabs, *perficit,* id eſt ad perfectionem promovet, magis magiſque auget. Addit Scholiaſtes Syrus, ܗ̄ ܡܠܟ ܠܢ ܕܠܐ ܢܠܐܐ ܒܢܣܝܘܢܐ, *ſcilicet promittit nobis fore ut non deficiamus in tentationibus.*

VERS. 4. Ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν. Beza, *Patientia autem experientiam.* Vulg. Eraſm. Syrus & Arabs *probationem.* quomodo & Cl. Beza vertit 2 Cor. 2. 9. & 8. 2. & 9. 13. Intelligitur autem probatio fidei, ſpei, humilitatis, contemptus rerum terrenarum, cæterarumque Chriſtainarum virtutum & donorum Spiritus Sancti, quæ ſeſe probant per patientiam ac tolerantiam. ideo Scholiaſtes Syrus, ܗ̄ ܒܡܣܝܒܪܢܘܬܐ ܡܬܒܚܪ ܐܢܫ *ſcilicet per patientiam probatur homo.* Neque repugnat quod Jac. 1. 3.

 con-

contrario ordine legitur, *probationem fidei perficere patientiam.* Sicut enim fides gignit ſpem, & hæc viciſſim illam fulcit ac ſuſtinet, ſic probatio fidei in afflictionibus efficit patientiam, & hæc viciſſim probatam reddit fidem.

Ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα. Nam ut rectè hîc & perelegantер Scholiaſtes Syrus, ܗܘ ܕܠܐ ܡܣܟܐ ܠܐ ܡܣܝܒܪ *qui non ſperat, non tolerat.* Ex ſpe oritur tolerantia, & rurſus ex tolerantia robur capit ſpes. dum enim conſtanter afflictiones perferentes, fidei noſtræ auxiliique Spiritus Sancti experimentum capimus, probatio ea incrementum fidei dat.

VERS. 6. Ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, rectè Beza, *quum eſſemus viribus deſtituti.* auſim vertere, *quum eſſemus mortui.* paſſim enim apud LXX. ἀσθενεῖν pro כשל *ruere, labi* uſurpatur, etiam ubi gladio confoſſum & interemptum in terram concidere ſignificat. ut ἀσθενήσουσι καὶ ἀπολοῦνται ἀπὸ προσώπου σου. Pſ. 9. 3. Καὶ ἀσθενήσει, καὶ πεσεῖται, καὶ οὐχ εὑρεθήσεται, Dan. 11. 19. καὶ ἀσθενήσουσιν ἐν ῥομφαίᾳ, ibid. 33. vide etiam verſ. 41. item Oſe. 14. 10. Zoph. 1. 3. & alibi. ubi pro *prorſus concidere & perire* uſurpatur.

Κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε. Optimè Cl. Beza vertit, *Tempore ſuo pro impiis mortuus eſt.* Hebraicè diceretur, בְּעִתּוֹ מֵת חָלַף רְשָׁעִים. ſic Eſai. 60. 22. אֲנִי יְהוָה בְּעִתָּהּ אֲחִישֶׁנָּה *Ego Dominus ſuo tempore accelerabo illud*, LXX. Ἐγὼ Κύριος κατὰ καιρὸν συνάξω αὐτούς. Sic apud eoſdem Interpretes legas Job. 5. 26. Ἐλεύσῃ ἐν τάφῳ ὥσπερ σῖτος ὥριμος κατὰ καιρὸν θεριζόμενος, ἢ ὥσπερ θημωνία ἅλωνος καθ᾽ ὥραν συγκομισθεῖσα. ubi ſynonyma ſunt κατὰ καιρὸν & καθ᾽ ὥραν, & ſignificant *opportuno ſuo tempore.* vide & Job. 39. 21. & Num. 23. 23. Syrus & Arabs vertunt *in hoc tempore*, id eſt κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον.

VERS. 7. *Vix enim* ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται, *pro juſto quis morietur.* Syrus ܚܠܦ ܪ̈ܫܝܥܐ ܡܐܬ ܐܢܫ *pro improbis morietur.* Junius, lege *pro juſtis* ſive *legitimis*: nam hoc ſonat vox רשמא, qua Syrus uſus eſt. Librarii enim procul dubio affinitate & propinquitate vocis רשעא quæ proxime præceſſit, decepti ſunt. Hæc ille. quæ mihi ſane probabilia non videntur. nam non præceſſit רשעא, ſed רשיעא, quod à רשמא facile eſt diſtinguere. deinde authorem deſidero, cujus fide רשמא deſignet *juſtos* ſive *legitimos*. verbum רשם Syris eſt *ſignavit*, *deſignavit*, *deſtinavit*. inde fit רשמא *nota*, *ſignum*, *ſignaculum*. non tantum apud Syros, ſed & paſſim in Thargum. ubi & רשמין *ſigna*, *ſignacula*. itaque non dubito quin retinenda ſit lectio חלף רשיעא, *pro improbis.* nam & Arabs habet دون الأشرار *loco malorum*, *pro malis.* unde autem ea orta ſit lectio, quum apud Apoſt. ſit ὑπὲρ δικαίου, aliorum ſit judicium. Fortaſſis exiſtimavit Syrus, quod video etiam Cl. Bezæ admodum probari, ſic quam optimè omnia hujus argumenti, à comparatis ſumpti, membra inter ſe congruere. quia vix evenit ut ultro quiſquam pro ſcelerato quopiam vitam exponat.: imo etiam raro, ut probi hominis cauſa mortis diſcrimen adire quiſpiam velit.. At longè efficacius argumentum Apoſtoli arguit ſecundum receptam lectionem. non enim vult, vix evenire ut pro ſcelerato quiſquam moriatur, ſed id prorſus non evenire. vix evenire ut pro juſto quis moriatur. quia autem *vix* non univerſaliter negat; cauſam addit cur ea vocula ſit uſus; *pro bono enim*, qui virtute ſua amorem meretur, eâque utilis aliis eſſe poteſt (ſignificat enim ἀγαθὸς etiam *utilis*) *audeat fortaſſe aliquis mori.* non plane negat, ſed nec aſſeverat. in dubio tanquam rem difficillimam relinquit, quæque non niſi ab audaci animo ſit profectura. ideo verbo τολμᾶται utitur. eſtque veriſſimum quod

addit Scholiaſtes Syrus, ܒܥܘܠܐ ܡܒܣܐ؛ ܐܢܫ ܟܠ ܡܘܬܐ *difficulter contemnit quis mortem.* quanti ergo amoris teſtimonium, quod Chriſtus pro nobis impiis voluerit mori! pro τάχα Syr. habet ܛܟܐ, quod ex Græco ortum videtur, & à Scholiaſte exponitur per ܟܒܪ؛ *fortaſſe.*

VERS. 10. Κατηλλάγημεν τῷ θεῷ *reconciliati ſumus Deo.* Syrus, ܐܬܪܥܝ ܥܡܢ ܐܠܗܐ *reconciliatus eſt nobiſcum Deus.* non enim ſenſit, quod hodie hæretici, intelligi eam reconciliationem, qua nos vi regenerationis reddimur amantes Dei, ſublatis inimicitiis, quibus ante, dominante peccato in Deum ferebamur: ſed qua Deus, ante nobis ob peccata iratus, nobis jam placatus eſt.

VERS. 12. *Διὰ τοῦτο, ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον.* Syrus & Arabs omiſerunt διὰ τοῦτο. porro membrum hoc eſſe ἀναπόδοτον ait D. Beza in commentariis. nec aliter vertunt omnes interpretes: quia particulam καὶ quæ eſt ante οὕτως, volunt habere ſignificationem copulæ *Et.* quum more Hebræorum dici poſſit redundare, & eſſe ſimpliciter ἀποδοτικόν, vel docere membrum ſequens reſpondere antecedenti, ac cum eo connexionem habere. Quod in ſecundis verſuum membris uſitatiſſimum eſt Hebræis. Sic itaque verto, *Propterea ſicut per unum hominem peccatum in mundum intravit, & per peccatum mors: ſic in omnes homines mors tranſivit, quia omnes peccarunt.* video & iſthoc modo vertiſſe Arabem. Neque hîc inchoandam cenſeo comparationem inter primum Adamum & ſecundum: ſed hæc cum præcedentibus connecto per διὰ τοῦτο, eodem ſenſu, quo cap. 11. 32. dicitur Deus omnes concluſiſſe ſub peccato, ut omnium miſereretur. Dixerat enim verſu præcedenti,

denti, nos gloriari in Deo per Jeſum Chriſtum, per quem nunc reconciliationem accepimus. Et ut eam reconciliationem acciperemus, propterea, inquit, ſicut per unum hominem peccatum & mors intrarunt in mundum, ita mors in omnes homines pertranſiit, quia omnes peccarunt, ut anſa daretur Deo reconciliationem per Chriſtum exhibendi. Et omnes quidem peccaſſe, probat v. ſequenti, quia peccatum non cœperit à quo lex per Moſen data fuit, ſed ab Adamo uſque ad legem jam in mundo fuerit: atque inde ſequatur, aliquam etiam tum legem fuiſſe, quia abſque lege peccatum non imputatur, non habetur peccatum. At fuit imputatum, Regnavit enim mors ab Adamo uſque ad Moſen, etiam in eos qui non peccarunt in ſimilitudine tranſgreſſionis Adami, qui eſt typus futuri. Hîc jam incipit comparatio inter utrumque Adamum. primus, inquit, fuit typus ſecundi: At non ſe habet χάρισμα, ſicut τὸ παράπτωμα &c. Τοῦ καὶ autem ſuperflui illuſtre exemplum extat Jac. 4. 15. ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσομεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. ubi Καὶ ante ποιήσομεν omnino παρέλκει, & ſolummodo notat membrum illud eſſe retributivum prioris, quod apud Belgas facit particula ſoo, & apud Arab. ف. Quod ſi cui hæc interpretatio non placeat, videat an ad evitandum hiatum, poſt διὰ τοῦτο in initio verſus non poſſet ſubintelligi, ἔχει, vel ἐστὶν ὥσπερ &c. *habet ſe* vel *eſt ſicut* &c. id enim ſæpe ante ὥσπερ ſubaudiendum, docent multa loca. ut Matth. 25. verſ. 14. ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους. Senſus eſt, Sic enim ſe habet adventus meus, ſicut vir peregrè proficiſcens &c. eadem locutio eſt Marc. 13. 34. vide & Rom. 15. 3. Ita & hoc loco, Propterea ſic ſe habet reconciliatio, ſicut per unum hominem peccatum intravit &c. Experiamur aliter. διὰ τοῦτο accipi poteſt, ſicut Joan 7. 22. pro *propterea quod.* ſicut עַל כֵּן *propterea*, ſæpe valere *propterea quod*, iſthic probavimus. Hoc

ſenſu

ſenſu cum præcedentibus optimè cohæret, Gloriamur in Jeſu Chriſto, per quem nacti ſumus reconciliationem, propterea quod, ſicut per unum hominem peccatum intravit in mundum, & per peccatum mors, ita in omnes homines mors pervaſit, quia omnes peccaverunt. Cauſa redditur, cur in reconciliatione Chriſti, gloriandi materiam habeamus, quia per Adamum & peccatum & mors in omnes pervaſerat. Libet autem quomodo Arabs verſum hunc reddiderit, proponere. وكما ان بانسان واحد دخلت الخطية للعالم ودخل بالخطية الموت فكذلك عم الموت جميع الناس لانهم جميعا اخطوا الى ان فرضت سنة التوراة *& ſicut per hominem unum intravit peccatum in mundum, & intravit per peccatum mors, ſic morti obnoxii ſunt omnes homines, quia omnes peccarunt, uſque dum ſancita fuit lex.* avulſit ſcilicet à ſeq. verſu *ἄχρι νόμου*, abjecta particula *γάρ*. contra Græcorum exemplarium, Vulgati & Syri fidem.

VERS. 14. *Sed regnavit mors ab Adamo uſque ad Moſen,* ܡܘܬܐ ܕܚܛܝܬܐ *ſcilicet mors peccati,* inquit Scholiaſtes Syrus. Mortem ſpiritualem videtur intelligere. quod & ſequentia ejus planum faciunt. ܡܢ ܐܕܡ ܓܝܪ܆ ܥܕܡܐ ܠܡܘܫܐ. ܓܠܝܐ ܗܘܐ ܒܥܠܡܐ ܫܘܠܛܢܗ ܕܣܛܢܐ. ܘܚܛܝܬܐ ܠܐ ܡܬܚܫܒܐ ܗܘܬ ܚܛܝܬܐ. ܡܛܠ ܕܠܐ ܗܘܐ ܢܡܘܣܐ. ܘܡܢ ܡܘܫܐ ܥܕܡܐ ܠܡܫܝܚܐ. ܙܒܢ ܓܠܝܐ ܗܘܐ ܘܙܒܢ ܟܣܝܐ. ܘܡܢ ܡܫܝܚܐ ܠܫܘܠܡܐ ܐܝܟ ܕܒܢܝܐ ܡܬܒܛܠܐ܀ *Ab Adamo enim uſque ad Moſen aperta fuit in mundo poteſtas Satanæ. & peccatum non reputatum fuit peccatum, quia non erat lex. At à Moſe uſque ad Chriſtum interdum aperta, interdum occulta fuit. à Chriſto autem uſque ad*

ad finem, inſtar furis ſeducit. quæ quidem attuliſſe ſolùm, refutaſſe eſt. Sequitur, *Etiam ſuper eos qui non peccarunt in ſimilitudine* ܕܥܒܪ ܢܡܘܣܗ ܕܐܕܡ Boder. *transgreſſoris legis Odom ipſius.* atque ita interpolatam (ſed malè) invenies Tremellii verſionem in editione N. Teſt. Syriaci Cothenenſi. tranſgreſſor legis dicitur ܥܒܪ vel ܥܒܘܪ ܢܡܘܣܐ at ܥܒܪܐ ſubſtantivum eſt, *& tranſgreſſionem* ſignificat. ܥܒܪ ܢܡܘܣܐ tranſgreſſio legis, παρά-βασις. ut ſupra cap. 4. 15. Boder. & Trem. rectè verterunt. Itaque & hîc vertendum, *In ſimilitudine tranſgreſſionis legis Adami.* quod periphraſticè expoſuit Tremel. *in ſimilitudine qua tranſgreſſus eſt legem Adam.* rectè. alii (inquit Junius) *legem ſuam*, ſibi poſitam. alius enim eſt in Adamo, & alius in poſteritate ejus tranſgreſsionis modus. Hæc ille. procul dubio quia Syrus dixit ܢܡܘܣܗ cum affixo. at vero affixum illud more Syrorum pleonaſticè refertur ad ſequens ܕܐܕܡ, nec alium poteſt habere ſenſum, quam qui eſt in verbis Pauli, ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδάμ. At vero, *in ſimilitudine qua tranſgreſſus eſt legem ſuam Adam*, dicendum Syriacè ܒܕܡܘܬܐ ܕܗܘ ܕܥܒܪ ܢܡܘܣܗ ܐܕܡ quæ plurimum differunt ab iis quæ hîc occurrunt. Arabs habet, وايضا على الذين لم يخطوا كما حد في معصية ادم في ناموس موسى *etiam ſuper eos qui non peccarunt ſicut definitum eſt de tranſgreſſione Adami in lege Moſis.* non ſatis capio quid velit. niſi forte voluerit, in lege Moſis eſſe ὁμοίωμα τῆς παραβάσεως Ἀδάμ, quia ibi tanquam in effigie depictum ſit, quouſque ſe Adami peccatum extendat, quibus finibus ac limitibus contineatur. regnaſſe autem mortem etiam in eos qui ignoratis iſtis finibus peccarunt.

Mentem Apoſtoli videtur Cl. Beza rectè expreſſiſſe.

Qui eſt typus τοῦ μέλλοντος. Beza, *ejus qui futurus erat.* eodem modo Syrus. Arabs, *ejus qui venturus erat poſt ipſum.* perſonam deſcribi rectè intellexerunt.

VERS. 15. Ἀλλ' οὐχ' ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτω καὶ τὸ χάρισμα. ad hæc Scholiaſtes Syrus, ܗ̄ ܕܡܛܠܗ ܕܐܕܡ ܠܐܢ̈ܫܐ ܐܬܚܒܠܘ ܘܛܝܒܘܬܗ ܕܡܫܝܚܐ ܠܩܕ̈ܡܝܐ ܘܠܐܚܪ̈ܝܐ ܐܘܬܪܬ *Scilicet, quia peccatum Adami poſteris nocuit, ſed gratia Chriſti præcedentibus & poſteris profuit.* Exiguum eſt quod dicit. Utinam, qui Scholia in hanc Epiſtolam aggreſſurus, Sanctum Johannem (Chryſoſtomum dicit) triginta duabus homiliis explicuiſſe eam dixit, Chryſoſtomum hîc aut legiſſet, aut laudare voluiſſet. aurea nobis, non tam plumbea dediſſet. Sic enim Chryſoſtomus, ὃ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν. εἰ ἡ ἁμαρτία τοσοῦτον ἴσχυσε, καὶ ἀνθρώπου ἁμαρτία ἑνός· χάρις, καὶ θεοῦ χάρις, καὶ οὐ πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ υἱοῦ, πῶς οὐ περιέσται μειζόνως; πολλῷ γὰρ τοῦτο εὐλογώτερον. τὸ μὲν γὰρ ἕτερον κολάζεσθαι, οὐ σφόδρα δοκεῖ λόγον ἔχειν τὸ δὲ ἕτερον δι' ἕτερον σώζεσθαι, καὶ πρεπωδέστερον μᾶλλον καὶ εὐλογώτερον. εἰ τοίνυν ἐκεῖνο γέγονε, πολλῷ μᾶλλον τοῦτο. quibus verbis confert cum peccato gratiam, cum peccato hominis gratiam Dei, cum peccato unius hominis gratiam non tantum unius hominis Chriſti, ſed & Dei Patris: ut ſciamus, quantum gratia peccato, Deus homini, Deus Pater & homo Chriſtus ſimul uni ſoli meroque homini præſtant, tanto magis ſervare poſſe Dei per Chriſtum gratiam, quam Adami lapſus potuerit perdere. Deinde effectus etiam peccati Adami, ac gratiæ Chriſti confert: quod inde mors, hinc ſalus ad alios manaverit, quorum hoc illo eſt longè rationi convenientius. Alterum enim propter alterum puniri, non admodum videtur rationi conveniens. at alterum propter alterum ſervari, decentius eſt & convenientius. ſi igitur illud contigit, quanto magis hoc

ſpe-

ſperandum? Quibus addo, hactenus etiam *morti* ex Adamo contractæ opponi τὴν περισσείαν *abundantiam gratiæ*, quod illa ſuperari per gratiam, ac in vitam verti fidelibus potuerit, hæc autem ſuperari & in mortem rurſus verti nunquam poſſit.

VERS. 16. Καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα. Syrus vertit quaſi legeretur, Καὶ οὐχ' ὡς ἑνὸς ἁμάρτημα, τὸ δώρημα. At id ipſum, etſi paulo aliis verbis, dixit Apoſtolus verſ. præcedenti. Videtur vidiſſe Syrus ellipſin, ſed quomodo ſupplenda eſſet, non vidiſſe. nec juvat Arabs, qui longius etiam recedit. Vulgatus nihil ſupplet, itaque intelligi ejus mens nequit, niſi ſuppleas. Eraſmus ſupplevit, *venerat mors*. Beza, *illud quod introiit*. Nos ſimpliciter verbum ſubſt. ἐστί. *Et non, ſicut* eſt *per unum qui peccavit, donum* eſt. id eſt, donum Chriſti non habet ſe, ſicut ſe res habet per unum qui peccavit. ſimiliter expono infra v. 18.

Ibidem, τὸ μὲν γὰρ κρῖμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα. Eraſmus ἐξ ἑνὸς vertit, *ex uno* delicto, Beza, *ex uno* lapſu. Nos cum Syro & Arabe, *ex uno* nempe homine, de quo in initio verſus, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. Quum enim inſtituta inter primum Adamum ac ſecundum comparatione, undecies vocabulum ἑνὸς occurrat, ubique ad perſonam vel Adami vel Chriſti referendum arbitror. Et hoc quidem loco res ipſa id poſtulare videtur. quum enim propoſitio in initio verſus ſit, *non ſicut* eſt *per unum qui peccavit, donum* eſt, requirit primum membrum, ut quomodo ſe res *per unum iſtum* habeat oſtendatur. ſic habet, inquit, *ut reatus ex uno ſit ad condemnationem*. conſentaneum eſt, ut hîc δι' ἑνὸς in propoſitione, & ἐξ ἑνὸς in probatione, eodem ſenſu ſumantur. At inquiunt viri docti, Ratio oppoſitionis, & quod ſubjicitur ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων *ex multis offenſis* oſtendunt, ſubaudiendum eſſe potius παραπτώματος. Fateor, ſi verba illa ſic

 ſunt

ſunt transferenda, quomodo video conſtanter à Vulgato, Eraſmo, Beza & Syro (Arabs omiſit πολλῶν) tranſlata eſſe. Sed moneo, transferri etiam poſſe, *ex multorum offenſis,* atque id loco admodum quadrare. Reatus, inquit, venit ex uno, id eſt ex unius hominis delicto ad condemnationem: Gratia autem non ex unius, ſed ex multorum hominum delictis ad juſtificationem. magna eſt condemnatio quam peperit unius hominis delictum. ſed infinitis modis adaucta, quum infinitorum hominum delicta acceſſere. Hunc totum condemnationis cumulum, infinitis modis majorem, quam ex primi hominis delicto evaſerat, tollit gratia. ergo non ſe habet donum, ut ſe res habet per unum qui peccaverat. Objectum hujus doni non hîc eſt hoc aut illud fidelium individuum, cui multa quidem peccata, ſed tamen non niſi ſua condonantur: verum totum Electorum genus in Chriſto comprehenſum, ſicut totum humanum genus in Adamo comprehenſum eſt objectum reatus qui venit in omnes ad condemnationem. Sicut igitur iſta condemnatio, quatenus ex unius delicto in omnes dimanavit, certam habet proportionem ad meritum delicti unius iſtius hominis, ſic parem habet proportionem gratia qua condemnatio iſta aboletur. Adde jam condemnationem, quam totum Electorum ac fidelium genus tot tantiſque delictis contraxit, quam univerſam eadem gratia abolet, ibi demum apparet, quanto plus boni dederit unius gratia, quam dederat mali unius delictum. Lubet etiam obſervare, in primo membro ubi de reatu agitur, ἐξ ἑνὸς ſignificare cauſam efficientem meritoriam: in altero ubi de gratia, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων terminum à quo. Gratia enim, quatenus fidelibus complexim in uno corpore ſumptis confertur, procedit ex multorum offenſis, tanquam è termino à quo, ad juſtificationem, tanquam ad terminum ad quem.

VERS.

VERS. 17. Εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἑνός. Beza edidit τῷ ἑνὶ παραπτώματι *per unum lapſum.* Atque ita ſe reſtituiſſe ait ex Claromontano Codice. Nolim uni Codici tantum fidei tributum contra reliquorum omnium fidem atque authoritatem, & contra lectionem quam Chryſoſtomus, Latinus Vulgatus, Syrus & Arabs conſtanter ſunt ſecuti. Neque, ſi legas τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι, propterea redundabit prorſus διὰ τοῦ ἑνός quod ſequitur. quod quum Syrus & Arabs quoque exiſtimarent. omiſerunt iſtud. utiliſſimam potius continet doctrinam, & quod in hoc Pauli negotio potiſſimum ad rem faciebat, proponit: quomodo ſcilicet factum, ut unius delicto mors regnaverit in omnes. id non per imitationem poſterorum, ſed per eundem illum unum, qui deliquerat, contigiſſe, ſic ut delicti Adami reatus per eundem Adamum transfuſus & propagatus ſit in poſteros, eouſque ut & per eum mors regnaverit in cæteros. Si hoc, inquit, unus homo, ſui unius delicto, per ſe unum & ſolum potuit, quanto magis unus Chriſtus per abundantem illam gratiæ, quam v. præcedenti dixerat ex multorum delictis procedere ad juſtificationem , efficiet, ut qui illam fide recipiunt, in vita regnent? Verba Apoſtoli ſunt, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισσείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες, &c. ſic Chryſoſtomus etiam legit. ſed in margine notatur, quoſdam codices legere καὶ τῆς δικαιοσύνης. quam lectionem Vulgatus, Syrus & Arabs ſunt ſecuti.

VERS. 18. Ἄρα οὖν ὡς δι' ἑνὸς παραπτώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα, οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς. Solus Beza, δι' ἑνὸς παραπτώματος, vertit *per unum lapſum.* & δι' ἑνὸς δικαιώματος *per unam juſtificationem.* Reliqui Interpretes quos ſæpe citamus, *per unius lapſum*, & *per unius juſtificationem*, aut potius *juſtitiam.* id laudamus. nec videmus, cur non Græcis reſpon-

deat ea interpretatio, neque ea tautologiam parit in verſ. ſequenti. præſertim ſi Ellipſin hujus verſus commodè ſuppleas. Eraſmus poſt παραπτώματος ſupplet *propagatur malum*, poſt δικαιώματος *propagatur bonum*. Beza priori loco, *reatus venit*: poſteriori, *beneficium redundavit*. Syrus & Arabs nihil ſupplent, ſed mutant conſtructionem, quaſi legeretur κατάκριμά ἐστι εἰς πάντας ἀνθρώπους, & rurſus, δικαίωσις ζωῆς ἐστι εἰς πάντας ἀνθρώπους. Nos exiſtimamus, ut ſupra verſ. 16. ita & hîc ſufficere ut in utroque membro ſubintelligatur ἐστὶ vel ἔχει. Hoc modo, *Itaque ſicut per unius delictum* res ſe habet *erga omnes homines ad condemnationem, ita per unius juſtitiam* res ſe habet *erga omnes homines ad juſtificationem vitæ.* cujus explicatio datur v. ſequenti. Libet porro in gratiam Syrizantium obſervare, Syrum in initio verſus habere ܐܟܙܢܐ ܗܟܝܠ ܕܡܛܠ ܣܟܠܘܬܐ ܕܚܕ *ſicut ergo propter peccatum unius* &c. Ad quæ Trem. in notis, Mutavimus, inquit, quod perperam ſcriptum erat אכזנא (quod nihil ſignificat) in איכנא, id eſt *ſicut*. admiſſus autem eſt error, mutatione Jod in Zain, & tranſpoſitione, quamvis eodem modo legatur in Manuſcripto. hæc ille. Sed perperam mutavit. rectè legitur. uſitata Syris vox eſt ܐܟܙܢܐ ex ܙܢܐ *modus, ſpecies*, præpoſito Aleph euphonico cum Caph ſimilitudinis ex Hebraiſmo, q. d. ſecundum modum, id eſt quemadmodum. ſicut & ex ܚܕ *unum* fit eodem modo ܐܟܚܕ *ſecundum unum*, i. *ſimul, pariter.* habet autem ܐܟܙܢܐ poſt ſe ܕ, cum quo ad verbum denotat *ſecundum modum quo*, id eſt quemadmodum. Unde liquet, quænam ſit ſæpe variantium lectionum cauſa. nimirum mutatio, quam lectorum aut interpretum imperitia peperit.

VERS. 19. Κατεστάθησαν. Sic Syrus quoque & Arabs,

item

item Chryſoſtomus legerunt. Eraſmus tamen legit *καπιςεύθημεν.*

VERS. 20. *Νόμος δὲ παρεισῆλθεν, ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα.* Syrus & Arabs ſimpliciter, *Lex autem intravit.* eſt enim & alibi, ubi *παρὰ* & *εἰς* cum verbis ſic componuntur, ut *παρὰ* nihil novi ſignificet, ſed ſignificationem τοῦ *εἰς* ſolummodo augeat. ſic *παρεισενεγκεῖν* uſurpatur 2 Petr. 1. 5. Eraſmus, *Lex obiter ſubiit.* neque explicat in notis, quid per *obiter* ſibi velit. Fortaſſe idem voluit quod Chryſoſtomus, qui ad hoc verbum ſic commentatur: *διὰ τί δὲ οὐκ εἶπε, νόμος ἐδόθη, ἀλλὰ, νόμος δὲ παρεισῆλθε; πρόσκαιρον αὐτοῦ δεικνὺς τὴν χρεῖαν οὖσαν, καὶ οὐ κυρίαν οὐδὲ προηγουμένην.* *Quare non dixit, lex data eſt, ſed, lex autem* *παρεισῆλθε*? *quia indicare voluit, temporarium tantum eſſe legis uſum, non autem autoritatis neque primariæ poteſtatis.* quod pergit ex loco ad Gal. 3. 23. probare, ubi lex dicitûr concluſos cuſtodiviſſe uſque ad fidem revelandam. At præterquam quod perpetuus ſit uſus legis, augere peccatum, niſi quis Spiritu Chriſti regeneretur, non videtur vis verbi *παρεισελθεῖν* eſſe ut temporarium introitum ſignificet. Beza, *Lex vero præterea introiit,* id eſt, inquit, acceſſit ad morbum illum quo laborabant omnes homines, unius peccato contaminati. Sed neq; illa videtur eſſe genuina verbi ſignificatio. Suidas ait, *παρεισελθεῖν* eſſe *τὸ μεθ' ἄλλου πλαγιάσαντος συνεισελθεῖν*, *cum alio qui oblique venit una intrare.* *ἐλθεῖν* autem eſſe, *τὸ γυμνῇ τῇ παῤῥησίᾳ χρήσασθαι*, *nuda dicendi libertate uti.* & hoc voluiſſe Apoſtolum, quum dixit, *παρεισῆλθεν ὁ νόμος*. Non videtur ad publicam legis Moſaicæ lationem hæc retuliſſe, quæ palam facta eſt, & ubi *ἡ γυμνὴ παῤῥησία* *nuda dicendi libertas* quam maximè viget: ſed ad generalem omnibuſque ſeculis communem legis uſum, quo peccatorem urget, premit, accuſat, damnat. Hactenus enim vere dicitur, ſimulac peccatum oblique intravit in mundum, una cum peccato

irrepſit

irrepſit clam jus, autoritas ac dominium legis, & tacente etiam lege, nec quicquam palam dicente, ſervus legis factus eſt peccator, idque ut juſto Dei judicio per dominium legis augeretur peccatum. Quicquid ſit, Suidas verbum illud *irrependi* ſignificationem habere exiſtimavit. ut & procul dubio Vulgatus, qui propterea *ſubintravit* vertit. Ita ſane accipiendum eſt Gal. 2. 4. *οἵτινες παρεισῆλθον qui irrepſerunt*. de falſis fratribus agitur, qui ibidem *παρείσακτοι irreptitii* dicuntur. nec aliam apud Lexicographos hujus verbi ſignificationem reperimus, qui per *παρεισιέναι* & *παρεισδύειν* interpretantur. neque aliena mihi ab hoc loco eſſe videtur. Etſi enim, quod verè Cl. Beza dicit, lex Moſis publicè tantis cum ceremoniis rogata & accepta ſit, ſi tamen hominum ſtudia ſpectes, quibus tale frœnum minimè exſpectantibus, ſed audacter laſcivientibus, & intrepidè deſideriis ſuis indulgentibus, lex data eſt ſubito, reprimens, prohibens, minitans, urgens, impellens, damnans longe aliud cogitantes, jure maximo ſubintraſſe in mundum, & hominibus obrepſiſſe, ac quaſi ſubreptitiè peccata eorum ſubiiſſe dici poteſt. Adde quod clandeſtina quædam & ſubreptitia vis legis eſt, ut, quod minime ab ea exſpectandum videbatur, peccatum eâ adaugeatur. Juvat autem hîc ad illud Apoſtoli *ἵνα πλεονάσῃ*, &c. audire Chryſoſtomum. *Τὸ δὲ ἵνα*, inquit, *ἐνταῦθα οὐκ αἰτιολογίας πάλιν, ἀλλ' ἐκβάσεώς ἐστιν. οὐ γὰρ διὰ τοῦτο ἐδόθη, ἵνα πλεονάσῃ, ἀλλ' ἐδόθη μὲν ὥστε μειῶσαι καὶ ἀνελεῖν τὸ παράπτωμα. ἐξέβη δὲ τοὐναντίον, οὐ παρὰ τὴν τοῦ νόμου φύσιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν τῶν δεξαμένων ῥαθυμίαν. Illud* *ἵνα* id eſt *ut, non hîc cauſam dicit ſed eventum. non enim in id data eſt ut abundet peccatum. Sed data eſt ut minueret & auferret delictum: contrarium autem evenit, non ex natura legis, ſed ex recipientium inertia.* Eadem hæc in ſua tranſtulit Scholiaſtes Syrus. Ubi laudandum ſane, quod per accidens legi tribui dicat, quod ex ea augeatur malum, idque

non

non naturę legis,ſed hominum inertię aſcribendum. Inde tamen non ſequitur, particulam *ἵνα* hîc nihil præter eventum denotare. Lex enim non tantum ut boni Dei, juſtitiæ regulam præſcribentis, ſed & ut irati judicis peccata ulciſcentis, inſtrumentum conſideranda eſt, quo reſpectu iram operari dicta eſt, Rom. 4. verſ. 15. atque hoc eodem reſpectu officium legis eſt peccatum augere. quod etſi ex malitia hominum proveniat, lex tamen non eſt ibi otioſa, ſed ſuam vim malitiæ hominum ita applicat, ut & lex per malitiam, & malitia per legem peccatum adaugeat. unde illa Apoſtoli Rom. 7. *Paſſiones peccatorum per legem efficaces ſunt.* verſ. 5. *Peccatum per legem operatur omnem concupiſcentiam.* verſ. 8. *per legem decepit me.* verſ. 11. *factum eſt ſupra modum peccans per mandatum.* verſ. 13. neque facile admiſerim quod dixit, *legem datam eſſe ut minueret & aboleret peccatum.* Fateor datam ut omne prorſus peccatum prohibeat, nec ullum omnino admitti ſinat. Sed ut admiſſum minuat aboleatve, id vero ſupra legis vires eſt, adeoque in eum finem data peccatori eſſe nequit. *non eſt data lex quæ poſſit vivificare*, Gal. 3. 21. Id totum gratiæ eſt. Lex, fateor, in fidelibus ac regenitis minuit peccatum, verùm id non à ſe habet, ſed ab accedente Spiritu regenerationis, cui lex in hoc opere ancillatur, eſtque ejus inſtrumentum, quod à principali illo agente ſupra inſitam ſibi virtutem elevatur. Sine eo lex auget potius peccatum, quam minuit.

Οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις. Annotat Scholiaſtes Syrus, ܗ̄ ܠܘܬ ܥܡ̈ܡܐ ܚܢ̈ܦܐ, *ſcilicet apud Gentes profanas*, Alienum id eſt à ſcopo Apoſtoli, qui hîc non intendit, gratiam Dei commendare erga Gentes, quod apud eas abundarit magis peccatum quam apud Judæos, ſed oſtendere in genere, quanto peccatum Adami & legem Moſis ſuperet gratia

Chriſti. Peccatum Adami introduxit mortem & condemnationem. auxit peccatum & condemnationem Lex, attamen ſuper hæc omnia abundavit gratia.

Cap. VI.

Vers. 4. *Διὰ τῆς δόξης τοῦ Πατρός.* Inter Interpretes quos citare ſolemus, ſolus Beza vertit, *In gloriam Patris.* quod enim hæc Syri ܒܫܘܒܚܐ ܕܐܒܘܗܝ Trem. verterit *in gloriam patris ſui*, perperam factum. verte, *per gloriam patris ſui.* alterum diceretur ܠܫܘܒܚܐ. ſicut Phil. 2. verſ. 11. ܠܫܘܒܚܐ ܕܐܠܗܐ ܐܒܘܗܝ *εἰς δόξαν θεοῦ πατρός.* Διὰ autem pro *εἰς* uſurpari, nondum didicimus. At quid hoc eſt, *per gloriam Patris?* eſt, per potentiam Patris. didicit hoc Apoſtolus ex LXX. Interpretibus, qui pro עז *robur* dicunt *δόξα*, Pſal. 68. 35. Eſai. 12. 2. & 45. 24. item Τιμή, Pſal. 29. 2. & 96. 7. & 99. 3. rurſus *δόξα* pro און *robur*, Eſai. 40. 26. & pro תּוֹעֲפוֹת *fortitudines*, Num. 23. 2. & 24. 8. ſicut contra pro גֵּאוּת *excellentia*, quod per *δόξαν* non raro vertunt, alibi *ἰσχὺν robur* dixerunt. ut Eſai. 2. 10. 19. 21. Et ne cui mirum videatur roboris ac gloriæ ſignificationes confundi, moneo apud Arabes verbum عزّ, quod eſt Hebr. עז, non modo *potentem ac fortem eſſe*, ſed etiam *dignitate præditum, præſtantem, excellentem, honoratum eſſe* denotare, & opponi τῷ ذلّ *vilem, abjectum, contemptum eſſe.* ut apud Ali in litera د, دَلِيلُ ٱلْخَلْقِ عَزِيزٌ عِنْدَ ٱللّٰهِ *Qui contemptus eſt apud homines, in honore eſt apud Deum*, jungi ergo poſſunt ſignificationes, ut per *δόξαν excellens, præſtans ac glorioſa potentia* denotetur.

Vers. 5. *Si enim complantati fuimus ſimilitudini mortis*

tis ejus, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα Eraſmus & Beza, *nimirum & reſurrectionis erimus.* Vulgatus, *ſimul & reſurrectionis erimus.* quaſi legiſſet ἅμα καὶ. quæ lectio Cl. Bezæ non diſplicet. ut ſcilicet ἀλλὰ dicatur irrepſiſſe pro ἅμα. Nolim id ſuſpicari, quum nulli codices id arguant. præſertim quum conſtet ἀλλὰ non ſemper eſſe adverſativum, ſed & confirmativum, pro *utique, equidem.* Ut Joh. 16. 2. Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς. ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, ἵνα &c. *Ex Synagoga ejicient vos. utique venit hora* &c. ſic hoc quoque loco verto, *utique & reſurrectionis erimus.* Notum eſt Hebræorum כִּי, præterquam quod propriè cauſalis ſit particula, interdum affirmare ut *equidem*, interdum adverſari ut *ſed.* non mirum ergo, ſi ex Hebraiſmo, ἀλλὰ etiam non tantum adverſatur, ſed & affirmat. quamobrem & pro אָכֵן *ſanè, utique*, LXX. dixerunt ἀλλὰ, Joh. 32. 8. Syrus pro ἀλλὰ hîc apud Paulum habet ܗܳܟܰܢܳܐ *ſic.* ut & Arabs كذلك *ſimiliter.* id eſt οὕτως.

VERS. 7. Δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. Beza, *liberatus eſt à peccato.* ſic & Syrus ܐܶܬܚܰܪܰܪ. & Arabs تحرر. Id ipſum eſt quod Petrus dixit 1 Epiſt. 4. 1. ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας. Fateor tamen perplacere mihi Vulgatum, qui ad verbum vertit, *Iuſtificatus eſt à peccato.* & quidem in mente habuiſſe Apoſtolum puto, quod Syri dicerent ܐܶܙܕܰܟܺܝ ܡܶܢ ܚܛܺܝܬܳܐ. apud Hebræos זכה eſt *mundum, purum, innocentem, juſtum eſſe.* Similiter apud Syros, apud quos etiam *vincere* ſignificat, & propriè de eo, qui in judicio mundus ab impacto crimine & juſtus declaratus, vincit adverſarium. inde ܙܳܟܽܘܬܳܐ δικαίωσις *juſtificatio*, Rom. 5. 18. & νίκη *victoria*, Luc. 1. 51. ܙܰܟܳܝܳܐ ἀθῷος *innocens*, Mat. 27. 4. & *victor*, ubique apud Syros. ܙܰܟܺܝ in 2 Conjug. *mundavit,*

 vit,

vit, purgavit, juſtificavit, vincere fecit. Senſum ergo eſſe puto, Qui mortuus eſt, ab ipſo judice Deo ita declaratus eſt mundus ac juſtus à peccato, ut vicerit peccatum. abſit ergo ut idem ſuccumbat peccato, quaſi reus & victus. Qui vivit adhuc peccato, accuſari jure poteſt, quod & ipſe peccati ſervus, & peccatum dominus ejus ſit. At qui regenitus per Spiritum S. & mortuus peccato in Chriſto eſt, juſtificatur ab illa accuſatione & abſolvitur, quippe qui probare poteſt, non ſibi amplius peccatum, ſed ſe peccato dominari. alia hæc eſt juſtificatio, quam quæ in remiſſione peccatorum conſiſtit. de quo plura qui vult, videat infra ad Rom. 8. 4.

VERS. 12. Εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ. Vulgatus, Syrus & Arabs non videntur legiſſe αὐτῇ ἐν.

VERS. 17. *Obediviſtis ei formæ doctrinæ*, εἰς ὃν παρεδόθητε *in quam traditi eſtis*, quod Syrus eodem ſenſu dixit ܕܐܫܬܠܡܬܘܢ ܠܗ̇ Arabs eodem quoque ſenſu & eadem radice cum Syro, الذي اسلمتم له. ubi tamen monemus, verti id ſimpliciter poſſe, *cui credidiſtis.* nam اسلم, quod 4 conjugationis eſt ſive hiphil, propriè eſt *tradere*, ut & apud Syros. deinde peculiariter uſurpatur pro *tradere ſe Deo*, id eſt credere. Et quia Mudammedani exiſtimant, ſolos ſe vere credere & Deo eſſe traditos, ſpecialiter dicitur de eo qui religionem Muhammedicam eſt amplexus. inde paſſim in hiſtoria Elmacini, هُوَ أَسْلَمَ *ille tradidit*, id eſt credidit, factus eſt Muhammedanus, مُسْلِم Muſlimus *tradens, credens* id eſt Muhammanus. إِسْلَامْ Iſlamiſmus, *traditio, deditio, fides, religio Muhamedica.* id plane convenire cum phraſi Apoſtolica, nemo non videt.

VERS.

VERS. 19. Ἀνθρώπινον λέγω. Beza, *humano more loquor*, id eſt κατ' ἄνθρωπον λαλῶ. Vulgatus ad verbum, *Humanum dico.* non imperitè, ſi rectè intelligatur, nempe quod humanum eſt, è medio hominum petitum, adeoque non uſque adeo arduum, quum humana mente capi poſſit. Sic Syrum accipio, qui dixit, ܐܝܟ ܕܒܝܬ ܒܢܝ̈ܢܫܐ ܐܡܿܪ ܐܢܐ Trem. *Tanquam inter filios hominis loquor.* Malim, *ſecundum quod inter homines eſt dico.* non, *loquor:* id enim ܡܡܠܠ ܐܢܐ dixiſſet Syrus. Arabs Syrum explicat واقول كما يقال بين الناس *& dico ſicut vulgo dicitur inter homines.* Retulerunt autem hæc Syrus & Arabs ad ſequentia, ut & Cl. Beza, qui ὥσπερ γὰρ παρεστήσατε vertit, *nempe ſicut ſtitiſtis.* Sic & Syrum verto, ܕܐܝܟ ܕܐܛܝܒܬܘܢ ܗܕ̈ܡܝܟܘܢ *Nempe ſicut paraſtis membra veſtra,* &c. ܗܟܢܐ ܗܫܐ ܐܦ ܬܛܝܒܘܢ *ita nunc etiam parate.* pro quo Trem. *ut ſicut accommodaſtis* &c. *ita nunc etiam accommodetis.* ea conſtructio non ܬܛܝܒܘܢ ſed ܕܬܛܝܒܘܢ poſtulaſſet. ܕ quod τῷ ܐܝܟ præfigitur, non eſt conjunctio *ut*, ſed, ut poſt verba dicendi ſolet, exprimit id ipſum, quod propter infirmitatem carnis ipſorum ex hominum uſu petitum dicere pergit.

VERS. 21. Τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; Syrus aliter diſtinxit. interrogationem poſuit poſt τότε. reliqua pro reſponſione accepit, hoc modo, *Et quem fructum habuiſtis tunc?* quæ ſequuntur, ſunt, inquit Scholiaſtes Syrus ܦܘܢܝܐ ܕܩܕܡܝܗܘܢ *reſponſio præcedentis, de quo hodiè erubeſcitis*, quod moneo, quia aliter tranſtulit Tremellius.

VERS. 23. Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος. Vulg. & Beza, *Stipendia enim peccati mors.* eo ſenſu ὀψώνια capitur Luc.3.14. & 1 Cor. 9.7. nempe pro ſtipendio militum. Syrus vertit ܐܦܣܘܢܝܐ pro quo Tremellius *ſtipendium*. Bodetianus in Pariſ. *merces.* verto, *quæſtus*, ſive *lucrum*. id enim eſſe ܐܦܣܘܢܝܐ docuimus Luc. 12.58. atque idem Arabicum تجارة quo hîc Interpres uſus eſt. Hezychius ὀψώνιον, δαπάνη, κέρδος, *ſumptus, lucrum*. Suidas, ὀψώνια, κέρδη *lucra*. Talmudicis uſitatum eſt אפסניא, & interdum tranſpoſitis literis אספניא pro ſtipendio. ut quum tractatu Sanhedi. c. 2. præceptum illud Regi datum Deut. 17. verſ. 17. כֶּסֶף וְזָהָב לֹא יַרְבֶּה לּוֹ׃ *aurum & argentum ne multiplicet ſibi*, explicat אלא כדי ליתן אספניא *niſi ut habeat unde det ſtipendia.*

CAP. VII.

VERS. 1. *Lex dominatur homini* ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ζῇ, Eraſ. *quoad* ea *vixerit*, nempe lex. Rectè. Beza, *quoad* ipſe *vixerit*, nempe homo. poteſt autem, inquit, iſtud intelligi, ſive de eo qui dominatur, ut qui mortuus dominari deſinat, ſive de eo qui dominanti ſubjicitur, qui & ipſe mortuus ſubjici deſinit. At vero nullius perſonæ dominantis expreſſa fit mentio in hoc verſu, ſed tantum legis. adeoque ipſa Syntaxis cogit, illud *ipſe*, quod inſeruit, non alio quam ad eum referre qui dominanti legi ſubjicitur. Id autem non videtur cum mente Apoſtoli congruere. Quod ſequens ſimilitudo (ſecus quam doctiſſ. vir exiſtimat) meo quidem judicio omnino evincit. Similitudo adducitur Mariti & uxoris. ubi non dicitur uxor obſtricta marito, quoad ipſa vivit, nec mortua liberari, ſed obſtricta, quoad maritus vivit, eo autem mortuo liberari. & unde? à lege mariti v. 2. & 3. ſive ergo maritum dicas, ſive legem mariti,

riti, idem dicis in hoc argumento. dum vivit maritus, vivit lex ejus in uxorem. moriente eo, moritur iſta, quia non eſt devincta viro niſi per legem, verſ. 2. quamobrem loco perſonæ dominantis ipſam legem dixit verſ. 1. quam dominari vult homini, quoad ipſa vivit, quod perinde eſt ac ſi dixiſſet, eum qui lege munitus eſt dominari ſubditis, quoad ipſe vivit. Idemque confirmat apodoſis, in qua non urget Apoſtolus, nos à priori marito eſſe liberos, quod nos mortui ſimus, ſed quod ille mortuus ſit, adeoque ſine ulla ſuſpicione adulterii alteri nubere licuerit, nempe Chriſto: nec eſſe jam præter hunc maritum alium, qui juris quippiam vindicare in nos queat. Nec obſtat, quod v. 6. dicat, *καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ.* Si enim ſenſus eſſet, vos ſuperſtite lege eſtis mortui, quaſi ſuperſtite marito moreretur uxor, irrita redderetur tota ſimilitudo. Mens ergo eſt, mortua lege vos quoque ejus poteſtati eſtis mortificati, id eſt, ab ea liberati. eodem ſenſu quo verſ. 6. dicit, *κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου aboliti ſumus*, vel *irriti facti à lege*, ſcilicet ratione dominii quod in nos ante exercebat, jam autem plane eſt abolitum. Quod ut rectius intelligatur, inquirendum, uter fuerit prior noſter maritus, peccatum an lex. reſpondeo, nec peccatum ſolum, nec lex ſola, ſed peccatum cum lege & per legem. Sicut enim in carnali conjugio tria obſervavit Apoſtolus, 1. Maritum, 2. uxorem. 3. legem maritalem, id eſt divinum jus quo marito data eſt autoritas in uxorem: ſic in priori noſtro ſpirituali conjugio tria ſtatuenda, 1. Peccatum. 2. homo irregenitus. 3. lex Dei tam moralis quam ceremonialis, & præcipuè moralis, à qua peccatum omnem ſuam vim habet in hominem. Sicut enim ſupra c. 5. 13. docuit, *τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἐλλογεῖσθαι, μὴ ὄντος νόμου, peccatum non imputari, ubi lex non eſt*, ita hîc cap. 7. dicit *τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν affectus peccatorum* eſſe *διὰ τοῦ νόμου per legem*, v. 5. *peccatum non cognoſci niſi per legem*,

legem, v. 7. *peccatum occaſionem ſumere ex mandato*, v. 8 *abſque lege peccatum eſſe mortuum*. v. 9. *per legem autem occidere*, v. 11. *& fieri ſummè peccans per mandatum*, v. 13. Sicut ergo nihil poteſtatis in uxorem habet maritus, niſi vi legis maritalis: ac propterea, legem dominari homini idem eſt Apoſtolo v. 1. quod viro ſubjectam eſſe mulierem, v. 2. Ita nihil poteſtatis in hominem irregenitum habet peccatum, niſi vi legis divinæ, quæ propterea vocatur *δύναμις τῆς ἁμαρτίας potentia peccati*, 1 Cor. 15. v. 56. & *lex peccati*, Rom. 8. 2. coll. cum 3. idemque eſt, ſive peccatum, ſive legem dicas dominari irregenito. Et ſicut mortuo marito, mortua quoque eſt lex maritalis, ideoque uxor libera, ſic mortuo peccato mortua quoque eſt lex Dei, ideoque liberatus homo, ut nec ſub peccato ſit amplius, nec ſub lege. At quomodo mortua, inquis, lex Dei, quum adhuc eâ teneamur? Reſpondeo, mortua eſt ratione dominii, quod antea peccatum per eam & ea per peccatum in nos exercebat. Jam enim in ſecundo noſtro conjugio ſpirituali tria adſunt, ſuperioribus plane adverſa, 1. Chriſtus 2. homo regenitus. 3. Spiritus regenerationis, qui vice legis eſt, ſubjicientis nos Chriſto atque inde illud, *lex Spiritus vitæ in Chriſto Ieſu liberavit me à lege peccati & mortis*, Rom. 8. verſ. 2. Lex itaque Decalogi pergit quidem nos obſtringere, verum nulla maritali autoritate, non ut Dominus, ſed ut ancilla Spiritus, miniſtrans Euangelio, & ſubſerviens miniſterio Spiritus. Ubicunque enim dominum ac maritum agit lex in peccatorem, operatur iram, auget peccatum, damnat, occidit. ubi vero Chriſtus dominatur per ſuum Spiritum, ibi *lex eſt jugum leve*, Matth. 11. verſ. 30. *præcepta ejus non ſunt gravia*. 1 Joan. 5. 3. *teſtimonium dat juſtitiæ Dei per fidem Ieſu Chriſti*. Rom 3. 22. Atque huc pertinent, quæ Apoſtolus tradit 1 Tim. 1. 8. 9. 10. 11. ubi adverſus legis doctores, qui legis juſtitiam urgebant inter Chriſtianos, *docet*

cet, bonam eſſe legem, ſi quis legitimè ea utatur. quomodo autem Chriſtianus legitimè eâ utetur? *εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ſciens hoc, juſto legem non eſſe poſitam. ſed exlegibus, inordinatis* &c. *& ſi quid aliud ſanæ doctrinæ adverſatur, ſecundum Euangelium gloriæ beati Dei.* Id eſt, ſi quis fidelis, juſtus in Chriſto per fidem, & interna quoque juſtitia donatus per regenerationem Spiritus, lege legitimè uti velit, ſic ut bona ſibi ſit, hoc penitus ſcire debet, & exactè tenere, non eſſe ſibi legem poſitam, quæ videlicet ut domina & magiſtra imperet, ut ſervum conſtringat, peccantem damnet, obedienti juſtitiam tribuat. Hoc jus & dominium in iniquos & injuſtos habet, qui quum ſanæ doctrinæ Euangelii adverſentur, adeoque Chriſti dominio non ſunt ſubjecti, legis dominium agnoſcere adhuc coguntur. Qui ergo ſanæ doctrinæ Euangelii parent, bonam ſibi faciunt & utilem legem, quum non operum, ſed fidei legem ſibi poſitam eſſe ſciunt: operum autem lege utuntur tanquam fidei jam ſubjecta. nam ut dixerat verſ. 5. *Finis præcepti nunc eſt charitas ex fide non ficta.* Fides ſanctificavit nobis & utilem reddidit legem, ut quum jam Deum proximumque ex ſincera fide diligimus, ſancta ea ſit charitas, & legi probata, quam alioquin ob adhærentes defectus profanaret & damnaret. & id quidem eſt *νομίμως νόμῳ χρᾶσθαι legitimè lege uti.* quod frivoli illi *νομοδιδάσκαλοι* minimè intelligebant.

VERS. 4. *Ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ.* Comparatio membrorum poſtulabat, ut diceretur potius, *ἐθανατώθη ὑμῖν ὁ νόμος.* Itaque exiſtimant viri eruditi, Apoſtolum data opera voluiſſe exigua inverſione deflectere aſperioris verbi invidiam, ne Judæos offenderet, ſi dixiſſet, legem eſſe mortuam. At videntur mihi duæ iſtæ phraſes idem prorſus valere. ſicut, quum paſſim dicimur *mortui peccato*, idem eſt atque *peccatum mortuum eſſe nobis.* & pro eodem ſumit

Apoſtolus, *Mundus crucifixus eſt mihi, & ego mundo*, Gal. 6. verſ. 14. Ita idem eſt, *vos mortui eſtis legi*, & *lex mortua eſt vobis*. Qui dicit, mortuos nos eſſe legi, peccato, & mundo, dicit nos à dominio illarum rerum eſſe liberatos. Qui dicit legem, peccatum & mundum, eſſe mortua nobis, dicit, res iſtas amiſiſſe dominium ſuum in nos. Hinc illud *mortuum eſſe* exponitur per *liberatum eſſe*, Rom. 6. verſ. 18. & 8. 2. *erutum eſſe*, Gal. 1. 4. *non ſubeſſe*. Rom. 6. 14.

VERS. 6. Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου. Vulgatus, *Soluti ſumus à lege*. Beza, *liberati ſumus*. Alii *evacuati ſumus*. quomodo & Vulgatus reddidit Gal. 5. verſ. 4. Optimè Syr. ܐܬܒܛܠܢ, quod minus appoſitè Tremellius *ſoluti ſumus*. melius Boderianus in interlineari verſione *ceſſamus à lege*. propriè *otioſi facti ſumus*, vel *ceſſare*, *abſtinere facti ſumus à lege*. expoſuit propriam ſignificationem verbi καταργεῖν, quod ad perſonam relatum denotat, *facere aliquem ἀργὸν otioſum, ceſſantem & abſtinentem à labore*. Sic Helleniſtæ Eſr. 4. 21. 23. & 5. 5. & 6. 8. ubi hoſtes Judæorum jubentur cogere eos ut ceſſent ab exſtruenda Hieroſolyma, vocant eam actionem καταργῆσαι τοὺς ἄνδρας, Chaldaicè לְבַטָּלָא גֻבְרַיָּא. Sic hoc loco, κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, id eſt, in eum ſtatum redacti ſumus, ut otiari nobis à lege liceat, quippe cum qua nihil deinceps nobis ſit negocii. q. d. ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ κατήργησεν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νόμου, *gratia Chriſti fecit nos ceſſare à lege*, ut deinceps cum Chriſto novo marito, non cum lege nobis res ſit. ſicut contra Gal. 5. verſ. 4. *Qui in lege juſtificari vultis*, κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, *ceſſare facti eſtis à Chriſto*, ita ut nihil rei vobis ſit cum ipſo, quandoquidem legi, antiquo marito, vos ſubjicitis, & cum ea agere vultis. Quicunque agit cum lege, otiatur à Chriſto, qui agit cum Chriſto, otiatur à lege. quò reſpexiſſe videtur Arabs, quando vertit قد برئنا من الناموس *immunes facti*

facti ſumus ab operibus legis. Scholiaſtes Syrus, *à lege* ܗ̄ ܥܬܝܩܐ *ſcilicet veteri. ut ſerviamus deinceps in novitate Spiritus,* ܗ̄ ܢܡܘܣܐ ܚܕܬܐ ܘܪܘܚܢܝܐ *id eſt in lege nova & ſpirituali.* Si per legem veterem intelligit veterem legis adminiſtrationem, qualis ante Chriſtum fuit, per novam & ſpiritualem autem, eandem legem moralem, quæ amiſſo maritali dominio ancillatur gratiæ Spiritus, non male ſenſit.

Sequitur in eodem verſu, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα. ita ſolus legit Beza. quem virum, etſi ob inſignem eruditionem pietatemque maximopere colamus, quod hîc tamen in ſacris commiſit, laudare aut ferre, religio eſt. fatetur Græcos ſummo conſenſu legere ἀποθανόντες. quibus addo Syrum & Arabem. ſed ex Eraſmo citat, Chryſoſtomum legiſſe ἀποθανόντος, idque interpretationem ipſam comprobare: etſi agnoſcat excuſa exemplaria repugnare. Saviliana certè editio habet ἀποθανόντες, nulla annotata variante lectione. neque ex ipſa interpretatione Chryſoſtomi aliter eum legiſſe neceſſario colligitur. audiamus eum. Καὶ πῶς ἡμεῖς κατηργήθημεν; τοῦ κατεχομένου παρὰ τῆς ἁμαρτίας ἀνθρώπου παλαιοῦ ἀποθανόντος καὶ ταφέντος. τοῦτο γὰρ ἐδήλωσεν εἰπὼν, Ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα. ὡσανεὶ ἔλεγεν, ὁ δεσμὸς δι᾽ οὗ κατειχόμεθα ἐνεκρώθη καὶ διεῤῥύη, ὥστε τὸν κατέχοντα μηδὲν κατέχειν λοιπὸν, τουτέστι, τὴν ἁμαρτίαν. Legit ἀποθανόντες, ſed idem hoc eſſe ait atque ἀποθανόντος τοῦ παλαιοῦ ἡμῶν ἀνθρώπου, quæ vera eſt & plana explicatio. *Liberati ſumus à lege, mortui,* id eſt mortuo vetere homine. reſpectu cujus autem mortuo? reſpectu peccati cujus vinculo vetus homo conſtrictus tenebatur. Quicquid ſit, non tanti nobis debet eſſe Chryſoſtomi interpretatio, ut ejus gratia contra omnium codicum fidem quicquam in divinis immutemus. Legendum ergo ἀποθανόντες. ſed quid tandem

eſt,

eſt, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα? Torſerunt ſe hîc interpretes ob inſolentiam phraſeos. quam agnoſco, ſi ἐν conſtruatur cum κατειχόμεθα, at non, ſi cum ἀποθανόντες. quaſi ſcribatur, ἀποθανόντες ἐν ἐκείνῳ ᾧ κατειχόμεθα, *mortui in eo quo tenebamur*, id eſt ſecundum id, quoad id. ſicut ἐν σαρκὶ & κατὰ σάρκα περιπατεῖν paſſim pro eodem ſumitur ab Apoſtolo. atque ita ἐν denotat ſubjectum ſpiritualis mortificationis, ſive id quod per regenerationem mortificatur. quæ eſt ipſiſſima lex carnis & peccati. eſtque ᾧ κατείχετο phraſis, qualis Johan. 5. 14. ᾧ δήποτε κατείχετο νοσήματι. Nec dubitarem Belgicè ad verbum vertere, **gheſtorven in het ghene/ daermede wy ghehouden waren**. Non diſſimilis eſt phraſis 1 Pet. 4. 1. ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας. ſenſus eſt, qui paſſus eſt in carne, ſic ut ipſa caro paſſa ſit. ubi ſi pro ὁ παθὼν ſubſtituas (quod in negocio regenerationis idem eſt) ὁ ἀποθανὼν, qui mortuus eſt in carne, ſic ut ipſa caro mortua ſit, habes eandem ſententiam cum Paulo: *Mortui in eo quo tenebamur*, ſic ut id ipſum quo tenebamur mortuum ſit. Quod ſi omninò præpoſitio ἐν conſtruenda eſt cum κατειχόμεθα, potius quam legam ἀποθανόντος, vertam, *mortui in quo continebamur*, nempe in Chriſto. quum enim in ipſo ſimus electi, & ante jacta mundi fundamenta ipſi à Patre dati, merito in ipſo, etiam ante regenerationem, contenti fuiſſe dicimur: & quia contenti, in ipſo crucifixi, mortui, ſepulti & ſuſcitati. ſed præfero priorem ſententiam. quam & Syrus ſecutus vertit, *Et mortui ſumus ei qui detinebat nos*, nempe peccato. Arabs, *ab eo*.

Vers. 8. Ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς. Syrus, Arabs & Beza expreſſerunt articulum τῆς, pro ταύτης, ut referatur ad mandatum illud, *Non concupiſces*. Vulgatus & Eraſmus generaliter acceperunt, ideoque non expreſſerunt. quod laudo. verſus enim ſequens clarè docet, νόμον & ἐντολὴν pro eodem ſumi. Neque propterea odioſam

ταυ-

ταυτολογίαν habebit verſ. 12. Si enim tautologiæ vitium Scripturæ tribuendum, ubicunque occurrit דבר אחד במלות שונות, ut loquitur paſſim R. D. Kimchi, id eſt, *res eadem diverſis verbis*, non dabuntur ineptiores authores propheta Davide, & Eſaia præſertim. Adde, quod magna hîc ſubeſſe cauſa videatur, cur nunc legis, nunc mandati vocabulo uſus ſit Paulus, quia nempe lex occaſionem peccato præbet peccandi magis, eo ipſo quod mandat & mandando peccatum irritat. Mandatum rurſus authoritatem habet adverſus peccatorem, quia legis mandatum eſt. ut non dubitem, quin *mandatum* collectivè de omnibus mandatis legis ſit accipiendum.

VERS. 9. *χωρὶς γὰρ νόμου ἁμαρτία νεκρά.* Rem hanc ſic capimus. Si lex ubi eam Adam eſt tranſgreſſus, fuiſſet abolita, non deſiiſſet quidem primum illud peccatum eſſe peccatum, ſed fuiſſet peccatum mortuum, quod nullum novum potuiſſet gignere. non enim habuiſſet, quod tranſgrederetur. At permanente lege, vixit peccatum, & nova produxit. habuit enim quod porro tranſgrederetur. & quum non poſſet non tranſgredi (non potuit enim aliud quam ſui ſimile producere) quo magis juſtitiæ vinculis à lege conſtringebatur, tanto ferociebat & ebulliebat magis, magiſque in homine vitam ſuam exerebat. Quia autem ab Adamo ad Moſem lex tantum fuit naturalis, adeoque languida, languida quoque fuit peccati vita, ut mortuum etiam tum cenſeri poſſit, ſi ad inſignes illas vires, &, ut ſic dicam, activitatem, quam ex perfectiſſima, ipſius Dei digito ſcripta, & per Moſem lata lege, peccatum accepit, comparetur. Ubi denuo notandum, quod & ſupra monuimus ex 1 Cor. 15. verſ. 56. *legem eſſe δύναμιν potentiam* aut virtutem *peccati*. Sicut enim lex autoritaſque mariti, eſt virtus ejus ac potentia, qua ſibi uxorem ſubjectam habet, ſic & lex Dei eſt virtus potentiaq; & quaſi vita peccati, qua

peccatum, nempe originalis corruptionis, ipſum hominem ſubditum ſibi & mancipatum habet. Et ſicut vir poteſtatem habet in uxorem, non ex eo quod homo eſt, ſed ex eo quod maritali lege atque autoritate eſt inſtructus: ita & originalis corruptio regnat in hominem, non ex eo quod peccatum eſt, ſed ex virtute legis divinæ, quæ juſto Dei judicio hominem corruptionis dominio ſubjecit. Poteſt enim eſſe corruptio, ut non regnet, veluti jam in fidelibus ac regenitis. quod ergo in irregenitis regnet, dominetur, & tanquam herus ſervo, maritus uxori imperet, à lege habet, quæ juſtum Dei judicium exequens, hominem primævo illi peccato, quæque inde fluxit corruptioni mancipavit. unde dixit ſupra Apoſtolus cap. 6. verſ. 15. dominari peccatum, quamdiu homo ſub lege eſt. Lex enim, quæ ante transgreſſionem inſtrumentum erat bonitatis divinæ, maritali quodam jure hominem benigno ſuo Creatori tanquam marito ſubjiciens, poſt tranſgreſſionem facta eſt inſtrumentum iræ & vindictæ divinæ, quæ retento quidem jure maritali, ſed diverſo plane exercitio, hominem qui à Deo ad peccatum defecerat, loco Dei peccato tanquam marito ſubjecit. Unde liquet, etſi peccatum à lege non habeat quod ſit peccatum (eſt enim lex ſancta) quia tamen à lege habet dominium in hominem, à lege quoquè habere, quod damnet hominem, quod vivat in homine, quodque ad nova indeſinenter & plura peccata, ſicut maritus uxorem ad opus, impellat ac protrudat. à lege, inquam, id habet, violationem ſui ulciſcente, & pœnæ loco primævum atque hæreditarium peccatum velut autorizante, ut herili dominio cupidines ſuas per hominem exequatur. non aliter quam ſupra c. 1. 24. à manu Dei, ingratas perfidaſque gentes concupiſcentiis cordis ſui juſto judicio tradente, habuerunt, quod corpora ſua inter ſe fœdarint. ubi & legi ſuum fuit officium.

Lex

Lex enim, quam ſcriptam in cordibus petulanter contempſerant, auxit peccato poteſtatem, ut crudeliorem deinceps maritum ageret, fieretque magis peccans. Quod plenius explicare viſum fuit, ut ſimul intelligatur, quo ſenſu ſupra verſ 5. dixerit Apoſtolus, *affectus peccatorum fuiſſe per legem.* & infra verſ. 13. dicturus eſt, *peccatum fieri ſupra modum peccans per mandatum*: ſcilicet, non tantum per occaſionem quam peccatum capit ex lege, & mandato, ſed etiam per herilem poteſtatem quam lex peccato tribuit. Unde luculenter ſane liquet, quam deſperata nobis ſit legis juſtitia, quippe quæ peccati præſes facta poteſtatem ei in nos dedit, quam creſcentibus peccatis magis adauget.

Vers. 13. *Quod ergo bonum eſt, mihi factum eſt mors? abſit:* *ἀλλ' ἡ ἁμαρτία, ἵνα φανῇ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον.* Syrus, ܐܠܐ ܚܛܝܬܐ ܕܬܬܚܙܐ ܕܚܛܝܬܐ ܗܝ. ܕܒܛܒܬܐ ܓܡܪܐ ܒܝ ܡܘܬܐ. diſtinxit ſic. *Sed peccatum, ut conſpiceretur quod peccatum eſſet, eſt id quod per bonum perfecit in me mortem.* Eraſmus & Beza diſtinguunt poſt *ἀλλ' ἡ ἁμαρτία* *ſed peccatum*, ut ſubaudiatur, mors mihi factum eſt. deinde *κατεργαζομένη* conſtruunt cum *φανῇ*, participio Atticorum more pro Infinitivo poſito. hoc modo, *Ut appareat peccatum per bonum efficere mihi mortem.* tum demendum eſſet comma poſt *ἵνα φανῇ ἁμαρτία*. quod ne fiat, ſi omnino poſt *ἀλλ' ἡ ἁμαρτία*, ellipſin ſtatuere velis, ſic verterem: *ſed peccatum* factum eſt mihi mors, *ut appareret peccatum, per bonum mihi operans mortem.* id eſt, peccatum mihi verſum eſt in mortem, ut clarè appareret verè eſſe peccatum, quandoquidem per ipſum bonum operatur mortem. at ſentio cum iis qui vertunt, *ſed peccatum, ut appareret peccatum, per bonum mihi operatur mortem.* alii, *operatum eſt.* malim, *operabatur.* participium enim præſens

ſens valet etiam imperfectum. Scopus Apoſtoli eſt, juſtificare legem, damnare peccatum. cujus atrocitas, virulentia, & impudentia nuſquam magis quam hîc eſt conſpicua, quod, ne lateret, ſed palam conſpiceretur eſſe id quod eſt, nempe peccatum, non modo in legem peccavit, ſed occaſione ex mandato ſumpta, per ipſam legem peccavit, atq; adeo per hoc quod bonum, juſtum & ſanctum eſt, mortem nobis peperit. Adeo ex diametro pugnant Deus & peccatum. Deus enim, ut appareat bonitas ejus ſumma, ſummo malo, peccatis nempe fidelium, abutitur ad odium peccati, mortificationemque veteris hominis in iis generandam. Peccatum contra, ut appareat ſumma ejus malitia, ſummo bono, ſanctiſſima nempe Dei lege, abutitur ad augendam pravitatem, & omnem vitam ſpiritualem hominibus adimendam. Ubi ſimul, quantum lex & gratia differant, conſpicitur. Lex enim, etſi ſancta, tueri ſe non potuit, quin violata à peccato, raperetur ab eo in uſum peccati & mortis. Gratiæ autem ea eſt poteſtas, ut omnem peccato vitam & poteſtatem adimens, ipſam legem, in eo etiam à quo violata eſt, juſtitiæ ac vitæ miniſtram faciat. Scholiaſtes Syrus illud *ut conſpiceretur quod peccatum eſſet*, ſic interpretatur ܕܠܐ ܬܘܒ ܒܐܣܟܡܐ ܕܟܐܢܘܬܐ ܬܬܦܠܣ *ne amplius ſpecie juſtitiæ uteretur*. Verùm non tam hîc indicari autumo, quid Deus intenderit per legem, nempe juſtitiæ ſpeciem peccato adimere, quam quid ipſum intenderit peccatum, ubi ipſa lege ad mortem efficiendam abuti auſum fuit, nempe ſeipſam manifeſtare, & regnum ſuum jactare. Et huc etiam pertinere quod ſequitur, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς. Syrus, ܕܬܬܚܝܒ ܝܬܝܪܐܝܬ ܚܛܝܬܐ ܒܦܘܩܕܢܐ *ut magis (*vel abundanter*) condemnaretur peccatum per mandatum* retulit ἁμαρτωλὸς non ad culpam peccati, ſed ad

reatum

reatum & pœnam. quaſi ad verbum Græca vertas, *ut redderetur, ſupra modum reum peccatum per mandatum.* dedecoroſum putavit eſſe legi, ſi per ejus mandatum dicatur peccatum fieri ſummè peccans. glorioſum contra, ſi per mandatum dicatur peccatum pro meritis ſuis ſummè reum agi. Sed nihil periculi eſt, quandoquidem hîc, non quis ſit uſus legis in ſe, ſed quomodo ea peccatum abutatur, Apoſtolus intendat. Neſcio autem, an ſatis rectè Cl. Beza ante ἵνα γένηται poſuerit, *id eſt*, quaſi exponat hîc quod modo dixerat. videtur potius innuere, quem finem intendat peccatum, ubi per legem mortem efficit, quorſum ipſa lege ad id utatur. nempe ut fieret ſummè peccans per mandatum. quum enim imperium arripuerit peccatum, aſpirat, quæ indoles eſt omnium principum, ad faſtigium imperii. Sicut itaque principes hoc agunt, ut hoſtium viribus in ſuam poteſtatem redactis, iis ipſis ad regni ſui promotionem utantur, quo liberè, abſque abſtaculis, pro arbitrio ſoli regnent: ſic peccatum, quum præter legem Dei hoſtem alium non haberet, ipſius legis poteſtatem in uſum ſuum convertit. adeo ut, quo magis homines juſtitiam in lege quærunt, tanto majores fiant peccatores. peccato per ipſam legem vires ſuas augente, ut ad ſummam nec ullis repagulis repreſſam peccandi libertatem & audaciam aſſurgat. Arabs, cui duriſſima hæc omnia, & prorſus declinanda viſa ſunt, mirè omnia interpolavit. ſic enim habet ولكن الخطية حين عرفت انها خطية عملت في كثرة الموت وكان ذلك شعبا للخطية بالوصية, *ſed peccatum, quando cognitum fuit eſſe peccatum, habitare in me fecit multitudinem mortis: & hæc fuit dominatio peccati per mandatum.*

VERS. 14. Πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Syrus, *venditus peccato*, τῇ ἁμαρτίᾳ. ſic & Arabs, verum addit expoſitionis gratia, *in carne.* Beza, *venditus ut ſubjicerer peccato.* Malim ad verbum cum Vulgato, *venundatus ſub peccato.*

id eſt, conſtitutus ſub poteſtate peccati inſtar venundati mancipii, quod jure emtionis, ſub poteſtate emptoris eſt. nihil deeſt, niſi quod *venundatus* ponatur pro *per venditionem conſtitutus*, ex antecedente intellecto conſequente, more Hebræis familiariſſimo. Scholiaſtes Syrus ſatis dilutè ait, cauſam dicti eſſe, ܒܗܘ ܕܒܪܢܫܐ ܐܢܐ ܚܫܘܫܐ ܘܪܕܐ ܠܪ̈ܓܝܓܬܐ *propterea quod homo ſum paſſionibus obnoxius, proclivis ad concupiſcentias.* non ſatis mancipationem illam expreſſit.

VERS. 18. *Novi enim non habitare in me (id eſt carne mea) bonum. nam velle adiacet mihi, perficere autem bonum, non invenio.* Si, quod inferre conantur ex hoc loco liberi arbitrii patroni, poteſt homo carnalis velle bonum; perperam negat Apoſtolus, habitare in carne ſua ullum bonum. bonum enim eſt velle bonum. quin imo, ex eo quod ad volendum promtum ſe ſentit, perficiendi autem facultatem non reperit, concludit nihil boni in ſe naturaliter habitare. loquitur ſiquidem tanquam regenitus. & quandoquidem etiam poſt regenerationem voluntatis, qua jam volendi promtitudinem adeſſe ſibi ſentiebat, tantam adhuc reperiret carnis malitiam, ut boni per Spiritus Sancti gratiam voliti præſtationem remoraretur, ſummam inde eſſe carnis malitiam, omni bono vacuam, rectè colligit. At quomodo volendi promtitudinem agnoſcens, perficiendi facultatem negat, quum Phil. 2. 13. dicat, Deum utrumque operari? Reſp. Utrumque operatur in ſuis, ſed non pari gradu nec extenſione. plus velle operatur quam perficere. longè plus enim obedientiæ vovent, optant, volunt fideles quam aut præſtant aut præſtare poſſunt. efficit Deus ut omne bonum velint, quò hoc regenerationis ſenſu fides eorum fulciatur. ſed non ita carnis malitiam reprimit, ut omne bonum præſtent, quò hoc

naturalis ſuæ corruptionis ſenſu humilientur & deprimantur. Attamen videtur dicto loco repugnare, quod ſimpliciter neget, ſe τὸ κατεργάζεσθαι reperire. Reſp. Non univerſalis, ſed indefinita eſt oratio. ſicut verſ. ſeq. indefinitè dicit, ſe bonum quod vult, non facere, malum autem quod non vult, facere. ſenſus non eſt, ſe nullum bonum facere quod vult, & omne malũ facere quod non vult, ſed, ſæpius quam animo ſuo gratum ſit, contingere ut bonum velit, nec tamen præſtet: malum nolit, quod tamen faciat. Adde, quod in omnibus, etiam optimis ſuis operibus imperfectionis aliquid agnoſcant fideles, adeoque defectum alicujus boni, quod voluerunt, nec tamen præſtiterunt: & maculam alicujus mali, quod noluerunt, & tamen commiſerunt. Syrus Interpres habet, ܕܐܨܒܐ ܓܝܪ
ܒܛܒܬܐ ܦܫܝܩ ܠܝ ܕܐܣܥܪܝܗ̇ ܕܝܢ ܠܐ
ܡܫܟܚ ܐܢܐ, *velle enim bonum facile eſt mihi. ut operer autem, non invenio.* De facilitate nihil in textu. verbo enim παράκειται indicat Apoſtolus, perpetuo ſibi adeſſe ut velit bonum, non adeſſe ſemper ut præſtet. At jejunus plane hîc eſt Scholiaſtes, quum mentem Syri Interpretis ſic elucidat, ܗܘ ܕܢܕܥ ܐܢܫ ܠܡܝܬܪܘܬܐ. ܦܫܝܩܐ
ܗܘ ܡܢ ܗܘ ܕܢܥܒܕܝܗ̇ *Vt noſcat quis virtutem, facilius eſt quam ut faciat.* longè plus ſane eſt velle quam noſſe. Porro, ad τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, reperitur hoc loco in notis Bezæ. *Alludit fortaſſis ad illud* Gen. 4. verſ. 7. *Peccatum tuum cubat ad fores. quo tamen loco ſpeciatim de Caini ſcelerata cogitatione, non de ipſa peccatorum radice agitur.* Tota hæc obſervatio, hoc loco aliena, ad verſ. 21. eſt releganda, ad verba illa ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται. ubi admodum eſt accommoda.

VERS. 21. Εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ

καλὸν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται). *Invenio igitur hanc volenti mihi facere bonum legem* eſſe, *quod malum adjaceat mihi.* Sic fere Cl. Beza. optimo ſane & plano ſenſu. Libet tamen Syri etiam ſententiam examinare, qui ſic habet ܡܫܟܚ ܐܢܐ ܗܟܝܠ ܠܢܡܘܣܐ : ܕܫܠܡ ܠܪܥܝܢܝ. ܗܘ ܕܨܒܐ ܕܐܥܒܕ ܛܒܬܐ. ܡܛܠ ܕܒܝܫܬܐ ܩܪܝܒܐ ܗܝ ܠܝ: Tremellius vertit, *Invenio igitur legem, quæ conſentit menti meæ, illi* quidem *quæ vult facere bonum*, repugnare carni meæ: *propterea quod malum proximum eſt mihi.* Multa ſupplevit. quæ ut Junius vitaret, ſic tranſtulit: *Invenio igitur legem quæ perfecta eſt, in ipſa mente mea volente facere bonum*: *propterea quod* &c. Ego quoque ſupplementa Tremellii non probo. probo tamen quod ܕܫܠܡ ܠܪܥܝܢܝ verterit *quæ conſentit menti meæ.* id enim verè ſignificat. nequaquam autem illud Junii, *quæ perfecta eſt, in mente mea*. lex enim *quæ perfecta eſt*, ܕܓܡܝܪܐ vel ܕܐܫܬܠܡ, vel ܕܡܫܡܠܝܐ diceretur, non ܕܫܠܡ & *in mente mea*, ܒܪܥܝܢܝ non ܠܪܥܝܢܝ. Sic ergo Syrum verto, *Invenio igitur legem, quod conſentiat menti meæ volenti facere bonum. propterea quod malum proximum eſt mihi.* ſic & Arabs κατὰ πόδας Syrum expreſſit. Senſus paraphraſtæ eſt, quaſi Apoſtolus dixiſſet. Quandoquidem facio quod nolo, & quod volo non facio, hinc reperio, non me tantum conſentire legi quod bona ſit, ſed & legem conſentire cum mente mea regenita, quæ vult facere bonum. & conſenſum illum eſſe neceſſarium, propterea quod malum mihi naturaliter adhæret. Facit hæc Syri interpretatio, ut & Latinam Vulgatam examinare operæ pretium videatur. Ea nihil à Græcis recedens, nihil addens vertit, *Invenio igitur legem volenti mihi facere bonum*,

num, quoniam mihi malum adjacet. Quæ dupliciter accipi poſſunt, eodem fere ſenſu, etſi diverſa conſtructione. Primum, *Invenio legem mihi*, id eſt pro me, à meis partibus ſtantem, mihi faventem, *volenti facere bonum.* deinde, *Invenio volenti mihi* bonum *legem facere bonum.* τῷ θέλοντι ſup. τὸ ἀγαθόν. ſicut ſupra verſ. 18, τὸ θέλειν ſup. τὸ ἀγαθόν. Lex enim quæ irregenitis adverſatur, pro regenitis eſt, eis favet, eorum regenerationém juvat, bonos conatus laudat, ac volentibus facere bonum ipſa quoque bonum facit, patrocinando, conſolando, ad majorem virtutem excitando. & id quidem propterea quod naturalis corruptio adhuc ipſis adhæret, adverſus quam lex eos munit & animat. atque inde tum legis ſanctitas, tum nativæ corruptionis pravitas clarè illuceſcit. Sed fateor ſimpliciorem eſſe & planiorem Bezæ mentem.

VERS. 23. *Sed video aliam legem in membris meis, rebellantem legi mentis meæ, & captivum reddentem me legi peccati quæ eſt in membris meis.* Video doctiores commentatores diſtinguere hîc *legem membrorum*, à *lege peccati.* Lex peccati, inquit Magnus Calvinus, eſt iniquitas imperium habens tam in homine nondum regenerato, quam in carne hominis regenerati. Lex membrorum eſt concupiſcentia in membris ſita, ſymphoniam habens cum iniquitate. ſimiliter fere Beza, legem peccati dicit eſſe corruptam naturam: legem membrorum, cupiditates ex illa naſcentes, quas vocavit affectiones peccatorum. At non videtur hîc Apoſtolus hæc duo diſtinguere. quam enim dicunt *Legem membrorum*, Apoſtolus dixit *legem in membris ſuis.* ſimiliter *legem peccati* dixit eſſe *in membris ſuis.* exiſtimo ergo de eadem lege agi, & in fine repeti antecedens loco pronominis relativi. hoc modo, *Sed video aliam legem in membris meis, rebellantem legi mentis meæ, & captivantem me ſibi.* maluit autem ipſum nomen

repetere, tum quia inter illud & relativum ſatis multa intercesſerunt: tum vel maximè ut enarraret quam dixiſſet *aliam legem*, nempe *legem peccati*. Uſitatum eſt Hebræis loco pronominis nomen repetere. ut Gen. 9. 16. *Et erit arcus in nube, & videbo eum ut recorder fœderis æterni inter Deum* (pro inter me) *& inter omnem animam viventem*. ſic Pſal. 50. verſ. ult. Non exiſtimo autem quadruplicem hîc à Paulo legem fingi. 1. Legem Dei. 2. Legem mentis. 3. Legem membrorum. 4. Legem peccati. Sed duas tantum opponi, legem mentis, & legem peccati in membris. duplex enim hîc eſt oppoſitio. prima *Mentis*, & *membrorum*. Altera, *legis mentis*, *legis peccati in membris*. Mens eſt id quod in homine eſt regenitum. Membra, quod eſt irregenitum, corrupta natura, vetus homo, multis conſtans membris. de quibus Col. 3. verſ. 5. *Mortificate membra veſtra terrena*, id eſt veterem veſtrum hominem. Lex mentis, eſt ipſiſſima lex Dei, quæ mentis vocatur. 1. quia menti per Spiritum S. eſt inſcripta. 2. quia mens eâ delectatur, ut verſ. præcedenti Apoſtolus locutus fuit, atque inde huc notionem illam derivavit. 3. quia mens eâ toti homini imperat. Lex peccati in membris, eſt imperium peccati, ſedem habens in corrupta natura: ſicut lex Dei in mente, ſive in regenita natura. Atque inde explicanda quæ verſ. ultimo dicuntur, *Mente quidem*, id eſt parte regenita, *ſervio legi Dei*, utpote legi mentis. *carne vero*, id eſt parte irregenita, *legi peccati*, id eſt imperio peccati, quod ſe habet ad carnem, ſive membra (ſumuntur enim hæc pro eodem) ſicut lex Dei ad mentem. Scholiaſtes Syrus legem illam aliam in membris dicit eſſe ܚܝ̈ܠܘܬܐ ܦܓܪ̈ܢܝܬܐ *facultates corporeas*. per quas ſi intelligit ſenſitivæ animæ facultates, ad alimentum veneremque pertinentes, quæ prorſus corpori inſerviunt, nullus eſt.

longè

longè aliud enim & pejus quid eſt peccati imperium, cujus thronus in omnibus veteris hominis membris eſt erectus.

Vers. 24. Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος. Syrus ܕܘܝܐ ܐܢܐ ܒܪܢܫܐ. Scholiaſtes hæc verba proferens, ſcribit ܐܢܐ cum puncto ſubſcripto, quod tamen in editione Syriaca non extat. & locum explicans dicit ſenſum eſſe ܡܟܝܟܐ. ܐܢܐ ܘܡܚܒܫܐ. quæ quomodo capere debeam, non ſatis intelligo. nam ܐܢܐ cum puncto ſubſcripto, & priori Aleph in pronunciatione eliſo, ſemper valet verbum ſubſtantivum *ſuum.* ſed eo ſenſu nunquam, quod ſciam, participio aut nomini formæ Emphaticæ, ſed ſimplicis & abſolutæ jungitur. itaque non ܕܘܝܐ ܐܢܐ, ſed ܕܘܝ ܐܢܐ *miſer ſum*, & non ܡܟܝܟܐ ܐܢܐ ܘܡܚܒܫܐ, ſed ܡܟܝܟ ܐܢܐ ܘܡܚܒܫ *infirmus ſum & captivus*, dicendum fuerat. & tum indicatoria, non exclamatoria, eſſet oratio. Quum ergo ܐܢܐ nullum punctum in textu adſcriptum habeat, & nomini formæ emphaticæ jungatur, omnino exiſtimo, punctum ſupra Nun eſſe ſcribendum, & prius Aleph per ſecundam vocalem legendum ܐܢܐ. tum enim pronomen eſt, idemque quod dixit Apoſtolus, *miſer ego homo*, per modum ſuſpirii & exclamationis querulæ. Eodemque modo ſcribendum apud Paraphraſten, *Infirmus ego & captivus.*

Sequitur, *Quis me liberabit* ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Eraſmus, Beza, Syrus & Arabs τούτου conſtruunt cum remotiori σώματος. Vulgatus cum propiori θανάτου. quod mihi valdè arridet. neque enim ſingularem emphaſin habere videtur, ſi demonſtret corpus: ſed longè maximam,

mam, ſi mortem. indicat enim, triſtiſſimam & infeliciſſimam eam eſſe mortem, quam ex reliquiis poteſtatis peccati in corpore ſuo ſentiebat.

CAP. VIII.

VERS. I. Οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Rectè obſervavit Cl. Beza, Syrum non legiſſe ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. addo, nec Vulgatum. deinde Syrum non legiſſe diſtinctionem poſt Ἰησοῦ. Vulgatum legiſſe. hinc variat verſio. Syrum plane ſequitur Arabs. Neque malè Syrus τοῖς junxit cum περιπατοῦσιν. optimè enim intellexit, ſi poſt τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ſubaudiendum fuiſſet οὖσι, repetendum fuiſſe τοῖς, & dicendum τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν. id & ſenſus, & genius Græciſmi poſtulabat.

VERS. 2. Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Beza, *Nam lex Spiritus vitæ* qui eſt *in Chriſto Ieſu, liberavit me à lege peccati & mortis.* Sic textus ejus editus eſt. at ex notis liquet, pro *qui* legendum eſſe *quæ*, ſupple vita. & per vitam illam quæ eſt in Chriſto vult intelligi perfectam ſanctificationem quæ eſt in Chriſto, quæque nobis imputata, perfectè nos liberat à lege peccati, quum alioqui in nobis ipſis imperfectè tantum ſimus in hac vita liberati. Neſcio an id ſpectaverit Apoſtolus. videtur ſimpliciter premere veſtigia præcedentis. nempe, mutatum eſſe conjugii noſtri ſtatum. prioris conjugii maritum fuiſſe peccatum. ejus lege nos tum fuiſſe detentos & vere mancipatos. ſucceſſiſſe alium maritum, Chriſtum cum ſuo Spiritu. hujus lege maritali nos jam teneri. feliciſſimam eſſe hanc legis conjugalis mutationem, quia lex peccati, fuit & mortis: at lex Spiritus Chriſti, eſt vitæ. hinc utrumque dependet, quod verſ.

verſ. præcedenti ſtatuit. prius, nullam poſſe nobis eſſe condemnationem, quia à lege, id eſt jure, autoritate atque dominio peccati, tanquam defuncti mariti, adeoque à morte liberati ſumus, & in ejus legem ac dominium tranſlati, penes quem vita eſt. Alterum, non poſſe non in nobis inveniri ſanctificationem, qua non ſecundum carnem, ſed ſecundum Spiritum ambulemus. quia lege peccati abolita, in legem Spiritus ſumus tranſlati. At inquies, quomodo Paulus ſe liberatum jactat à lege peccati, quin cap. præcedenti queſtus ſit, ſe adhuc mancipari legi peccati, & adhuc ſervire legi peccati? Dixit ſe *carne* ei ſervire, at *mente* legi Dei. ſi carne tantum, non mente, ergo verè liberatus. à mente enim, non à carne fidelis æſtimandus eſt. Nulla ratio carnis in judicio Dei, ubi mens, Dei eſt, Deique lege delectatur. Adde, quod Lex peccati non eodem prorſus modo hîc ſumitur, atque præcedenti cap. verſ. 23. & 25. Hîc generaliter ſumitur & abſolutè. illic ſpecialiter & cum reſtrictione, quatenus eſt in membris. hîc ſignificat plenum illud peccati dominium, cui totus homo naturalis extra Chriſtum conſtitutus ſubjectus eſt, in quo ipſa quoque lex Dei comprehenditur, ſine qua nullum eſt peccato jus, nulla autoritas in hominem, ut ſæpe cap. præcedenti à nobis dictum. Illic autem per legem peccati intelligebantur reliquiæ quædam iſtius dominii, quod peccatum, non in totum hominem fidelem, ſed in membra, ſive in carnem ejus tantum, id eſt, in corruptam naturam adhuc exercet, idque ſecundum reliquias poteſtatis quam ex antiquo legis uſu adhuc reſervavit, & retinebit, dum corruptionis aliquid reſtabit, ut priſtinæ ſervitutis veſtigia videant, & ſenſum aliquem habeant fideles in hac vita. quum alioqui ſecundum novum uſum, quem lex Dei, menti fidelium inſcripta, ex Spiritus Sancti gratia habet, ea cum lege peccati in ipſis non conſpiret. Secundum po-

ſteriorem hanc ſignificationem Paulus ſerviebat adhuc Legi peccati, quoad eam ſui partem in quam ſolam peccatum adhuc dominii aliquid retinuerat, nempe quoad carnem. ſed ſecundum priorem ſignificationem, Paulus liberatus erat à Lege peccati, ſolutus ſecundum mentem & partem ſui regenitam ab omni dominio, non tantum peccati ſed & legis divinæ, quæ juſto Dei judicio cum peccato conſpirans, cum eo jus maritale ante exercuerat, & cum eo mortem pepererat. ſed quæ jam, ubi ad alium maritum tranſiſſet Paulus, cum mente ejus conſpirabat, & legem peccati, quæ carni ejus pergebat imperare, oppugnabat & damnabat; juſtitiæ patrona ei facta, quæ antea fuerat peccati præſes. Damnari itaque nolim, ſi hîc per legem peccati, à qua Paulus ſe liberatum dicit, ipſam Dei legem intelligam, eo nempe ſenſu quo eam, poteſtatem peccati, vocat idem hic Apoſt. 1 Cor. 15. 56. Peccatum enim ex ſe legem non habet. facta ipſi lex eſt ipſius Dei ſanctiſſima lex, per quam, ſeveriſſimo quidem, ſed juſtiſſimo ejus judicio, dominatur, occîdit, & fit ſummè peccans. ut cap. 6. & 7. vidimus. Nec notatu indignum eſt, doceri nos ab Apoſtolo, quatenus à lege liberemur. non ſane ratione obedientiæ quam præſcribit, qua ſemper tenemur; ſed quatenus eſt lex peccati & mortis, poteſtatem dans peccato, & mortem infligens. Atque hinc impoſſibilitas juvandi nos orta eſt legi, de qua Apoſtolus ſeq. v. agit.

VERS. 3. *Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός*. Inter varias, quas Cl. Beza adfert; interpretationes, hæc maximè arridet, *Quum enim impotentia* vel potius impoſſibilitas, *legis deſtituta eſſet viribus per carnem*. Efficacius longè dicitur Impotentia legis fuiſſe ſine viribus, quam ſi ipſa Lex diceretur ſine viribus. ſic enim indicatur, fuiſſe incurabilem illam impotentiam, quandoquidem ſita erat in omnimoda virium carentia. virium intellige

ſal-

ſalvificarum. Quæ autem erat impoſſibilitas legis? Nempe id facere, quod Deus deinde fecit in carne filii, *condemnare peccatum*. quod omnino fieri debebat, ut à lege peccati & mortis liberaremur. Dupliciter autem damnatio ſumitur. damnatur factum, quum id improbatur & culpatur. damnatur perſona, quum mortis ſententia in eum fertur, & executioni mandatur. Ubi conſideratur peccatum in modum facti, quatenus eſt legis tranſgreſſio, & ſanctitatis divinæ violatio, lex, quæ ſemper eſt ſanctitatis divinæ patrona, non poteſt non improbando & culpando damnare peccatum. Sed ſi conſideretur ſub modum perſonæ, tanquam princeps quidam, qui à juſtitia Dei armatus poteſtatem, dominium, ac tyrannidem exercet in peccatorem, Lex non tantum non damnat, id eſt morti adjudicat peccatum, ſed etiam, tanquam juſtitiæ Dei vindex vitam addit peccato, ſtabilit & confirmat ejus dominium, ut quo ſpreta fuit ab homine Majeſtas Dei, eodem affligatur, excarnificetur, & puniatur homo. Lex inquam non fert ſententiam mortis in peccatum, ſed in peccatorem. nec poteſt mori peccatum per legem, ſed vivit magis per eam, ut magis moriatur homo. ut ſuperiori cap. docuit Apoſtolus. Sed poſtquam filius Dei miſſus eſt in ſimilitudinem carnis peccati, id eſt, ſancta carne indutus, ſed quæ ſpeciem carnis peccatricis referret, quod peccata noſtra in eam eſſent tranſlata, Deus qui lege nulla tenetur, eâdem gratia qua peccatum noſtrum in filium ſuum tranſtulit, damnavit peccatum in carne filii, id eſt, tanquam legis tranſgreſſorem, & ſanctitatis Dei violatorem, & generis humani peſtem, & ipſorum Electorum tyrannum, & jam in ipſum etiam Filium ſuum graſſantem morti adjudicavit & interemit, ut jam non moreretur, ſed viveret peccator. Quumque ante impoſſibile eſſet legi, efficere ut juſtificatio legis in nobis impleretur, quia venenum peccati, effu-

ſum in legem, venenatam reddiderat legis poteſtatem; quæ effuſa viciſſim in peccatum reddebat id magis peccans, Filius Dei, damnato interemptoque in carne ſua peccato, atque ita ablato ſimul ab ipſa lege omni veneno, per effuſum ſuum in nos Spiritum S. effecit, ut juſtificatio legis in nobis impleretur. Ineptiſſima autem eſt, & prorſus ἀθεόλογος Scholiaſtæ Syri, in illud ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, annotatio. ܡܚܘܐ ܕܒܣܪܐ ܕܐܕܡ ܩܕܡ ܕܢܚܛܐ ܠܒܫ ܡܪܢ. *Indicat, carnem Adami antequam peccaret induiſſe Dominum noſtrum.* quaſi conceptio è Spiritu S. non ſuffecerit, ut carnem immaculatam & peccatrici tantum ſimilem, etiam poſt lapſum Adami, indueret. Quid autem eſt quod ſequitur, καὶ περὶ ἁμαρτίας? Syrus & Arabs verterunt *propter peccatum*. Vulg. & Eraſm. *de peccato*. Beza, *pro peccato*. apud quem porro vide, quomodo hîc ſe torſerint Interpretes. Nos eadem ſignificatione ſumimus, qua Apoſtolus ad Hebr. 10. 6. 8. ubi ex Pſal. 40. 7. citat verba LXX. Interpretum, qui pro עֹלָה וַחֲטָאָה לֹא שָׁאָלְתָּ dixerunt, ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἐζήτησας. Beza illic redddidit, *& hoſtiam pro peccato*. bene. eſſe enim περὶ ἁμαρτίας hoſtiæ ſpeciem, holocauſtis contradiſtinctam patet ex univerſo libro Levitici, ubi multoties uſurpatur, interdum pro לְחַטָּאת, ut Lev. 5. 7. ubi de duobus turturibus aut columbæ pullis, loco agni à paupere offerendis, agitur, ac jubetur offerre אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה, LXX. ἕνα περὶ ἁμαρτίας, καὶ ἕνα εἰς ὁλοκαύτωμα, *unum in oblationem pro peccato, alterum in holocauſtum.* ſic alibi ſæpe. Interdum ſimpliciter pro חַטָּאת ſine ל. ut Ibid. v. 9. מִדַּם הַחַטָּאת *è ſanguine ſacrificii pro peccato*, LXX. ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ περὶ ἁμαρτίας. & v. 11. כִּי חַטָּאת הוּא *nam oblatio pro peccato eſt*, ὅτι περὶ ἁμαρτίας ἐστι. Ita hoc loco, *Miſſo filio ſuo in ſimilitudinem carnis peccati*, καὶ περὶ ἁμαρτίας, וְלְחַטָּאת *& in oblationem pro peccato.* vel ſim-

ſimpliciter וְחַטָּאת *& oblationem pro peccato.* Quod enim de morte Chriſti hîc agi Cl. Beza neget, minus rectè fieri videtur. eſt enim, ut diximus, damnare peccatum, morti illud adjudicare ut vita privetur, quod non niſi in morte Chriſti factum. quin & in morte ejus potiſſimam cauſam ſitam arbitramur, cur ei ſimilitudo carnis peccati attributa ſit ab Apoſtolo. Etſi enim totius ejus vitæ infirmitates ac miſeriæ hanc ſimilitudinem quadantenus patefecerint, in morte tamen ejus maximè apparuit. atque id antiqua ſacrificia adumbrarunt. Sicut enim victimarum carnes, innocentes in ſe & innoxiæ, poſtquam per impoſitionem manuum peccata populi ipſis eſſent impoſita, ſimilitudinem habuerunt carnis peccati, & quaſi ipſæmet peccaſſent, Deo mactabantur: ita & caro Chriſti, facta pro nobis victima, & geſtans in ſe peccata noſtra in ligno, habuit ſimilitudinem carnis peccati, & quaſi ipſa peccaſſet mactata eſt.

Vers. 4. ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν. Beza, *ut jus illud legis in nobis impleretur.* Vulgatus & Eraſm. *juſtificatio legis.* quemadmodum ſupra c. 5. v. 18. δι' ἑνὸς δικαιώματος ipſe Beza vertit, *per unam juſtificationem.* & Apoc. 19. verſ. 8. τὰ δικαιώματα τῶν ἁγίων *juſtificationes ſanctorum.* Syrus, *juſtitia legis.* Quod & Arabs ſequitur. Res eodem fere redit. Jus, juſtitia, juſtificatio legis in eo conſiſtit, ut per omnimodam cum lege conformitatem juſti atque inculpati habeamur coram Deo. id obtineri non potuit dum per legem peccatum viveret ac regnaret. ſed damnato in carne Chriſti peccato, atque ipſa lege damnationem hanc approbante, per plenariam Chriſti capitis noſtri cum lege conformitatem, juſti atque inculpati in eodem capite, fatente lege, habemur. nec hoc tantum, ſed ut membra capiti ſint conformia, fluit ex eo in nos Spiritus regenerationis, qui in nobis quoque ipſis juſtificationem legis per-

ficiat. is nos ita regenerat, ut mente noſtra lege Dei delectemur. quodque in carne reliquum eſt peccati, ita paulatim abolet, ut tandem ſine omni macula aut labe ab ipſa lege ſimus agnoſcendi. Univerſa itaque hæc juſtitia, tum imputata quam per fidem habemus in capite Chriſto, tum inhærens quam per regenerationem habemus in nobis ipſis, eſt quidem juſtitia legis, ſed neutra eſt ex lege, neutra per legem: verum utraque ex ſanguine & Spiritu Chriſti. Et prima quidem ea eſt, de qua Rom. 4. verſ. 11. 2 Cor. 5. verſ. 21. Phil. 3. 9. qua nos Deus, etſi in nobis ipſis legi adhuc difformes, plene tamen, ipſius etiam legis teſtimonio, juſtificat, eique pro omnino conformibus habet in capite Chriſto. de qua juſtificatione Apoſtolus ſupra c. 3. & 4. & 5. multis diſputavit. Altera eſt, de qua Rom. 6. 13. Eph. 4. 24. 1 Joh. 3. 7. qua nos Deus per regenerationem in nobis etiam ipſis legi ex parte conformatos, ex parte nunc juſtificat, & in dies juſtificat magis ac magis, prout incrementum capit regeneratio, ac juſtificabit plenè, ubi perfectio advenerit. de qua Juſtificatione agitur Jac. c. 2. 21. 24. Apoc. 22. 11. Matth. 12. verſ. 37. 1 Reg. 8. verſ. 32. Hanc Juſtificationem opera Legis ingrediuntur. imo ſola eam conſtituunt. ut primam conſtituit ſola fides, id eſt juſtitia Chriſti fide imputata, non opera: ſic alteram conſtituunt opera, non fides. Nec tamen propterea ea eſt ex lege, ſed ex gratia. Non enim eam lex admittit ex autoritate poteſtatis ſuæ, quæ nihil niſi perfectè ſanctum laudare poteſt, ſed ex autoritate gratiæ Chriſti, cui nunc ancillatur lex, & cujus juſſu imperfecta etiam fidelium opera laudat, probat, & pro conformibus ſibi habet. quam gratiam fide quidem amplectimur, iſtaque fide promti atque alacres reddimur, ut juſtitiæ legis operam demus, non tamen propriè fides, ſed opera ſecundam iſtam juſtitiam conſtituunt. Duplex ergo eſt Juſtificatio. Una qua in nobis ipſis pecca-

cato-

catores, juſtificamur coram Deo extra nos. Altera, qua juſtificati jam coram Deo extra nos, juſtificamur coram ipſo in nobis. Harum prima eſt cauſa ſecundæ. ſecunda effectus & demonſtratio primæ. prima fide, altera operibus peragitur. utraque concurrere debet, ut juſtificatio legis in nobis compleatur. An non ergo, inquies, juſtificatio quædam eſt ex lege, ſi eſt ex operibus legis? non eſt, inquam. Quia opera de quibus agimus, etſi ſint legis, quoad normam quam ſequuntur, quodve à lege ſint præſcripta, ratione tamen originis & virtutis unde proficiſcuntur, non ſunt legis, ſed gratiæ & Spiritus. Potiſſimum autem, quia ex Lege juſtificari dicuntur, qui ex operibus, tanquam ex impleta fœderis conditione juſtificantur. quod tum demum fit, ubi opera omnimoda perfectione legi reſpondent. tum enim Lex hominem juſtificat, ſicut maritus uxorem quæ nunquam ipſi fidem violavit: ut enim ex jure conjugali proficiſcitur iſta uxoris juſtificatio: ita ex ſimili jure, quod in fœdere operum Deus inter legem ſuam & hominem conſtituit, proficiſcitur hominis illius juſtificatio, qui inviolatam legi fidem ſervavit. At qui fœdifragus ante in legem, & novo deinde marito, nempe Chriſto, conjugali jure junctus, vivit jam quidem ſecundum legem, ſed multis tamen etiam cum defectibus hujus juſtitiam Lex admittit, non quod ex conjugali jure id debeat, ſed ex miniſteriali officio, quo mariti noſtri ſerva facta probat quæ ex illius Spiritu, etſi imperfecta, proficiſcuntur.

Agamus plenius de hac altera Juſtificationis ſpecie. Eſt ea, qua nos Deus, ex regeneratione nobis data, ſinceræque fidei operibus quæ edidimus, abſolvit à crimine hypocriſeos, profanitatis atque impietatis, noſque non amplius habet pro mortuis in peccatis, ſervis Diaboli, & filiis mundi, ſed pro verè fidelibus, ſuis filiis, ad imaginem ſuam

reſtau-

reſtauratis, vita ſua donatis, inque regnum ſuum tranſlatis. quod Dei judicium Lex quoque approbat. Non quod ſatisfactum ſibi operibus noſtris exiſtimet, ſed quia dominio ſuo orbata, Chriſtoque domino noſtro ſubjecta, non poteſt non laudare opera quæ ex fide in Chriſtum, Spirituque ejus proficiſcuntur, eaque etſi imperfecta, pro vera juſtitia habere, eoſque pro verè juſtis, gratiſque Deo filiis, qui ea patrant. Diſquiratur hîc, quandoquidem Scriptura utramque, de qua egimus, juſtitiam crebro & apertè nobis tribuit, ac propterea utriuſque ratione juſti, non apud homines ſolum, ſed & apud Deum cenſendi ſumus, an non, quo ſenſu juſtificari ex operibus dicimur Jac. 2. & juſtificandi ex ſermonibus Matth. 12. eodem imputari nobis opera in juſtitiam dici poſſint. Non utique prout fides nobis imputatur in juſtitiam. ſed ſicut factum Phineazi imputatum ipſi dicitur in juſtitiam, Pſal. 106. 31. Alia enim eſt imputatio in juſtitiam, quâ, quam Chriſtus pro nobis præſtitit, obedientia habetur tanquam noſtra, indeque nos injuſti ac peccatores abſolvimur ab irati Dei vindicta. ibi ſola fides amplectens iſtam obedientiam imputatur in juſtitiam. Alia eſt imputatio juſtitiæ, quæ à nobis, per fidem juſtificatis & Spiritu S. regenitis, proficiſcuntur pietatis opera, etſi imperfecta, meritoque culpanda ac rejicienda, habentur tamen à Deo per gratiam propter Chriſtum, tanquam bona, ſancta & juſta, indeque abſolvimur à criminatione nequitiæ ac fraudulentiæ, comparatique cum impiis ac profanis, juſtificamur tanquam probi. Hîc opera etiam imputantur in juſtitiam. ſicut facinus Phineazi, quod alioqui præter vocationem factum, adeoque culpandum atque improbandum videbatur, imputatum ipſi dicitur in juſtitiam, quia pro opere bono, ſancto & laudabili ipſi eſt attributum. Libet ipſiſſimis maximi Calvini verbis, Inſtit. lib. 3. cap. 17. Sect. 8. hæc efferre. *Aliud,*

inquit,

inquit, *eſt diſputare quid per ſe valeant opera, aliud quo loco poſt ſtabilitam fidei juſtitiam habenda ſint. Si operibus ſtatuendum eſt pro dignitate ſua pretium, indigna eſſe dicimus, quæ in conſpectum Dei prodeant: ideo nihil operum habere hominem, quo apud Deum glorietur. inde omni operum adminiculo exutum, ſola fide juſtificari. Præpoſita peccatorum remiſſione, quæ jam ſequuntur bona opera, aliam quam à ſuo merito æſtimationem habent: quia quicquid in illis eſt imperfectum, Chriſti perfectione contegitur. Obliterata igitur omnium tranſgreſſionum culpa, quibus impediuntur homines, ne quicquam Deo gratum proferant, ſepulto etiam imperfectionis vitio, quod bona quoque opera fœdare ſolet: quæ fiunt à fidelibus bona opera, juſta cenſentur: vel (quod idem eſt) in juſtitiam imputantur.* Hactenus ille. Hinc porro naſcuntur hæc diſcrimina: Quod fidei imputatio ſit in juſtitiam perfectam, talem qualis eſt obedientia Chriſti. Operum imputatio, in imperfectam, qualia ſunt ipſa opera in hac vita. In illa ſatisfit rigori legis: in hac Lex, facta inſtrumentum gratiæ, *συγκατaβαίνει*, ſeque accommodat nobis. Illa imputatio, cauſa eſt remiſſionis peccatorum, hæc non item: quippe quæ peccatis non ante remiſſis locum non haberet. In illa abſolvitur peccator à reatu, in hac diſcernitur pius ab impio. etſi enim utriuſque objectum ſit unus idemque homo, ibi tamen conſideratur tanquam impius, cui credenti in Chriſtum remittit Deus peccata, Rom. 4. verſ. 5. Hîc tanquam pius, quem inter impios viventem, cumque iis aliquando coram tribunali Dei compariturum, ex operibus pietatis pronunciat & pronunciabit hæredem ſui regni, Matth. 25. 34. 35. In illâ judicium fert Deus de pretio ſanguinis filii ſui, quantum id pro nobis valeat apud ſe. In hac judicium fert de collato nobis regenerationis dòno, cujuſmodi nempe nos eo nomine habeat. Porro, ſtatuunt etiam Pontificii duas Juſtificationes, Primam & ſecundam. Prima

eſt, qua primum ex injuſtis ſimus inhærenter in nobis juſti, adeoque Deo chari. Secunda, qua iſthoc pacto juſti facti, provehimur magis magiſq; in ea juſtitia, adeoq; in amore Dei erga nos. quæ ambæ toto cœlo differunt ab hiſce noſtris. Illorum utraq; nititur merito noſtro. & prima quidem merito ex congruo, altera ex condigno. Noſtrarum utraque nititur ſolo Chriſti merito, ejuſque gratiâ. Illorum utraq; conſiſtit in inhærente ſanctitate. Noſtrarum prima, in remiſſione peccatorum per imputatam Chriſti obedientiam. Altera, in judicio Dei, quo diſſimulatis propter Chriſtum operum noſtrorum defectibus, habet ea tanquam juſta, & legi ſuæ conformia, noſque inde piè juſtos pronunciat. ſecundum dictum 1 Ioh. 3. 7. *Qui facit juſtitiam, juſtus eſt.* Cujus ſecundæ Juſtificationis fundamentum eſt quidem Juſtitia nobis inhærens, verum non vi dignitatis ſuæ, aut proportionatæ ad juſtam Dei legem ſanctitatis, ſed vi imputatæ Chriſti juſtitiæ, ex qua fluit, & cujus gratiâ tota nititur. Maculata enim non paucis defectibus, deprecatur irati Dei judicium. reconciliati non diffugit, qui fideles ſuos, juſtos habens in Chriſto, quia Chriſti juſtitiam ipſis imputavit, juſtos quoque eos habet & haberi vult in ſeipſis, quia Spiritu ſuo eos regeneravit, cujus virtute juſtitiæ operam dant. Aſſerit Apoſtolus 1 Cor. 6. 9. 10. *neque injuſtos, neque ſcortatores, neque idololatras, neque mœchos, neque molles, neque qui cum maſculis concumbunt, neque fures, neque avaros, neque ebrioſos, neque conviciatores neque rapaces regni Dei hæredes futuros.* ab his ergo criminibus juſtificari, id eſt inſontes pronunciari neceſſe eſt Chriſtianos, ſi ſalvi futuri ſint. Atque id jam factum affirmat Apoſtolus. *Eratis*, inquit enim, *hæc quidam: ſed abluti eſtis*, id eſt mundati ab iſtis ſordibus: *ſed ſanctificati eſtis*, id eſt ſeparati ab ejuſmodi immunditiebus: *ſed juſtificati eſtis*, id eſt, inſontes habemini, ne rei amplius iſtorum crimi-

num

num agi poſſitis. idque *in nomine Domini Ieſu, & per Spiritum Dei noſtri.* De ſecunda Juſtificatione id intelligo, quâ, qui antea criminibus iſtis tenebantur, nunc regeniti in nomine Chriſti & per Spiritum Dei accuſari amplius eorum non poterant, ſed abſolvi inde debebant. Id ipſum eſt quod Apoſtolus ſupra dixit Rom.*6.7.* *Qui mortuus eſt,* (δεδικαίωται) *juſtificatus eſt à peccato*, id eſt, ita ab eo liberatus, ut accuſari amplius tanquam ſervus peccati non poſſit, quippe qui non ut amicus ſed ut oſor peccati eſt habendus. Ubi rurſus notandum, Primam Juſtificationem eſſe à peccatis quorum ſumus rei: ſecundam vero ab iis quorum non ſumus rei. Quum quis peccatum commiſit, reus eſt, nec juſtificatur inde, id eſt non abſolvitur ab ejus reatu, niſi per remiſſionem peccatorum, quæ eſt ex ſola fide. Sed do tibi hominem regenitum, qui quum ante regenerationem fuerit ebrioſus, ſcortator &c. à tempore regenerationis deſtitit ab iſtis peccatis. is utique eo ipſo quod deſtitit, accuſari eorum non poteſt ut ante, juſtificatus itaque eſt ab illis, id eſt abſolutus à non perpetratis. & hæc juſtificatio revera eſt ex operibus. quia enim ſobriè & caſtè vixit, juſtificari omnino debet ab ebrietate & ſcortatione. At inquies, David à regeneratione commiſit adulterium. Reſpondeo, reatum iſtius peccati deletum fuiſſe per Juſtificationem primam ex ſola fide, neque ullatenus per ſecundam potuiſſe inde juſtificari, quia quum perpetraſſet adulterium non potuit pronunciare Deus non perpetraſſe. ſed accedente pœnitentia, juſtificatus fuit ab induratione & ſervitute peccati per Iuſtificationem ſecundam ex opere ipſius pœnitentiæ. Si enim Saulem cum Davide compares, ambo peccant: ſed Saul impœnitens ex opere impœnitentię accuſatur & damnatur indurationis: David pœnitens ex opere pœnitentiæ abſolvitur ab illa culpa, quippe ejus non reus. Ad ſecundã hanc Juſtific. ſpeciem pertinet, quæ juſti-

ficatio cauſæ vocari in Scholis ſolet. Ut quum David ab inimicorum ſuorum accuſationibus & criminationibus provocat ad tribunal Dei, profitetur ibi ſuam innocentiam probitatem, fidei ac pietatis ſtudium, & cor ſuum ipſius Dei examini ſubjiciens, poſtulat cauſam ſuam à Deo agi, ſibique ſecundum juſtitiam rependi: non utique cauſam ſuam tantum, ſed & ſe, ab impiis falſo accuſatum, à Deo juſtificari poſtulat. Sic Jobum juſtificavit Deus, quum eum ab impactis injuria ab amicis criminibus vindicans, rectius eum ipſis de ſe locutum, nec niſi ejus interceſſione placari ipſis velle ait Iob. 42. 8. Præſertim vero, quum c. 1. v. 9. 10. 11. calumniatus eſſet Diabolus Iobum apud Deum, quaſi emolumenti tantum gratia, mercenario amore Deum proſequeretur, juſtificat adverſus calumniam iſtam ſervum ſuum Deus c. 2. 3. dicens, *Adhuc retinet integritatem ſuam, quamvis incitaveris me adverſus ipſum immerito.* & petitur ibidem juſtificatio illa ab operibus, *quia adhuc eſt integer & rectus, timens Deum & recedens à malo.* Eodem modo ſe adhuc res habet cum omnibus fidelibus. Quandoquidem enim Diabolus dicitur eſſe accuſator fratrum, accuſans eos apud Deum dies ac noctes, Apoc. 12. 10. nec apud Deum tantum, ſed & in noſtriſmet ſæpe conſcientiis, quas hypocriſeos ſuſpicione labefactat non raro & concutit, quaſi minus ſincera, imo ſimulata mente fidem pietatemque profiteremur, abſolvi ſane ab hac accuſatione, & juſtificari à falſo hoc teſtimonio opus habemus apud Deum. quod aliud ſane eſt quam abſolvi & juſtificari à reatu omnium noſtrorum peccatorum, quo obſtricti ſumus iræ, juſtoque Dei judicio. Hoc primæ eſt juſtificationis, & tantum fide peragitur in Chriſtum. alterum eſt ſecundæ, ſubſidiumque petit ab operibus. Hanc noſtram ſententiam conferat obſecro benignus Lector cum ea quæ exſtat in altero Colloquio Ratisbonenſi: ubi magnum illud

Eccleſiæ lumen Martinus Bucerus ad locum Iacobi ſic ait pag 302. *Iuſtificari fide, quæ Iuſtificatio prima & vitæ eſt, interpretatus eſt Iacobus per vocari amicum Dei, hoc eſt, condonatis peccatis reconciliari cum Deo, & recipi ab eo in gratiam & amicitiam, qui ante erat inimicus Dei & filius iræ. Iuſtificari autem ex operibus, docuit idem eſſe quod percipere à Deo propter bona opera, quæ ab eo percepit Abraham & Rahab, hoc eſt, comprobationem, laudem & remunerationem.* Addit pag 308. *Dixeramus nos, ſecuti Apoſtolum & omnem Scripturam, duplicem eſſe Sanctorum Iuſtitiam qua juſti ſunt coram Deo & hominibus. Vnam Chriſti, perfectam, qua illis ſpes omnis gratiæ Dei & ſalutis, vitæque ſempiternæ tota nititur. Alteram in ipſis per Spiritum Chriſti inchoatam, qua confidere non debent, propterea quod ea imperfecta ſemper eſt, dum hic vivunt, & Deo non niſi ex liberali & infinita ejus miſericordia & merito Chriſti probari non poteſt. Hac juſtitia nemo juſtificatur coram Deo juſtificatione vitæ.* Tum pag. 313. *Iuſtitiam hanc inchoatam ſentimus, eſſe quidem veram & vivam juſtitiam, Dei præclarum & eximium donum, vitamque novam in Chriſto hac juſtitia conſtare, omneſque ſanctos hac ipſa quoque juſtitia juſtos eſſe, & coram Deo, & coram hominibus, & propter eam ſanctos quoque à Deo juſtificari juſtificatione operum, id eſt, comprobari eos à Deo, laudari & remunerari. Attamen, quamlibet hæc juſtitia ſit vera ac viva, & ſuo etiam modo juſtificans, tamen non eſſe ejuſmodi, non ſit veram, vivam & ſolidam, ut quiſquam ſanctorum juſtificari ea poſſit juſtificatione vitæ, multo minus ut ſit ipſa vel juſtitia vel juſtificatio vitæ.* Hanc ſententiam & probavit & illuſtravit in Theſibus, publicè editis, quas analyticè collegit ex 2 c. Epiſt. Iac. doctiſſimus ac Clar. Vir, Avunculus meus, præceptor & collega, adeoque multis mihi nominibus ſuſpiciendus, D. Daniel Colonius, Collegii Gallo-Belgici Regens. Ut igitur paucis dicamus, nihil aliud eſt Iuſtificatio ex operibus, quam

quod Cl. Calvinus, explicaturus locum Act. 10.35. ubi acceptus Deo eſſe dicitur, quicunque timet eum & operatur juſtitiam, dicit Inſt. l. 3. c. 17. ſect. 5. *approbari fideles Deo, operum quoque reſpectu: quia Dominus non amare & oſculari non poteſt, quæ per Spiritum ſuum in illis efficit bona. adeoque gratos eſſe Deo & amabiles ſuos filios, in quibus notas & lineamenta vultus ſui videt.*

VERS. 8. Οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες &c. Vulgatus vertit δὲ *autem*. Eraſm. *vero*. Beza, *ergo*. Syrus & Arabs *Et*. quod maximè hîc aptum eſt. nec quicquam uſitatius quam δὲ copulandi vim habere.

VERS. 9. Εἰ δέ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει. Sic omnia exemplaria, ſic Vulgatus, Syrus & Arabs legerunt. Supinum ergo hîc eſt παρόραμα Scholiaſtæ Syri, dicentis, Græcum textum, omiſſa negatione legere, *ſi quis autem habet Spiritum Chriſti.* & reliqua, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ, exponentis, quaſi legeretur αὐτῷ, & ſenſus eſſet, *hic non eſt ſuus.* verba ejus ſunt, ܡܘ̄ ܐܢܫ ܐܝܬ ܠܗ ܒܗ ܐܡܪ: ܗܢܐ
ܠܐ ܗܘܐ ܕܝܠܗ ܗܘ ܠܐ ܐܠ̄ܐ ܕܡܫܝܚܐ
ܡܢ ܩܕܡ ܐܡܪ ܕܪܥܝܢܐ ܕܒܣܪܐ ܡܘܬܐ. ܘܡܛܠ
ܗܪܟܐ ܡܫܝܚܐ ܕܝܠܗ ܗܘ̄ ܠܐܝܠܝܢ: *Græcus dicit, εἰ δέ τις ἔχει, &c. quodque additur, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. ſignificat, hic non eſt ſuus, ſed Chriſti. quandoquidem antea dixerat, prudentiam carnis eſſe mortem. unde liquet, textum Græcum accuratum eſſe.* ſomniavit bonus vir.

VERS. 11. Διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος. Sic Beza ex paucis quibuſdam exemplaribus. pleraque legunt, διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα. Sic Chryſoſtomus, Vulgatus, Syrus & Arabs legerunt.

VERS. 13. *Si enim ſecundum carnem vivitis, moriemini. Si autem Spiritu actiones corporis mortificetis, vivetis.* Hîc ap-

apparet, idem eſſe Apoſtolo *corpus & carnem.* & Spiritum corpori opponi eodem ſenſu quo carni. Conſentaneum itaque eſt, eodem etiam modo ſumi ſupra verſ. 10 Corpus eſt irregenita noſtri pars, craſſa, carnalis, & corporalis, quæ propter reliquias peccati reliquiis adhuc mortis ſpiritualis, & per hanc corporalis eſt obnoxia. Spiritus eſt pars noſtri regenita, ſubtilis, cæleſtis & ſpiritualis, quæ propter juſtitiam Chriſti vitam Dei nacta eſt. & propter quam corpus etiam noſtrum, id eſt pars irregenita, vivificabitur, ut toti & toto noſtri vivamus aliquando Deo. is ſenſus eſſe videtur verſ.10.& 11.

VERS. 14. *Quicunque enim Spiritu Dei ἄγον*). Syrus, ܡܬܕܒܪܝܢ. Notat Scholiaſtes, legendum eſſe Beth ܕܒܪ *molliter*, puncto nempe infra ſcripto, quod valet Dageſch lene, hoc modo ܡܬܕܒܪܝܢ. tunc enim eſt Ethpeel, ſive primæ conjugationis paſſivum, & ſignificat *ducuntur*. alioqui ܒܒܘܒܐ *duriter*, puncto ſupra ſcripto, quod valet dageſch forte, hoc modo ܡܬܕܒܪܝܢ, eſſet Ethpaal, paſſivum ſecundæ conjug. & ſignificaret, *reguntur*, à ܕܒܪ *rexit, gubernavit*. Addit, in Græco eſſe ܡܬܢܓܕܝܢ *trahuntur*, ſi ſcilicet Gimel molliter legas, à ܢܓܕ *traxit*. ſi enim duriter legas, ſignificabit, *flagellantur*, à ܢܓܕ *flagellavit*. quod & hîc Scholiaſtes monet. & nos adduximus in Syrizantium gratiam.

VERS. 15. Ἐλάβομεν πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν Ἀβ-βᾶ ὁ πατήρ. Cur non niſi per Spiritum Adoptionis inclamamus Deum patrem? cauſam dat Paulus 2 Cor. 3. 17. *ubi Spiritus Dei eſt, ibi eſt libertas*. Regula eſt in Gemara Babylonica ad tractatum ברכות, העבדים והשפחות אין קורין אותם לא אבא פלוני ולא,

ולא אימא פלנית:, *Servi & ancillæ non inclamant eos neque Abba pater n. neque Imma mater n.* Sed homini libero licebat patrem, ſæpe eum iſthoc nomine appellando, quempiam ſibi adſciſcere, adoptionemque quaſi ambiendo præparare. quæ ab aſcito patre filium etiam agnoſcente firmabatur. Etſi itaque nos adoptionem noſtram primi non ambiverimus, liberi tamen è ſervis primum reddi debuimus, antequam Deum Abba patrem inclamare licuerit. Ordo hic eſſe videtur. Quos Deus ab æterno elegit, & prædeterminavit ad adoptiònem filiorum, Eph. 1. 4. 5. his mittit רוּחַ נְדִיבָה *Spiritum ingenuitatis*, Pſal. 51. 14. qui ingenuos, non ſervos decet. Hic per fidem applicata ipſis virtute mortis ac reſurrectionis Chriſti, liberat eos à ſervitute legis ac peccati, & protinus tanquam liberis denunciat adoptionem, ad quam ab æterno fuère prædeterminati. Mox hi per eundem illum ingenuitatis Spiritum inclamant Deum, & actu adſciſcunt patrem. qui protinus vocem illam, tanquam à Spiritu ſuo profectam agnoſcens & probans, firmat adoptionem illam in cordibus ſuorum. Atque inde ratio peti poſſe videtur, cur hîc, & Gal. 4. v. 6. ubi quoque de adoptione agitur, idem Chaldaica primum voce, deinde Græca expreſſum ſit. Græca quidem, ut Chaldaica intelligeretur. Chaldaica autem, quia artificialis quædam vox erat Ábba. & quidem unica, qua adoptandi patrem ſibi adſciſcerent, vel adoptati patrem primum agnoſcerent. Nec diſſimilis fortaſſe cauſa eſt, cur & Marc. 14. 36. (alibi enim hæc vox in Nov. Teſt. non exſtat) ſervatori noſtro in agone conſtituto hæc dictio expreſſa attribuitur: quia nempe patris auxilium in ſumma illa anguſtia inclamat, non aliter quam qui deſertus, patrem ſibi de novo aſſciſceret. Nec prætereundum, Chaldaicum Abba non tantum *patrem* abſolutè, ſed & *patrem meum* denotare, id eſt vim affixi primæ perſonæ in ſe habere. ubicunque

enim

enim in Hebræo eſt אָבִי *pater meus*, apud Chaldæum paraphraſtem tantum eſt אַבָּא Abba. & in formula, quam ſupra ex Gemara citavimus, ſervo non licebat adſciſcere Patrem, dicendo אַבָּא abba, id eſt *pater mi*, aut אִימָּא id eſt *mater mea*. adeo ut in precationibus filiorum Dei egregiam vox ea emphaſin habuerit, quippe quæ non tantum patris, quem invocabant, erat denominatio, ſed & fidei ſuæ expreſſio, qua eum pro ſuo patre habebant. Quod quum Scholiaſten Syrum prorſus fugeret, ſtrenuè hîc nugatur. quum enim Interpres verterit ܐܒܐ ܐܒܘܢ *Abba, pater noſter*, ad ea ſic commentari voluit. ܐܒܐ ܒܦ̄ܬܚ ܒ ܡܬܩܪܝܐ ܘ̄ ܒܩܘܫܝܐ ܡܬܡܠܠܐ. ܐܒܘܢ ܒܥܠܡܐ ܗܢܐ ܡܡܠܠܝܢܢ: ܒܥܠܡܐ ܕܥܬܝܕ ܦܪܗܣܝܐܝܬ ܐܒܐ ܕܝܠܢ ܐܡܪܝܢܢ ܘܠܐ ܐܒܐ ܠܐ ܡܬܚܡܢܐܝܬ: id eſt, *Beth in* ܐܒܐ *pronunciatur per pathach, & duriter effertur per dageſch forte. & hanc dictionem pronunciamus in hoc mundo. verum* ܐܒܘܢ *pater noſter, in futuro ſeculo. ubi majori cum parrheſia pater noſter dicemus, non pater indeterminatè.* Vide quid ignorantia faciat. Utinam rurſus Johannem ſuum eſſet ſecutus, qui longè doctius & ſolidius dixit, βουλόμενος δεῖξαι γνησιότητα, καὶ τῇ τῶν Ἑβραίων ἐχρήσατο γλώσσῃ. οὐ γὰρ εἶπε μόνον, ὁ πατήρ, ἀλλ' ἀββᾶ ὁ πατήρ, ὅπερ τῶν παίδων μάλιστά ἐστι τῶν γνησίων πρὸς πατέρα ῥῆμα. *Volens Apoſtolus ingenuitatem oſtendere, Hebræorum etiam ſermone uſus eſt. non enim dixit tantum Pater, ſed Abba pater, quod filiorum maximè ingenuorum verbum eſt ad patrem.* doctiſſimè ſane. Porro Spiritum hunc adoptionis opponit Spiritui ſervitutis, eumque dicit eſſe ad metum. de quorum utroque videat qui vult Myrothecium Cameronis.

VERS. 16. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν.

Vulgatus, Syrus & Arabs, *Ipſe ille Spiritus teſtimonium dat ſpiritui noſtro.* neglecta præpoſitione σὺν. Eraſmus & Beza, *teſtatur una cum ſpiritu noſtro.* Nec aliter accepit, Chryſoſtomus, ſi bene eum capio. Non enim τὴν φωνὴν vocem qua clamamus Abba pater, diſtinguit à ſpiritu noſtro tanquam diverſa. ſed dicit per ſpiritum noſtrum intelligi τὸ χάρισμα donum (donum intelligo regenerationis) unde vox illa naſcitur. adeo ut vox illa ſit οὐ τοῦ χαρίσματος μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ δόντος τὴν δωρεὰν παρακλήτου, *non doni ſolum, ſed & Paracleti qui donum dedit.* atque inde rogat, τί δέ ἐστι, τὸ πνεῦμα τῷ πνεύματι συμμαρτυρεῖ; *quid eſt, Spiritus una cum Spiritu teſtatur?* Reſpondet, ὁ παράκλητος τῷ χαρίσματι τῷ δεδομένῳ ἡμῖν. *Paracletus una cum dono dato nobis.* Mens ergo ejus eſt, Spiritum Dei teſtari una cum ſpiritu noſtro, quatenus ſpiritus noſter clamat Abba pater. Malim tamen Dativum τῷ πνεύματι denotare id quod recipit teſtimonium à Spiritu S. ac σὺν referri ad alium qui cum illo teſtatur. ſicut Rom. 9. 1. *Veritatem dico in Chriſto, non mentior,* συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου, *una atteſtante mihi conſcientia mea,* nempe una cum Chriſto. Sic Apoc. 22. quum verſ. 16. dixiſſet, *Ego Ieſus miſi Angelum meum,* μαρτυρῆσαι *ut teſtaretur vobis hæc in Eccleſiis,* addit verſ. 18. Συμμαρτυροῦμαι γὰρ παντί, *una enim teſtor unicuique* &c. nempe una cum Angelo, vel una cum Chriſto qui miſit Angelum. Ita hoc loco, quum v. 10. dixiſſet Chriſtum habitare in nobis, deinde vero, Spiritum Chriſti habitare in nobis, & rurſus, nos per Spiritum illum clamare Abba pater, jam addit, *Eundem illum Spiritum una teſtari ſpiritui noſtro,* nempe una cum Chriſto, & Patre. Sic ut tres in nobis teſtes habeamus, de quibus 1 Joan. 5. 7. dicitur, *Tres ſunt qui teſtificantur in cælo.* iidem ſane teſtificantur quoque in cordibus noſtris. omnes tres enim ibi habitant. de Filio & Spiritu S. jam hoc capite vidimus. de Patre, locus eſt Joan. 14. verſ. 23. Et tanto

jam

jam tutius in teſtimonio hoc Spiritus S. ſpiritus noſter acquieſcere poteſt, quandoquidem non ſolus, ſed cum patre & filio teſtatur.

VERS. 19. Ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ θεοῦ ἀπεκδέχεται. Syrus, ܟܠܗ ܓܝܪ ܒܪܝܬܐ ܡܣܟܝܐ ܘܡܣܬܟܝܐ ܠܓܠܝܢܐ ܕܒܢܘܗܝ ܕܐܠܗܐ Trem. *Univerſa enim creatura exſpectat & oculos intendit in revelationem filiorum Dei.* verte, *ſperat & exſpectat revelationem filiorum Dei.* quaſi ad verbum Græca vertas, *ſpes creaturæ exſpectat.* Hezychius ἀποκαραδοκία, προσδοκία, ἀπεκδοχή, *exſpectatio*, melius reddidit Chryſoſtomus per ἡ σφοδρὰ προσδοκία *vehemens exſpectatio* Pſal. 37. verſ. 7. וְהִתְחוֹלֵל לוֹ Aquila, καὶ ἀποκαραδόκει αὐτόν *& exſpecta eum*, vel *& ſpera in eum.* vox Hebræa חול *parturire* propriè ſignificat. & quia quæ parturit, fœtum ſuum avidiſſimè, & quaſi exerto verſus eum, jam in procinctu exiſtentem, capite, exſpectat, hinc in hithpael *exſpectare* etiam ſignificat. hoc videtur ſpectaſſe Apoſtolus. ut enim ἀποκαραδοκίαν illam quaſi parturientis eſſe intelligeremus, ſubjicit verſ. 22. οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδύνει. Ad materiam quod attinet, violenta ſunt quæ hîc Scholiaſtes Syrus adfert. Hujus enim verſus 19 ſenſum eſſe dicit, ܟܠܗܘܢ ܟܝܢܐ ܪܘܚܢܝܐ ܡܣܟܝܢ ܕܢܬܓܠܐ ܒܪܬܘܬܢ ܠܐܠܗܐ ܒܥܠܡܐ ܕܥܬܝܕ, *Omnes naturæ ſpirituales exſpectant, ut reveletur filiatio noſtra Deo, in futuro ſeculo.* Tum verſ. 20. Creatura enim ſubjecta eſt vanitati. *Id eſt*, inquit, ܡܠܐܟܐ ܪܘܚܢܝܐ ܠܬܘܕܪܐ ܕܒܢܝܢܫܐ ܦܓܪܢܝܐ, *Angeli ſpirituales auxilio hominum corporalium.* Non ſua ſponte, ſed propter eum qui ſubjecit eam. id eſt

ܒܫܘܠܛܢܐ ܕܦܘܩܕܢܐ ܐܠܗܝܐ *per vim mandati divini.* Tum verſu 21. In ſpe, nempe ܠܛܒܬܐ ܕܗܘܝܐ ܠܐܢܫܘܬܐ *boni futuri aliquando generi humano.* Quod & ipſa creatura liberabitur à ſervitute corruptionis, ܗܘ ܒܡܫܘܢܝܢ ܕܡܢ ܥܠܡܐ ܗܢܐ ܦܪܝܩܝܢ ܡܠܐܟܐ ܡܢ ܢܛܘܪܘܬܢ. ܘܐܚܪܢܝܢ ܕܝܢ ܥܠ ܬܫܡܫܬܐ ܕܢܗܝܪܐ ܕܒܪܩܝܥܐ ܢܣܒܝܢ ܠܗܠܝܢ ܡ̈ܠܐ, *nempe, per migrationem noſtri ex hoc mundo liberantur Angeli à cuſtodia noſtri. Alii autem de miniſterio luminarium quæ in expanſo ſunt accipiunt hæc verba.* Unde liquet, per creaturas expectantes & gementes intelligi ipſi Angelos. ſubjectum eſſe vanitati, eſſe addictum eſſe miniſterio hominum. liberari item à ſervitute corruptionis, liberari à miniſterio hominum. Stercora hæc ſunt, præ excellentiſſimo auro quod hîc Chryſoſtomus, Calvinus, Beza & alii ſuppeditant. quos videat cui lubet.

VERS. 21. Εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ θεοῦ. Syrus ܒܚܐܪܘܬܐ ܕܫܘܒܚܐ ܕܒܢܝܐ ܕܐܠܗܐ Tremel. & Boderianus, *in libertatem gloriæ filiorum Dei.* at ܒܚܐܪܘܬܐ eſt *in libertate*, aut potius *in libertatibus*, eſt enim pluralis numeri. *in libertatem* autem, dicerent ܠܚܐܪܘܬܐ. Neque enim exiſtimavit interpres, reliquas creaturas ita eſſe liberandas à ſervitute corruptionis, ut & ipſæ transferrentur in libertatem gloriæ, id eſt in participationem libertimæ gloriæ filiorum Dei; ſed liberandas eſſe à ſervitute corruptionis ſuæ, in libertate, id eſt tum quum filii Dei libertatem gloriæ ſuæ conſequentur. Sic & Arabs, *in ſpe ut redimatur ipſa etiam à ſervitute corruptionis*

ܒܐܪܙ

بحرية مجد ابناء الله *in libertate gloriæ filiorum Dei.* Explicat igitur, apud Apoſtolum *εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης* poni pro *ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ.* ut alibi ſæpe *εἰς* pro *ἐν* uſurpatur. Matth. 2. verſ. 23. *Κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέθ.* Marc. 1. 9. *ἐβαπτίσθη εἰς τὸν Ἰορδάνην.* optimè meo judicio. eſt autem hîc ܡܚܘ̈ܪܐ plur. ni fallor, à ܚܐܪܘܬܐ *libertas.* alioqui, ܡܚܘܪܐ *foramen* ſignificat. Notat autem Scholiaſtes, alia exemplaria pro ܡܚܘ̈ܪܐ legere ܡܚܘܪ̈ܪܐ quod uſitatè *libertatem* ſignificat, & videtur hîc eſſe vera lectio. Chryſoſtomus *εἰς* reddit per *διὰ propter.* ſive cauſam efficientem intelligas, propterea quod in libertatem gloriæ introducti fuerint filii Dei, ſicut nutrix filii regii, ubi is in paternam ſucceſſit dignitatem, ipſa quoque propter eum fit particeps bonorum. Sive cauſam finalem, ut augeatur, magiſque illuſtretur libertas gloriæ filiorum Dei. ſicut quum pater familias filium ſplendidè in publicum eſt producturus, omnes etiam ſervos ſplendidè veſtit, *εἰς τὴν τοῦ παιδὸς δόξαν in* vel *propter* filii gloriam. duas enim has ſimilitudines profert Chryſoſtomus. Nec inſolens eſſe, *εἰς* pro *propter*; jam pridem oſtendimus Luc. 16. 16. Poſſes etiam vertere, *ad libertatem gloriæ filiorum Dei.* eo ſenſu quo Num. 16. 34. dicitur נָסוּ לְקֹלָם *fugerunt ad vocem illorum*, id eſt audita voce illorum. Ita & creaturæ dici poſſunt liberandæ à ſervitute corruptionis, ad libertatem, id eſt ubi aderit libertas gloriæ, ſive glorioſa libertas filiorum Dei.

VERS. 22. *Novimus enim quod omnis creatura συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν.* Vulg. *ingemiſcit & parturit uſque adhuc*, neglecta utrobique præpoſitione *σὺν.* ſic & Syrus. quod enim ܡܬܬܢܚܐ Trem. vertit *congemiſcunt*, vertendum ſimpliciter *gemunt.* Beza refert præpoſitionem ad omnium mundi partium conſenſum. Eraſmus & Arabs

 ad

ad nos. *una nobiſcum gemunt & parturiunt.* Quod ſimpliciter poſſet eſſe, vicem noſtram dolent, & quaſi cum gemitibus atque anxietate miſeriam noſtram deplorant. ſicut condolere alicui dicimur, cum vicem ejus dolemus, ejuſque miſeremur. neque tum redundabit quod verſ. ſeq. additur.

VERS. 23. Υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι. ܘܡܣܟܝܢܢ ܠܣܝܡܘܬ ܒܢܝܐ Trem. *& intentis oculis exſpectamus adoptionem filiorum.* verte ſimpliciter, *& exſpectamus*, quod & ſupra monuimus verſ. 19. reſpexit Hebræorum צפה quod *reſpicere & oculos aliquò vertere* ſignificat. at ܣܟܐ Syris ſimpliciter eſt *exſpectare*, quod eſt quaſi reſpicere rem venturam.

Sequitur per Appoſitionem, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. pro quo Arabs دخيرة البنين لنجاة اجسادنا *adoptionem in liberationem corporum noſtrorum.* At quomodo exſpectamus adhuc adoptionem, qui jam dudum Spiritum adoptionis adepti ſumus? & quomodo redemptionem corporum, quæ jam dudum ſanguine Chriſti redempta fuere? cauſam harum locutionum dat Apoſtolus verſ. ſeq. τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν, *Spe enim ſervati ſumus.* quomodo ſpe, ſi jam ſervati? quia complementum ſalutis exſpectat ſpes. quod niſi ſequatur, ne ſervati quidem ſumus. eodem modo ſpe adoptati dici poſſumus, & ſpe redempta corpora noſtra: quia niſi hæreditatis fruitio, & corporum reſtauratio ſequatur, ne adoptati quidem ſumus, nec redemta corpora.

VERS. 24. Ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει; Vulgatus, Beza & Syrus prætereunt καὶ tanquam redundans. Eraſmus, *cur idem ſperet*? malim *cur adhuc ſperet?* ſenſus enim eſt, quum quis, quod videt, præſens habeat, cur porro etiam

ſperare

ſperare id velit? Moneo obiter, quod præceſſit, τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν, ܡܛܠ ܕܒܣܒܪܐ ܗܘ ܚܝܝܢ. quod Trem. vertit, *Eo quod in ſpe eſt ſalus noſtra.* putavit ſiquidem ܚܝܝܢ nomen eſſe cum affixo, quum ſit præteritum à ܚܝܐ *vixit, ſervatus eſt.* alterum ſcribendum fuiſſet ܚܝܝܢ. verte ergo, *Eo quod ſpe ſervati ſumus.*

VERS. 26. *Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν.* Vulgatus, Eraſmus, Syrus & Arabs negligunt hîc rurſus præpoſitionem *σὺν*. ſicut ſupra v. 16. & 22. iidem, excepto Eraſmo, fecerunt. Beza, *una ſublevat infirmitates noſtras.* & refert *σὺν* ad nos laborantes, quaſi dicatur ipſe viciſſim onus attollere ex altera parte, ne ſub eo fatiſcamus. Si ulla hîc præpoſitionis ratio eſt habenda, malim, ut & verſ. 16. fecimus, referre ad Patrem & Filium, cum quibus Spiritus S. quippe ab iis miſſus, & una cum iis in cordibus noſtris habitans, ſemper agit. Ut ſenſus ſit, ſicut Spiritus S. una cum Patre & Filio teſtatur ſpiritui noſtro nos eſſe filios Dei, ſimiliter idem Spiritus cum iiſdem opitulatur infirmitatibus noſtris.

Ibid. Τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν. Scholiaſtes Syrus ſenſum eſſe dicit ܠܐ ܡܬܪܓܪܓܝܢ ܚܢܢ ܠܛܒܬܐ ܕܡܫܬܘܕܥܢ ܠܢ. ܡܛܠ ܕܠܐ ܡܬܝܕܥܢ ܠܢ. ܗܘ ܓܝܪ ܕܠܐ ܡܬܝܕܥ ܠܐ ܡܬܪܓܪܓ. *Non deſideramus bona nobis promiſſa, quia non ſunt nobis cognita. ignoti enim nulla cupido.* ἀλλ᾽ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις, id eſt, inquit, ܗܝ ܛܝܒܘܬܐ ܕܪܘܚܐ ܕܡܬܝܗܒܐ ܠܢ. ܝܕܥܐ ܠܗܝܢ. ܘܡܨܠܝܐ ܕܢܩܢܐ ܐܢܝܢ *Illa gratia Spiritus quæ datur nobis, cognoſcit* (proprie aſſequitur) *ea, & precatur ut acquiramus ea.* non omnino nihil eſt,

eſt,quod dicit. Nam & 1 Cor.2.12. docet Apoſtolus, *accepiſſe nos Spiritum Dei, ut ſciamus quæ nobis à Deo data ſunt.* ſine Spiritu Dei ergo fieri nequit ut quis bene precetur. ſine eo enim ne ſcit quidem homo, quænam Dei ad ſe pertineant.

VERS. 27. ὅτι κατὰ θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ τῶν ἁγίων. Syrus rectè, ܐܝܟ ܕܨܒܝܢܗ ܗܘ ܕܐܠܗܐ *ſecundum voluntatem Dei.* Malim quam cum Arabe κατὰ pro πρὸς *apud* accipere. dicit enim يتوسل لله *intercedit apud Deum.*

VERS. 28. Οἴδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν θεὸν, πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν. Syrus & Arabs πάντα acceperunt pro κατὰ πάντα. *per omnia*, vel ἐν πᾶσι *in omnibus.* & συνεργεῖ conſtruunt cum Deo quem pii diligunt, *Novimus autem quod eos qui diligunt Deum, in omni re juvat in bonum*, nempe Deus à ſuis dilectus. Et Arabs illud Syri *in omni re* explicat per *in omni re bonorum operum.* At ſimpliciſſime Vulg. & alii συνεργεῖ conſtruunt cum πάντα.

Ibid. τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσι. Optimè intellexit Syrus, πρόθεσιν hîc non eſſe hominum ſed Dei. ideo vertit, ܠܐܝܠܝܢ ܕܣܡ ܕܢܗܘܘܢ ܩܪ̈ܝܐ, *quos ante poſuit, ut eſſent vocati.* ſic & Arabs.

VERS. 29. Ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος, &c. Syrus, omiſſa particula ὅτι, refert οὓς ad eos de quibus verſ. præced. actum fuit. porro συμμόρφους ponitur pro εἰς τὸ εἶναι συμμόρφους. ſicut πεφωτισμένους pro εἰς τὸ εἶναι πεφωτισμένους, Eph.1.17. πλουσίους pro εἰς τὸ εἶναι πλουσίους, Jac. 2. verſ. 5. ἀρχηγὸν pro εἰς τὸ εἶναι ἀρχηγὸν, Act.5.31.

VERS. 30. Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε. Syrus, ܠܐܝܠܝܢ ܕܝܢ ܕܩܕܡ ܪܫܡ ܠܗܘܢ ܩܪܐ. Trem. & Boder. *Eos autem quos prius obſignavit.* verte, *deſignavit, determinavit, deſtinavit.* id enim eſt ܪܫܡ at *obſignavit,* ܚܬܡ Syris

Syris dicitur. Juvat hîc rurſus audire Theologiam Scholiaſtæ noſtri Syri. Quos prædeſtinavit, eos & vocavit, ܠܟܪܘܙܘܬܗ *ad Euangelium ſuum.* Et quos vocavit, eos juſtificavit, ܗ̄ ܒܡܥܡܘܕܝܬܐ *ſcilicet per baptiſmum.* Et quos juſtificavit, eos glorificavit, ܗ̄ ܒܚܝ̈ܠܐ ܕܥܒܕܘ ܒܐܝ̈ܕܝܗܘܢ, *nempe per virtutes quas operâ eorum edidit.* Nulli ergo prædeſtinati, vocati, & juſtificati, quam quos miraculis celebres reddidit?

VERS. 33. Τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν τοῦ θεοῦ; Id eſt, inquit Scholiaſtes Syrus, ܢܐܡܪ ܕܠܐ ܫܘܝܢ ܠܛܝܒܘܬܐ *dicet eos eſſe indignos gratia?*

VERS. 39. Οὔτε ὕψωμα &c. Ante hæc habet Vulgatus, *Neque fortitudo.* quod Cl. Beza ait, in nullis Græcis codicibus reperiſſe ſe. addo, neque in Syro. at Arabs habet, verùm in plurali ولا القوات *neque fortitudines.*

CAP. IX.

VERS. 3. Ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. Durius hoc votum videtur. quod Scholiaſtes Syrus ſic emollire conatur. ܠܘ ܕܢܬܦܪܫ ܡܢ ܡܫܝܚܐ ܡܛܠ ܗܠܝܢ ܐܢܫ̈ܝܢ. ܗܘ ܕܟܠܗ̇ ܒܪ̈ܝܬܐ ܠܐ ܡܫܟܚܐ ܕܬܦܪܫܝܘܗܝ ܡܢܗ ܐܡܪ. ܐܠܐ ܕܚܪܡܐ ܐܘܟܝܬ ܢܕܪܐ ܢܗܘܐ ܚܠܦܝܗܘܢ ܐܠܐ ܡܚܐܒ. ܐܘ ܕܢܦܩ ܡܢ ܐܡܬܐ. ܘܒܢܝܗ̇ ܢܬܟܠܘܢ ܒܡܫܝܚܐ, *Non orat ſeparari ſe à Chriſto propter illos, quem ullam creaturam poſſe ab eo ſeparare negavit. ſed ut anathema, id eſt devotio fieret pro illis, niſi diligeret. aut,*

nit orbaretur gloria, illi autem ſuccedentes glorificarentur. Rectius dixit Chryſoſtomus, voluiſſe hîc oſtendere Apoſtolum τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀγάπης *exceſſum charitatis*, & voviſſe anathema fieri, εἴγε δυνατὸν ἦν, ὥστε ἐκείνους σωθῆναι, *ſi fieri poſſet, ut ipſi ſervarentur.* Anathema autem eſſe, exponit per κεχωρισμένον, ἠλλοτριωμένον, καὶ ἀποῤῥαγέντα εἶναι τοῦ Χριστοῦ, *ſeparatum, alienatum & abruptum eſſe à Chriſto.* neque dum hoc vovet, contemptum Chriſti indicat, ſed intenſiorem in ipſum amorem. Majori enim Chriſto gloriæ futurum ſciebat totius gentis, quam ſui ſolius ſalutem. Porro ἀνάθεμα procul dubio eſt Hebræorum חֵרֶם. quod quid propriè ſit, non aliunde melius quam ex Arabica lingua diſcitur. ubi حرم in 1 conjug. eſt *interdici, prohiberi.* Inde ad rem relatum, *prohibitum atque illicitum eſſe* (cui opponitur حلّ *ſolutum, liberum & licitum eſſe*;) ad perſonam verò relatum, *prohiberi patria, proſcribi, in exilium pelli.* حريم *exul, patria prohibitus.* In 2 conjug. *prohibere, illicitum facere, proſcribere.* Apud Hebræos in Hiphil החרים (In Kal enim non eſt in uſu) idem omnino valere videtur. ſignificat enim aut rem Deo, aut regionem populumve internecioni ita devovere, ut omni ejus uſu deinceps ſis prohibitus atque interdictus. Hinc חֵרֶם, quod tria apud Hebræos ſignificat. 1. Rem interdictam, prohibitam & proſcriptam, cujus tibi uſus omnino eſt illicitus. 2. Supplicii Eccleſiaſtici genus, interdictionem ſcilicet & proſcriptionem, qua contumaces prohibentur Eccleſia, & omnium rerum ſacrarum uſu. 3. Per Metonymiam ipſas perſonas ſic proſcriptas ac prohibitas. Atque hæc ſignificatio eſt hujus loci. Cuperem, inquit Apoſtolus חרם anathema eſſe à Chriſto, id eſt prohibitus eſſe communione Chriſti, proſcriptus & exul ab ipſius Eccleſia, denique interdictus omni beneficiorum ejus uſu. Significat quoque חרם apud Hebræos

bræos *rete*, quia eo piſces prohibentur aquæ uſu, indeque exulare coguntur.

Vers. 4. *Ὧν ἡ υἱοθεσία ϗ ἡ δόξα.* Referunt docti *ἡ δόξα* ad arcam fœderis quæ *gloria Domini* dicitur 1 Sam. 4. 21. Alii ad השכינה *Majeſtatem Dei* qua habitabat in templo. Id ſi rectum eſt, reſpicitur ſtatus populi qualis fuerat ſub Tabernaculo & templo primo. Nam ſub templo ſecundo caruerunt arca, & propterea fatentur ipſi Hebræi, defuiſſe ſibi ab eo tempore השכינה, quippe quæ erat habitatio Dei ſuper arcam inter Cherubim. Malim ergo intelligere generaliter, quod הָדָר, כָּבוֹד, תִּפְאֶרֶת, גַּאֲוָה, dicunt Hebræi, *dignitatem, præſtantiam, excellentiam* qua hic populus ſupra omnes eminebat, & reſpicitur fortaſſis præcipuè Circumciſio, quæ ſemper in populo hoc permanſit, quæque verè fuit ipſorum gloria. quam adeo jactant, ut in Talmud libro נשים R. Simeon dicat, גדולה מילה שהיא שקולה כנגד כל המצות *Magna eſt Circumciſio, quæ æquiparari poteſt omnibus præceptis.* Alibi dicunt, גדולה מילה שאלמלא מילה לא נתקיימו שמים וארץ *Magna Circumciſio eſt. Niſi enim fuiſſet ea, non conſtitiſſent cœlum & terra.* quod ex Jer. 33. verſ. 25. perperam probare ſatagunt. Sequitur apud Apoſtolum *ϗ αἱ διαθῆκαι & fœdera.* ac ipſa Circumciſio הַבְּרִית *fœdus* ipſis dicebatur, ſecundum illud Act. 7. 8. *ἔδωκεν αὐτοῖς διαθήκην περιτομῆς.* quia erat אות הַבְּרִית *ſignum fœderis*, adeoque magna gloriæ materia. quamobrem fortaſſis Apoſtolus hîc *δόξαν* & *διαθήκας* conjunxit. Quæritur autem, cur plur. numero *διαθήκας* (quod Beza & Syrus *fœdera*, Vulgatus *teſtamenta* tranſtulit) dixerit Apoſtolus? Reſpondent quidam, reſpici fœdus cum Abrahamo initum, deinde cum poſteris repetitum. Maluit Cl. Beza referre ad duas tabulas fœderis. malumus nos explicationem petere ex Epiſt. ad Gal. 4. 24. ubi Apoſtolus allegoriam Saræ & Agaris inſtituens, ait, *αὗται εἰσὶν αἱ δύο διαθῆκαι, hæc ſunt duo fœdera*; ſive teſtamenta: Vetus

nempe & novum, Operum & Gratiæ, Servitutis & Libertatis. etſi enim ratione veritatis, firmitatis ac complementi ſui poſterius illud ad tempora Chriſti propriè pertinuit, ratione tamen inſtitutionis ambo ad Patrum tempora ſunt referenda. alterum enim in Agare, alterum in Sara fuit adumbratum. & jam tum Iſmael, ex ſerva natus, fuit ſub fœdere ſervitutis, Iſaac, ex liberâ, ſub fœdere libertatis. de duobus his fœderibus agit Deus cum populo ſuo Jer. 31. verſ. 32. 33. ubi obſervandum, novum illud fœdus propriè ac primariò את־בית ישראל *cum domo Iſraël pangi*, & non niſi per domum Iſraël cum Gentibus. Inde illud Apoſtoli Act. 13. v. 46. *Vobis erat neceſſarium primum annunciari verbum Dei* (intellige verbum Euangelii & gratiæ, quod paſſim abſolutè & *κατ' ἐξοχὴν* verbum Dei appellatur) quia fœdus gratiæ ad eos primo pertinebat, & ab illis ad Gentes dimanare debebat. neque ad Gentes pertinet, niſi quatenus Judæorum oleæ ſunt inſiti. quam ob cauſam Apoſtolus ex fœdere Judæis apud Jeremiam promiſſo infert futuram aliquando gentis Judaicæ reſtaurationem ac converſionem, Rom. 11. 27. Merito ergo dicit fœdera eſſe Iſraëlitarum, quia nos illa non niſi ab ipſis habemus.

Sequitur, *καὶ ἡ νομοθεσία*. Vulg. *& legislatio*. Eraſm. & Beza, *& legis conſtitutio*. Syrus ſimpliciter ܘܢܡܘܣܐ *& lex*. non malè. ſic enim uſurpatur 2 Machab. 6. 23. ubi Eleazarus, ab amicis monitus ut inſtans mortis periculum ſimulatione quadam declinaret, recuſaſſe id dicitur, *λογισμὸν ἀναλαβὼν τῆς ἁγίας καὶ θεοκτίστου νομοθεσίας*, *ſuſcepta cogitatione ſancta & à Deo condita legis*. Quique per legislationem, aut legis conſtitutionem reddunt, non activè id intelligunt, quaſi eorum fuerit legem ferre, ſed paſſivè, quod ad eos lex lata & à Deo conſtituta pertinuerit. Lex ſane Moſis, eo adminiſtrationis modo quo Iſraëlitis fuit lata, ad

eos

eos ſolos, non ad Gentes pertinuit, quippe quâ, tanquam pariete intergerino, reliquæ Gentes à Republ. Iſraëlis ſeclusæ erant. Subjungit autem legiſlationem fœderibus, quia poſt ambo fœdera lata lex, utrique inſerviit. fœderi quidem operum, quatenus fuit perfecta juſtitiæ regula, ejuſque rigidiſſima exactrix. fœderi autem gratiæ, quatenus fuit pædagogus ad Chriſtum.

Sequitur, καὶ ἡ λατρεία, καὶ αἱ ἐπαγγελίαι: Idem λατρεία quod λειτουργία. utroque enim nomine LXX Interpretes עֲבֹדָה reddere ſolent. ſignificatur religioſus cultus Deo exhibendus, præcipuè qui in templo erat peragendus. pars erat τῆς νομοθεσίας. ſed quæ ſpeciatim exprimitur, quia præcipuum hoc erat populi iſtius ornamentum ac privilegium, quod præ cæteris populis gratam Deo, ſibique ſalutarem colendi ejus rationem nacti eſſent. Poſtremo adduntur promiſſiones, quia ad eas & fœdus gratiæ, & legiſlatio quatenus fœderi gratiæ inſerviebat, & totus cultus ceremonialis referebantur. Longè hæc aliter Cl. Beza conſideravit, qui per διαθήκας, νομοθεσίαν & λατρείαν tres legis partes intelligi exiſtimat, Moralem, Judicialem & Ceremonialem. de quo doctis judicium relinquimus.

Vers. 5. Καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν. Syrus vertit, ܘܡܢܗܘܢ ܐܬܚܙܝ ܡܫܝܚܐ ܒܒܣܪ܆ ܕܐܝܬܘܗܝ ܐܠܗܐ ܕܥܠ ܟܠ. ܕܠܗ ܬܫܒ̈ܚܢ ܘܒܘܪ̈ܟܢ ܠܥܠܡ ܥܠܡ̈ܝܢ ܐܡܝܢ *Et ex illis conſpectus eſt Chriſtus in carne, qui eſt Deus ſupra omnia, cui ſunt laudes & benedictiones in ſeculum ſeculorũ, Amen.* Ad quæ Scholiaſtes Syr. ܢܣܬܟܪܘܢ ܦܘܡܝ ܢܣܛܘܪܝܢܐ. ܕܐܡܪܝܢ ܕܠܐ ܗܘܐ ܒܒܣܪ܆ ܐܠܗܐ ܗܘ ܕܝܢ ܡܫܝܚܐ ܐܠܗܐ ܐܝܬܘܗܝ ܘܐܢܫܐ: *Obturentur ergo ora Neſtoria-*

ſtorianorum, qui eam quæ peperit eum in carne, θεοτόκον eſſe negant.

VERS. 6. *Non enim omnes qui ſunt ex Iſraële, ſunt Iſraël.* Recte obſervavit Scholiaſtes Syrus, priori loco per Iſraëlem intelligi Jacobum. ſed quod addit, eum ſic dictum ܡܛܠ ܕܚܙܐ ܠܐܠܗܐ *propterea quod vidit Deum,* dicendum fuit ܡܛܠ ܕܙܟܐ ܠܐܠܗܐ *propterea quod vicit Deum.* ut liquet ex Gen. 32. 28. Et Hoſ. 12. 3. ex שָׂרָה *princeps fuit, ſuperior fuit,* & אֵל *Deus.*

VERS. 7. *Neque quia ſemen Abrahæ ſunt, omnes filii ſunt.* Ad hæc Scholiaſtes Syrus, ܒܢ̈ܝ ܐܝܫܡܥܝܠ ܠܘ ܒܢ̈ܝܐ ܐܢܘܢ ܕܡܘܠܟܢܐ ܕܒܐܝܣܚܩ ܢܬܩܪܐ ܠܟ ܙܪܥܐ ܟܬܝܒܐ ܒܐܘܪܝܬܐ: *Filii Iſmael non ſunt filii promiſſionis, quandoquidem, In Iſaac nominabitur tibi ſemen, ſcriptum eſt in lege.* Explicationis gratia libet quædam addere. Abrahamus non conſideratur hîc ſolum ut pater carnalis, ſed etiam ut caput fœderis, cum ipſo & poſteritate ejus initi. Priori enim modo, quicunque fuerunt ejus ſemen, filii quoque fuerunt. At poſteriori modo, Iſmael etſi ſemen, non fuit tamen filius neque hæres benedictionis patri Abrahamo in fœdere promiſſæ, neq; ſemen illud, cum quo Deus in Abrahamo fœdus pepigerat, in eo fuit cenſitum, ſed in Iſaaco. is filius fuit promiſſionis, & cum eo, qui in lumbis ejus continebantur. Quod ut dextrè capiatur, diſtinguenda rurſus eſt promiſſio iſtius fœderis in typicam & antitypicam. Typica, fuit externa & carnalis in ſe, etſi ſpiritualis ratione repræſentationis. nempe, Saræ futurum filium. in hoc ſemen reputatum iri. Iſraëlitas ex eo naſcendos fore palam & manifeſtè populum Dei, per carnis circumciſionem diſtinguendum à reliquis omnibus populis. Hunc populum hæredem fore promiſſionis ter-

ræ Canaan, habiturumque Deum per externa ſigna habitantem in medio ſui. Antitypica fuit interna & ſpiritualis. quod nempe ex Eccleſia fidelium (hanc enim repræſentavit Sara, Gal. 4.22.23.26.) naſcerentur veri Dei filii, in quibus verum Dei ſemen cenſeretur, qui per cordis circumciſionem diſtinguerentur à cæteris, eſſentque ſoli hæredes cæleſtis Canaan, & haberent Deum per Spiritum ſuum habitantem in ſe in æternum. Reſpectu typicæ promiſſionis ſolus Iſaac, ejuſque filii, iique omnes, qui quidem ex eo per Jacobum ſunt orti, fuerunt filii promiſſionis, excluſo Iſmaële, ejuſque poſteris omnibus, præterquam qui ſe in familias Iſraëlitarum dederent. Etſi enim circumciſus quoque fuerit Iſmael, non tamen, quod ſalva pace maximi viri Joh. Calvini dixero, filius fuit promiſſionis, & fœderis cum Abrahamo icti hæres ac ſucceſſor. quum enim fœderis ſui firmandi gratia Circumciſionem inſtitueret Deus, diſertis verbis & expreſſo oraculo Iſmaelem ab iſto fœdere excludit, ſeque id non cum illo ſed cum Iſaaco inire declarat, Gen. 17. 20. 21. Id ante circumciſionem ejus factum. poſt autem, ejici eum vult è familia Abrahami, quia non in ipſo, ſed in Iſaaco ſemen ejus eſſet vocandum, Gen. 21. 12. neque etiam juſſu Dei circumcîdit eum Abraham, ſed ex arbitrio ſuo, amoreque filii feciſſe id videtur, non prohibente Deo, ſed & permittente: quo magis liqueret, neque nativitatem ex Abrahamo, neque additam Circumciſionem facere filios fœderis, ſed ſolam promiſſionem, quæ aberat ab Iſraële ejuſque poſteris, aderat Iſaaco, & per Jacobum poſteris. At reſpectu Antitypicæ, iidem filii Iſaaci, quibus typica facta erat promiſſio, fuerunt quoque, dum duravit typus, filii antitypicæ, excluſis rurſus Iſmaelitis, præterquam qui vera Eccleſiæ Iſraëliticæ membra facti ſunt. verum hoc diſcrimine, quod non omnes typicæ promiſſionis filii, fuerunt & antitypicæ. Sicut enim,

enim, ut quis typicæ promiſſionis eſſet filius, non ſuffecit eſſe filium Abrahæ ſecundum carnem, ſed oportuit naſci ex eo per promiſſionem, ideoque non Iſmael, ſed Iſaac cenſitus fuit in ſemen, ſive quod idem eſt, non in Iſmaele ſed in Iſaaco vocatum fuit ſemen: ita, ut quis antitypicæ promiſſionis eſſet filius, non ſufficiebat ſecundum typicam & carnalem promiſſionem eſſe ex Abrahamo, ſed etiam natum eſſe oportebat ex Spiritu S. promiſſionis, qui ſic vocatur Eph. 1. 13. ſicut enim ratione fœderis externi ſe habet Iſmael, tantum ſecundum carnem natus, ad Iſaacum ex typica promiſſione natum, ſic ratione fœderis interni ſe habebant Iſaacidæ carnales, ſecundum carnalem ſive typicam tantum promiſſionem ex eo nati, ad eos qui ex Spiritu S. promiſſionis erant nati. Itaque ante mortem Chriſti, revelatumque Euangelium, dum duravit typus, prærogativam habuerunt Iſaacidæ præ Iſmaelitis. Nam & qui eorum carnales eſſent, etſi ſalutiferæ promiſſionis filii non eſſent, fuerunt tamen typicæ & carnalis. quippe nati, non ſimpliciter ſecundum carnem, ut Iſmaelitæ, ſed ex typici fœderis promiſſione, quam Abrahamo, Iſaaco & Iacobo dederat Deus. At poſt Chriſti mortem, revelatumq; Euangelium, abolito jam typo, ſimpliciter ſecundum carnem nati ſunt, ex Abrahamo, non aliter quam Iſmael, adeo ut, quicunque exinde eſſent infideles, nec typicæ nec antitypicæ promiſſionis fuerint filii, adeoque verè, ex omni fœdere exciſi. Quod ut melius liqueat, ſciendum, tòtum fœdus Abrahami, tam ratione typi quam ratione antitypi, Chriſtum reſpexiſſe, ſemen illud præcipuum Abrahami, in quo omnes nationes eſſent benedicendæ. docente illud Apoſt. Petro Act. 3. 25. *Vos eſtis filii fœderis, quod pepigit Deus erga patres veſtros, dicens ad Abrahamum, In ſemine tuo benedicentur omnes Gentes.* Itaque, pro ratione qua ad Chriſtum pertinuere, pro ſemine Abrahami fuerunt

habiti.

habiti. Iſmael, ejuſque poſteri, quia alieni ab illo fœdere, prorſus ad Chriſtum non pertinuerunt, adeoque nullatenus pro ſemine habiti, nec ullo modo filii promiſſionis. Iſaacus, reliquique ejus poſteri, qui in typico fœdere comprehenſi fide Chriſtum reſpexerunt, pertinuerunt ad eum typicè & antitypicè, atque utroque modo filii fuerunt promiſſionis. Reliqui ejus poſteri, in typico fœdere comprehenſi, ſed porro infideles atque increduli, typicè ad Chriſtum pertinuerunt, non antitypicè. At poſt mortem Chriſti abolito typo, nec typicè amplius, nec antitypicè. itaque habiti, tanquam ſi velut Iſmael ſimpliciter ſecundum carnem ex Abrahamo fuiſſent orti. Atque id voluiſſe arbitror Apoſtolum, quum v. ſeq. ait, *Non filii carnis ſunt filii Dei, ſed filii promiſſionis cenſentur in ſemine.* Non enim ejus temporis Iſraëlitas eo ſolum in loco habet, quo eos ſuo tempore Jeremias, quum diceret cap. 5. 10. *non ſunt Iehovæ.* Etſi enim veri ejus filii non eſſent, externo tamen fœdere adhuc ad eum pertinebant, ejuſque populus erant. ſed longe jam erant pejori loco, libello repudii ipſis dato, alienati etiam ab externo fœdere, nec amplius populus Dei. Hactenus filii Dei dicti fuerant. quia etſi infideles, non tamen omnino filii carnis fuerant, ſed filii etiam typicæ promiſsionis, & hactenus in Iſaaco vocati ſemen Abrahæ. At jam ſimpliciter filii carnis, nullatenus filii Dei, nullatenus ſemen Abrahæ, eo nempe ſenſu quo oppoſitè ad Iſmaelem in Iſaaco hactenus fuerat habitum. non enim aliud deinceps Abrahami ſemen, quam in Chriſto, vero promiſſo ſemine, cenſebatur. in quem cenſum, repudiatis in genere Iſraëlitis, Gentes jam referebantur. Hoc quidem dolere ſibi vehementer, ait Apoſtolus. ſed in voluntate tamen Domini, ſapientique ejus & libera diſpenſatione eſſe acquieſcendum. Non enim à carne, ſed à gratuita Dei promiſsione proficiſci ſalutem, typum hujus rei

R eſſe

eſſe in Iſmaele & Iſaaco, ambobus Abrahami filiis, quorum ille cum ſuis poſteris à fœdere eſt rejectus, quaſi ſemen Abrahæ non fuiſſet, hic cum poſteris ſuis Iſraëlitis in fœdus receptus, & ſolus in ſemine cenſitus, quia non ille ſed hic ex promiſſione natus eſt, quam Apoſtolus verſ. 9. profert. Ita factum in fœdere typice, ſimiliter ſe habere in antitypico. Solos eos ſpiritualis ac ſalvifici fœderis eſſe filios, qui ex divina promiſſione, quam Deus electis in Chriſto fecit, naſcuntur. ab hac nunc alienos eſſe Iſraëlitas. fruſtra itaque voluntati Dei obmurmurari.

VERS. 8. *Τοῦτ' ἔστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ θεοῦ· ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζεται εἰς σπέρμα.* Arabs *τοῦτ' ἔστιν* vertit ومعني هذا, *Et ſignificat hoc.* quia nempe explicatur hîc typus Iſmaëlis & Iſaaci, v. præcedenti propoſitus. *τὰ τέκνα τῆς σαρκός* non ſunt hîc qui ſecundum carnem ambulant, ſed qui nativitatem aliam non habent, quam quæ eſt carnis & ex carne. quibus opponuntur filii promiſſionis, per quos hîc non intelliguntur quibus facta eſt promiſſio, ſive qui ſunt hæredes promiſſionis, quia filii. ſed qui ex promiſſione nati ſunt, & ideo filii, quia promiſſi. id enim v. ſeq. apertè indicat Apoſtolus, ubi Iſaacum promiſſionis filium fuiſſe indicat, quia Abrahamo ex Sara promiſſus fuit. ut & Gal. 4. 23. dicitur natus ex libera *διὰ τῆς ἐπαγγελίας per promiſſionem.* ut contra Iſmael ex ancilla *κατὰ σάρκα ſecundum carnem.* quia nempe natus ex Abrahamo & Agare vegetis adhuc & generationi aptis, præter carnalem originem nihil habuit. at Iſaacus ex Abrahamo & Sara effœtis & emortuis vi promiſſionis natus, ex promiſſione originem traxit, nec ſine ea unquam fuiſſet. quem typum Apoſtolus applicans ibidem v. 28. dicit *nos eſſe ſecundum Iſaac filios promiſſionis*, id eſt, nos eſſe Dei filios non ex natura, neque ex liberi arbitrii viribus, ſive quod idem eſt ex operibus legis, quæ vires liberi arbitrii

ſupe-

ſuperare nequeunt, ſed ex promiſſione Spiritus S. qui nos regeneravit, & filios Dei eſſe fecit. Non tamen propterea idem hîc agitur ad Romanos, quod ibi ad Galatas. etſi enim quædam conveniant, non tamen idem ſcopus. Hîc ſcopus Apoſtoli eſt, conſolari ſe ſuper rejectione Judæorum. conſolationis argumentum eſt, quod non ex conſanguinitate cum Abrahamo, ſed ex gratuita promiſſione Dei, quæ ab electione pendet, cenſeri debeant filii Dei, & verum ſemen Abrahæ. id declarat typo Iſmaëlis & Iſaaci. ubi quæritur, quum ambo ſint Abrahami ſemen, cur in ſolo Iſaaco vocatum ſit Abrahamo ſemen. Duobus locis reſpondet Apoſtolus. quorum prior eſt Gen. 21. 12. ubi libero oraculo Deus ita definivit, quum ſecus maluiſſet Abrahamus. niſi enim obſtitiſſet Dei definitio, non minus potuiſſet Iſmael, ex ancilla natus, ſemen cenſeri Abrahami, quam qui ex ancillis Zilpa & Bilha fuere nati, ſemen Jacobi fuerunt habiti. Alter eſt Gen. 18. 10. ubi promiſſio extat, per quam natus eſt ex Sara Iſaacus. ſine qua promiſſione, aut non natus, aut ſecundum carnem quoque, ut Iſmael, natus fuiſſet Iſaacus. adeoque concluſio eſt, non alios poſſe eſſe filios Dei & ſemen Abrahæ, quam qui ex promiſſione ſunt orti. quam quia Deus ex libera voluntate deſignat cui & ubi vult, non eſſe hîc Deo obloquendum. Illic vero ad Galatas ſcopus eſt, non juſtificari hominem ex lege, ſed ex fide. argumentum petitur ex utriuſque effectis, quia lex ſervos parit, fides liberos. Id declaratur typo Iſmaelis & Iſaaci, qui ibi non tanquam ex uno patre, ſed tanquam ex diverſa matre nati conſiderantur. unus ex Agare ſerva ſervus. qui Juſtitiariorum typus eſt, qui ex legali fœdere naſcuntur per opera ad ſervitutem. alter ex Sara libera liber, qui fidelium eſt typus, qui ex cœleſti Hieruſalem, id eſt fidelium Eccleſia, naſcuntur per fidem ad libertatem. quum autem fides non ſit ex homine,

ſed ex promiſſione Spiritus Sancti, alterum illud typo addit, Iſmaelem ſic eſſe ex ſerva natum, ut tantum ſecundum carnem, id eſt vi carnis ſit natus. Iſaacum ſic eſſe ex libera, ut per promiſſionem ſit natus. Sic Juſtitiarii nihil habent niſi quod eſt ex carne, ſive viribus liberi arbitrii. fideles autem, quod Spiritus Sanctus vi promiſſionis, in electione comprehenſæ, in ipſis operatur. Et hoc quidem quod de promiſſione ibi tradit, idem eſt quod hîc ad Romanos profert, ſed in aliũ ſervit finem. Hîc enim promiſsionem iſtam ad electionem refert, qua Deus Iſmaelem & Iſaacum, ex eodem Abrahamo ortos, ſic diſtinxit, ut illum ex carne, hunc ex promiſſione naſci, in illo ſemen non vocari, in hoc vocari voluerit. id non ex Iſaaci dignitate, ſed ex Dei promiſſione, quæ conceptionem ejus anteceſsit, ejuſque cauſa fuit, eſſe profectum. Ibi autem eandem promiſsionem refert ad Juſtificationem, ex fide non ex operibus quærendam. quandoquidem enim ſecundum Iſaacum filii ſumus promiſsionis, id eſt, quandoquidem quod regeniti ſimus, non per carnem ſed per promiſsionem contigerit, & per eandem promiſsionem factum, quod non ancillæ ſimus ſed liberæ filii, nequaquam committendum ut carnalem juſtitiam, quæ ex operibus mercedem tribuit, & verè ſervos decet, ſectemur, ſed eam quæ ex promiſsione eſt, quæque ex gratia mercedem largitur, quam fides amplectitur, quæque verè ingenuos & liberos decet.

VERS. 10. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ Ῥεβέκκα, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν. Ellipſis hîc eſt, ad quam evitandam Eraſmus κοίτην ἔχουσα vertit *conceperat*. quod merito reprehendit Cl. Beza. qui ad ſenſum ſupplendum addidit, *hæc experta eſt*. Nos vertimus, *non ſolum vero* hoc, (ſic enim οὐ μόνον δὲ uſurpatum ſupra cap. 5. 3. 11. & 8. 23.) *ſed & Rebecca* ſic ſe habuit, *quum ex uno gravida eſſet, Iſaaco patre noſtro.* Uſitata eſt Apoſtolo ellipſis verbi ἔχει, ubi declarare vult

vult quomodo res ſe habeat, ut ſupra cap. 5. verſ. 16. & 18. videmus. eſt & ubi ἔτως ἔχει ſubaudiendum. ut Matth. 25. 14. Porro non aſſentiendum arbitror iis, qui hîc diverſum à ſuperiori typum proponi arbitrantur. quaſi prior typus eſſet juſtitiariorum & fidelium. hic demum electorum & reprobrorum, atque id Apoſtolum per tranſitionem hanc ἐ μόνον δὲ indicare. de quo vide Myrothecium Cameronis. Tranſitio illa novum quidem exemplum, ſed ejuſdem ſcopi profert. Docuit jam Apoſtolus, ſolos filios promiſſionis, id eſt electos qui ex promiſsione ſunt filii, ſervari. Id ex duobus Abrahami filiis probavit. jam addit, non inde tantum, ſed & ex Rebeccæ filiis idem liquere. quos prioribus ſubjungit, ne in ſuperiori typo Iſaacus Iſmaeli prælatus videretur, quod ex digniore matre libera ſit natus, hic autem ex viliori ſerva: quandoquidem ex duobus Rebeccæ filiis, eodem partu ex eadem matre libera natis, alter, & quidem major natu, cui prærogativa deberi videbatur, ſit repudiatus, alter electus. De his ſic Scholiaſtes Syrus, ܡܚܘܐ ܕܠܘ ܡܛܠ ܕܡܢ ܚܐܪܬܐ ܗܘܐ ܐܝܣܚܩ ܐܬܓܒܝ. ܗܐ ܓܝܪ ܝܥܩܘܒ ܘܥܫܘ ܡܢ ܚܕܐ ܐܢܘܢ ܚܐܪܬܐ. ܚܕ ܐܬܪܚܡ. ܘܐܚܪܢܐ ܐܣܬܠܝ. ܠܐ ܗܟܝܠ ܠܫܘܦܪܐ ܕܐܒܗܐ ܢܚܫܘܒ ܥܠܬܐ ܕܓܒܝܘܬܐ. ܐܠܐ ܠܨܒܝܢܐ ܛܒܐ ܕܐܬܝܕܥ ܩܕܡ ܡܢ ܐܠܗܐ. *Indicat, non quia ex libera fuit, electum fuiſſe Iſaacum. quandoquidem Iacob & Eſau ex eadem ſunt libera: unus tamen dilectus fuit, alter reprobatus. non ergo pulchritudini patrum imputabimus cauſam electionis, ſed bonæ voluntati quæ Deo præcognita fuit.* Prius bene dixit. alterum peſsimè. quum non bonam voluntatem, quam in homine præcognovit Deus, ſed bonam ipſius Dei

 volun-

voluntatem, quam in ſe propoſuit, electionis cauſam eſſe multis argumentis hîc demonſtret Apoſtolus. non enim eſt volentis, neque currentis, ſed miſerentis & vocantis Dei.

VERS. 11. *Μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ θεοῦ πρόθεσις μένῃ οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος.* Ad hæc ſic commentatur Scholiaſtes Syrus, ܠܘ ܐܝܟ ܕܒܢܝܢܫܐ ܡܢ ܦܘܪܥܢܐ ܘܡܢ ܥܒܕܐ ܓܒܐ ܐܘ ܡܣܠܐ ܠܐܠܗܐ. ܐܠܐ ܩܕܡ ܡܘܠܕܐ ܝܕܥ ܠܥܬܝܕܬܐ: *Non ut homines ex eventu & operibus eligit aut reprobat Deus: ſed ante nativitatem novit futura.* opera ergo patrata, & in eventu poſt nativitatem conſtituta fatetur excludi, non autem ante nativitatem præviſa. Utraque excluduntur. quia non operibus patratis præviſa, ſed operibus ſimpliciter vocantem opponit, ex cujus beneplacito & miſericordia propoſitum electionis fluxiſſe aſſerit. Porro poſtrema verba, *οὐκ ἐξ ἔργων* &c. quæ gratuitæ electionis adverſarii ad ſequentem verſum referunt, Syrus & Arabs cum hoc verſu ita conjunxerunt, ut ad ſeq. ne referri quidem poſsint. Sequentem enim ita reddiderunt, ac ſi ſcriptum eſſet, *ἐῤῥήθη γὰρ αὐτῇ.* Placet autem Cl. Cameronis obſervatio, Apoſtolum de propoſito Dei quod eſt ſecundum electionem agentem, non dixiſſe *ἡ κατὰ τὴν ἐκλογὴν*, ſed ſine deſignatione *ἡ κατ' ἐκλογὴν*, quod nihil aliud eſt quam *electivum*, id eſt, merè liberum. Belgicè, **het voornemen Godts dat nae verkieſinghe is** / non autem **nae de verkieſinghe**. Gallicè, *qui eſt ſelon election*, non autem *ſelon l'election.* Hebraicè כִּבְחִירוּת, non autem כְּהַבְּחִירוּת. Latina lingua id non aſſequitur.

VERS. 12. *Ἐῤῥήθη αὐτῇ, ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.* Tan-

Tantundem hîc de Eſavo & Iacobo dicitur, ac ſupra de Iſmaele & Iſaaco dictum eſt. idem valet atque, non cum Eſavo, ſed cum Iacobo pangam fœdus meum. non in illo, ſed in hoc nominabitur tibi ſemen, ille carnis, hic promiſſionis erit filius. Quod enim ſupra de Abrahamo monuimus, idem & de Iſaaco monitum volumus, conſiderari eum tanquam fœderatum. quocirca, ſicut Iſmael ex Abrahamo Dei fœderato natus, fuiſſet quoque filius fœderis, niſi eum Deus expreſſo oraculo inde excluſiſſet, & ad Iſaacum limitaſſet; ita & Eſavus ex fœderato patre natus, fuiſſet quoque filius fœderis, niſi eum Deus oracula excluſiſſet, & ad Iacobum limitaſſet. Excludit autem illum, hunc includit, quum illum hujus ſervum fore denunciat. Pugnant enim, fœderatum Dei eſſe, & ſervum hominum eſſe: eo ſc. ſenſu, quo Paulus, 1 Cor. 7. 23. ait, *Empti eſtis pretio, ne eſtote ſervi hominum.* contra, connexa ſunt inſeparabilia, populum Dei eſſe, & liberum eſſe. adeo ut quamvis ibi ſit corporali conditiône ſervus, idem tamen ſit ἀπελεύθερος Κυρίου *libertus Domini*, 1 Cor. 7. 22. Inde eſt quod in Confèſſione fidei à Munſtero edita, Commentariiſque ejus in Matthæum præfixa, Judæi glorientur, Deum Iſraëlitas ex Ægypto eduxiſſe לחרות עלם *in libertatem æternam.* Quia enim tum demum Deus eductione illa ſeparavit eos à reliquis populis, & palam in populum ſuum aſcivit (teſte Pſalmiſta Pſal. 114. 1.) tum verè è domo ſervitutis fuerunt educti, & in libertatem aſſerti. non eam tantum quæ & aliis populis, ſuo jure viventibus, erat communis, ſed & quæ ipſis tanquam peculio Dei, omniumque hominum jure exemptis, ac ſoli Deo vindicatis, jure fœderis erat propria. quam nunquam deinde amiſerunt, ſed quamdiu populus Dei manſerunt, ut propriam ſibi reſervarunt. Hinc illud Joh. 8. 33. *Semen Abrahæ ſumus, neque cuiquam ſervivimus unquam.* Rectè ſenſerunt, ſemini Abra-

hæ

hæ non competere ſervitutem, atque eſſe indiviſa, ſemen Abrahæ eſſe, & ſemper liberum eſſe. quam verè ergo erant ſemen Abrahæ, per Iſaacum nempe & Jacobum ex eo ortum, adeoq; ſemen fœderis, populus Dei, filii Dei, tam verè gloriari poterant, ſe eſſe liberos, nec unquam cuiquam ſerviiſſe. Sed prout duplex iſtius gloriationis fundamentum eſſe poterat, vel externi ac typici fœderis ac ſtemmatis prærogativa, vel interni ac ſpiritualis fœderis ſtemmatiſq; veritas, ſic dupliciter quoque libertas ea conſideranda veniebat, vel ſecundum externam quandam ad Deum relationem, vel ſecundum internam ac ſpiritualem veritatem. poſteriori ſenſu negat Chriſtus eos eſſe aut ſemen Abrahę, aut filios Dei, quia ſerviebant peccato, & Abrahæ opera non imitabantur, nec Dei voluntati parebant. Externè tamen erant filii Dei, & ſemen Abrahæ, eandemque ob cauſam liberi, non ſervi. Unde jam ſatis liquet, quum ſervituti Eſavum addicit Deus, excludi eum à fœdere, tum externo tum interno. in quo utroque comprehenſus Iacobus, dominus verè fuit Eſavi, quippe particeps dominii ipſius Dei, in cujus fœdus admiſſus fuit. atque huc pertinet quoque alterum illud, *Iacobum dilexi*, donando eum libertate fœderis, & ſpirituali dominio in fratrem. *Eſavum odi*, excludendo eum è fœdere, & fratris dominio ſubjiciendo. quum neutri fœdus meum deberetur, quum utrumque inde excludere, quum utrumque in id adſciſcere, quum excludere Jacobum, adſciſcere Eſavum licuiſſet (neuter enim adhuc natus erat, neuter boni quicquam aut mali fecerat) libuit diligere Jacobum, adeoque libertate & dominio fœderis mei donare. contra odiſſe Eſavum, adeoque fœdere gratiæ meæ orbare, & ſervituti, quæ extra fœdus meum eſt, ſubjicere. Atque hinc factum, ut non Eſavus cum ſuis, ſed Jacobus cum poſteris hæres fuerit promiſſionis terræ Canaan. ſi enim fœdus cum Iſaaco & Abrahamo

hamo initum ſpectes, ſervus fuit potius Eſavus, quam filius. quocirca excludi debuit ab illius terræ poſſeſſione, quæ iis tantum per promiſſionem data erat, qui in ſemine cenſerentur, eratque libertati filiorum Dei dicata, umbra & ſignaculum æternæ libertatis. Atque ex eodem fluxit fonte, quod ſingulari Dei providentia, primogenitura ab Eſavo ejuſque poſteris in Jacobum & ejus ſemen fuerit tranſlata. unde paſſim Deus Iſraëlem vocat ſuum primogenitum, ut ex fœdere ſciamus pendere dominium, quo Iſraëlitæ tanquam primogeniti Eſavitis aliiſque populis prævalebant. Et huc, inter alia, ſpectabat Lex, ſtatim poſt eductionem ex Ægypto, non Eſavitis ſed ſolis Iſraëlitis data, ut dominium huic populo aſſignaretur. eſt enim Lex *νόμος βασιλικὸς lex regalis* Jac. 2. 8. quam propterea Hebræi כתר & כלילה *coronam* vocant. addentes, התורה נותנת מלכות וממשלה *Lex dat regnum & dominium.* ut eſt in Pirke Aboth cap. 4. & 6. Ad rem quoque noſtram facit, quod Apoſt. Jacobus ibid. verſ. 12. legem nuncupat *νόμον ἐλευθερίας legem libertatis.* Nam ut ajunt Hebræi in Pirke Aboth cap. 6. אין לך בן חורין אלא מי שעסק בתלמוד תורה: *nemo liber eſt, niſi qui occupatur in ſtudio legis.*

Vers. 16. *Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ.* Syrus, ܠܐ ܗܟܝܠ ܒܐܝܕܝ ܡܢ ܕܨܒܐ ܘܠܐ ܒܐܝܕܝ ܡܢ ܕܪܗܛ. ܐܠܐ ܒܐܝܕܝ ܐܠܗܐ ܡܪܚܡܢܐ *Non igitur per manus ejus qui vult, neque per manus ejus qui currit, ſed per manus Dei miſeratoris.* ſimiliter & Arabs. niſi quod ad ſupplendam ellipſin addiderit, فليس الامر الان, id eſt *ἄρα οὖν οὐκ ἔστι τὸ πρᾶγμα.* Beza, *Nempe igitur* electio *non eſt* &c. rectius, ni fallor, Arabs.

Vers. 17. *Ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε.* Petitum eſt ex Exod. 9. verſ. 16. ubi habetur הֶעֱמַדְתִּיךָ, quod propriè eſt *ἀνέ-*

ςησά σε, vel κατέςησά σε, feci ut ſtares, id eſt exiſteres. atque idem hîc ſignificare ἐξήγειρά σε, rectè annotavit Cl. Beza. in mente habuit Apoſtolus, quaſi in Hebræo eſſet הֲקִימֹתִיךָ, quod plane iſti eſt Synonymum, & nunc per ἐξεγεῖραι, nunc per ἀναςῆσαι à Lxx. Senioribus eodem ſenſu exponitur. ut Zach. 11. verſ. 16. אָנֹכִי מֵקִים רוֹעֶה בָּאָרֶץ, ἐξεγερῶ ποιμένα ἐπὶ τὴν γῆν. At Ezech. 34. 23. pro וַהֲקִמֹתִי עֲלֵיהֶם רֹעֶה אֶחָד, ἀναςήσω ἐπ᾽ αὐτοὺς ποιμένα ἕνα, quod propriè eſt וְהֶעֱמַדְתִּי. Sic Matth 3. 9. *Poteſt Deus* ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ; idem eſt quod ἀναςῆσαι, & perinde eſt Hebraicè vertas לְהַעֲמִיד an לְהָקִים בָּנִים לְאַבְרָהָם. ſenſus eſt, *facere ut ſint filii Abrahamo.*

VERS. 20. *Tu quis es,* ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ. Vulg. & Syrus, *qui reſpondeas Deo?* Eraſ. *qui ex adverſo reſpondes.* Beza, *ex adverſo reſponſas.* Arabs efficaciſſimè & valdè propriè, فمن انت ايها الانسان حين تنازع الله وتراجعه الجواب, *At quis tu es ô homo, ut diſceptes cum Deo, & reciproces cum eo reſponſum?* رجع eſt *redire.* at in tertia conjug. راجع *ſic cum aliquo agere, ut verba ultro citroque redeant, reciprocare verba.* Senſus eſt; ô homo, tu jam ſupra quæſiviſti, an non injuſtitiæ ſit, ſi Deus pro arbitrio unum diligat, alterum odio habeat. reſponſum Dei accepiſti ex Moſe. Ad id regeris reſponſum, non habere ergo eum quod queratur, quandoquidem nemo voluntati ejus poteſt reſiſtere. vis denuo Deum ad id tibi reſpondere, ac rationem facti ſui reddere. quis tu es homo, qui ita reſponſum cum Deo reciprocas? hoc ſenſu ἀνταποκρίνεσθαι eſſet, *viciſſim reſpondere.* qua ſignificatione accipi videtur Jud. 5. verſ. 29. Alibi tamen eſt *contra reſpondere*, ſive reſpondendo contradicere, refellere ac confutare. vide Job. 16. 8. & 32. 12. & ἀνταπόκρισιν δοῦναι eſt reſponſionem dare qua alterius verba refellas ac confutes, Iob. 13. 22. & 34. 36. Id admodum hîc quadrat. *Quis tu es homo, qui contra Deum reſpondes?*

des? id eſt, qui reſponſione tua contradicere Deo audes, ejuſque dicta confutare vis ac refellere.

VERS. 21. Ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς. quid hoc ſit explicat interpres Syrus his verbis ܐܝܬܝ ܒܣܘܓܐܐ ܕܡܓܪܘܬ ܪܘܚܗ ܪܘܓܙܐ ܥܠ ܡܐܢܐ ܕܪܘܓܙܐ. *Adduxit in multa longanimitate iram ſuper vaſa iræ.* Senſus enim eſt, Deum non protinus iram ſuam quam erant meriti in ipſos effudiſſe, ſed demum poſtquam longa patientia peccantes eos tuliſſet.

VERS. 25. *Vocabo eum qui non erat populus meus, populum meum,* καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. Locus eſt Oſeæ 2.23. Ubi Hebræa veritas habet, וְרִחַמְתִּי אֶת־לֹא רֻחָמָה *Et miſerebor ejus quæ fuit abſque miſericordia.* ſed LXX Interpretes habent, καὶ ἀγαπήσω τὴν οὐκ ἠγαπημένην. videntur enim legiſſe, וְרִחַמְתִּי אֶת־לֹא רֻחָמָה, *& diligam non dilectam.* id ſecutus eſt Apoſtolus. neque hilum intereſt, hoc an illo modo legas, vertaſque. Materia enim, de qua agitur, talis eſt, ut ſive dilectionem dicas ſive miſericordiam, utroque electionis gratiam dicas, ad quam exprimendam, Apoſtolus ſupra verſ. 13. & 15. promiſcue diligendi & miſerandi verbis uſus eſt. quæ adeo ſunt affinia, ut Hebræi ac Syri utrumque uno verbo רחם expreſſerint, prius in Kal, alterum in Piel. ac ſignificat propriè viſceralem illum matris amorem quo fœtum ſuum diligit, & quia diligit ejus miſeretur. Examinandus hîc eſt nobis textus Syrus, quia difficultatem habet. ܐܩܪܐ ܠܐܝܠܝܢ ܕܠܐ ܗܘܘ ܥܡܝ ܥܡܝ ܘܠܗܝ ܕܠܐ ܐܬܪܚܡܬ ܐܬܪܚܡܬ: Trem. *Vocabo eos qui non fuerunt populus meus, populum meum, & non dilectam, dilectam.* Boderianus autem tum in Pariſienſi editione tum in Regia, *Et eam quæ miſericordiam non erat conſecuta, miſericordiam conſecutam.* Prior voluit ܐܬܪܚܡܬ eſſe conjug.

 Ethpeel,

Ethpeel, ubi ſignificat *diligi*, à peal ܪܚܶܡ *dilexit*. Alter Conjugat. Ethpaal, atque ibi *miſericordiam conſequi* ſignificare, à Pael ܪܰܚܶܡ *miſertus eſt*. At vero, quum utrumque ܐܬܪܚܡܬ ſit primæ perſonæ, neuter quoad verba bene reddidit. Nam in Regia editione prius ſcribitur ܐܬܪܚܡܬ expreſſa in fine ſecunda vocali nota primæ perſonæ. quæ quidem in Viennenſi non extat, ſed ejus loco punctum ſuperſcriptum eſt, ejuſdem perſonæ index. poſterius in Viennenſi & Cothenenſi ſcribitur ܐܬܪܚܡܬ per ſecundam vocalem in fine, quæ quidem non extat in Regia, ſic tamen & ibi legendum, quia in 3 fœmin. ſcriberetur ܐܬܪܚܡܬ cum puncto ad ſiniſtrum latus literæ thau, quod hîc utrobique decet. Si ergo ſit Conjugationis Ethpeel, vertendum erit, *& cui dilectus non fui, dilectus fui.* quod nec cum Hebræo, nec cum Græco, nec cum mente Apoſtoli convenit. Si Conjugationis Ethpaal, (poteſt enim eſſe utriuſque) *Et cujus miſertus non fui, miſertus fui.* quod probe cum Ebræo convenit. & ſolet paſſim Syrus loca, quæ ex Veteri Teſt. citantur in Novo, ex Hebræo proferre. nec aliter, quod ſciam, ſumitur ܐܬܪܚܡ quam activè pro *miſereri, miſericordia erga aliquem affici & commoveri,* non autem, quod hîc putavit Boderianus, pro *miſericordiam conſequi.* Fateor tamen, ſecundum allatam à me verſionem, dicendum fuiſſe ܗܟܢ ܕܠܐ ܐܬܪܚܡܬ ܒܚܢܢܗ ܐܬܪܚܡܬ ܒܚܢܢܗ ſolet enim hoc miſerendi verbum cum ܥܠ conſtrui. quare Arabs quoque ut Boderianus paſſive vertit, ولغير مرحومة مرحومة *& quæ miſericordiam non erat conſecuta, miſericordiam conſecutam.* id ego

ego Syriacè dici arbitror ܘܠܗܘ ܕܪܚܡܬܐ ܡܪܚܡܢܐ ܠܡܪܚܡܢܗ ܡܪܚܡܢܐ ܠܡܪܚܡܢܗ aut certe, ſi ܐܬܪܚܡ interdum paſſivè ſumitur, dicendum fuiſſe videtur ܘܠܗܘ ܕܠܐ ܐܬܪܚܡܬܐ ܐܬܪܚܡܬܐ quod ad verbum ſonabit & (ſupple vocabo) *eam quæ miſericordiam non fuit conſecuta, eſt miſericordiam conſecuta.* vel in Ethpeel, & *eam quæ dilecta non fuit, eſt dilecta.* quod alias diceretur, ܘܠܗܘ ܕܠܐ ܪܚܝܡܬܐ ܪܚܝܡܬܐ. Itaque hæreo adhuc circa hanc Syri interpretationem. poterunt tamen, quæ attulimus, Syrizantibus fortaſſis prodeſſe, in quorum potiſſimum gratiam hæc ſunt allata.

VERS. 28. *Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων*, &c. Syrus, ܡܠܬܐ ܓܙܡ ܘܦܣܩ܀

Sic habet editio Viennenſis, & Cothenenſis. ſic quoque legit Tremellius. at Scholiaſtes Syrus legit ܓܕܡ. ſic Guido quoque in editione tum Regia, tum Pariſienſi. & in Regia quidem vertit, *ad conſummationem contulit*, in Pariſienſi autem *decîdit*, eodem modo quo Tremellius vertit ܓܙܡ. certè doctiſſ. Maſius in Peculio Syro tradit ܓܕܡ ſignificare, *amputare, decerpere*, & poni 1 Reg. 9. pro *ἀποκνίζειν.* non invenitur alibi in Nov. Teſt. Ferrarius vertit *abſcidit.* ܓܕܡܐ *abſciſſio.* ܓܙܡ autem quod Tremellius hîc vertit *decîdit*, ſignificat *irruere*, Act. 7. 57. & inde ܓܙܡܐ *impetus* Act. 14. verſ. 5. nec dubium quin inde ſit Ebræorum גָּזָם *eruca*, ab impetu quo irruunt in frondes. quare exiſtimat Doctiſſ. Maſius mendoſum hîc eſſe ܓܙܡ, & pro eo legendum ܓܡܪ *perficere, συντελεῖν*, qua voce hîc uſus eſt Apoſtolus. ego tamen rectum

 eſſe

eſſe arbitror, & idem ſignificare quod apud Arabes *ſtatuere, decernere.* propriè, *decîdere, concîdere.* Ferrarius, *incîdit, minatus eſt, irruit,* uſitatiſſima ſane Arabibus eſt phraſis, ut eadem quâ hîc Syrus uſus eſt voce dicant جزم قولا مطلقا *decîdit verbum abſolutum*, pro dixit abſolutè. Sequitur ܘܦܣܩܗ, quod Guido vertit, & *præcîdit.* Tremellius, *& pronunciavit.* quomodo & cap.3. 9. ܩܕܡ ܦܣܩܢ vertit, *antepronunciavimus*, Judæos & Gentes eſſe ſub peccato. melius ibi Guido, *ante determinavimus*, aut fortaſſe etiam melius, *ante concluſimus.* ſicut פָּסוּק finis verſus concludit ſententiam, aut ſicut ſubductis rationibus ſumma capitalis concludit, & quaſi præcîdit atque amputat totam ſupputationem. Sciendum itaque, linguis Orientalibus id familiare eſſe, ut omnia fere verba quæ *amputare, reſecare, præcîdere, incîdere* ſignificant, etiam *decernendi, ſtatuendi, concludendi* ſignificationem habeant, qualia ſunt apud Hebræos חָרַץ. חָקַק. גָּזַר. unde, cum Eſa. 10.22. quæ verba Apoſtolus hoc noſtro loco citat, eſſet נֶחֱרָצָה pro *re decreta & ſtatuta*, optimè id Syrus per ܦܣܩܗ interpretatus eſt, qua voce & alibi paſſim pro *decernere* & *ſtatuere* uſurpat. ut 2 Cor. 1. v. 9. Joh. 9. 9. &c. Itaque Syrum ſic verto, *verbum decrevit & præciſè ſtatuit.* Liceat nunc verba Prophetæ cum verbis Apoſtoli conferre. verba Prophetæ ſunt כִּי כָלָה וְנֶחֱרָצָה אֲדֹנָי יְהוִה צְבָאוֹת כִּלָּיוֹן חָרוּץ שׁוֹטֵף צְדָקָה עֹשֶׂה בְּקֶרֶב כָּל הָאָרֶץ. Apoſtoli verba ſunt, *λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει κύριος ἐπὶ τῆς γῆς.* ex LXX Interpretibus petita ſunt. Ad quæ Cl. Beza, ex collatione ipſâ, inquit, nemo inficiari poteſt, Græcos interpretes negligenter admodum, quod ad voces ipſas attinet, hunc locum convertiſſe. Quod ego fateor me neutiquam videre. Quod enim participiis uſus ſit Græcus interpres

terpres *συντελῶν* & *συντέμνων* pro præſentibus Indicativi, ex Hebraiſmo eſt, ut & Propheta hîc dixit שׁוֹטֵף & עֹשֶׂה. *λόγον* dixit pro *re*. Helleniſticè ex Hebraiſmo. *λόγος συντετμημένος* eſt נֶחֱרָצָה *res præciſa*. Præſertim autem advertendum, quomodo hæc verba Prophetæ acceperint LXX. כִּלָּיוֹן חָרוּץ שׁוֹטֵף צְדָקָה. neque enim, quod Beza & plerique noſtrorum Interpretum exiſtimarunt, putarunt כִּלָּיוֹן חָרוּץ habere locum ſubjecti, de quo prædicetur שׁוֹטֵף. ſed שׁוֹטֵף retulerunt ad Deum, & כִּלָּיוֹן חָרוּץ habuerunt pro nominibus poſt verbum. nec dubito quin optimè. quod & Junius animadvertit, qui שׁוֹטֵף צְדָקָה vertit *exundans juſtitiâ*, nempe Deus qui exundat juſtitia. & quia jam deerat verbum, ſupplevit defectum inſerendo verbum *conſummabit*. vertit enim, *Conſummationem præciſam* conſummabit *exundans juſtitiâ*. non probo, quia abſque ſupplemento perſpicuè vertitur, *Conſummationem præciſam exundare facit in juſtitia*; vel *Conſummatione præciſa exundat in juſtitia*. Tota jam negligentia in eo eſt, quod neglecta ſignificatione *exundandi*, ſimpliciter dixerit, conſummat & præcîdit rem in juſtitia. צְדָקָה accepit pro בִּצְדָקָה. optimè. Sed quid jam illud eſt *συντελῶν καὶ συντέμνων λόγον*? hæc non ex Græciſmo, ſed ex Hebraiſmo interpretationem habent. *συντελῶν λόγον*, eſt עֹשֶׂה כִלָּיוֹן vel עֹשֶׂה כָלָה. כָּלָה inquit Beza, eſt *conſumptio*, & innuit conſtituiſſe Deum ad extremam paucitatem redigere populum ingratum. Ego pace tanti viri longè aliter hæc acceperim, & non ad pœnam, ſed ad beneficium ac conſolationem verba illa retulerim. & ſic accipienda eſſe, cuivis Prophetam & Apoſtolum intuenti liquebit. puto hæc ad executionem electionis pertinere, ſub qua tamen non nego, quum ex lege oppoſitorum reprobatio etiam contineatur. & per כִּלָּיוֹן ſive כָּלָה non aliquam *conſumptionem*, ut nec per נֶחֱרָצָה *abbreviationem* aut *præciſionem*, ſed per utrumque *conſummatum in mente Dei conſilium*

lium, & *præciſum decretum* intelligo. ſic ſæpe כָּלָה ſumitur. exempli gratia, 1 Sam. 20. v. 33. וַיֵּדַע יְהוֹנָתָן כִּי כָלָה הִיא מֵעִם אָבִיו לְהָמִית אֶת דָּוִד *Et cognovit Iehonathan quod conſummatio eſſet à patre ſuo interficere Davidem*, id eſt, quod conſilium interficiendi Davidem conſummatum & firmiter decretum eſſet apud Saulem. ſic חָרַץ ſumitur pro *definire*, & *decernere* 1 Reg. 20. 40. ubi Achab dicit Prophetæ אַתָּה חָרָצְתָּ *tu ipſe definiviſti*, *tu ſententiam jam tuliſti*, & quid fieri oporteat ſtatuiſti. Ita hoc loco apud Eſaiam, reliquiæ Iſraëlis ſervabuntur, quia decretum electionis firmum eſt. eſt apud Deum כִּלָּיוֹן חָרוּץ conſummatio decreta, conſummatiſſimum decretum: eſt apud ipſum כָּלָה וְנֶחֱרָצָה conſilium conſummatum & ſtatutum. eo conſilio jam exundat, & id exequitur in terra. nec aliter capio illa Dan. 9. verſ. ult. וְעַד כָּלָה וְנֶחֱרָצָה תִּתַּךְ עַל שֹׁמֵם *donec conſummatum conſilium & definitum decretum effundatur ſuper vaſtatorem*. Itaque nolim cum Domino Beza adeo culpare veterem Interpretem, qui ἐν δικαιοσύνῃ vertit *in æquitate*, imo etſi quis apud Eſaiam illud צְדָקָה per *miſericordiam* verterit, ne eum quidem culpavero, quum hîc opus miſericordiæ & æquitatis divinæ omnino deſcribatur: & vox ea ſæpe pro miſericordia ſumatur ut Dan. 9. v. 16. & apud Rabbinos & Syros pro eleemoſyna etiam accipiatur. Apud Apoſtolum ergo συντελῶν λόγον dicitur Deus, quum decretum electionis in ſe conſummat. συντέμνων λόγον dicitur, quum id in ſe præciſè definit & concludit. eſt enim Hebraicum חרץ, quod optimè Syrus dixit ܦܣܩ & συντετμημένον λόγον ποιεῖν ἐν τῇ γῇ, eſt decretum illud exequi. Hæc ſalvo doctiorum judicio, Arabs habet كلمة صرمت وقطعت وسيمضيها الرب على الارض *verbum completum & deciſum eſt, & faciet evenire illud Dominus ſuper terram.*

VERS. 29. Εἰ μὴ κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα,

μεν, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν. Locus eſt Eſa. 1.9 ubi R.D. Kimchi cauſam annotat, cur hoc loco expreſsè nominetur Deus *Dominus exercituum*, שלשם צבאות מעלה ועל צבאות מטה שהם ישראל שנקראו צבאות לפיכך לא רצה לכלותנו כולנו כמו שהיינו חייבים: *propter exercitus ſuperiores, & propter exercitus inferiores qui ſunt Iſraëlitæ, qui vocantur exercitus* (videtur reſpicere locum Deut. 20.9. ubi præfecti populi Iſraëlitici vocantur שָׂרֵי צְבָאוֹת *principes exercituum*) *propterea noluit conſumere nos omnes, prout meriti ſuimus.* ne ſcilicet deſineret in terra eſſe Deus exercituum, ſi Iſraëlem prorſus exſtinxiſſet. quod etſi ſubtilius ſit, non tamen prorſus eſt ineptum. *ἐγκατέλιπεν*, Hebr. הוֹתִיר. ad quam vocem optimè annotat Raſchi, Deum id feciſſe מאליו וברחמיו ולא בצדקותינו *ex ſeipſo, & per miſericordias ſuas, non autem ob juſtitias noſtras.* id ipſum voluit Apoſtolus, qui hinc gratuitæ electionis miſericordiam elicit. Quod hic autem dicit *σπέρμα*, Syrus dicit ܫܪܟܐ *reſiduum*, ſecutus, ut alibi ſæpe, textum Hebræum, ubi eſt שָׂרִיד. Apoſtolus *τοὺς Ἑβδομήκοντα* expreſſit, qui pro *reſiduo* dixerunt *ſemen*, quoniam videlicet in cujuſque rei ſemine res alioqui mortuæ & extinctæ reviviſcunt. ut præclarè dixit Cl. Beza. Quid ſi interpretari voluerint, quoſnam Propheta per reſiduum intelligat? nempe pios quoſdam qui verum Abrahami ſemen conſtituunt, de quibus Eſa. 6. verſ. ult. זֶרַע קֹדֶשׁ מַצַּבְתָּהּ *ſemen ſanctum eſt ſtabilimentum terræ.* filios nempe promiſſionis qui in ſemen reputantur, ut locutus eſt ſupra noſter Apoſtolus v. 8. atque id vehementer ſcopo hujus loci quadrat. Quid autem eſt, *fuiſſemus ſicut Sodom?* id eſt, & peccatis & interitu fuiſſemus eis ſimiles. ut interpretatur Jonathan. Kimchius ait ſenſum eſſe, prorſus interiiſſemus שלא היה בהם שריד ופליט *quia non fuit illis ſuperſtes ullus qui evaſerit.* Cur autem prima perſona dicit כִּסְדֹם הָיִינוּ *ſicut Sodom fuiſſemus?* quia Propheta, inquit Kinchius כלל עצמו עם הפושעים לכבוד ישראל

comprehendit ſeipſum cum prævaricatoribus in honorem Iſraëlis.

VERS. 30. Κατέλαβε δικαιοσύνην, *apprehenderunt juſtitiam*, id eſt aſſecutæ ſunt. idem quod ἔφθασαν εἰς δικαιοσύνην, ut loquitur de Judæis verſ. ſequenti. unde & Syrus utrumque eodem verbo ܐܕܪܟ *aſſequi* interpretatus eſt. Metaphora ab iis qui aliquem inſequentes, eum aſſequuntur. id enim Græcis eſt καταλαμβάνειν. Senſus eſt, Gentes quum juſtitiam non ſectarentur, aſſecutæ ſunt, quaſi ſectatæ fuiſſent. Judæi ſectantes eam non ſunt aſſecutæ, quaſi non fuiſſent ſectatæ.

VERS. 32. Διὰ τί; ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμου. Senſus eſt, quia non ex fide ſectati ſunt juſtitiam, ſed quaſi ex operibus legis habere eam potuiſſent, quum haberi inde nequeat. ea hîc eſt vis particulæ ὡς. Syrus & Arabs quoque legerunt νόμου. Porro, nequaquam ex hoc verſu ſequitur, ſcopum hujus capitis eſſe, Juſtificationem, &, ut ajunt Pelagiani, electionem ex fide demonſtrare. Suſtulit hactenus ſcandalum, quod ex Judæorum rejectione naſci poterat, petito argumento à libero prædeſtinationis decreto, quo naſci alios ex carne ſinit, alios ex promiſſione naſci facit, & hos ſolos in ſemine cenſet. diligit quos vult, odit quos vult. miſeretur quorum vult, indurat quos vult, &c. à verſ. 6. ad 24. ubi ab Electione tranſit ad efficacem vocationem, quia hæc eſt Electionis executio & manifeſtatio. quos enim elegit, eoſdem & non alios vocavit, non tantum ex Judæis, ſed & ex Gentibus, verſ. 24. & Gentium quidem probatur vocatio, verſ. 25. 26. plane certe gratuita, quia vocavit eos, quum nec populus eſſent, nec dilecti. Et ad Judæos quod attinet, pauciſſimos eorum, ut elegit ita vocavit. non enim niſi reſiduum aliquid ex plurimis, qui malitia ſua perierunt, reſervavit Eccleſiæ ſuæ Deus, v. 27. 28. 29. De cæteris, pergit Apoſtolus ex comparatione

eorum cum Gentibus docere, quæ ſit gratioſæ iſtius vocationis efficacia. *Gentes* inquit (illi nempe quos ex Gentibus vocatos dixit verſ. 24.) *quum non ſectarentur juſtitiam, veram tamen juſtitiam quæ eſt ex fide apprehenderunt.* tanta fuit vocantis gratiæ vis in ipſis. *At Iudæi* (plerique nempe, qui non erant de iſto reſiduo ſive ſemine quod ſibi reſervaverat Deus) *ſectantes legem juſtitiæ, ad eam non pervenerunt.* tam parum poteſt ſapientia carnis, etiam in iis qui nomine tenus populus Dei nuncupantur, ſi Spiritus Dei gratia deſtituantur, verſ.30.31. quod ut magis liqueat, cauſam patefacit verſ.32. cur irriti fuerint omnes ipſorum conatus, nempe quia ex operibus legis ſectati ſunt juſtitiam, non ex fide. atque id ita eſſe probat, quia impegerunt in lapidem offendiculi, nempe Chriſtum. quo rejecto, non reliqua erat alia ratio, quam ut ex lege quærerent juſtitiam. Et ne mirum cuiquam hoc Iudæorum factum videatur, addit verſ.33. locum Eſa.8.14. ubi id prædictum fuit. Unde liquet, ſcopum Apoſtoli non eſſe, Iuſtificationis doctrinam tradere, ex fide ne ea ſit, an ex operibus: ſed docere, non eſſe exſpectandum, ut plerique Iudæorum ſerventur, quia reprobati ſunt à Deo, & ſuæ cœcitati relicti. reprobationis hoc eſſe conſequens, & naturalis cœcitatis hunc eſſe effectum, ut in lapidem offendiculi impingant, adeoque non ex fide ſed ex lege juſtitiam quærant. ob hanc cauſam non pervenire eos, nec poſſe pervenire ad juſtitiam. Contra contigiſſe Gentibus, quibus Deus, ſecundum Electionis ſuæ propoſitum vocatis, dederit in Chriſtum credere, adeoque juſtitiæ fidei participes fieri. Neque alio ſpectant quæ ſeq. capite adduntur. Etſi enim pluribus ibi de juſtitia legis & fidei agatur, ſcopus tamen Apoſtoli eſt, deplorare plenius Gentis ſuæ, à Deo ſibi ipſis relictæ, cœcitatem, qua impediti ſunt quominus ad juſtitiam fidei pervenire queant. Quum enim verſ.1. ſanctum

ſuum de Iſraëlitarum ſalute votum repetiiſſet, ait zelum quidem Dei eſſe penes ipſos, ſed ſine cognitione. ignorare ipſos juſtitiam Dei, nec poſſe ei ſubjici, quia propriam ſtabilire ſtudent. Inexcuſabilem hanc eſſe cœcitatem, tum quia ex Moſe jam pridem didiciſſe debuerant, quid inter juſtitiam legis & fidei interſit, tum quia prædicatum ſibi Euangelium, unde fides naſci debuerat, reſpuerant. at id factum ſecundum vaticinia Prophetarum, qui jam dudum & fidem gentium, & incredulitatem ac contumaciam Iudæorum prædixerant. non aliorum tamen, quam à Deo reprobatorum. Eſſe enim, ut cap. 11. pergit oſtendere, qui ſecundum propoſitum electionis gratiæ obtinuerunt fidem: cæteros eſſe induratos. Unde ſatis liquet, non hîc ex profeſſo agi de Iuſtificatione ex fide, & alia, iſti oppoſita, ex operibus: ſed ex occaſione Electionis & Reprobationis docere voluit, ex Electione, quæque inde pendet promiſſione, electis in Chriſto facta, fluere fidem. & hanc, cum nihil habeat humani, ſed tota ſit ex Electionis promiſſione, non aliam poſſe juſtitiam ſectari, quam quæ Electis in Chriſto eſt promiſſa. Reprobationem contra relinquere homines & indurare in naturali ſua cœcitate, ex qua aliud ſequi nequeat, quam ut ſpreta Dei juſtitia, quæ eſt ex promiſſione gratiæ, ſuperbè ſuam ex operibus legis ſtabilire queant. Scopus eſt, ut toti à Deo ipſiuſque gratia pendere diſcamus, quò & Electio, & fides inde manans ducunt.

CAP. X.

VERS. 3. *Ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.* Ex Eſaia habet noſter Apoſtolus quod hominum juſtitiam & Dei inter ſe opponat. Sic Deus Eſai. 46. 12. 13: שִׁמְעוּ אֵלַי אַבִּירֵי לֵב הָרְחוֹקִים מִצְּדָקָה קֵרַבְתִּי צִדְקָתִי לֹא תִרְחָק, *Audite me duri corde, qui procul*

procul eſtis à juſtitia. appropinquare feci juſtitiam meam, non eſt procul. ut accedamus ad juſtitiam Dei, neceſſe eſt nos procul agnoſcamus à juſtitia noſtra. Hinc & cap. 57. 12. אֲנִי אַגִּיד צִדְקָתֵךְ וְאֶת־מַעֲשַׂיִךְ וְלֹא יוֹעִילוּךְ, *Ego indicabo juſtitiam tuam, & opera tua, neque proderunt.* quaſi dicat Deus, Age, diſceptemus inter nos: ego producam omnia juſtitiæ tuæ opera, ſi forte juvari ex iis poſſis. at nihil proderunt. *qui autem,* inquit verſ. ſeq. *in me ſperat, hæreditabit terram, & poſſidebit montem ſanctum meum.* ideo & verſ. 15. ait, ſe cum contrito corde habitare, & ſpiritum humilium vivificare, qui nempe ſuæ juſtitiæ opera contemnentes, ad Dei juſtitiam confugiunt.

VERS. 4. Τέλος γὰρ νόμου Χριστὸς, εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι. Id eſt, Finis legis non eſt, ut peccator ex ipſa juſtitiam quærat, quandoquidem violata condemnare tantum poteſt. ſed Chriſtum tota reſpicit, in eum tanquam in finem & ſcopum dirigitur, ut ex eo juſtitia ſit, non omni operanti, ſed omni credenti. Hoc autem legi non ex ſe competit, quatenus præfecta, præſes, & domina eſt in fœdere operum. ibi enim in ſolo homine conſiſtit, & ab eo aut perfectam obedientiam, aut maledictionem exigit, nec ullam habet ad Chriſtum relationem aut reſpectum. ſed quatenus tranſlata in adminiculum fœderis gratiæ, miniſtrat Euangelio. ibi enim manu ducit ad Chriſtum, quodque in ſe inveniri nequit, in ipſo quærere docet. Vel, finis legis per ſe eſt, ut ex ejus præſtatione juſtificentur homines. quem finem quum ob interveniens peccatum obtinere in nobis non potuerit, obtinuit in Chriſto, qui legi penitus ſatisfecit, & per Chriſtum in nobis quoque obtinet, quibus data ea legi ſatisfactio per fidem imputatur. Itaque Chriſtus credentibus nobis ſic eſt ad juſtitiam, ut finem legis in ea habeamus, & lex ipſa cogatur agnoſcere, ſe finem ſuum eſſe aſſecutam. Jure itaque dixit Apo-

ſtolus cap. præced. v. 31. Judæos ex legis operibus juſti- tiam ſectantes, ad legem juſtitiæ non perveniſſe, quia per ejuſmodi conatus non poteſt non privari lex ſuo fine.

VERS. 6. *At quæ ex fide eſt juſtitia ita dicit, Ne dixeris in corde tuo*, &c. Duas dubitationes, quæ Juſtitiarios neceſ- ſario & ſemper affligunt, prohibere hîc juſtitiam fidei vo- lunt doctiſſimi Commentatores, nempe, Quis aſcendet in cœlum, ut nos nempe eò deducat? tum, quis deſcendet in abyſſum, ut nos nempe inde eruat? priori mederi aſcen- ſionem Chriſti, poſteriori ejus mortem & deſcenſum ad inferos. Pia hæc eſt ſententia, ſed quæ cum mente Moſis Deut. 30. 12. 13. 14. difficulter admodum conciliari poteſt. Propoſitio enim Moſis verſ. 11. fuit, *Præceptum hoc quod præcipio tibi hodie, non eſt ſupra te*, (לֹא נִפְלֵאת הִוא מִמְּךָ, non eſt mirabile à te) *neque remotum eſt à te*. Id probat tribus verſ. ſeq. quia neque in cœlo eſt, ut eo adſcendere oporteat, at- que inde deferre. neque trans mare eſt, ut deſcendere eo ſit opus, atque inde evehere. Sed propinquum tibi eſt &c. Ab hac Moſis mente diſcedendum non arbitramur. Ita- que mentem Apoſtoli ſimpliciter ſic capimus: Juſtitia fi- dei non permittit, ut præceptum ſalutis ſupra te poſitum, & longè à te remotum dicas. non eſt in cœlo, ut dicas, quis eò aſcendet, qui ad nos deferat quo ſervemur? hoc eſt Chriſtum ex alto deducere, quaſi nunquam in terra fuiſ- ſet, neque ibi doctrinam ſalutis divulgaſſet: ſed adhuc eſ- ſet ad id ipſum è cœlo vocandus. Neque eſt in abyſſo ma- ris, ut dicas, quis eo deſcendet, ut inde ad nos evehat, quo ſervemur. hoc eſt Chriſtum à mortuis reducere, quaſi ad- huc in morte verſaretur, ibique ſalutis rationem ſepultam reliquiſſet: quum jam pridem è mortuis ſit reductus, & ſa- lutis doctrinam in lucem evexerit. Præclare ſane, inſtitu- tum Moſis confirmat Apoſtolus, nempe, neque in cœlo ſurſum, neque in abyſſo deorſum abſconditum eſſe ſalutis

ver-

verbum, ut latere nos poſſit aut debeat. Non in cœlo, quia Chriſtus jam pridem inde deſcendit in terram: non in abyſſo, quia Chriſtus jam pridem inde aſcendit in terram, ut viam ſalutis patefaceret. Ubi ergo eſt ſalutis verbum? propinquum tibi eſt in ore tuo, & in corde tuo. Et hæc quidem, inquit Apoſtolus, à juſtitia fidei dicuntur, non à juſtitia quæ ex lege eſt. Quæ enim ex lege eſt juſtitia dicit, *Fac hoc & vives.* id eſt, præcipit tantum, & ſub conditione obedientiæ promittit vitam: vires obediendi non ſuppeditat. adeo ut multi legem penes ſe habeant & cognoſcant, quorum tamen ſi aptitudinem ad præſtandam eam ſpectes, procul eam & ab ore & à corde eorum abeſſe jure dicas, & vere נִפְלֵאת מֵהֶם ſupra ipſos & impoſſibilem ipſis. Fidei autem juſtitia legem Dei nobis ita adhibet, ut & in ore figat eam & in corde. in ore per ſinceram confeſſionem: in corde, per fidem & amorem. Utrumque fœderis gratiæ eſt. de verbo Dei in ore noſtro, locus inſignis eſt Eſai. 59. 21. de lege cordi inſcripta, Jer. 31. 33. Tum lex Dei non eſt נִפְלֵאת מִמֶּנּוּ *ſupra nos*, nec præcepta Dei gravia, 1 Joh. 5. v. 3. Facilia enim ea reddit Spiritus Dei, qui ea cordi inſculpit, & corda ad ea flectit. Quæritur autem, qua ratione Apoſtolus hîc verbum illud, de quo apud Moſem, interpretetur per *verbum fidei*, & totum locum ad juſtitiam fidei referat, quum Deut. 30. v. 10. 11. expreſsè dicat Moſes ſe agere de præceptis in libro legis ſcriptis, de præcepto, quod, inquit, ego hodie præcipio tibi. de lege ergo agit. Hoc adeo torſit Cl. Bezam, ut diceret, *Quod Moſes dixit de lege, hoc totum Paulus ad Euangelium accommodat per alluſionem: ut per Euangelium demum doceat nos reipſa potiri eo quod lex pollicetur, & ab eo liberari quod interminatur.* At videtur potius Apoſtolus ex ipſo Moſe convincere voluiſſe Judæos, fidei juſtitiæ, non legis fuiſſe ſtudendum: adeoque ex Moſe proferre, quid is de utra-

utraque ſtatuerit. de legis juſtitia ſtatuit, quod legitur Lev.18.5. de fidei juſtitia, quod legitur Deut.30.12. Verba Apoſtoli clara ſunt, *Iuſtitia fidei ſic dicit*, nempe in verbo Dei apud Moſen Deut. 30. unde citat verba, tanquam à Juſtitia fidei dicta, quæ ſi à legis juſtitia dicta ſunt, ludit Apoſtolus, & ſeipſum evertit. Non inquit verſ. 8. verbum hoc quod dixit Moſes propinquum vobis eſſe, eſt hoc ipſum verbum fidei quod nos prædicamus. Sentiendum itaque exiſtimamus cum maximo viro Joh. Calvino, qui apud Moſen totam doctrinam Dei intelligi docet, quæ non legem tantum, ſed & Euangelium comprehendit, & Euangelicam verè eſſe doctrinam quæ iſthic traditur. Videantur ſane omnia quæ in iſto cap. anteceſſerunt, apparebit pertinere ad tempora Euangelii. agitur enim de iis temporibus, cum in cunctos populos diſperſi erunt Iſraëlitæ. quod poſt Chriſti aſcenſionem & prædicatum Euangelium demum maximè contigit, & adhuc durat, durabitque uſque ad deſideratiſſimam illam Judæorum converſionem, de qua Apoſtolus proximo cap. eſt acturus. eo tempore fient quæ promiſit Deus apud Moſem, fore ut reducat eos ex omnibus populis in terram patribus promiſſam, non ſane typicam illam, ſed in veram terram promiſſionis, in ſupernam Hieruſalem, quæ eſt vera Chriſti Eccleſia. & ut circumcidat cor eorum, & cor ſeminis eorum. atque id ipſum erat tempus, quo experirentur revera, non procul à ſe, ſed in ore ſuo ac corde poſitum eſſe verbum Dei. Atque ejus rei veritatem jam tum tempore Moſis experiebantur veri Judæi, filii promiſſionis, qui ori ſuo & cordi, vi fœderis gratiæ, inſculptum ſentiebant verbum Dei. At inquies, fac gratiam aliquam Dei, verbis illis contineri, qua legem cordibus inſcribat, illud tamen verbum, quod Moſes ait eſſe in ore & corde populi, eſt verbum legis non fidei. Reſpondeo rurſus, eſſe totam ſalutis doctrinam,

cujus

cujus præcipuum argumentum eſt Euangelium de Chriſto, ſecundaria quædam doctrina, & Chriſto inſerviens, eſt lex. *Moſes enim de Chriſto ſcripſit*, Ioh.5.46. & *finis legis eſt Chriſtus*, ſupra verſ. 4. Adeo ut mirum nemini videri debeat, quod Apoſtolus locum illum Moſis, ubi procul dubio de lege etiam agitur, juſtitiæ fidei tribuat. quandoquidem virtute fœderis gratiæ, cum Abrahamo per fidem juſtificato, & patre credentium, initi, ac per legis Moſaicæ miniſterium confirmati, juſtitia fidei, primas partes tenens, legem ſibi ſervam fecit, ac verè famulam τῆς διαθήκης προκεκυρωμένης ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς Χριστόν. Gal.3.verſ. 17. Nec diffiteor, me ſtupere hîc ſapientiam Pauli, qui divinitus inſtructus intelligere potuit, verbum fidei commendari, ubi nihil niſi lex prædicari videbatur. ut, quod antea docuerat, medullitus teneremus, irritam eſſe legem, donec tota ad Chriſtum, tanquam ad finem & ſcopum ſuum referatur. Neque omnino repudio, quod hîc apud Scholiaſtem Syrum reperio, ܗܢܘ ܕܒܬܢܝ ܢܡܘܣܐ ܥܠ ܥܠ
ܢܡܘܣܐ ܐܬܐܡܪ ܥܠ ܡܫܝܚܐ ܢܣܒ ܠܗ
ܫܠܝܚܐ. ܐܪܙ ܐܚܝܢܘܬܐ ܕܠܘܬ ܚܕ̈ܕܐ
Id quod in Deuteronomio de lege dictum eſt, de Chriſto accipit illud Apoſtolus. ſecretum id eſt cognationis, quam habent ad ſe invicem. Poſtquam enim lex viribus deſtituta per carnem, tranſlata eſt tanquam miniſtra in adjumentum Chriſti, quod factum eſt in fœdere gratiæ, quæ alioquin inter ſe pugnarent, ſeque mutuo everterent, tantam inter ſe accepere cognationem, ut quod ibi dicebatur à Moſe de lege, rectè id de Chriſto acceperit Apoſtolus quandoquidem lex Chriſto ſubdita, non alium finem habet aut ſcopum quam Chriſtum. Dignum porro eſt examine, cur pro וְלֹא מֵעֵבֶר לַיָּם הִוא לֵאמֹר מִי יַעֲבָר לָנוּ אֶל עֵבֶר הַיָּם *neque trans mare eſt, ut dicas, quis tranſibit nobis trans mare*, (vel, *in ulteriorem*

 ter-

terminum maris) quod LXX verbo tenus ſunt ſecuti, Apoſtolus, qui Græcorum interpretationem lubens ſolet exprimere, hîc verterit, *Quis deſcendet in abyſſum?* voluit ſcilicet mentem Moſis interpretari, & optimè eſt interpretatus. Poteſt enim עֵבֶר *terminus, finis, id quod trans vel ultra eſt*, dupliciter ſumi, in latitudine, aut in profunditate. in latitudine, ut quum quis fluvium aut Oceanum transfretans, ab una ripa tranſit in alteram. in profunditate, ut ſi lapis in mare injectus, à ſuperficie tranſeat ad fundum. non priorem, ſed poſteriorem modum hîc locum habere, optimè intellexit Apoſtolus. ſummo enim loco, qui eſt cœlum, opponitur infimus, ſcilicet non ſuperficies, ſed profunditas maris, quæ ubique in Scriptura תְּהוֹם ἄβυσσος dicitur. adeo ut מִי יַעֲבוֹר אֶל־עֵבֶר הַיָּם rectè vertatur, τίς καταβήσεται εἰς ἄβυσσον; quis à ſuperficie tranſibit in ulteriorem maris terminum, id eſt. in ipſam profunditatem deſcendet?

VERS. 11. *Quisquis credit in eum*, οὐ καταισχυνθήσεται *non pudefiet*. eundem locum citavit Paulus ſupra cap. 10. 33. ubi procul dubio petitus eſt ex Eſai. 28. 16. Laudandos autem arbitror interpretes, quique eos ſecutus eſt, Apoſtolum, quod ſenſum magis quam verba ſpectantes, pro לֹא יָחִישׁ *non feſtinabit*, dixerint *non pudefiet*. ſenſus enim eſt, non ſe feſtinanter ſubducet, ut ſolent erubeſcentes, qui conſpectum hominum non ferunt. Rectè quoque, tum hîc, tum cap. præcedenti verſ. 33. indefinitum הַמַּאֲמִין *qui credit*, vertit Apoſtolus in univerſalem enunciationem πᾶς ὁ πιστεύων. valet enim univerſalem. ſicut indefinita, *Homo eſt animal*, valet univerſalem, *omnis homo eſt animal*.

VERS. 14. Πῶς δὲ πιστεύσουσιν οὗ οὐκ ἤκουσαν Vulg. & Syrus, *quomodo autem credent ei quem non audierint?* Eraſmus & Beza, *de quo non audierint*, i. e. περὶ οὗ οὐκ ἤκουσαν. poſſes & neutro genere vertere, *quod non audierint*.

VERS. 16. Τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; Ἀκοὴ ex Hebraiſmo

mo pro prædicatione uſurpari, jam pridem notum. Sed quia Syrus vertit, *Quis credidit* ܠܒܪܬ ܩܠܢ ad verbum, *filiæ vocis noſtræ*, viſum fuit obiter annotare quid ſit ܒܪܬ ܩܠܐ *filia vocis.* quod eliſo Reſch pronunciant Syri Bathkol בת קול. Gloſſarium Syro-Arab. reddit الصوت من الالسان واللفظ, *vox ex linguis & pronunciatione.* Mens eſt, ܩܠܐ & ܒܪܬ ܩܠܐ ſic differre, quod ܩܠܐ ſignificet quemvis ſonum, etiam vocis inarticulatæ, ut & Arabibus الصوت. ſed ܒܪܬ ܩܠܐ vocem tantum articulatam, qualis eſt linguarum, quæ certum quid & diſtinctum enunciat. quam اللُّغَة & اللَّفْظَة Arabes dicunt. Apud Magiſtros בת קול ſpeciatim deſignat הקול שיורד מן השמים *vocem quæ deſcendit è cælo.* ſpecialis revelationis modus erat, quo non per ſomnia, aut viſiones, aut Spiritus S. inſpirationes, ut in Prophetis fieri conſueverat, ſed voce articulata Deus voluntatem ſuam revelabat. qualis erat illa vox Dei Joan. 12. 28. quum articulatè è cœlo diceret. *Et glorificavi & adhuc glorificabo.*

VERS. 17. Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς· ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος θεοῦ. commodè hîc ἀκοὴ accipi poteſt eâdem qua præcedenti verſ. ſignificatione, *Itaque fides eſt ex prædicatione. prædicatio autem eſt per verbum Dei.* Includit hoc quoque auditum. ſed malim ex prædicatione, quam ex auditu. quia prædicatio à Deo eſt, auditus ex nobis. fides autem potius ex eo quod à Deo eſt quam quod ex nobis eſt proficiſcitur. prædicatio autem eſt *per verbum Dei,* quia per illud ſuppeditatur ſacris præconibus quod prædicent. Syrus dixit, *Et auditus auris ex verbo Dei.* Vulgatus, *auditus autem per verbum Chriſti.* Chriſti dixit pro

V 2 Dei.

Dei. ſed quid vidit Arabs, cur verterit وما سمعته الاذان : فمن الايمان بالمسيح كلمة الله , *& quod audivit auris, eſt ex fide in Chriſtum verbum Dei.* Per verbum Dei intelligit ipſum Chriſtum. & id quod per prædicationem auditur vult eſſe ex fide in Chriſtum, quum contra dixerit, fidem eſſe ex eo quod auditur.

CAP. XI.

VERS. 2. Ἠ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή. Cl. Beza ἐν Ἠλίᾳ, vertit *de Elia*, ex Hebræorum inquit idiotiſmo, apud quos ב interdum pro על *ſuper, de.* rectè ſane. & quia rarum ſatis eſt, lubet exempla quædam proferre. perpetua Hebræis & Syris phraſis eſt הוֹדָה בִּי *confeſſus eſt in me,* i. de me. unde in Helleniſmo Matth. 10. verſ. 32. πᾶς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ. pro περὶ ἐμοῦ, περὶ αὐτοῦ. Exod. 12. verſ. 43. לֹא תֹאכַל בּוֹ *non comedes in eo*, i. de eo. ſic Phil. 1. 30. καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί. Beza & Vulg. *quæ nunc auditis de me.* Syrus ܐܘ ܠܐ ܝܕܥܝܢ ܐܢܬܘܢ ܒܟܬܒܐ ܕܐܠܝܐ ܡܢܐ ܐܡܪ: Boderianus in Reg. *an neſcitis Scripturam de Ilio quid dicat?* abiit à conſtructione Syriaca. Tremellius, *Aut ignoratis vos in Scriptura, Eliæ quidnam dicat?* neque hanc diſtinctionem fert conſtructio Syriaca, quæ omnino poſtulat, ut *Eliæ* ſit genit. non dat. caſus. & ſic diſtinguatur, *aut ignoratis vos, in Scriptura Eliæ* (aut in libro Eliæ) *quid dixerit?* Explicat Syrus quid apud Apoſt. ſit ἐν Ἠλίᾳ nempe ἐν γραφῇ vel ἐν Βιβλίῳ τοῦ Ἠλίου, in eo tractatu ubi de Elia Scriptura agit. Arabs autem vertit اولا تعلمون ما قال ايليا النبي في كتابه *aut non ſcitis, quid dixerit Ilia Propheta in libro ſuo?*

Ibid. verſ. 3. ܠܒܥܠܐ *Baali.* In Græco eſt τῷ Βάαλ.

Arabs

Arabs لباعل الصنم *Baali idolo.* ut & Eraſmus ac Beza. *imagini Baal* exiſtimarunt enim defectam eſſe orationem, pro τῇ εἰκόνι Βάαλ. At LXX. non maſculinum tantum, ſed & indiſcriminatim fœmininum articulum præponunt, etiam ubi in Hebr. nec צלם nec תמונה nec alia imaginis notio apponitur. vide Hoſ. 11. 8. Jer. 11. 28. & 19. 5. & 32. 35. 1 Reg. 19, 18. Malo itaque ſentire, Baalem ut & alios Gentilium Deos indiſcreti fuiſſe ſexus. de quo eruditiſſimè Clar. Seldenus de Diis Syris Syntag. 2. cap. 2. rectè ergo Syrus ſimpliciter ܒܥܠܐ.

VERS. 8. *Dedit ipſis Deus* πνεῦμα κατανύξεως, Syrus ܪܘܚܐ ܡܡܪܢܝܬܐ Trem. *Spiritum commotionis.* Boder. *ſtupiditatis.* errarunt quod ܡܡܪܢܝܬܐ in regimine poſitum exiſtimarint. adverſatur enim conſtructio, quæ ܕ interponi poſtulaſſet. item quod pro ſubſtantivo habuerint, quum ex ipſa forma pateat eſſe adjectivum fœmin à maſcul. ܡܡܪܢܐ. formæ ܡܪܚܡܢܝܬܐ *miſericors.* f. à ܡܪܚܡܢܐ *miſericors* m. vocem autem hanc, & hunc ipſum locum ſic interpretatur Gloſſarium Syro Arab. ܡܡܪܢܝܬܐ ܥܠ ܪܘܚܐ ܡܬܐܡܪܐ ܐܝܟ ܗܝ ܕܐܬܐܡܪܬ ܠܛܘܒܢܐ ܦܘܠܘܣ. ܕܝܗܒ ܠܗܘܢ ܐܠܗܐ ܪܘܚܐ ܡܡܪܢܝܬܐ ܗ̄ ܚܫܘܟܬܐ ܘܡܥܡܛܢܝܬܐ. Id eſt, ܡܡܪܢܝܬܐ *de Spiritu dicitur, ſecundum id quod dictum eſt à beato Paulo, dedit illis Deus Spiritum* ܡܡܪܢܝܬܐ *hoc eſt tenebricoſum & caliginoſum.* Sic & Ferrarius adjectivum hoc fœmininum vertit *obſcura, tenebroſa.* atque hunc ipſum Pauli locum adducit ſubſtantivum ܕܡܪܐ vertit, *oculi offenſio.* fortaſſe quia offenſus oculus amittit lucem & fit caliginoſus. verbum

bum ܐܬܕܘܪ in appendice vertit, *allucinatus eſt.* hinc non ineptè vertas, *Spiritum hallucinantem,* qui ſit inſtar offenſi ac caligantis oculi, qui ad res attendere eaſque rectè diſcernere nequeat. Arabs روحا سباها, *Spiritum ſtupentem.* eſt enim سبه abreptum eſſe mente, in ecſtaſi eſſe nec conſiderare quid agas. exponitur per غفل الى negligenter ſe erga rem aliquam gerere, & circa eam quaſi quieſcere. unde & سُبْهٌ *quies.* ſicut & κατάνυξις ab Hezychio vertitur ἡσυχία. & καταινύττειν, ἡσυχάζειν. De voce illa Arabica qui plura velit, videat notas noſtras ad Marc. 3. 21. Phraſin iſtam deprompſit Apoſtolus & Eſai. 29. v. 10. ubi ponitur pro רוּחַ תַּרְדֵּמָה *Spiritus ſoporis.* LXX. πνεῦμα κατανύξεως. Theodotio ἐκστάσεως. Aquila καταφορᾶς. Sed & alibi תרדמה verterunt LXX. per ἔκστασις & θάμβος. nec aliud eſt נִרְדָּם Dan. 10. 9. quam ſe ſtupore quodam mentis, & ſenſuum ceſſatione correptum concidiſſe in terram, LXX, ἤμην κατανενυγμένος. Aliquoties ipſis uſurpatur κατανύττεσθαι pro דמם *quieſcere, ceſſare, ſilere.* ut Lev. 10. 3. Pſal. 4. v. 5. & 29. 15. & 34. 19. Eſa. 47. 5. pro נאלם *obmuteſcere*, Dan. 10. 15. eſt ergo πνεῦμα κατανύξεως *Spiritus ſtuporis*, ubi vis mentis quieſcit, ceſſat & concidit. Sequitur hîc apud Syrum ܘܥܝܢܐ ܕܠܐ ܢܚܙܘܢ ܒܗܝܢ. ܘܐܕܢܐ ܕܠܐ ܢܫܡܥܘܢ܀ Trem. *& oculos quibus non diſcernant, & aures quæ non audiant.* dicendum ergo fuerat ܢܫܡܥܢ in fœmin. quia ܐܕܢܐ eſt fœm. gen. ut ܘܐܕܢܐ ܠܐ ܫܡܥܬ *auris non audivit.* 1 Cor. 2. Boder. in Reg. *ut oculis non videant, & auribus non audiant.* nimis abiit à vera conſtructione. rectiſſimè autem in Pariſ. *Et oculos ut non diſcernant in eis, & aures ut non audiant*, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν.

ἀκούειν. dixit Paulus. Quod operæ precium vix fuiſſet obſervare, niſi ex inconcinna Syri apud Trem. verſione arripuiſſet Cl. Beza quod laudaret.

Vers. 10. *Καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διὰ παντὸς σύγκαμψον.* Syrus ܘܚܨܗܘܢ ܒܟܠܙܒܢ ܢܗܘܐ ܟܦܝܦ. Trem. *& femur eorum omni tempore ſit curvum.* Boder. *& tergum eorum.* malim *& lumbus eorum.* paſſim enim ponitur pro *ὀσφύς*. ut Hebr. 7.5. 10. ut & in plur. ܚ̈ܨܐ Matth. 3.4. & alibi ſæpe. eſt Hebræorum חֲלָצַיִם, ejectò ל. quamvis autem apud Apoſt. hîc ſit, *καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διὰ παντὸς σύγκαμψον*, apud Pſalmiſtam tamen Pſal. 69. verſ. 24. eſt וּמָתְנֵיהֶם תָּמִיד הַמְעַד *& lumbos eorum ſemper fac vacillare.* Clar. tamen Sionita in dicto Pſalmo ܚܨܗܘܢ quoque vertit *dorſum eorum.* dorſum comprehendit lumbos. Ariſtoteles lib. 1. de Hiſtor. Anim. tres facit partes τοῦ *νώτου*, ſcapulas, ſpinam, & lumbos.

Vers. 11. *Facta eſt ſalus gentibus* ܠܛܢܢܐ ܠܗܘܢ, Trem. & Boder. *ad provocandum eos ad æmulationem.* verte ſimpliciter, *ad æmulationem eorum.* ܛܢܢܐ enim nomen eſt, *æmulatio.* alterum diceretur ܠܡܛܢܢܘܬܗܘܢ, quod Paulus dixit *εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.* Arabs quoque Syrum ſecutus dixit لغيرتهم *ad æmulationem eorum.*

Vers. 17. ܘܐܢ ܡܢ ܣܘܟܐ ܐܬܦܫܚ. Sic in Vien. & Cothen. legitur. at in Reg. ܐܬܦܫܚܘ, ut & in Plant. in 12. אתפשחו. rectè. niſi quod cum duobus punctis fœmininam pluralem indicantibus ſcribendum ܐܬܦܫ̈ܚܝ. eſt enim ܣܘܟܐ ܣܘ̈ܟܐ fœm. gen. ut ܣܘ̈ܟܐ ܪ̈ܘܪܒܬܐ Marc. 4.32.

VERS. 21. Εἰ γὰρ ὁ θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο. Syrus, ܐܢ ܐܠܗܐ ܓܝܪ: ܥܠ ܣܘܟܐ ܕܡܢ ܟܝܢܗܘܢ ܠܐ ܚܣ, ad verbum, *ſi Deus enim ramis quæ ex natura ſua* ſunt (i. naturalibus) *non pepercit*. conſentiunt editiones in duobus punctis ſupra ܟܝܢܗܘܢ. quæ tamen mendum habere arbitror. Si enim pluralem indicarent numerum, legendum foret ܟܝ̈ܢܗܘܢ. In Vienn. editione prius horum punctorum adeo obſcurum eſt, ut macula preli quædam videatur. quod ego quidem cenſeo. alterum enim punctum rectum eſt, indicans Jud per vocalem ܶ legendum. de quo vide Gram. noſtræ p. 36. Scribendum ergo puto ܟܝܢܗܘܢ. ſequitur ܕܠܡܐ ܐܦܠܐ ܠܟ ܢܚܘܣ, Trem. *fortaſſis etiam tibi non parcet*. Boder. in Reg. *ne tibi quidem forte parcet*. ſic tranſtulerunt, ut imperfectum vitarent ſenſum, quem uſitata vocis ܕܠܡܐ ſignificatio, *ſi forte, ut ne forte*, hîc peperiſſet. At vero Syrus conſulto retinuit Ellipſim quæ eſt apud Paulum, *μήπως οὐδέ σοι φείσηται*. ſup. ὅρα. rectè ergo in Pariſ. ad verbum tranſtulit, *ne forte etiam non in te parcat*, ſup. vide vel cave. porro ܢܚܘܣ conſentientibus editionibus ſcribitur cum vocali in ܘ ex forma defectivorum ſecunda, cum thema ejus ſit ܚܣ ex quieſcentibus ſecunda. cujus futur. ex analogia Gramm. eſſet ܢܚܘܣ atque ita legendum eſſe docet Scholiaſtes Syrus. dicit enim ܒܫܠܝ ܢܘܢ *cum quiete legendum eſſe nun*, id eſt per ſcheva. Arabs habet, فان كان الله لم يشفق على الاغصان النابتة في جوهرها واصلها اذ كان الاصل لها فاحري لا يشفق عليك ايضا *ſi Deus non pepercit ramis creſcentibus in natura ſua & radice ſua*

ſua quum eſſet ipſis radix, quanto magis non parcet tibi etiam? explicat quid Apoſtolus per τοὺς κατὰ φύσιν κλάδους intelligat, ſcilicet non qui adhuc eſſent veri veræ oleæ rami, ſed qui olim in ſua natura & radice creſcebant, quum radix ipſis eſſet.

VERS. 24. Syrus ad verbum habet, ܐܢ ܓܝܪ ܐܢܬ ܕܡܢ ܙܝܬܐ ܐܢܬ ܕܒܪܐ܆ ܗܘ ܕܟܝܢܟ ܐܬܦܣܩܬ܂ ܘܕܠܐ ܒܟܝܢܟ ܐܬܛܥܡܬ ܒܙܝܬܐ ܛܒܬܐ *Si enim tu, qui olea es Sylveſtris, quæ in natura tua erat, diſcerptus es, & quod non in natura tua erat, inſitus es in oleam bonam*: Sequitur ܟܡܐ ܗܟܝܠ ܗܢܘܢ ܢܬܛܥܡܘܢ ܒܙܝܬܐ ܕܟܝܢܗܘܢ. Tremellius, & Boderianus in Regiis & in Pariſienſi editione, *Quanto igitur magis illi ſi inſeruntur in oleam naturæ ſuæ?* At illud *ſi*, neque apud Apoſtolum eſt, neque hîc cum ſenſu convenit. ſenſus enim erit, *Quanto magis illi*, ſupple, *inſerentur, ſi inſeruntur in oleam naturæ ſuæ.* quum aliud verbum non præceſſerit, quo illud, *Quanto magis illi*, ſuppleri poſſit. quod enim Tremel. annotat, ſubaudiendum, coaleſcent; ac Junius addit, Græcum verbum ab Interprete ſumi metalepticè, id eſt ἐγκεντρισθήσονται) *inſerentur*, idem eſſe quod inſitis coaleſcent, vel ſi inſerantur coaleſcent, non arbitror doctis probari poſſe. Sciendum itaque, particulam ܐܢ non ſemper eſſe conditionalem, ſed interdum expletivam, quæ vel rem aliquam circumſcribit, vel potentialem format modum, ſicut & ἂν vel ἐὰν junctum ſubjunctivo apud Græcos, ut Apoc. 3. v. 19. ܐܢܐ ܠܟܠܗܘܢ ܗܢܘܢ ܕܐܢ ܐܪܚܡ ܡܟܣ ܐܢܐ܆ quod Apoſtolus dixit, Ἐγὼ, ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω. ſic Luc. 10. 22. ܘܠܡܢ ܕܐܢ ܢܨܒܐ ܒܪܐ ܕܢܓܠܐ καὶ ᾧ ἐὰν βούλη)

ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι. Itaque & hoc loco verto, *Quanto igitur magis illi inſerentur in oleam naturæ ſuæ?* quod Apoſtolus dixit, *Πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ*, ac ſi dixiſſet, *πόσῳ οὖν μᾶλλον οὗτοι ἂν ἐγκεντρισθήσωνται τῇ κατὰ φύσιν αὐτῶν ἐλαίᾳ*; Imo & ubi Græcorum *ἂν* locum non habet, pleonaſticè interdum uſurpant ܐܢ. ut Joan. 7. verſ. 49.

ܐܠܐ ܐܢ ܟܢܫܐ ܗܢܐ ܕܠܐ ܝܕܥ ܢܡܘܣܐ ܠܝܛܝܢ ܐܢܘܢ *ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον ἐπικατάρατοι εἰσί.*

VERS. 26. *Ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος*, *veniet ex Sion liberator.* Sic conſtanter legunt exemplaria Græca, Vulgatus & Syrus. Arabs tamen habet في صهيون *in Sione*, quaſi *ἐν Σιὼν* legiſſet. apud Prophetam certe Eſai. 59. v. 20. legitur *Et veniet Redemptor* לְצִיּוֹן *Sioni*, vel etiam *in Sionem*, vel *in Sione* pro בציון. Sic enim etiam ל interdum uſurpatur. deinde additur, וּלְשָׁבֵי פֶשַׁע בְּיַעֲקֹב *& convertentibus ſe ab iniquitate in Iacob*, pro וְלַשָּׁבִים מִפֶּשַׁע. LXX. tamen, quos ſecutus eſt Apoſtolus verterunt, *καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ*. וְהֵשִׁיב פֶּשַׁע מִיַּעֲקֹב. Jonathan, ולאתבא מרודיא דבית יעקב לאוריתא *& ad convertendum rebelles domus Iacobi ad legem.* quaſi legiſſet וּלְהָשִׁיב פֶּשַׁע בְּיַעֲקֹב, *& ad convertendum rebellem* (collective) *in Iacob.* Unde ſane liquet, antiquos illos, tum LXX ſeniores, tum Chaldæum paraphraſten, locum iſtum intellexiſſe de ſpirituali Iſraëlitarum converſione, cum Apoſtolo noſtro. longè ſane rectius, quam D. Kimchi, qui hæc ad ea tempora refert, quum jam dudum per Meſſiam reſtituti Judæi, ac in patriam ſuam reducti, bello Gogi & Magogi prementur, & liberatorem rurſus deſiderabunt.

VERS. 28. *Κατὰ μὲν τὸ Εὐαγγέλιον.* Cl. Beza in quadam editione reſtituit ex uno codice MS. *κατὰ μὲν οὖν.* quam particulam Vulgatus, Syrus & Arabs non agnoverunt.

nolim

nolim itaque ex uno exemplari reſtituere. nec multum ea opus eſt, quum ſine ea ſententia ſibi plene conſtet. Syrus & Arabs habent, quaſi κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον legeretur.

VERS. 30. & 31. *Sicut enim & vos quondam increduli fuiſtis Deo, nunc autem miſericordiam eſtis conſecuti illorum incredulitate:* οὕτω καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. Primus, ni fallor, Beza, ſententiam Theophylacti ſecutus, Græcum textum ea diſtinctione edidit, ut poſt ἠπείθησαν ponatur comma, quo τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει inde ſeparetur, & cum ἐλεηθῶσι conſtruatur. repugnantibus conſtanter exemplaribus Græcis, Vulg. Syro & Arabe, qui omnes comma poſt ἐλέει habent, & illud cum ἠπείθησαν conſtruunt. Quid autem ad diſtinctionem iſtam amplectendam virum doctiſſ. impulerit, ex notis ejus videre eſt. ut &, cur Eraſmi ſententiam rejecerit, qui multa hîc, ut paſſim in iſtis notis, docta habet. nec inter ea rejiciendum omnino, quod Gentium credulitatem dicat offendiculo fuiſſe Judæis, ut alienarentur ab Euangelio. verum id eſt. non tamen id potiſſimum ſpectaſſe videtur Apoſtolus. quandoquidem ea offendiculo Judæis non fuiſſet, niſi prius incredulitate præoccupati fuiſſent ipſorum animi. Itaque non inde nata eſt, ſed confirmata ſolum Judæorum alienatio. Sentio tamen omnino cum Eraſmo, ſermonem Græcum, ſimpliciſſimè acceptum, eum ſenſum exprimere, qui contrariis inter ſe relatis conſtet, nempe, *Sicut vos miſericordiam eſtis conſecuti illorum incredulitate, ſic illi increduli fuerunt veſtrâ miſericordiâ.* Quod poſterius aſperius quidem eſſe ait Cl. Calvinus, nihil tamen abſurdi continere: quia Paulus excœcationis cauſam non aſſignat, ſed tantum ſignificat, quod ad Gentes tranſtulit Deus, id Judæis fuiſſe ademptum. rectè ſane, & omnino id ſufficit ad verſionem hanc ſervandam. quod ut liqueat, imo ne aſperum quidem eſſe, quod Apoſtolus dixit, conferimus Ju-

dæorum rejectionem & Gentium converſionem cum Phyſica corruptione & generatione. ſicut unius corruptio eſt alterius generatio, ſic ſupra verſ. 12. dixit, Iudæorum lapſum eſſe divitias mundi, & eorum imminutionem opulentiam gentium. & verſ. 15. eorum abjectionem, reconciliationem mundi. rurſus, ſicut corruptio unius eſt propter illud quod ex eo generandum eſt, ſic verſ. 28. dixit, eſſe eos hoſtes quoad Euangelium propter nos. ubi *propter* non efficientem ſed finalem cauſam denotat. Et ſicut generatur unum corruptione alterius, ac viciſſim corrumpitur unum generatione alterius, ſic hoc loco dicit, nos eſſe conſecutos miſericordiam ipſorum incredulitate, ac viciſſim, illos factos eſſe incredulos noſtra miſericordia. Et libet addere diſcrimen inter creationem & generationem. etſi enim utraque ſit mutatio rei à non eſſe ad eſſe, prior tamen eſt mutatio ex nihilo, altera ex præſuppoſito ſubjecto. Quum Deus Abrahamum ejuſque poſteros in publicum gratiæ fœdus novè tranſtulit, creationis imaginem habuit, non generationis. dici non potuit, Iudæos miſericordiam iſtam eſſe conſecutos ex Gentium incredulitate, nec viciſſim, Gentes factas fuiſſe incredulas ex illa Iudæorum miſericordia. antequam enim fœdus iniret Deus, pariter erant idololatræ. At poſtquam cum Abrahamo fœdus iniit Deus, & cum duplici ipſius poſteritate, primum quæ ex carne, tum quæ ſuo tempore ex fide ejus naſceretur, quæ Gentes quoque comprehendebat, unde ab ipſo fœderis initio Pater multarum gentium fuit nuncupatus, non tam creationis quam generationis imaginem refert Gentium converſio. non enim ſicut tempore Abrahami nata eſt Eccleſia Iudaica, ſic poſt Chriſtum Gentilis. agnoſcit hæc matrem Eccleſiam Iudaicam, ex qua vi fœderis cum Abrahamo initi naſci debuit, nec ab alia radice geſtari, quam ab eadem quæ in Abrahamo fixa fuerat.

Quod

Quod etſi ſalva manente Eccleſia Iudaica facere Deus potuiſſet, viſum tamen ei fuit ut ſic ex Iudaica naſceretur Gentilis, ut & in illius locum naſceretur. ſic enim dixit Apoſtolus ſupra verſ. 17. *naturales ramos fuiſſe defractos, oleaſtrum autem inſitum in illis.* Beza *pro illis*, id eſt, inquit, in ramorum defractorum locum. Et verſ. 19. *Dices igitur, defracti ſunt rami, ut ego inſererer. recte.* Hinc factum, ut hujus generatione facta ſit corruptio iſtius, ſive ut loquitur hîc Apoſtolus, Gentium miſericordiâ increduli facti ſint illi. At ubi reſtituentur Iudæi in fidem Chriſti, nec creationis, nec generationis imaginem habebit, ſed regerminationis ſeu repullulationis. Non enim ut olim ex Iudaica nata eſt Gentilis, ſic tum ex gentili naſcetur rurſus Eccleſia Iudaica. non rejicit Deus gentem illam in genere univerſam, ſed ut locutus eſt Apoſtolus verſ. 25. ἀπὸ μέρους *ex parte.* ſecundum electionem enim dilecta eſt adhuc propter patres, verſ. 28. & reſciſſis ad tempus ramis, remanſit adhuc radix, unde repullulaſcent novi rami, ex ſua inquam radice, non ex aliena. nec facile admiſerim, quod tamen habet verſio Cl. Bezæ, miſericordiâ gentium miſericordiam conſecuturos Iudæos. Gentiles enim non ulterius quam inſititii rami, ab aliena radice portati, ſunt æſtimandi, verſ. 17. 18. Iudæi autem quum inſerentur, propriæ oleæ inſerentur, verſ. 24. Itaque non tam per miſericordiam gentibus collatam, quam per propriæ radicis ſanctitatem (verſ. 16.) id eſt ſancti fœderis cum gente ſua initi fidelitatem convertentur.

VERS. 32. *Συνέκλεισε γὰρ ὁ θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.* Syrus quoque & Arabs legerunt *τοὺς πάντας*, non ut Vulgatus *τὰ πάντα.* intelligit autem Apoſtolus Iudæos & Gentes, in quæ velut duo corpora Deus univerſitatem hominum diſtribuit. quam propterea Apoſtolus per Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας exprimere ſolet. non autem ſingula

horum corporum individua intelligit Apoſtolus, ſed ipſa corpora in ſpecie. collegit enim Apoſtolus hunc verſum ex duobus præcedentibus. ubi de Gentium ἀπείθεια agens dixit, ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε, nempe olim quum à fœdere alieni in viis ſuis ambularent. De Judæorum autem ἀπείθεια, οὗτοι νῦν ἠπείθησαν, nunc ſcilicet quum à fide Abrahami deſciſcentes, in Chriſtum impegiſſent. Ergo neque jam gentes in Chriſtum credentes dici debent concluſæ in incredulitatem, neque olim concluſi potuerunt dici Judæi, quum adhuc in fœdere & fide Abrahami perſtarent. nec tamen propterea aſſentior Cl. Bezæ, qui τοὺς πάντας vertit *illos omnes*, & intelligi vult electos tum ex Judæis tum ex gentibus. Etſi enim nec Judæos nec Gentes omni tempore concluſerit Deus in incredulitatem, ſed ante Chriſtum Gentes, poſt Chriſtum Judæos, longius tamen multo patent concluſi in incredulitatem, quam miſericordiam conſecuti. quum enim verſ. 30. dixit, *Vos aliquando increduli fuiſtis Deo, nunc autem miſericordiam eſtis conſecuti*, non intelligit ſolas illas perſonas quas alloquitur, ſed Gentium corpus in genere, in quo patres eorum per multa retro ſecula comprehendebantur, qui hactenus fuerant increduli, quum jam hi per miſericordiam ad fidem eſſent adducti. Similiter quum verſ. 31. dixit de Judæis, *Hi nunc facti ſunt increduli, ut & ipſi miſericordiam conſequantur*, non intelligit, eoſdem qui tunc facti erant increduli, conſecuturos miſericordiam, ſed corpus Judæorum tunc factum eſſe incredulum, ut idem corpus ſuo tempore conſequatur miſericordiam. Eodem ergo modo hîc verſ. 32. ſenſus non eſt, Deum omnes illos tum Judæos tum Græcos electos concluſiſſe in incredulitate, ut eorundem omnium miſereretur, ſed in genere, Deum & Judæos & Græcos (utroſque ſcilicet ſuo tempore) concluſiſſe in incredulitatem, ut & Iudæorum & Græcorum (utrorumque ſcil. ſuo tempore)

pore) miſereretur. Nugantur itaque, qui ſingularem quorundam electionem evertere ex hoc loco ſatagunt. quum enim ex verſibus præcedentibus liqueat, non omnes ſimul concluſos fuiſſe in incredulitatem, ſed Gentes prius, deinde Judæos: neque omnes ſimul conſecutos eſſe miſericordiam, ſed gentes jam ea potiri, Iudæos aliquando etiam potituros, manifeſtum eſt nec concludendi nec miſerendi actionem ad ſingula hominum capita referri poſſe. Unde ſimul facile eſt colligere, nequaquam hunc locum parallelum eſſe illi ad Gal. 3. 22. *συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι.* res ipſa de qua ibi agitur demonſtrat, per *τὰ πάντα* intelligendos omnes omnino homines. ſicut enim ad Rom. 3. Apoſtolus probat, nullos homines juſtificari ex operibus, quia omnes ſunt ſub peccato, ita hîc ad Galatas, ubi de eadem re agitur, idem argumentum urget, non poſſe ullum hominem juſtificari ex lege, quia Scriptura omnes concluſit ſub peccato, id eſt, tam certo teſtata eſt eſſe ſub peccato, ut ſi quis ſe excludere velit, concluſus judicio ac teſtimonio Scripturæ teneatur. itaque ex fide Chriſti dari promiſſionem credentibus. De juſtificatione ergo ibi agitur. Hîc de Reprobatione & Electione Quod enim Græcos primum, deinde Iudæos, atque ita diſtinctis temporibus omnes concluſerit Deus in incredulitatem, liberæ fuit reprobationis. Quod autem Græcos jam eſt miſericordia dignatus, Iudæos deinde ſuo tempore, atque ita diſtinctis vicibus omnes eâdem dignabitur, id liberæ eſt Electionis. nec prætereundum, aliam eſſe phraſin *συνέκλεισεν ὑπὸ ἁμαρτίαν*, aliam *συνέκλεισεν εἰς ἀπείθειαν*. Beza, *concluſit in contumacia*. Melius, ni fallor, Vulgatus per accuſat. *in incredulitatem*. Quod Eraſmus ait eſſe, ut dicimus, concludam me in angulum. rectè ſane. intelligitur autem ibi in conſequenti antecedens, & ſenſus eſt, conferam me in angu-

angulum, meque in eo concludam. ita hîc ſenſus eſt, Tradidit Deus non Gentes tantum, ſed & Iudæos in incredulitatem. eoſque in ea concluſit. Viſum tamen fuit Eraſmo vertere, *ſub incredulitatem*, εἰς pro ܬܚܝܬ. quod inſolens eſt. Nullus hîc eſt, niſi forte totus Pelagianus, Scholiaſtes Syrus, qui in hunc verſum ſic commentatur. ܡܢ ܡܛܠ ܕܡ̈ܪܐ ܒܝܬܐ ܒܪܐ ܐܢܘܢ ܐܠܗܐ ܠܒܢ̈ܝܢܫܐ. ܡܟܝܢܐܝܬ ܗܝ ܕܢܫܬܡܥܘܢ ܘܕܠܐ ܢܫܬܡܥܘܢ ܠܗܘܢ. ܡܟܝܠ ܥܠ ܛ̈ܒܐ ܕܐܫܬܡܥܘ ܒܟܐܢܘܬܐ ܡܪܚܡ ܘܥܠ ܒ̈ܝܫܐ ܕܠܐ ܐܫܬܡܥܘ ܒܛܝܒܘܬܐ ܡܐ ܕܬܝܒܝܢ *Quandoquidem dominatores domus* (i.e. libero arbitrio præditos) *creavit Deus homines, naturale eſt ut obediant, & ut non obediant* (i.e. ex naturæ conditione utrumq; in poteſtate eorum eſt). *Itaque bonorum, qui obedierunt, ex juſtitia miſeretur: malorum autem, qui non obedierunt, ex gratia, quando convertunt ſe.* Directè opponit ſe Apoſtolo, qui ait Deum omnes concluſiſſe ſub peccato, ut omnium miſereretur. Hic autem quoſdam fingit bonos Deoque obtemperantes, quorum jure merito miſereatur.

VERS. 35. *Aut quis prior dedit ei,* καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ; Syrus ܘܡܢ ܢܣܒ ܡܢܗ, Trem. & Boder. *& ita recipiat ab eo.* ex Hebraiſmo ſcilicet, ubi כֵּן valet *ita, ſic.* unde & ܢܣܒ coacti fuerunt vertere *recipiat*, quum tantum ſignificet *accepit. recepit* autem dicitur ܗܦܟ ܢܣܒ *reverſus eſt accepit*, i. e. rurſus accepit. Syris *ita* vel *ſic* ܗܟܢܐ dicitur. ܡܢ autem, teſte Ferrario, eſt *dein*, *deinde.* optimè quadrat. *Quis prior dedit ei, & deinde accepit ab eo?* ſic & Arabs ثم اخذ منه العوض *deinde accepit ab eo compenſationem?*

CAP.

Cap. XII.

Vers. I. τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. Syrus ܒܬܫܡܫܬܐ ܡܠܠܬܐ Boderianus, *per miniſterium verbale.* Trem. *rationale.* ubi notandum, ſicut λόγος Græcis eſt *ſermo* & *ratio*, ſic familiare eſſe Orientalibus per ſermonem intelligere rationem. quia ſolis rationalibus creaturis competit ſermo. Sic Magiſtris אדם חי המדבר *homo eſt animal loquens*, idem eſt quod *animal rationale.* Hinc apud Arabem Gen. 2. verſ. 7. eſt, *Et facta eſt in homine* لنفس ناطقة *in animam loquentem*, id eſt rationalem. nec aliter hoc loco Arabs, وخدمتكم الناطقة *& miniſterium veſtrum loquens*, id eſt rationale. ſimiliter 1 Pet. 2. 2. λογικὸν γάλα, اللبن الناطق *lac loquens*, pro *rationale.* ubi Syrus habet ܚܠܒܐ ܪܘܚܢܝܐ *lac ſpirituale.* ita & hîc cultus intelligitur ſpiritualis. atque explicat Apoſtolus quod dixerat, θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ. idem enim hîc λατρεία quod θυσία. quomodo & Joh. 16. 1. accipi diximus, & ſæpe apud LXX. Interpretes. quod iſthîc loci probatum à nobis inveniet qui volet. rationale autem ſacrificium dicitur, quo non beſtia, aut aliud carnale quid, ſed ipſa mens noſtra, ipſa ratio & voluntas Deo ſiſtitur. Atque id ipſa Moſaica ſacrificia adumbraſſe, Hebræi his verbis declarant, יען כי בהקרבת הקרבן מתעלה רצון השפל ומתקרב ברצון העליון ורצון העליון בשפ"ל לפיכך השפל צריך להקריב לו רצונו ע"י הקרבן וקושר נפשו בנפש קרבנו ואו מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב נפשו: *Quandoquidem in oblatione ſacrificii elevatur voluntas hominis humilis & admovetur ad voluntatem excelſi, ſimiliterque voluntas excelſi ad humilem, propterea neceſſe eſt ut humilis voluntatem ſuam ei offerat per ſacrificium, alligetque animam ſuam animæ ſacrificii ſui. tunc habet eum ſcriptura, quaſi animam ſuam* (vel ſeipſum) *obtuliſſet.*

VERS. 2. Ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε. Vulg. *ſed reformamini.* Eraſ. *transformemini.* Syrus ܐܬܚܠܦܘ *mutemini.* Arabs plenius غيروا شكلكم *mutate ſimilitudinem veſtram,* i. e. qui hactenus mundo ſimiles fuiſtis, mutate ſimilitudinem veſtram. quod Beza rectè dixit, *transformate vos.*

VERS. 6. Κατὰ ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Syrus & Arabs, *ſecundum menſuram fidei ſuæ.* eodem ſcilicet ſenſu, quo ſupra verſ. 3. dixit, ἑκάστῳ ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως. vide porro doctiſſimas notas Bezæ.

VERS. 8. Εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακλήσει. Vulgatus, Eraſm. & Beza per *exhortationem* verterunt. Syrus & Arabs per *conſolationem.* Syri verba ſunt, ܘܐܝܬ ܕܡܒܝܐܢܐ ܗܘ ܒܒܘܝܐܗ, quæ Trem. non rectè tranſtulit, *Et eſt qui exhortator eſt, in exhortatione ſua.* verte, *& alius conſolator eſt, in conſolatione ſua.*

Ibid. *Qui diſtribuit,* ἐν ἁπλότητι *in ſimplicitate,* id eſt affluenter, liberaliter. vide quæ annotamus ad Jac. 1.5.

VERS. 10. Τῇ τιμῇ ἀλλήλοις προηγούμενοι. Idem eſſe videtur quod Phil. 2.3. τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν.

VERS. 11. Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. Libet huc referre quod præclarè à Rabbi Tarphon dicitur cap. 2. Aboth. היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק, *dies brevis eſt, opus multum, operarii pigri, merces magna, & pater familias urget.* quot fere verba, tot argumenta diligentiæ excitandæ.

VERS. 13. Ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. Vulg. & Eraſmus χρείαις verterunt *neceſſitatibus.* Sic & Syrus ܠܣܢܝܩܘܬܐ *indigentiæ.* Arabs في فقرهم *in paupertate ipſorum.* Hezychius χρεῖαι, ἔνδειαι *indigentiæ.* Beza tamen *uſibus.* malim prius.

Ibidem,

Ibidem, τὴν φιλοξενίαν διώκοντες. de uſu verbi διώκειν videatur Druſius in Præteritis, ubi ſententiam Cl. Bezæ de hoc verbo paululum corrigit. Syrus vertit, *Diligite hoſpites.*

VERS. 16. Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. addo notis Bezæ verſionem Syri, quam & Arabs κατὰ πόδας ſequitur, ܘܡܕܡ ܕܡܬܪܥܝܢ ܐܢܬܘܢ ܥܠ ܢܦܫܟܘܢ ܐܦ ܥܠ ܐܚܝܟܘܢ, *Et id quod agitatis* (vel ſentitis) *de vobis ipſis, etiam de fratribus veſtris.* modum τῆς ὁμοφρονίας exprimit, nempe ut quis de alio ſentiat idem quod de ſe.

Ibid. μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες. Syrus ܘܠܐ ܬܬܪܥܘܢ ܪ̈ܥܝܢܐ ܪ̈ܡܐ Trem. *neque cogitate cogitationes ſublimes.* verto, *neque ſentite ſententiam ſublimem.* Arabs ولا تهموا بشي من العظمة *neque ſtudete ulli rei magnæ.*

Ibid. ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Beza τοῖς ταπεινοῖς neutro genere accipit de rebus, ut τὰ ὑψηλὰ & τὰ ταπεινά ſibi opponantur. Syrus & Arabs maſculino genere de perſonis. ut & Eraſmus, qui per *humiles* intelligit pauperes, ignobiles, indoctos, plebeios, & συναπαγόμενοι vertit *obſecundantes, accommodantes vos.* Camero in Myrothecio ſuo intelligit per *humiles*, τοὺς ἀσθενοῦντας ἐν πίστει, & per συναπαγόμενοι, συγκαταβαίνοντες. eo modo quo fecit Paulus, quum Judæis factus eſt Judæus, Gentibus gentilis, infirmis infirmus 1 Corinth. 9. 20. 21. Vulgatus, *humilibus conſentientes.* Placent præ cæteris Syrus & Arabs, qui verterunt, *Et adhærete humilibus*, maſculino genere. ad verbum eſt, *ſed cum humilibus abducamini.* abduci cum aliquo, eſt ſequi aliquem, eique adhærere. ſic uſurpatur ad Gal. 2. 13. ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει, *ſic ut & Barnabas abduceretur una cum ipſorum hypocriſi*, i. e. adhæreret ipſorum hypocriſi, eamque ſequeretur. item 2 Pet. 3. 17. τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, *cum nefariorum errore abducti*, i. e.

 errori

errori nefariorum adhærentes, eumque ſequentes. Hezych. Συναπάγεται, συμπορεύεται, συνέρχεται, *una proficiſcitur, una it.* Hinc rectè vertas, *ſed cum humilibus incedentes*, vel *humiles comitantes.* A re autem, quam tractat Apoſtolus, non abludit monitum Ben Aſai in Pirke Aboth cap. 4. אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום: *Noli contemnere ullum hominem, nec removere à te, ut vilem, rem ullam. nullus enim hominum tibi eſt, cui non ſit hora ſua: nec res ulla, cui non ſit ſuus locus.*

Ibid. μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς. Eraſm. *ne eſtote arrogantes apud vos ipſos.* Vulgatus & Beza, *prudentes.* Syrus optimè ܡܬܚܟܡܝܢ *ſapientes.* petitus eſt enim locus ex Prov. 3. v. 7. אַל תְּהִי חָכָם בְּעֵינֶיךָ *ne ſis ſapiens in oculis tuis*, LXX. μὴ ἴσθι φρόνιμος παρὰ σεαυτῷ. neque ibi tantum, ſed & alibi vel ſexies חָכָם ipſis per φρόνιμος redditur. ut & verbum חָכַם interdum per φρονεῖν. Hezychius φρόνιμος, σοφὸς, διανοητής, *ſapiens, perſpicax.*

VERS. 17. *Nemini malum pro malo rependite.* προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων. Eraſm. & Beza καλὰ verterunt *honeſta.* Vulg. Syrus & Arabs *bona.* rectè, quia τὰ κακὰ & τὰ καλά opponuntur. ſenſus eſt, tantum abeſt ut malum pro malo rependatis, ut contra bona vobis ſint procuranda coram omnibus, etiam coram iis qui malo vos affecerunt. ideo Syrus poſterius membrum conjungit cum priore per ܐܠܐ *ſed.*

VERS. 19. *Non voſiipſos ulciſcentes, dilecti, ſed date locum iræ.* ſolent Interpretes referre ad iram Dei, per quam metonymicè intelligatur pœna, à Deo ſuo tempore hoſtibus & impiis infligenda. Syrus ad verbum ܐܠܐ ܗܒܘ. ܐܬܪܐ ܠܪܘܓܙܐ ubi obſervandum, ܐܬܪܐ Syris non tantum *locum* propriè dictum, *ſed quodvis ſpatium tum loci tum tem-*

temporis ſignificare. Hinc ſupra cap. 2. verſ. 4. pro καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, Syrus dixit ܘܠܘܩܒܠ ܐܪܟܐ ܕܝܗܒ ܠܟ ܡܡܪܚ ܐܢܬ *& adverſus ſpatium quod dedit tibi audes*? Hinc duplex ſenſus oriri poteſt, loco huic aptus. ſi enim ad Dei iram referimus, ſenſus erit, Nolite ſpatium, quod Deus iræ ſuæ oſtendendæ, juſtæque pœnæ infligendæ fixit, vindicta veſtra anticipare, ſed date vindictæ divinæ ſuum ſpatium. Sin ad hominis ultoris iram referatur, ſenſus erit, ne protinus erumpat ira veſtra in vindictam, ſed date iræ veſtræ ſpatium. ira enim furor brevis eſt, cui ſi ſpatium detur, ſedatur nec in vindictam ruit. ſic Arabs accepit, qui propterea vertit بل دافعوا بالغضب حتى يجوز عنكم *Sed reprimite iram donec tranſierit à vobis.*

Ibid. Γέγραπται γὰρ, ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Syrus, quem ſequitur Arabs, habet, *Scriptum eſt enim, ſi non feceris judicium tibi ipſi. ego faciam judicium tuum. inquit Dominus.* Trem. aliter vertit, ſed malè.

V E R S. 20. *Itaque ſi eſurit inimicus tuus, ciba eum: ſi ſitit, da ei potum.* Ex Prov. 25. 22. petita ſunt, ubi pro *ciba eum* legitur, הַאֲכִלֵהוּ לָחֶם *ciba eum pane.* & pro *da ei potum*, הַשְׁקֵהוּ מָיִם *da ei bibendam aquam.* quæ rectè annotat R. Salomo accipienda eſſe כמשמש *ut ſonant ſecundum literam.* Suave autem eſt intelligere allegoricam expoſitionem Rabbinorum, quam his verbis addit ורבותינו פירשוהו על יצר הרע׳ אם רעב הוא ואומר לך להשביע בעבירות משוך את עצמך לבית המדרש והאכילהו מלחמה של תורה וכן השקהו מים מימיה של תורה׃ *Rabbini expoſuerunt illud de corrupta natura. ſi ea eſuriat, & præcipiat tibi ut ſe ſaties tranſgreſſionibus, transfer te in ſacram ſcholam, & ciba eam pane legis. ſimiliter da ei bibendam aquam, nempe aquam legis.* quod quidem verè nugari eſt.

Ibid. τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. In Hebræo eſt, כִּי גֶחָלִים אַתָּה חֹתֶה עַל רֹאשׁוֹ וַיהוָה יְשַׁלֶּם לָךְ׃

nam prunas tu capies ſuper caput ejus,& Dominus retribuet tibi. Capies, id eſt acceptas deferes & impones. חתה ibi ſumitur, ut paſſim לקח. Porro per *prunas* intelligunt plerique Commentatores, iram Dei ejuſque pœnas. Aben Eſra paulo aliter. ſic enim ille, כזכרו המאכל והמשקה שנתת לו תשרפנו כאילו גחלים הבאת על ראשו לשרפו וישמור מעשות לך רע׃, *quin recordabitur cibi ac potus, quos dederis illi, ures eum tanquam ſi carbones intuliſſes in caput ejus ad urendum eum, & cavebit ſibi ne deinceps lædat te.* Similiter R. Levi filius Gerſon, כי זה הענין קשה לו כאילו אתה חותה גחלים על ראשו לשרפו מרוב בשתו על הטובה שיקבל ממך תחת הרעה אשר גמלך׃, *Hæc enim res male habebit eum, quaſi intuliſſes carbones in caput ejus ad urendum eum. quia maxime eum pudebit, beneficium à te accepiſſe, loco mali quo te affecit.* Porro pro σωρεύσεις Syrus noſter habet ܬܩܒܘܪ܆ quod rectè vertunt *coacervabis*, & à Lexicographis noſtris ea ſignificatione adfertur: ſed hoc ſolo loco nixis, cum alibi ܩܒܪ܆ ſit *ſepelivit, tumulavit*, ut קבר Hebræis. ut ergo coacervandi ſignificationem huic verbo vindicemus, viſum fuit addere locum Pſal. 128. (qui nobis eſt 129) verſ. 7. *Non implet eo volam ſuam meſſor, neque complexum ſuum* ܡܩܒܪܢܐ *collector*, qui ſpicas colligit aut manipulos, מְעַמֵּר. Et fortaſſis prima hæc eſt verbi iſtius ſignificatio. deinde ſepelire ac tumulare, quod eſt terram in tumulum ſupra cadaver colligere & coacervare. Affinis autem ſententiæ Apoſtolicæ eſt illa Alis, أَحْسِنْ إِلَى ٱلْمُسِيءِ تَسُدْ : *benefac malefactori, dominaberis.* dominatur revera in hoſtem, qui uſque adeo eum in poteſtate ſua habet, ut ignitis carbonibus caput ejus onerare queat. Ideo rectè ſubjicit Apoſtolus, *Vince malum bono.* victor enim eſt, qui malum bono compenſat.

CAP.

Cap. XIII.

Vers. 4. *Ἔκδικος εἰς ὀργήν.* Vulg. *vindex in iram.* Eraſm. & Beza, *ultor ad iram*, id eſt, inquit hic, per quem Deus iratus ulciſcitur malos. Syrus ܡܬܒܥܢܐ ܕܪܘܓܙܐ *ultor iræ.* quaſi εἰς vim Genitivi habeat, ut ל apud Hebr. in מִזְמוֹר לְדָוִד. ita hîc נוֹקֵם לְחֵמָה. Magiſtratus ſane ultor eſt iræ divinæ, dum ulciſcendo ſcelera exequitur iram Dei. Arabs vertit ومنتقم بالرجز *& ulciſcens in ira.* εἰς pro ἐν, ut ſæpe.

Vers. 6. *Miniſtri enim Dei ſunt*, *εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες*, Vulgatus, *in hoc ipſum ſervientes.* προσκαρτεροῦντες nempe τῷ θεῷ, ſicut Act. 10. 7. *militem pium* τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ *eorum qui ſerviebant ei*, ubi Vulgatus dixit *parebant.* Beza, *in hoc ipſum incumbentes.* quod doctiſſimo Commentario illuſtrat. cui magis etiam locus erit, ſi addiderimus, προσκαρτερεῖν LXX Interpretibus interdum abſolute ſumi pro התחזק *roborare ſe, animum capeſſere.* ut Num. 13. 21. וְהִתְחַזַּקְתֶּם וּלְקַחְתֶּם מִפְּרִי הָאָרֶץ καὶ προσκαρτερήσαντες λήψεσθε ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς.

Vers. 7. *Τῷ τὸν φόρον, φόρον.* De conſtructione, vide Cl. Bezam. Syrus *φόρον* vertit ܟܣܦ ܪܫܐ *argentum capitis, cenſus capitalis.* Arabs الجزية. quod apud Arabes tributi genus eſt, quod à paganis, Chriſtianis, Judæis aliiſque peregrinis Imperatori, ad dominium ejus agnoſcendum, penditur. eſtque plerumque quinquageſima pars omnis reditus. Decimas vocare ſolent, quæ & à Muhammedanis pendi ſolent, ſed tum الزكاة dicuntur. Eſt & aliud ipſis tributum الخراج dictum, eſtque cenſus capitalis, quem peregrinorum ſinguli capitatim quotannis pendunt pro religionis libertate, & exeundi intrandique ſecuri-

curitate. duorum fere aureorum cum dimidio eſt in Ægy-
pto. aliud ſunt vectigalia, quæ العشور dicuntur. qua voce
Arabs hîc τὸ τέλος expreſſit. dicuntur & جبساية.

VERS. 8. *Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους.*
Arabs τὸ ὀφείλετε indicativè accepit, quum vertit ولا يكون
لاحد قبلكم شي, *neque eſt cuiquam ante vos quicquam*, i.e.
nemini debetis quicquam, nemo habet quod exiget à vobis,
niſi &c. Imperativè enim dicendum fuerat ولا يكن. ne-
que ineptus ſane ille ſenſus eſt. Quatenus enim per Chri-
ſtum liberati à mundo, filii Dei facti ſumus, & omnia no-
ſtra, omnium jure exempti ſumus, nec ulli hominum
quoad mentem, ſpiritualemque noſtram conditionem ob-
noxii. excepta ſola charitate, quæ nos ſemper obnoxios
tenet. quia ſpiritualis noſtræ communionis vinculum eſt.
quæ libertas, uti corporalia debita, ex gr. tributorum, ve-
ctigalium, ſimiliumque rerum, non tollit, ita efficaciſſi-
mum eſt argumentum, ut debita illa fideliter ſolvamus. ſi
quis enim ſolvere ea recuſet, peccati reus eſt, & amiſſa
ſpirituali ſua libertate tranſiit in aliorum jus, factuſque eſt,
etiam quoad mentem, alteri obnoxius. Id vos non decet,
inquit Apoſtolus, qui ita eſtis in Chriſto liberi, ut nulli
quicquam debeatis. quocirca non debetis fieri debitores
hominum. eodem ſenſu quo 1 Cor. 7. 23. dixit, *ne eſtote ſer-
vi hominum.* Id melius fluere videtur, quam ſi Imperativè
ſumas. quum enim, *Nemini quicquam debete*, hunc ſenſum
habeat, nemini ullum debitum inſolutum ſervate, non re-
ctè ſatis cohærent quæ adduntur, *niſi ut diligatis alii alios.*
illud enim ut perpetuum eſt debitum, ſic perpetuo ſolvi
debet. rectè ſane moneo alium, ut ſe charitatem proximo
ſemper debere ſciat. ſed non tam rectè jubeo, ut ſemper
eam debeat jubendus potius, ut debitam ſemper ſolvat.
Ib. *ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, qui enim diligit alterum.* Hebr. אֶת רֵעֵהוּ.

quod

quod non tantum per τ̃ πλησίον *proximum* ſed & per ἕτερον *alterum* exponunt LXX. vide Gen. 31. 49. Eſa. 13. 8. & 34. 14. 16.

VERS. 9. Τὸ γὰρ, οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις. Syrus omiſit οὐ ψευδομαρτυρήσεις, Arabs οὐ μοιχεύσεις. quod Syrus collocavit poſt οὐ φονεύσεις, ſervato ordine decalogi.

Ibid. ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, Eraſm. & Beza, *ſummatim comprehenditur.* Syrus & Arabs *completur.* Hezychius, Ἀνακεφαλαιοῦται, συμπληροῦται, ἐπαναλαμβάνει (fortaſſis ἐπαναλαμβάνεται) *completur, in epilogum colligitur.* eſt enim ἐπαναλαμβάνειν *epilogum facere*, in epilogo totius rei ſummam reſumere. ἐπανάληψις, ἐπίλογος. inde & ἐπαναλαμβάνειν ἑαυτὸν *inſtaurare ſeipſum & in integrum reſtituere.* atque hinc fortaſſis Vulgatus hîc ἀνακεφαλαιοῦται, quod idem eſt cum ἐπαναλαμβάνεται; vertit *inſtauratur.*

VERS. 11. Καὶ τοῦτο, εἰδότες τ̃ καιρὸν &c. vide notas Cl. Bezæ, quæ docto cuivis ſatisfacere poſſent. addo tamen, καὶ τοῦτο abſolutè ſumi poſſe pro *ideoque, quocirca.* quo ſenſu plurale ταῦτα, ταῦτα τι, ταῦτα δή, καὶ ταῦτα ſæpe ſumi, apud Budæum videre eſt. Deinde, Nominativus εἰδότες conſtrui etiam poteſt cum ſequentis verſus ἀποθώμεθα, hoc modo: *Ideoque,* ſcientes opportunitatem temporis, quod hora ſit nos jam è ſomno ſurrexiſſe (nunc enim propius nos eſt ſalus, quam quum credidimus. nox præteriit, dies autem appropinquavit) Abjiciamus igitur opera tenebrarum &c.

Ibid. ὅτι ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι. video omnes ἐγερθῆναι accipere, pro ἐγείρεσθαι *ſurgere ex pergiſci.* Malim, ſervato aoriſto, *ſurrexiſſe, experrectos eſſe.* Quod autem dicit, *propiorem nobis eſſe nunc ſalutem quam quum credidimus*, intelligendum, Sicut propius acceſſit metam curſor, quum diu cucurrit, quam quum curſum inchoat. Scholiaſtes

Syrus paulo aliter ܒܫܘܪܝܐ ܠܘ ܐܝܟܢܐ ܕܗܫܐ ܝܕܥܝܢ ܗܘܝܢ ܚܝܐ ܕܡܠܟܢ ܠܢ: *in initio non quantum nunc noſcebamus ſalutem promiſſam nobis.*

VERS. 12. *Nox proceſſit, dies autem* ἤγγικεν. Beza & Eraſmus *appropinquat.* Malim cum Vulgato Syro & Arabe, *appropinquavit*, id eſt *jam adeſt, jam venit.* conſule notas noſtras ad Matth. 24. 32. jam enim ſumus υἱοὶ τῆς ἡμέρας, οὐ τῆς νυκτός, 1 Theſſ. 5. 5.

Ibid. Καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Beza, *& induamur habitu qui luci conveniat.* Fateor Hebræorum כלי quævis inſtrumenta, quamvis ſupellectilem, adeoque & indumentum veſtis & arma ſignificare. an ὅπλον ſimplicem etiam habitum denotet, nondum nobis conſtat. Hezychius vertit ἔνδυμα πολεμικόν *indumentum bellicum?* Malo itaque cum Vulg. Eraſm. Syro & Arabe ad verbum reddere *arma lucis.* vel eo nomine quod, ut Cl. vir adfert, apud Homerum τὸ ὁπλίζεσθαι accipiatur pro εὐτρεπίζεσθαι *inſtrui, ornari.* Hinc enim & זין, quod Chaldæis & Syris eſt *armare*, Arabibus eſt *ornare* qui ergo *arma lucis* dicit, ſimul etiam ornamenta dicit.

VERS. 13. Μὴ κώμοις. Vulg. Eraſm. & Beza, *non in comeſſationibus.* Syrus ܠܐ ܒܙܡܪܐ *non in cantu.* ſic etiam Gal. 5. 20. 1 Petr. 4. 3. vocem eam reddit. Hezychius Κῶμοι, ἀσελγῆ ᾄσματα πορνικά. συμπόσιαι ᾠδαί, *petulantia & meretricia carmina, convivales cantus.*

Ibid. μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις. Syrus & Arabs acceperunt pro μὴ κοίταις ἀσελγέσι.

VERS. 14. Καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας. Syrus, *Et ne curate carnem veſtram ad concupiſcentias.* ſupplet Beza, *ad* explendas *concupiſcentias.* Arabs, *Et ne occupati eſtote in concupiſcentiis corporum veſtrorum.* Ratio præ-

clara

clara affertur ab Hillele, cap. 2. Aboth, quia מרבה בשר מרבה רמה: *qui multiplicat carnem, multiplicat vermes.*

Cap. XIV.

Vers. 1. *Infirmum in fide* προσλαμβάνεσθε *aſſumite.* Syrus ܗܒܘ ܠܗ ܐܝܕܐ *date ei manum.* quod ſequitur, *μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν* vertit, ܘܠܐ ܬܗܘܘܢ ܡܬܦܠܓܝܢ ܒܡܚܫܒܬܟܘܢ *& ne eſtote hæſitantes in cogitationibus veſtris.* Syrum expreſſit ad amuſſim Arabs. quæ verſio eandem meretur reprehenſionem, quam Caſtellioni dedit Cl. Beza. Vulgatus, *non in diſceptationibus cogitationum.* pro quo Eraſmus maluit, *non ad dijudicationes diſceptationum.* Beza, *non ad certamina diſputationum.* vel, *non ad ambiguitates diſputationum.* non video, cur improbare debeam Vulgatam verſionem. διαλογισμοὶ enim pro *cogitationibus* frequens eſt. ut Matth. 15. 19. Luc. 2. 35. & διαλογίζεσθαι pro *cogitare*, Luc. 1. 29. Joan. 11. 50. & alibi, fatentibus iiſdem doctiſſimis Interpretibus. Nec ſenſus eſt incommodus: Infirmum in fide aſſumite, non diſceptantes, vel non diſputantes, vel non dijudicantes cogitationes ejus. ita εἰς ponetur, ut alibi ſæpe, pro ἐν. aut ſi propriè velimus ſumere pro *ad* vertas, *non ad dijudicationes cogitationum.* Hinc enim omne malum, quod magiſtros agerent in fratrum cogitationes. Nam quum infirmiores, ceremonialibus legis Moſaicæ ritibus adhuc inhærentes, à cibis quibuſdam abſtinerent, & dies obſervarent, fortiores in fide ἐξουθένουν τοὺς ἀσθενοῦντας *nihili faciebant infirmos*, ut infra loquetur Apoſtolus, quippe quos indignos Chriſtiana ſua communione habebant, quaſi gratia Chriſti ſpreta, & umbris toti inhærentes, Chriſtum mente ſua non apprehendiſſent. id verè erat cogitationes eorum dijudicare. quod

ne deinceps fiat, jubet Apoſtolus aſſumere infirmos ſine tali dijudicatione.

VERS. 2. Ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα. Vulg. *alius enim credit ſe manducare omnia.* addidit *enim* & *ſe.* vel legit ὃς μὲν γάρ, ut & Syrus, qui habet ܐܢܫ ܓܝܪ܆ ܡܗܝܡܢ ܕܢܐܟܘܠ ܟܠܡܕܡ *alius enim credit ut edat omnia.* peſſimè hîc Trem. & Boder. per primam plur. *ut omnia comedamus.* Eraſmus maluit *veſcendum eſſe quibuſlibet.* Beza, *veſci licere quibuſvis.* Calvinus aliter, *Qui credit, veſcatur quibuslibet.* quia nempe ὃς μὲν impropriè per *alius quidem* reddi exiſtimat, quum ſit articulus poſtpoſitivus ſive relativus. φαγεῖν Infinitivum pro Imperativo poſitum vult. quod fateor frequens ſatis eſſe. ſed tum oratio ſic erat diſtinguenda, ὃς μὲν πιστεύει, φαγεῖν πάντα. quod omnibus codicibus repugnat. neq; inuſitatum eſt, ὃς μὲν diſtributivè ſumi pro ὁ μέν. vide 2 Cor. 2. 16. Judæ v. 16. 1 Cor. 7. 7. 1 Cor. 11. 21. Mat. 13. v. 8. adde quod alterum verſus membrum poſtulare videtur, ut prius quoq; indicativè reddatur. Mihi quidem πιστεύει Hebraiſmum habere videtur, ut in antecedenti intelligatur conſequens, & ſenſus ſit, *Alius quidem per fidem audet edere omnia,* πιστεύων τολμᾷ φαγεῖν. parit enim fides audaciam ſive confidentiam. Aut ſimplicius, πιστεύει φαγεῖν perinde eſt atque πίστιν ἔχει φαγεῖν *fidem habet edendi,* tantam fidem ut edat omnia. Hebr. מַאֲמִין אֱכוֹל. qualis phraſis occurrit Jud. 11. 20. וְלֹא הֶאֱמִין סִיחוֹן אֶת־יִשְׂרָאֵל עֲבֹר בִּגְבֻלוֹ ad verbum, *Et non credidit Sihon Iſraëlem tranſire per terminũ ſuum.* id eſt, tantam fiduciam non habuit, ut Iſraëlitę tranſirent, &c. Vel, *non tutum eſſe credidit, Iſraëlem tranſire per terminum ſuum.* quæ interpretatio ne cui mira videatur, libet ex Arabiſmo indicare, quænam ſit propria & genuina ſignificatio verbi האמין. ibi enim in Kal אמן ſignificat *tutum, ſecurum eſſe.* inde in Hiphil, *ſecurum facere, mentem ſuam ſecuram reddere, ſecurum*

eurum putare, tutum ac ſecurum credere, inde ſimpliciter *credere.* atque inde eſt, quod non apud Hebræos tantum, ſed & apud Syros & Arabes verbum hoc cum ב *in* conſtruatur, הֶאֱמִין בַּאדֹנָי. *credidit in Deo*, id eſt ſecurum ſe ac tutum in Deo habuit. Hinc ſenſus eſſet, *Alius quidem tutum ac ſecurum habet edere omnia. alius autem infirmus*, qui id tutum ac ſecurum non habet, *edit olera.* Syrus quoque & Arabs legerunt ἐσθίει in Indicativo. Libet hîc annotare Commentarium Scholiaſtæ Syri, qui ſic habet, ܝܗܘ̈ܕܝܐ ܕܗܝܡܢܘ ܡܫܬܐܠܝܢ ܗܘܘ ܡܢ ܡܐܟܘܠܬܐ ܕܒܣܪ̈ܐ ܡܫܚܠܦܐ ܒܟܪܝܗܘܬܐ ܕܬܐܪ̈ܬܗܘܢ ܟܕ ܗܢܘܢ ܕܡܢ ܥܡ̈ܡܐ ܕܟܠܗܝܢ ܐܟܠܝܢ ܗܘܘ ܒܗܝܡܢܘܬܐ. ܐܘ ܡܛܠ ܢܨܪ̈ܝܐ. ܕܟܕ ܡܬܐܠܨܝܢ ܗܘܘ ܠܡܐܟܠ ܒܣܪܐ ܒܝܘܡܐ ܕܦܨܚܐ. ܝܪܩܐ ܕܒܗ ܡܬܒܫܠ ܗܘܐ ܒܠܚܘܕ ܐܟܠܝܢ ܗܘܘ: *Iudæi qui crediderant ſubterfugiebant eſum variarum carnium ob infirmitatem conſcientiarum ſuarum: quum qui ex Gentibus eſſent, omnia ederent per fidem. aut propter Nazaræos id dictum, qui quum cogerentur edere carnem die paſchatis, olus in ea coctum ſolummodo edebant.* Prius rectum eſt.

VERS. 5. Ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. Syrus ad verbum tranſtulit, in quem Scholiaſtes ſic commentatur, ܐܝܬ ܕܕܐܢ ܝܘܡܐ ܡܢ ܝܘܡܐ ܗܘ̄ ܦܪܫ ܝܘܡܐ ܘܡܝܩܪ ܠܗ ܒܨܘܡܐ. ܘܐܝܬ ܕܕܐܢ ܟܠܗܘܢ ܝܘ̈ܡܬܐ ܗܘ̄ ܟܕ ܫܘܝܢ ܠܗ. ܢܛܪ ܒܨܘܡܐ: *Eſt qui judicat diem præ die, id eſt, ſeparat diem & honorat eum jejunio. alius autem judicat. omnes dies,*

dies, nempe in eodem ordine: peregrè proficiſcitur in jejunio. mirè Arabs, ومن الناس من لا يميز الايام ويحفظ يوما دون يوم ومنهم من يوجب حفظ الايام كلها *alii non diſtinguunt dies, ſed obſervant diem pro die. alii conveniens judicant obſervare dies omnes.* quæ aut non intelligo, aut hunc ſenſum habent, Aliquos ſine ulla dierum diſtinctione feſtos dies promiſcuè uſurpare pro profeſtis. alios conveniens judicare ut omnes dies obſervandi obſerventur. quod Interpres non de Judaicis, ſed de Chriſtianis feſtis videtur intellexiſſe, ut prius impietatis, ſi contemtus adſit, alterum pietatis eſſe videatur. cujuſmodi quid Eraſm. ex Thoma in notis producit. Alias interpretationes varias vide apud Bezam. Nos exiſtimamus verbum *κρίνειν* hîc eſſe Hebræorum דין, quod non *judicare* tantum, ſed & *litigare, diſceptare, litem & cauſam agere, eamque tueri* ſignificat. unde Pſal. 54. v. 3. וּבִגְבוּרָתְךָ תְדִינֵנִי LXX. *καὶ ἐν τῇ δυνάμει σου κρινεῖς με. Et in potentia tua judicabis me*, i. e. cauſam meam ages, litem meam diſceptabis & tueberis adverſus adverſarios meos. Ita & hîc יֵשׁ מִי שֶׁדָּן יוֹם מִיּוֹם וְיֵשׁ מִי שֶׁדָּן כָּל־יוֹם׃, *alius cauſam agit unius diei præ altero*, i. e. contendit unum diem eſſe altero præſtantiorem & digniorem: *alius cauſam agit omnis diei*, i. e. contendit omnes eſſe pares, atque ita omnibus patrocinatur, ne unus præ altero vilipendatur.

Ibid. *ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω.* Id ipſum eſſe exiſtimo, quod infra verſ. 22. dicitur, *μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει.* Quod enim hîc dicitur *ἐν τῷ νοῒ in mente ſua*, ibi dicitur *ἐν ᾧ δοκιμάζει, in eo quod approbat*, nempe mente ſua. quodque hîc eſt *πληροφορείσθω*, ibi eſt *μὴ κρινέτω ἑαυτόν.* ſenſus eſt, Qui dies & cibos non diſcernit, faciat id quia de libertate Chriſtiana perſuaſus eſt apud mentem ſuam. Qui adhuc diſcernit, faciat idem quia præceptum à Deo per Moſem latum vigere adhuc in animo perſuaſum habet. Etſi enim infirmitatem illam, ex defectu fidei

&

& cognitionis proficiſcentem, nec laudet nec foveri cupiat Apoſtolus, dum tamen eà laborant, non permittit ut aut dies, quos ſanctos putant, violent, aut cibos, quos interdictos arbitrantur, reluctante conſcientia edant. ita enim ſe ipſos condemnarent. Sed vult unumquemque, quod perſuaſum habet placere Deo, facere. gratus enim Deo animus eſt, qui placere ei ſtudet. erroris infirmitas quæ conatum iſtum comitatur, per gratiam verè fidelibus condonatur.

Vers. 6. Ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν. Syrus ܡܰܢ ܕܪܳܢܶܐ ܕܝܰܘܡܳܐ Trem. *qui cogitat de die.* ܕ non valet *de.* Boder. in Reg. *qui deligit diem.* rectius in Pariſ. ad verbum, *qui cogitat diei.* ܕ enim genitivi eſt. intelliguntur *res diei,* quæ diei ſunt. ſicut cap. 13. 14. dixit ܠܳܐ ܬܶܐܨܦܽܘܢ ܕܒܶܣܪܟܽܘܢ *ne curate carnis veſtræ,* i. res carnis veſtræ, quæ carnis veſtræ ſunt. eadem hîc phraſis eſt, quam habes Matth. 16. verſ. 23. ܠܳܐ ܡܰܪܢܶܐ ܐܢܬ ܕܐܠܗܐ ܐܠܐ ܕܒܢܝܢܫܐ *non cogitas tu Dei ſed hominum,* ſcil. res, quæ Dei & hominum ſunt. Sequitur, Κυρίῳ φρονεῖ. καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ οὐ φρονεῖ. Syrus ad verbum. Arabs autem, فان من فضل يوما على اخر انما يرى ذلك لربه ومن لم ير تفضيل يوم على غيره فلربه لا يرى ذلك, *Etenim qui præfert diem alteri, conſiderat illud Domino. qui autem non conſiderat præferre diem alteri, Domino non conſiderat illud.*

Vers. 14. *Novi & perſuaſum habeo per Dom. Ieſum, nihil eſſe impurum per ſe.* Syrus ܡܶܢ ܠܘܳܬܶܗ *à ſe.* Omnia ſane, quatenus à Deo fuerunt condita, pura ſunt in ſe. vidit enim Deus omnia quæ fecerat, & ecce erant valde bona. At peccatum, maledictione rebus omnibus allata, corruptionem iiſdem intulit, ut jam homini, in

in ſtatu peccati conſtituto, nihil ſit purum, Tit. 1. verſ. 15. In cujus rei teſtimonium acceſſit quibuſdam rebus ſub lege ceremoniali ceremonialis immunditics ex interdictione Dei, quæ uſum contactumque earum prohibebat, ut ex quibuſdam diſcerent, quid & in cæteris eſſent meriti. donec benedictum veniſſet ſemen, quod peccato abolito ſanctificaret omnia, ablataque maledictione, adeoque &, quæ iſtam deſignabat, ceremoniali immunditie, in priſtinum res omnes ſtatum reſtitueret.

VERS. 16. *Μὴ βλασφημείσθω οὖν ἡμῶν τὸ ἀγαθόν.* Syrus ܘܠܐ ܢܬܓܕܦ ܛܒܬܢ, *Et ne blaſphemetur bonum noſtrum.* ſi rectum eſt ܛܒܬܢ cum duobus punctis plur. num. in quo editiones conſentiunt, vitioſum eſt ܢܬܓܕܦ proque eo legendum ܠܐ ܢܬܓܕܦܢ, & vertendum *ne blaſphementur bona noſtra.* quod ſi rectum eſt ܢܬܓܕܦ mendum habent duo puncta, iiſque ſublatis legendum ܛܒܬܢ *bonum noſtrum*, quomodo & Vulgatus legit. in Græco tamen eſt *τὸ ἀγαθὸν ὑμῶν*. ſed & Arabs legit *ἡμῶν*. لا يفترى على خيرنا الذي انعم به علينا ربنا *ne blaſphemia dicatur de bono noſtro, quod gratioſè contulit in nos Dominus noſter.*

VERS. 17. *Non eſt enim regnum Dei eſca & potus, ſed juſtitia & pax*, &c. Ad hæc Scholiaſtes Syrus ܡܚܘܐ ܕܒܪܓܝܓܬܐ ܕܒܣܪܐ ܥܐܠܐ ܐܟܠܩܪܨܘܬܐ ܘܚܪܝܢܐ, *Indicat, per concupiſcentias carnis intrare calumniam & contentiones.* rectè Si enim, qui liberum ſibi rerum omnium uſum eſſe ſciebant, calumniari infirmos, cumque iis contendere mallent, atque eſcę cauſa triſtitia afficere fratrem, quam infirmis cedere, ſignum verè erat, multum ipſis concupiſcentias carnis dominari.

VERS.

Vers. 18. Ὁ γὰρ ἐν τούτοις. Syrus quoque & Arabs legerunt in plur. τούτοις.

Vers. 19. Καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους. Syrus, ܘܒܢܝܢܐ ܕܚܕ ܕܚܕ Trem. *& ædificationem uniuſcujuſque.* id ܕܚܕ ܚܕ diceretur. at ܕܚܕ ܕܚܕ eſt, *unius alterius*, id eſt mutuam.

Vers. 22. Ἐν ᾧ δοκιμάζει. Syr. ܒܡܕܡ ܕܦܪܫ Trem. & Boder. *in eo quod diſcernit.* verto, *in eo quod determinavit aut ſtatuit.* id enim ܦܪܫ ſæpe ſignificare, ſæpe oſtendimus. ſenſus eſt, ſi quis determinavit apud ſe dies ac cibos non diſcernere, caveat id facere reclamante conſcientia. ſimiliter qui contrarium determinavit. Arabs بما اوتي معرفته *in eo cujus accepit cognitionem.* ut ſi quis cognitionem nactus Chriſtianæ libertatis, edere tamen ex mentis ſcrupulo non audeat, condemnat ſe ipſum. ſimiliter qui cognitionem eam non nactus, edit tamen. quemvis enim cognitionem ſuam ſequi oportet.

Cap. XV.

Vers. 2. Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν. Vulgatus omiſit γάρ. Eraſmus, *nam.* Beza, *itaque.* Syrus & Arabs *ſed.* qui quoque legerunt ἡμῶν. Vulgatus ὑμῶν.

Vers. 3. *Etenim Chriſtus non placuit ſibi ipſi,* ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται. poſt ἀλλὰ ſubaudio ἐστὶ vel ἔχει *eſt*, vel *res ſe habet* ſicut ſcriptum eſt &c. vide quæ obſervavimus ad Rom. 5.12. & confer cum notis Bezæ.

Vers. 5. Τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις. Eraſm. & Beza, *inter vos mutuo.* Vulgat. accepit pro εἰς ἀλλήλους ut locutus eſt ſupra, cap. 12. 16. *in vos mutuo, alii erga alios.* Syrus & Arabs, *unus de altero.*

VERS. 7. *Chriſtus aſſumpſit*, εἰς δόξαν τοῦ θεοῦ. vel terminum ſignificat, ad quem nos aſſumptos traduxit Chriſtus, faciens nos gloriæ Dei participes: vel aſſumptionis noſtræ finem, qui eſt gloria Dei. poſteriori ſenſu Arabs لتمجيد الله *ad glorificandum Deum*. Porro pro *nos*, Vulg. Syrus & Arabs habent *vos*. eodem redit. Quod enim per *nos* Judæos velit intelligi Cl. Beza, minus conveniens videtur, neque ex ſeq. verſ. rectè colligi. Gentes potius intelligi arbitramur, quæ aſſumere debent infirmiores Judæos, eorumque ædificationi miniſtrare, ſicut & Chriſtus aſſumſit Gentes, quando circumciſioni tanquam miniſter ſe ſubjecit, Judæus ipſe in gratiam Gentium, ut promiſſione patrum confirmata, Gentes quæ promiſſione illa continebantur, haberent quo laudarent Deum.

VERS. 8. λέγω δὲ Ἰησοῦν Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας θεοῦ. Syrus ܐܡܪ: ܐܢܐ ܕܝܢ ܕܝܫܘܥ ܡܫܝܚܐ ܫܡܫ ܓܙܘܪܬܐ ܚܠܦ ܫܪܪܗ ܕܐܠܗܐ Tremellius & Boderianus in edit. Pariſienſi, *Dico autem quod Ieſus Chriſtus miniſter fuit circumciſionis pro veritate Dei*. at in Regiis, *miniſtravit Circumciſioni*. Id rectè. ſi enim verba Apoſtoli ad verbum exprimere voluiſſet, dixiſſet ܡܫܡܫܢܐ ܗܘܐ ܕܓܙܘܪܬܐ. at non temere explicationis gratia mutavit phraſin, & dixit ܫܡܫ *miniſtravit*. & quidem ſine interveniente præpoſitione lamed, quæ Dativi caſus eſt, & poſt hoc verbum ſequi ſolet, quum indicatur perſona cui miniſtratur. dixit ܫܡܫ ܓܙܘܪܬܐ. cui parallelam phraſin habes, & quæ hanc inſigniter explicat, Act. 13. 36. ܕܘܝܕ ܒܫܪܒܬܗ ܫܡܫ ܨܒܝܢܗ ܕܐܠܗܐ ܘܫܟܒ. Quod ego, quamvis barbarè, verterem, *David in generatione ſua miniſtravit voluntatem Dei*

&

& occubuit, id eſt ſubjectus voluntati Dei tanquam miniſter eam complevit, & obdormivit. Ita hoc loco, *Chriſtus miniſtravit circumciſionem pro veritate Dei*, id eſt ſubjectus circumciſioni eam complevit, ut promiſſionibus Dei ſua conſtaret veritas. fuit ergo Chriſtus διάκονος τῆς περιτομῆς quum circumciſus fuit, ſicut David fuit ὑπηρέτης τῆς τοῦ θεοῦ βουλῆς, quum obdormivit. Arabs tamen expreſſit dativum خدم للختان *miniſtravit circumciſioni*. Non poſſumus non monere, quod in Syriacis Ephremi tractatibus nondum editis legimus, ܫܡܫ cum Accuſ. ſæpe ſignificare *perpetrare, committere, præſtare effectum, dare, facere, uſu venire*. tale iſthic eſt ܚܛܗܐ ܕܠܐ ܫܡܫܢܗܝ *peccatum quod non commiſimus*. Sic ibid. Angeli dicuntur miſſi, ܕܢܫܡܫܘܢ ܦܘܩܕܢܐ *ut præſtent mandatum*. An non idem prorſus eſt quod ex Act. 13.36. attulimus, *David in generatione ſua præſtitit voluntatem Dei?* ſic hoc loco, *Chriſtus præſtitit circumciſionem*, id eſt, in ſua circumciſione effectam dedit legalem circumciſionem, quippe miniſter ejus factus, ſicut domini ſui voluntatem præſtat miniſter. factus enim eſt Chriſtus ſub lege, Gal. 4.4. ſicut ergo עבד apud Hebræos eſt *ſervire, miniſtrare, colere*, apud Chald. & Syros *operari, facere*: ſic שמש apud Syros utrumque eſt, & *miniſtrare*, & *facere*. nec abſurdum eſt, ſi in allegatis locis ὑπηρετεῖν & διάκονον εἶναι eodem modo ſumas.

Ibid. εἰς τὸ βεβαιῶσαι, Syrus ܕܢܫܪܪ ܫܘܘܕܝܐ *ut confirmaret, veram redderet*, in Hiphil. Scholiaſtes notat, legendum eſſe ܕܢܫܪ in Kal. ܕ ܢ ܫ ܪ Num cum ſecunda vocali, *ut confirmaretur*, nempe promiſſio. repugnant exemplaria edita, & textus Græcus.

Vers. 10. Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Depromtus

tus eſt locus ex Deut. 32. 43. quem ita corruptum eſſe ait Cl. Beza in Græca editione, quæ ſub nomine LXX. legitur, ut vix ullum appareat Hebraicæ veritatis veſtigium. Quod quidem rigidè admodum, ne dicam immaturè, mihi quidem dictum videtur. In Hebræo eſt הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ. quod quum ad verbum ſonet, *Canite gentes populum ejus*, LXX verterunt ut citavit Apoſtolus, mutata quidem phraſi, ſed eodem ſenſu. quaſi dixiſſent, ᾄδετε ἔθνη τὸν λαὸν αὐτοῦ, μετὰ enim ibi non ſignificat ſocietatem. quaſi mens ſit, Habet populus Dei cur canat, vos Gentes adjungite vos ſocios, & canite una cum eo. ſed argumentum ſignificat & materiam cantus, id ipſum quod cantu celebrari debet. quomodo & Belgicè dicimus, **Hy is blijde met ſijn huwelick/** quaſi Latinè dicas, gaudet cum conjugio ſuo, i. e. felicitas conjugii ipſius materia ipſi gaudii eſt. ſic LXX, Pſal 21. v. 7. εὐφρανεῖς αὐτὸν ἐν χαρᾷ μετὰ προσώπου σου, *exhilarabis eum in lætitia cum vultu tuo.* nam & in Hebræo eſt אֶת־פָּנֶיךָ. ſenſus eſt, facies ut ex vultu tuo habeat argumentum lætitiæ. ſic Eſai. 24. 14. pro יָרֹנּוּ בִּגְאוֹן יְהוָה *cantabunt in excellentia Domini* (i. e. de excellentia, cantabunt excellentiam, vel lætabuntur ob excellentiam) LXX. habent, εὐφρανθήσονται ἅμα τῇ δόξῃ Κυρίου, *lætabuntur cum gloria Domini*, i. e. ἐπὶ τῇ δόξῃ *ob gloriam, de gloria.* quod idem eſt atque canent gloriam Domini. Laboravit hîc quoque Cl. Junius, qui ut verba Moſis cum Paulo conciliaret, putavit גוֹיִם עַמּוֹ eſſe ἀπαίδευτον orationem pro וְעַמּוֹ, *Canite Gentes & populus ejus.* quia nempe putavit μετὰ ſocietatem ſignificare. ſed eſt ut dixi. Aſſumendas fuiſſe gentes in communionem gratiæ cæleſtis, probat Apoſtolus, quia prædictum fuit, fore ut Eccleſia Dei argumentum Gentibus lætitiæ & cantus eſſet. quod fieri non poterat, niſi ejuſdem gratiæ participes, intelligerent Eccleſiæ præſtantiam.

VERS. 12. Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν,

ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. Laborant Interpretes de conſtructione. quæ minus fuiſſet difficilis, ſi quæ ſunt apud LXX. addiſſet Apoſtolus poſt ἔσαι, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Ex Hebræo conſtructio plana fiet. וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא שֹׁרֶשׁ יִשַׁי אֲשֶׁר עֹמֵד לְנֵס עַמִּים אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרֹשׁוּ. *& erit in die illo*, (ibi eſt accentus diſtinguens Zakef katon) *radix Iſai, quæ ſtat in vexillum populorum, illam Gentes requirent*, id eſt Latinè, radicem Iſai quæ &c. requirent Gentes. ſic ergo & hoc loco. ἔσαι abſolutè ponitur, non conſtructum cum ἡ ῥίζα, ſed ſignificans Hebræorum more quid futurum ſit. Belgice valet, **het ſal gheſchieden.** Deinde ἡ ῥίζα καὶ ὁ ἀνιστάμενος ſunt nominativi abſoluti, qui deinde conſtructi, per pronomen in alium caſum mutantur. qualia ſunt, Apoc. 6. verſ. 8. Καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτῷ ὁ θάνατος. vide & Joan. 6. verſ. 42. Act. 7. 40. & alibi ſæpe. itaque καὶ ὁ ἀνιστάμενος non verto, cum Cl. Beza, *& qui exurgat*. ſed totum locum ſic reddo, *Et erit, in radice Ieſſe, & qui exurgit ad imperandum Gentibus, Gentes ſperabunt*. Vernacula lingua fert, ut ad verbum omnia reddantur, **Het ſal gheſchieden/ de wortel Iſai/ ende die opſtaet om over de Heydenen te heerſchen/ in hem ſullen de Heydenen hoopen.** Porro quod אֲשֶׁר עֹמֵד non verterint ὁ ἑστώς *qui ſtat*, ſed ὁ ἀνιστάμενος *qui exurgit*, rectè factum. Alibi enim diximus, verba quæ in linguis Orientalibus ſignificant *eſſe*, ſignificare etiam *incipere eſſe*. ut ergo קום, ita & עמד ſignificat *ſtare*, & *incipere ſtare*, quod eſt *ſurgere*. ſic ſumitur Neh. 7. 65. Dan. 8. 22. 23. & alibi. nec quicquam in miſnajoth uſitatius. Quod ſequitur, אליו גוים ידרשו, ad verbum, *Ad eum gentes inquirent*, rectè verterunt ἐπ' αὐτῷ ἐλπιοῦσιν. eſt enim ſpes ipſiſſimus ille affectus, quo mens ad futurum bonum ſeſe exerens id requirit, ut potita in eo acquieſcat.

VERS. 14. Μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης, Hebraicè מְלֵאֵי טוּב אַתֶּם vel טוֹבָה. ſæpe pro eo LXX ἀγαθωσύνη, & ſæpius quidem

 uſur-

uſurpant pro bonitate quæ eſt in benignitate ac beneficentia (unde & Vulgatus Interpres ſpeciatim hîc de dilectione videtur intellexiſſe) eſt tamen ubi generaliter pro omni bonitate virtutis uſurpant. ut Pſal. 38. 21. תַּחַת רָדְפִי־טוֹב *ἐπεὶ κατεδίωκεν ἀγαθωσύνην, quia ſectabar quod bonum erat.* ſic Pſal. 25. 3. Poſſes etiam de bonis quæ poſſeſſionis vocantur intelligere, nempe de donis gratiæ quæ Deus erat elargitus, qualia ſunt dona fidei, regenerationis Spiritus Sancti, conſolationis &c. Nam & de bonis fortunæ uſurpare non dubitant LXX. ut Eccleſ. 5. 16. בִּרְבוֹת הַטּוֹבָה רַבּוּ אוֹכְלֶיהָ *quum multiplicantur bona, multiplicantur qui comedunt ea,* LXX *ἐν πλήθει ἀγαθωσύνης ἐπληθύνθησαν οἱ ἐσθίοντες αὐτήν.* vide & cap. 6.3. & 9 17.

Ibid. *δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν.* Monet Cl. Beza, in 4 codicibus ſcriptum inveniſſe ſe *ἄλλους, alios.* ſic quoque Syrus & Arabs.

VERS. 16. *Ἱερουργοῦντα τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ.* Vulgatus, *ſanctificans.* Eraſm. *adminiſtrans Euangelium Dei.* Beza, *operans Euangelio Dei.* ut Syrus ܘܐܦܠܘܚ ܠܣܒܪܬܗ ܕܐܠܗܐ *& operer Euangelio.* ſimiliter Arabs. Hezychius, *Ἱερουργεῖ, θύει, ἱερὰ ἐργάζεται, ſacrificat, ſacra operatur.* hinc verto, *operans ſacra Euangelii Dei.* ut enim lex olim ceremonialis, ſic & Euangelium ſua habet ſacra, quique Euangelio ſervat homines, vivas Deo ſiſtit victimas, de quibus egit Apoſtolus ſupra cap. 12. 1. unde & hîc ſequitur, *ut oblatio Gentium fiat accepta.*

VERS. 17. *Habeo igitur quod glorier in Chriſto Ieſu τὰ πρὸς τὸν Θεόν.* Vulgatus Syr. & Arabs *apud Deum.* quaſi τὰ non legiſſent. Eraſm. & Beza, *in iis quæ ad Deum pertinent.* occurrit eadem locutio Hebr. 5. 1. *Omnis Pontifex pro hominibus conſtituitur τὰ πρὸς τὸν Θεόν,* ubi Vulgatus, *in iis quæ ad Deum ſunt.* Syrus. *ſuper ea quæ Dei ſunt.*

VERS.

VERS. 22. Quapropter etiam impeditus ſum τὰ πολλά. Vulg. *plurimum*. Eraſm. & Beza *ſæpe*. ſic Syrus & Ar. *vicibus multis*.

VERS. 24. Ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς. Vulg. *ſpero quod præteriens videam vos*. Beza, *ut* illac *præteriens*. Eraſm. *illac iter faciens*. quò reſpicit *illac?* an Hiſpaniam, cujus ante facta mentio? at ait verſ. ſeq. ſe jam proficiſci Hieroſolymam, unde in Italiam ſive Romam iturus non poterat præterire Hiſpaniam, ſed prætereunda erat Italia ituro in Hiſpaniam. διαπορευόμενος mihi hîc idem eſt quod διαπερῶν *trajiciens*, vel διερχόμενος *tranſiens*, nempe à loco ubi futurus eſſet, Hieroſolyma nempe aut alio loco Aſiæ, Romam uſque. trajectum indicat inter Aſiam & Italiam. ubi prætereunda non erat Hiſpania. ideo addit, *Et à vobis deducar illuc*. primum enim Romam iturus erat, inde in Hiſpaniam. quo pertinet quod infra verſ. 28. dicitur, ἀπελεύσομαι δι᾽ ὑμῶν εἰς Σπανίαν *abibo per vos in Hiſpaniam*. Beza, *illac*. eſt enim, inquit, hoc quoque dicendi genus, ut alia multa, petitum è medio, ex ſententia ipſa non ex verbis æſtimandum. illac ergo ad urbem Romam referre videtur. quaſi mens Apoſtoli non fuerit, Romam ſe conferre, & in ipſa urbe eos videre, deinde per urbem tranſire in Hiſpaniam, ſed præterire Romam, & illac iter faciens vocare eos ex urbe ad ſe, ut eos videret. quod præter mentem eſſe videtur. nec aliunde ortum, quam quod διαπορευόμενος vertendum exiſtimaverit *præteriens*. quum raro id ſignificet, aut fortaſſe nunquam. quod enim Luc. 18. v. 36. ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου rectè vertas, *quum autem audiviſſet populum prætereuntem*, per accidens eſt. etſi enim nemo ibi ſediſſet, præterquam iviſſet turba, rectè tamen potuiſſet dici turba διαπορεύεσθαι, id eſt, non conſiſtere, ſed de loco in locum tranſire. atque id ipſum eſt quod audivit. quem tranſitum quum audiret juxta ſe ſedentem fieri,

fieri, per accidens reſpectu ejus fuit præteritio.

VERS. 28. Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον. Placet Eraſmi & Bezæ verſio, doctiſſimæque eorum in participium σφραγισάμενος notæ. Moneo tantum, eodem fere ſignificatu poſſe accipi cum ἐπιτελέσας, ex uſu verbi חתם, quo & Syrus & Arabs hîc uſi ſunt, quod non *obſignare* tantum, ſed etiam *finire*, *complere* ſignificat. quia finitæ literæ obſignantur. Sic Dan. 9. v. 24. לְכַלֵּא הַפֶּשַׁע וּלְחָתֵם חַטָּאות, Vulgatus *ut conſummetur prævaricatio & finem accipiat peccatum.* Pagninus, *ad finiendum prævaricationem, & ad conſummandum peccatum.* LXX, τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας. idem ibi συντελέσαι καὶ σφραγίσαι. Neque enim σφραγίσαι ἁμαρτίας ibi eſt, quod Job. 14. 17. ἐσφράγισας μου τὰς ἀνομίας ἐν βαλαντίῳ, ubi ſignificat, aſſervare peccata ut imputentur & puniantur. hîc contra eſt, finem imponere peccatis ut nec imputentur amplius nec puniantur. ſic eodem verſu, וְלַחְתּוֹם חָזוֹן וְנָבִיא, Vulgat. *& impleatur viſio & Prophetes.* Pagninus, *& finiendum viſionem & prophetam.* LXX, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὅρασιν καὶ προφήτειαν. Adde locum Ezech. 28. 12. ubi Regi Tyri dicitur, אַתָּה חוֹתֵם תָּכְנִית, *Tu finis ſummam.* ſequitur, *tu plenus es ſapientia, & perfectus decore.* i. e. tu adeo ſapientia plenus es & decore, ut omnis perfectionis ſummam in te quaſi contraxiſſe & conſummaſſe videaris. Apud Arabes quoque חתם ختم non *obſignare* modo, ſed ſimpliciter ἐπιτελεῖν *perficere* ſignificat. vide Gal 3. 3. & alibi. præſertim 2 Cor. 8. 6. ubi pro ἵνα ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην, habet ان يختم بكم هذه النعمة ايضا quod propriè eſt ἵνα σφραγίσῃ, &c. ſic 2 Reg. 22. 4. וְיַתֵּם אֶת־הַכֶּסֶף *& perficiat pecuniam*, id eſt, curet ut tota in promptu ſit, quanta à populo oblata eſt. LXX σφράγισον τὸ ἀργύριον. quod enim quædam editiones habent χωνεύσατε τὸ ἀργύριον, perperam eſt.

CAP.

CAP. XVI.

VERS. 2. Καὶ γὰρ αὕτη προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ. Vulg. *Etenim ipſa quoque aſtitit multis, & mihi ipſi.* Eraſm. *adfuit multis.* Beza, *hoſpitium præbuit.* nec indoctum addidit commentarium. cui addimus Hezychium, apud quem Προστάται, οἱ μετοίκων, καὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἀποστασίου ἐδιώκοντο. deinde ad vocem Προστάτου annotat, ἔνεμον γὰρ προστάτην οἱ μέτοικοι, καὶ οἱ μὴ ἀπογραφόμενοι τοῦτον, ἀποστασίου δίκην ὤφλον. Unde liquet, προστάτην fuiſſe dictum, cui cura & tutela incumbebat τῶν μετοίκων *inquilinorum*, qui aliunde in urbem aliquam migraſſent; qui nomen ſuum in ipſius album inſcribendum tradere tenebantur, ac Proſtaten ſuum alere, perſoluto inquilinatus tributo quod μετοίκιον dicebatur. quod qui non perſolverent, ἀποστασίου poſtulabantur, id eſt, non ſoluti tributi, quod ab inquilinis proſtatæ debebatur. In hunc fere modum videtur electa fuiſſe hæc Phœbe ab Eccleſia Cenchreenſi, ut tutrix eſſet & curatrix inquilinorum fidelium, qui ſe aliunde in eam urbem transferrent. Gloſſarium, προστάτης, *patronus, præpoſitus.* προστασία *patrocinium.*

VERS. 3. Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν. Sic Syrus quoque & Arabs legerunt, non ut Vulgatus Πρίσκαν. Sequitur καὶ Ἀκύλαν. Poſtponitur maritus uxori. quod factum ait Scholiaſtes Syrus ܒܚܡܝܡܘܬܐ ܝܬܝܪܬܐ ܕܒܕܚܠܬ ܐܠܗܐ *ob fervorem majorem in pietate.* idem factum Act. 18. 18. contra Ibid. verſ. 2. & 26. 1 Cor. 16. 19. ratio ergo frivola eſt.

VERS. 5. Ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς Χριστόν. Annotat Scholiaſtes Syrus, haberi inter Corinthios Stephanam primitias Achaiæ. videri autem Epenetum fuiſſe filium

Stephanæ, & primum credidiſſe. de illo Stephana, ejuſque familia à ſe baptizata loquitur Paulus 1 Cor.1.16.

VERS. 6. *Quæ multum laboravit* εἰς ἡμᾶς. Beza, *erga nos*. Vulgatus *in nobis*. Syrus ܒܟܘܢ *in vobis*. Arabs معكم *vobiſcum*. prout & multi Græci codices legunt εἰς ὑμᾶς.

VERS. 12. Ταῖς κοπιώσαις ἐν Κυρίῳ. Syrus ܕܠܐܝܢ ܒܡܪܢ. Trem. & Boder. *quæ laborant in Dom. noſtro*. verto, *quæ laborarunt*. eſt enim præteritum, à themate ܠܐܝ. *laboravit*. de quo vide Grammat. noſtræ p. 313. ſed deſunt duo puncta, notæ plur. num. fœm. gen. 3. perſonæ. ſcribendum erat ܕܠܐܝ̈ܢ. etſi Scholiaſtes Syrus, citans hoc verbum, id non emendet. In participio præſenti dicendum erat ܕܠܐܝܢ, in partic. præterito ܕܠܐܝܢ.

Ibid. Ἀσπάσασθε Περσίδα. Annotat Scholiaſtes Syrus, hanc ferri uxorem fuiſſe Ruphi. cujus cum verſ. ſeq. fiat mentio, an & hæc præponitur marito, quia fervidioris fuit pietatis, ut ante de Priſcilla ſentiebat?

VERS. 16. Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ. Vulg. Syr. & Arabs πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ.

VERS. 17. *Precor autem vos, fratres*, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας ποιοῦντας &c. Vulg. & Beza, *ut obſervetis*. Eraſm. *conſideretis*. Syrus & Arabs, *ut caveatis ab iis qui*, &c. acceperunt σκοπεῖν, ſicut paſſim βλέπειν pro *cavere*. vide Marc. 12. 38. & 13. 9. Phil. 3. v. 2. quemadmodum & σκοπεῖν accipitur Luc. 11. 35.

Ibid. παρὰ τὴν διδαχὴν. Vulgatus *præter*. Eraſm. & Beza *contra*, ut & Arabs *contrariantes doctrinæ*. Syrus *extra*, aut *præter doctrinam*.

VERS. 27. ᾧ ἡ δόξα. Vulgatus, *cui gloria*. At quia illud

lud *cui* præcedentibus non reſpondet, ac ſenſum plane ſuſpenſum tenet, expungere auſus eſt Cl. Beza particulam ᾧ. tum enim ſenſus planus. At Eraſmus hîc religioſior, quia in omnibus fere codicibus legebatur, fateri maluit, nihil ſe hîc reperire quod comminiſcatur. Difficultas nulla eſt, ſi dicamus ᾧ poſitum pro *αὐτῷ* vel *ἐκείνῳ*, pronomen relativum pro demonſtrativo, ſicut in ἐφ' *ᾧ πάρει*; Matth. 26. 50. ſenſum eſſe ſtatuimus, *ἐπὶ τούτῳ πάρει*; vide quæ ad iſtum locum obſervavimus. Idem ergo hîc erit *ᾧ ἡ δόξα*, quod Eph. 3. 21. *αὐτῷ ἡ δόξα*.

Atque huic eidem beato Deo ſit gloria in æternum. Amen.

SPICILEGIUM

in reliquas divi Pauli, & Canonicas

EPISTOLAS.

Lectori Benevolo.

Ex iis, quæ in divinam Apoſtoli ad Romanos Epiſtolam commentatus eſt Vir doctiſſimus, cuique judicare promptum eſt, quanta jactura Commentarii ejus in reliquas Epiſtolas deſiderentur. Cum enim in animo haberet, eodem, quo in hac factum, modo, in reliquis progredi, injecit mors invida manum, ne, quod inſtituerat, effectum dare poſſet. acerbo ſane & luctuoſo omnibus, qui hæc ſtudia amant, caſu. Ne quid tamen merito in hiſce deſideres, viſum eſt boni publici cauſa (quod modeſtia ejus vetuerat) λείψανα aliquot non contemnenda, ceu reliquias opipari convivii, hiſce adjicere: ex quibus ſtatuere quiſque poſſit, quid à divino hoc ingenio porro expectandum fuerit, ſiquidem vitam illi ulterius protollere Deo viſum fuiſſet. Ita magnis & egregiis conatibus ſæpe intercedit diverſa à noſtra voluntas Dei; cui obmurmurare nefas, obtemperare pium eſt. At, niſi animus fallit, utut hæc prima fronte Collationem tantum quandam Græci textus, cum verſionibus Syriaca & Arabica ſpondeant, tam multis tamen & deſperatis locis medica hic manus adhibetur, & mens Spiritus S. tam feliciter in pleriſque eruitur, ut neminem qui in hæc incidet, lectionis pœnitere jure poſſit. Vale, Lector, & quantum te hiſce laboribus adjutum ſenſeris, tantum optimi & Doctiſſimi viri memoriæ operam dare ne graveris.

ANI-

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM PRIOREM AD CORINTHIOS.

Cap. I. Vers. XIX.

ܘܐܣܠܐ ܬܪܥܝܬܐ ܕܣܟܘܠܬܢܐ Tremellius, *& vanam reddam intelligentiam intelligentum.* Boderianus, *Et à ſpernabor intelligentiam intelligentum.* ܬܪܥܝܬܐ malim vertere, *cogitationem*, *ratiocinationem*, *conſilium.* ſic enim paſſim ſumitur, ut & verbum ܐܬܪܥܝ pro *cogitare, ratiocinari, ratiocinando concludere*, ut Rom. 3. 28.. ܡܬܪܥܝܢܢ ܗܟܝܠ *ratiocinamur igitur, ratiocinando colligimus & concludimus.* quod Apoſtolus dixit, λογιζόμεθα οὖν ὅτι ὁ δικαιοῦται ἄνθρωπος, &c. Ita hoc loco arbitratus eſt Syrus, per σύνεσιν τῶν συνετῶν intelligi eorum λογισμόν. optime meo judicio. Quod autem Syrus dicit ܘܐܣܠܐ, Apoſtolus dixit, καὶ ἀθετήσω. quod doctiſſ. Beza bene vertit, *& è medio tollam*, vel *removebo*, vel *abrogabo*, vel *abolebo.* quo ſenſu etiam cap. 7. ad

Hebr. verſ. 18. dixit, *ἀθέτησις γίνε(ται) προαγούσης ἐντολῆς.* pro eo rectè Syrus uſus eſt verbo ܛܠܡ, quod proprie non ſignificat *vanum reddere*, multo minus *aſpernari*, ſed idem fere eſt quod Hebr. נָטַל tranſpoſitis literis, nempe *diripere, eripere, ſpoliare, privare, privando auferre.* Unde Marc. 6. verſ. 2. *οὐκ ἠθέλησε ἀθετεῖν αὐτήν*, quod Syrus vertit ܠܐ ܨܒܐ ܕܢܛܠܡܝܗ Tremellius recte vertit, *noluit eam privare*, nempe promiſſione ipſi facta, à promiſſione eam removere, longe melius quam Boderianus, qui vertit, *noluit ei denegare.* Syrus alibi hoc verbo utitur pro *ἀποστερεῖν* 1 Cor. 7. verſ. 5. & pro *ἀδικεῖν* 1 Cor. 6. verſ. 7, 8. id eſt, vi vel fraudibus aliquem bonis ſuis privare. Deſumptus eſt autem locus quem tractamus ex Eſa. 29. 14. ubi verba ſunt, וּבִינַת נְבֹנָיו תִּסְתַּתָּר *& prudentia prudentum ejus abſcondetur*, id eſt ſic auferetur, ut prorſus lateat. vel *deſtruetur.* סְתַר enim Syris eſt *deſtruere.*

VERS. 20. ܐܝܟܘ ܕܪܘܫܐ ܕܥܠܡܐ ܗܢܐ Trem. & Boder. *ubi eſt diſputator ſeculi hujus?* recte. id ipſum enim eſt, *ποῦ ὁ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου.* ſicut Marc. 9. 16. *τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς*, Syrus vertit ܡܢܐ ܕܪܫܝܢ ܐܢܬܘܢ ܥܡܗܘܢ *quid diſquiritis*, vel *diſputatis*, vel *diſceptatis cum illis?* דרש eſt *diſquirere*, apud Rabbinos autem peculiariter eſt diſquirere ſenſum Scripturæ myſticum, allegoricum, tropologicum & anagogicum, deque eo inter ſe diſputare. Inde מדרש teſte Elia eſt כל פירוש שאינו על דרך פשוטו *omnis expoſitio quæ non eſt juxta ſimplicem ac literalem ſenſum.* Schola vel Synagoga ubi ejuſmodi expoſitiones ac diſquiſitiones fiebant, dicebatur בית המדרש. concionatores autem & diſputatores דרשנים, item בעלי הדרש. Eoſdem hos fuiſſe cum iis qui בעלי מחקר dicebantur exiſtimavit Cl. Druſius lib. 4. Obſerv. cap. 6. quem laudare hîc videtur D. Beza. ſed merito

rito id rejicit, & magnis argumentis refutat Nicol. Fullerus lib. 3. cap. 7. Item in appendice.

Cap. II.

Vers. 2. οὐκ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν. Hebraice לא פללתי לדעת בכם דבר. Recte obſervavit doctiſſimus Beza, in hoc loco, ut & Act. 3. 12. & 27. 1. ubi eadem conſtructio occurrit, eſſe Hebraiſmum, & articulum τοῦ ſubintellecto ἕνεκα reſpondere Hebræorum ל infinitivis præpoſito. eſt & alter Hebraiſmus in ἔκρινα, quod ut פלל apud Hebræos, non ſemper *judicari*, ſed & *putare* ſignificat. Sic dicit Jacob filio ſuo Joſeph Gen. 48. 11. רְאֹה פָנֶיךָ לֹא פִלָּלְתִּי *videre faciem tuam non judicavi*, id eſt, ut vertit Onkelos סברית *putavi*. Ita & hic, *non putavi ſcire quicquam inter vos*, &c.

Vers. 13. ܘܰܠܪ̈ܘܚܳܢܳܝܶܐ ܪ̈ܘܚܳܢܳܝܳܬܳܐ ܡܦܰܚܡܺܝܢܰܢ *Et ſpiritualibus ſpiritualia conferimus.* Græce πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες. Latina & Græca amphiboliam habent. poteſt enim πνευματικοῖς referri vel ad res, ut verba ſpiritualia conferantur cum rebus ſpiritualibus: vel ad perſonas, ut res ſpirituales conferantur cum hominibus ſpiritualibus. poſteriori modo accepit Syrus, qui genera diſtinguendo amphiboliam ſuſtulit. priori modo accepit D. Beza, qui ut amphiboliæ mederetur, vertit, *ſpiritualia cum iis quæ ſpiritualia ſunt conferentes.* nequaquam enim appoſitum eſſe ait, τοῖς πνευματικοῖς ad homines referre. Mihi ſane maxime appoſitum videtur cum Syro ſentire. Iis enim, qui Euangelium, quod fucatis humanæ ſapientiæ verbis non proponeretur, faſtidiebant, duo opponit Apoſtolus. Primum, quod verba Euangelii debeant eſſe διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου. Alterum, quod illa ſpiritualia quum ſint, hominibus ſpiritualibus conferri, id eſt, aptari, accommodari, ad eorum uſum comparari de-

debeant. quid autem & Spiritui S. & hominibus ſpiritualibus rei cum ſuperbis ſapientiæ humanæ verbis? Et rectam hanc eſſe interpretationem, omnino videntur ſequentia probare. *nam homo animalis nō capit ea quæ ſunt Spiritus.* quaſi dicat, ſi hominibus animalibus & carnalibus Euangelium prædicare inſtituerem, verbis uterer ipſorum naturæ & ingenio accommodatis. homo enim animalis non capit ea quæ ſunt Spiritus Dei. Sed ſpiritualis, inquit, diſcernit omnia. Adeoque quum mihi cum ſpiritualibus res ſit, ego iis ſpiritualia accommodo, & in ipſorum gratiam utor verbis *διδακτοῖς τοῦ πνεύματος*. Arabs tamen in eandem cum Clar. Beza ſententiam vertit وقن نقايس الروحانيات للروحانيات *& metimur ſpiritualia ad ſpiritualia.* Annoto quoque, in Cothenenſi mea editione, & in Regia legi ܪ̈ܘܚܢܝܬܐ quod quum formæ ſit ſingularis, & tamen propter duplex punctum ſupra ܪ̈ debeat eſſe pluralis, procul dubio mendum eſt, ac legendum ܪ̈ܘܚܢܝܬܐ.

VERS. 14. *Ψυχικὸς ἄνθρωπος.* Eſt homo carnalis, oppoſitus *τῷ πνευματικῷ.* ſicut & 1 Corinth. 15. 44. *σῶμα ψυχικὸν* opponitur *τῷ πνευματικῷ.* ut & verſ. 46. notum eſt apud Hebræos נפש *animam* etiam *corpus*, quin & *cadaver* ſignificare. In Euangelio Perſico آرزوهاي نفس ſunt *deſideria carnis*, quæ Servator dicit ſemen verbi ſuffocare.

CAP. IV.

VERS. 7. ܡܢܘ ܓܝܪ ܒܨܟ. Tremellius, *Quis enim diſcernit te?* At ܒܨܐ non ſignificat *diſcernere*, ſed *ſcrutari, inquirere, inveſtigare.* referturque ad animum, teſte Ferrario. Boderianus itaque melius, *Quis te ſcrutatur?* ambo tamen in eo errarunt, quod præteritum verterint per præſens. etſi enim Apoſtolus dixerit, *Τίς σε διακρίνει;*

κρίνει; Syrus tamen conſulto id in præteritum mutavit, ut doceret non agi hîc de præſenti aliqua diſcretione, quum jam fideles & donis gratiæ ornati eſſent, ſed de præterita gratia, qua quum reliquis ſimiles eſſent, Deus eos quaſi inquiſierat & inveſtigaverat, quos cognitione ſui, & aliis ſpiritualibus donis inſtrueret. Syrus ergo omnino reſpexit ad initium iſtius diſcretionis, ideo præterito uſus eſt. Apoſtolus autem ad continuam ejus actionem, ideo apte præſenti uſus eſt, in quo tamen neceſſario præteritum, tanquam continuæ actionis initium, obſervari debet. Arabs verbotenus ſecutus eſt Syrum من فتشك *quis ſcrutatus eſt te?*

VERS. 9. ܣܒܪ ܐܢܐ ܓܝܪ ܕܠܢ ܠܫܠܝܚ̈ܐ܀ ܐܚܪ̈ܝܐ ܗܘ ܫܘܝܢ ܐܠܗܐ ܐܝܟ ܕܠܡܘܬܐ. Trem. & Boder. neglexerunt diſtinctionem quæ eſt poſt ܠܫܠܝܚ̈ܐ, adeoque ſic verterunt, ut ſenſus ſit, Deus nos qui poſtremi Apoſtoli ſumus poſuit tanquam ad mortem. at obſervata ea diſtinctione, alia mens Syri eſt, quæ ſic vertenda, *puto autem quod nos Apoſtolos, poſtremos poſuerit nos Deus tanquam ad mortem.* non confert priores Apoſtolos cum poſterioribus, ſed Apoſtolos ſimpliciter cum reliquis fidelibus, inter quos quum primi habendi viderentur, poſtremi facti ſunt, id eſt præ reliquis viles & deſpecti, tanquam morti addicti. Eodem prorſus modo accepit Arabs, وقد اظن انا نحن معشر الرسل انما جعلنا الله اخرين للموت, *Et jam opinor quod nos familiam Apoſtolorum, utique poſuerit nos Deus poſtremos ad mortem.* videntur legiſſe, δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους, ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους. aut ſane non aliter intellexerunt, quam ſi diſtinctio ea adhibita fuiſſet. optime ſane. ſequitur enim, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις. Vbi obſervandum, quod Clar.

Joh. Seldenus ad hunc locum tradit in præf. aurei libelli de Diis Syris, reſpici hîc uſitatum in ſpectaculis morem, ubi occiſis ſeu victis, ſive gladiatoribus ſive beſtiariis, alii ſufficiebantur, quos *ſubdititios* ſeu *ſuppoſititios* dixere Latini, Græci vero ἐφέδρους ſive ſuccidaneos ſubſeſſores, Apoſtolus autem hîc ἐσχάτους nominat. Eripuit hunc ſenſum Beza, dum mutato verborum ſitu tranſtulit, *Deus enim, puto, nos, ultimos Apoſtolos, ſpectandos propoſuit.* melius vulgatus, relicto ordine qui erat apud Apoſtolum, *puto enim quod Deus nos Apoſtolos noviſſimos oſtendit, tanquam morti deſtinatos.*

CAP. V.

VERS. 1. *Ὥστε γυναῖκα τινὰ τοῦ πατρὸς ἔχειν.* noverca intelligitur, quæ Hebræis אשת אב *uxor patris* dicitur. cum hac qui congrederetur, inter הנסקלין *lapidandos* cenſebatur, in Miſnah Sanhedr. cap. 7. §. 4. ubi ſimul additur הבא על אשת אב חייב עליה משום אשת אב ומשום אשת איש, *Qui cum uxore patris rem habet, reus eſt erga eam, tum quod patris, tum quod viri uxorem violaverit.* i. e. duplici nomine in eam peccat. primum, quia alterius viri eſt; deinde, quia patris eſt. Sicut :הבא על האם חייב עליה משום אם ומשום אשת אב, *qui rem habet cum matre, peccat in eam, tum quia mater eſt, tum quia patris uxor eſt.*

VERS. 7. *Expurgate igitur vetus fermentum, ut ſitis nova maſſa, ſicut eſtis azymi. Paſcha enim noſtrum pro nobis ſacrificatum eſt, Chriſtus.* Tria tenebantur nocte paſchatis narrare patres liberis, פסח מרור ומצה, *tranſitum, amarorem, & infermentatum.* atque horum narratio הגדה dicebatur. cauſas autem cur hæc narrare tenerentur, dat Maimonides in Miſnah thorah, in הלכות חמץ ומצה cap. 7. *Tranſitum, quia tranſilierat Deus domos Iſraëlitarum in Ægypto. Amarorem, quia amaritudine affecerat Pharao vitas Iſraelitarum. Infermen-*

mentatum שנגאלו שם על *quia redempti fuerunt.* Sicut enim panis infermentatus, nova quædam eſt & ſincera maſſa, ſic illi è ſervitute Ægyptiaca redempti, & à gentilium idololatria ac ſordibus ſeparati, novus quidam erant populus, ſoli Deo ſacer. Unde liquet, rectiſſimè Apoſtolum à redemptione per Chriſti, tanquam veri Agni paſchalis, mactationem parta, ad expurgandum vetus fermentum, argumentari. quia infermentatus panis ob redemtionem uſurpabatur, ut, qui per redemptionem novus populus facti erant, à veteri fermento immunes ſe eſſe debere ſcirent.

Cap. VI.

Vers. 4. *Βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους καθίζετε.* *Κριτήρια* Cl. Bezæ ſunt fora, ac curiæ, & judices ordinarii. & *τὸ καθίζετε* non præcipiendi modo, ſed per modum ſarcaſmi accipiendum arbitratur. Malim per *κριτήρια* ipſas cauſas & lites intelligere quæ judicandæ veniebant. Ita Syrus ܕܝܢܐ ܥܠ ܕܥܠܡܐ *litem ſuper rebus mundanis.* Arabs vertit منازعة *controverſiam, diſceptationem.* neque enim ſemper *κριτήριον* eſt *δικαστήριον locus judicii.* Gloſſarium Græcolat. reddidit, *judicium, examen.* Hinc reddo, *ſi quas igitur cauſas judicandas habetis, de iis quæ hujus vitæ uſum ſpectant.* Hebræi *βιωτικὰ κριτήρια* vocant דיני קנסות & דיני ממונות *lites pecuniarias.* Quod ſequitur, *viliſſimos in Eccleſia conſtituite*, non ſarcaſtice, ſed comparative accipio. ſicut illud Matth. 5. verſ. 39. *ſi quis percuſſerit te in maxillam dextram, obverte ei & alteram.* id eſt, potius quam ulciſcaris te, obverte & alteram. ita & hîc ſi injuriam ferre non vultis ſed cauſam veſtram agi, potius quam apud infideles cum fratre veſtro diſceptetis, viliſſimos in Eccleſia judi-

ces ſtatuite. Videtur autem Apoſtolus uſitatum Hebræis morem reſpicere, apud quos judicia quidem pecuniaria quæ momenti erant, ex. gr. quæ de rapina & læſione erant, בבית דין של שלשה à conſeſſu triumvirorum peragebantur, qui omnes erant מומחים *δόκιμοι*, publica auctoritate approbati & muniti: reliquæ cauſæ pecuniariæ à tribus etiam laicis dijudicari poterant, qui הדיוטות dicebantur, à Græca dictione *ἰδιῶται*. de quo qui plura vult, videat doctiſſ. viri Joh. Cochi Commentarium ad Sanhedrim p. 4. 5. Neque ego aliter *τὺς ἐξυθενημένυς* Apoſtoli noſtri, quam נִקְלִים Scripturæ, הדיוטות magiſtrorum ſermone dixero. ſic enim 1 Sam. 18. verſ. 23. pro וְאָנֹכִי אִישׁ רָשׁ וְנִקְלֶה *ego ſum vir pauper & contemptibilis*, Chaldæus habet ואנא גבר מסכן והדיוט. Et cap. 24. 14. pro אַחֲרֵי פַּרְעֹשׁ אֶחָד *poſt pulicem unum*, quo ſane nihil contemptibilius, Chaldæus בתר הדיוט חד. Quin & unum ſolum ſufficere, ait Apoſtolus, dijudicandis ipſorum litibus, modo is *σοφὸς* ſit. ſic enim habet verſus ſequens.

VERS. 6. *Ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται*. Inter ea quæ in libro precum ſuarum Judæi à Deo poſtulant, eſt, יהי רצון מלפניך ה׳ שתצילני מדין קשה ומבעל דין קשה בין שהוא בן ברית בין שאינו בן ברית, *Placeat tibi Domine liberare me à lite difficili, & ab adverſario* (prop. viro litis) *difficili, ſive is ad fœdus tuum pertineat, ſive non pertineat.*

VERS. 9. ܘܠܐ ܡܚܒ̈ܠܐ, Apoſtolus, *οὔτε μαλακοί*. hinc Tremellius vertit, *neque molles*. Boderianus, *neque Corruptores*. Ego verto, *neque Corrupti*. ut non ſit à ſingulari Benoni ܡܚܒܠ *corrumpens*, ſed à ſingulari Peil, ܡܚܒܠ *corruptus*. utrumque enim in forma Emphatica facit ܡܚܒܠܐ *corrumpens* & *corruptus*. & in plurali ܡܚܒ̈ܠܐ *corrumpentes & corrupti*. diſcrimen non niſi ex ſenſu petitur. Corrupti autem vocantur, quos Græci

ci ἀσώτυς dicunt, qui incontinentiæ & laſcivis libidinibus indulgentes, animo ac corpore franguntur, ut vix ſani atque incolumes eſſe poſſint, adeoque vere ſunt *μαλακοί*. Ferrarius ܡܚܒܠܐ *corruptus*, vel *corrumpens*. præterea *maſtuprator*, *mollis*. 1 Cor. 6. verſ. 10. non videntur *μαλακοὶ* hîc ſpecialiter deſignare maſtupratores, quia ſtatim ſequitur apud Apoſtolum, ἀρσενοκοῖται. Arabs accepit ܡܚܒܠܐ active, vertit enim المفسدون *corruptores*. *μαλακοὶ* ſunt effœminati, perdito corruptoque animo, cinædi.

Cap. VII.

Vers. 5. ܘܬܘܒ ܠܗܘ ܠܨܒܘܬܐ ܬܬܦܢܘܢ Tremellius, *& rurſus ad eandem voluntatem revertimini.* Boderianus, *& rurſus ad conſenſum revertimini.* ܨܒܘܬܐ nunquam, quod ſciam, *conſenſum* ſignificat. nec *voluntatem* quæ Syris ܨܒܝܢܐ dicitur. fateor quidem à ܨܒܐ *voluit* derivari ܨܒܘܬܐ. ſi tamen uſum ſpectes, nihil ſignificat niſi *rem, negotium*. quomodo & חֵפֶץ uſurpatur à Salomone paſſim in Eccleſiaſte. videamus loca quædam ubi pro *voluntate* poni interpretibus maxime videtur. Johan. 3. verſ. 27. *Homo non poteſt accipere quicquam.* ܡܢ ܨܒܘܬ ܢܦܫܗ, Trem. & Boder. *ex voluntate ſui ipſius.* ego ad verbum, *ex re animæ ſuæ*, id eſt ex eo quod eſt in anima ſua, id eſt *ex ſe ipſo.* vel ex re ſui ipſius, ex eo quod eſt in ſe ipſo. ſequitur, *niſi datum ei fuerit è cælo.* Alter locus Johan. 7. verſ. 18. ܡܢ ܕܡܢ ܨܒܘܬ ܪܥܝܢܗ ܡܡܠܠ Trem. & Boder. *Qui ex voluntate mentis ſuæ loquitur.* Ego malim, *qui ex re mentis ſuæ*, id eſt ex eo quod eſt in mente ſua, id eſt, ut loquitur Chriſtus,

ἀφ' ἑαυτοῦ loquitur, is quærit gloriam ſui ipſius. Addimus tertium locum ex 1 Cor. 7. verſ. 37. *Qui firmiter conſtituit in mente ſua*, ܘܠܐ ܐܠܨܐ ܠܗ ܨܒܘܬܐ Boderian. in edit. Pariſ. *& non cogit eum arbitrium*, in Regiis, *& non habet coactum arbitrium.* Tremellius melius, *& non cogit cum ulla res.* vox *ulla* non eſt in Syro, malim ſimpliciter, *& non cogit eum res μὴ ἔχων ἀνάγκην*, inquit Apoſtolus. intelligit rem vel negocium filiæ de qua agitur. Sequitur ſtatim ܘܫܠܝܛ ܒܨܒܝܢܗ *& poteſtatem habet in voluntatem ſuam.* vides *voluntatem* dici ܨܒܝܢܐ. & aliud eſſe ܨܒܘܬܐ? Ut igitur ad locum initio propoſitum redeamus, ſic eum verto, *& rurſus ad eandem rem revertimini*, id eſt, *ad idem*, ἐπὶ τὸ αὐτὸ, inquit Apoſtolus, nempe ad eundem matrimonii uſum, à quo propter jejunium ad tempus deſtiteratis. non enim ἐπὶ τὸ αὐτὸ ad locum retulit, quod fecit Beza, vertens *ſimul convenite*, ſed ad rem aut negocium conjugii. ut & Vulg. vertens, *in id ipſum revertimini.*

VERS. 14. Ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικί, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρί. Traditur in Miſnah titulo Berachoth cap. 6. hæc הכלל *regula generalis*: כל שהוא עקר ועמו טפלה מברך על העקר ופוטר את הטפלה, *Ea eſt ratio omnis principalis habentis acceſſorium, ut benedicatur principale, mittatur acceſſorium*, id eſt, ſpeciatim non benedicatur, quia in ſuo principali benedictum intelligitur. Ex. gr. הביאו מליח ופת עמו מברך על המליח ופוטר את הפת שהפת טפלה, *ſi apponatur menſæ piſcis ſalſus & cum eo panis, benedicitur ſalſamentum, mittitur panis, quia panis eſt acceſſorium illius.* Etſi enim panis in ſe ſit ciborum omnium præcipuus & maxime neceſſarius, quia hîc tamen ſalſamento tanquam acceſſorium additur, benedicitur in ſuo principali. Ita & maritus,

ritus, etſi in ſe ratione conjugii pars ſit præcipua & principalis, quia ratione fœderis, quod hîc ſpectat Apoſtolus, fidelis primarium & principalem obtinet locum, hinc fit ut maritus infidelis eo reſpectu acceſſorium ſit uxoris fidelis, adeoque ipsâ ſanctificatâ, ipſe quoque in ea ſanctificetur. Veriſſimum enim eſt, quod ait Apoſtolus 1 Cor. 3. verſ. 21. *πάντα ὑμῶν ἐστιν, omnia veſtra ſunt*, id eſt, in omnia jus, dominium & poteſtatem habetis fideles, qualem hæres in hæreditatem, & dominus in miniſtrum. ergo & in maritum infidelem, etſi civiliter ei ſemper ſubſit, ſpiritualiter tamen jus nacta eſt & dominium uxor fidelis, longeque in Chriſto ſupra eum eminet, ac vere eum tanquam acceſſorium in ſe comprehendit. ſimiliter maritus fidelis, qui qua maritus jam civile dominium habebat in uxorem, qua fidelis alterum etiam dominium nempe ſpirituale, in uxorem infidelem conſequitur, quo ipſe ſanctificatus eam tanquam acceſſorium ſuum ſanctificationis ſuæ participem facit.

Vers. 18. *Circumciſus aliquis vocatus eſt? μὴ ἐπισπάσθω, ne attrahat.* Hebraice אל ימשך. ſic apud Maimonidem tractatu מילה cap. 3. ſect. 8. legitur, כל המפר בריתו של אברהם אבינו והניח ערלתו או משכה אף על פי שיש בו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא: *Quicunque irritum facit fœdus patris noſtri Abrahami, & relinquit præputium ſuum, aut attrahit illud, etſi lex penes ipſum ſit & opera bona, non poteſt eſſe particeps futuri ſeculi.*

Vers. 21. ܐܢ ܥܒܕܐ ܐܬܩܪܝܬ ܠܐ ܢܒܛܠ ܠܟ. ܐܠܐ ܐܦܢ ܡܫܟܚ ܐܢܬ ܠܡܬܚܪܪܘ. ܓܒܝ ܠܟ ܕܬܦܠܘܚ. Tremellius. *ſi ſervus vocatus fuiſti, ne curæ ſit tibi: ſed etiam ſi potes liber fieri, elige potius quam ut ſervias.* ſic & Bodərianus in edit. Pariſ. qui ut ſic vertere poſſet, inſigni uſus eſt audacia. nam in fine verſus, ante

ante חֵפְלוּת poſuit in textu particulam מן, quæ nec in Viennenſi, nec in Antverpiana editione extat, nec in exemplari D. Tremellii extitit. ſic enim ipſe in notis ſuis, In Syriaco contextu, inquit, non legitur particula מן *præ*, vel *potius quam*. ſed contextus arguit, correctori, quum exemplar relegeret, excidiſſe. neque enim ullus ſenſus elici poteſt, niſi reſtituatur. Hæc ille. quod veriſimile non eſt, quum omnia exemplaria conſentiant. Itaque in Regiis alio uſus eſt Boderianus artificio. ſic enim vertit, *ſed etiam, ſi potes liber fieri, elige tibi, ut utaris.* At primo, inuſitatum eſt verbum ܦܠܘܚ vertere per *uti*. ſignificat in genere, *facere*, vel *operari*. ſpeciatim *facere opus ſervile*, *ſervire*. & ſpecialius de terra, *colere*. de bello, *militare*. Deinde in eundem ſcopulum impingit, in quem Tremellius, quod ܐܦܢ verterit *etiam, ſi.* ac ſi duabus vocibus ſcriptum eſſet ܐܦ ܐܢ ubi prior particula eſt copulativa, altera conditionalis. At omnia exemplaria conjunctim ſcribunt, quomodo apud Syros unam facit particulam, eamque adverſativam, ut apud Latinos *etiamſi, etſi.* ſed quid opus fuit ambagibus? quum & verba, & mens Syri ſit perſpicua. ſic vertendus locus. *Si ſervus vocatus es, ne ſit tibi curæ, ſed etiamſi poſſes liber fieri, elige tibi ut ſervias.* Quomodo, inquies, hæc Syri mens eſſe potuit, quum ipſi hoc naturæ repugnet, ſervitutem præferre libertati? Hic ſcilicet ſcrupulus magnos iſtos viros tenuit, & verba pervertere coëgit. ſed nihil periculi eſt. neque enim hoc voluit, ut ſponte oblatam ab heris manumiſſionem aſpernarentur, & ſervitutem eligerent, ſed ut ne oblatis quidem commodis aufugiendi, ac ſemetipſos in libertatem vindicandi occaſionibus, eas amplectantur, verum legitimam potius ſervitutem illegitimæ præferant libertati. Etiamſi poſſis liber fieri, tuis nempe artibus & fraudibus, elige potius ut ſervias.

vias. Ac videntur ipſa Apoſtoli verba hanc interpretationem poſſe admittere. δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω. ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι. *Servus vocatus es? ne tibi cura ſit. ſed etiamſi poſſis liber fieri, utere potius*, nempe ſtatu tuo ſervili. Et ſic optime quadrat ſequens ratio conſolatoria, *Nam qui ſervus vocatus eſt, libertus eſt Domini: & qui liber vocatus eſt, ſervus eſt Chriſti.* quaſi dicat, ne tam gravis vobis ſit ſervitus veſtra, ut, ſi poſſitis, velitis malis artibus in libertatem vos aſſerere. defungimini potius vocatione veſtra. etſi enim ſervi ſitis hominum, liberti tamen eſtis Dei: & quamvis liberi eſſetis, ſervi tamen eſſetis Chriſti. Sic optime cohæret, quod ſequitur. *Pretio emti eſtis, ne eſtote ſervi hominum.* id eſt, vos fideles, qui in Chriſtum creditis, etſi hominibus ſerviatis, vere tamen liberi eſtis. nam pretio eſtis empti: itaque tuemini hanc veſtram libertatem & dignitatem, & dum corpore ſervitis, mentes veſtras liberrimas habete, neque eas unquam aut heris veſtris aut ullis hominibus ſubjicite, ſed ſoli Chriſto à quo empti eſtis, cui quum ſervitis, ne exiſtimate vos hominum, ſed ſcitote vos ſolius Chriſti eſſe ſervos. Neque inſolens phraſis eſt, χρᾶσθαι δουλείᾳ *uti ſervitute*, pro ſervire. ſic enim & Theodoretus loquitur homilia 8ª. de providentia. ὅτι δὲ οὐ λωβᾶται ἡ δουλεία τοῖς χρωμένοις, αὐτίκα δειχθήσεται, *quod autem ſervitus non noceat utentibus, jam demonſtrabitur.* Tamen ſi particulas, ex quibus ܐܦܢ componitur liceat divellere, ſic poſſis vertere, *ſed etiam, ſi poſſis liberari, elige tibi ut facias.* id eſt, hoc potius fac, ad id potius operam nava. ſic enim ſæpe ܦܠܘܚ ſumitur. ut Tit. 3. 8. ܠܡܦܠܚܘ ܥܒܕ̈ܐ ܛܒ̈ܐ *facere opera bona.* 1 Pet. 4. verſ. 3. ܕܦܠܚܬܘܢ ܒܗ ܨܒܝܢܐ ܕܚܢܦ̈ܐ. *in quo feciſtis voluntatem gentilium.* Ita Arabs hoc loco

acce-

accepit. vertit enim وان دعيت يا هذا وانت عبد مملوك فلا تبالين بل ان كنت تقدر علي ان تعتق وتصير حرا ايضا فخير ان تصنع. *Et ſi vocatus es, ô tu, quum es ſervus acquiſitus, ne affligaris. ſed ſi poſsis manumitti, & fieri liber etiam, optimum eſt ut facias.* ſic & apud Hezychium χρῆσαι exponitur πράττειν. prior tamen interpretatio, ut verbis, ita & menti Syri eſt accommodatior. Eſtque eadem Chryſoſtomi, qui in hunc locum commentans, μᾶλλον χρῆσαι, vertit, μᾶλλον δούλευε, idq;, inquit, ut Apoſtolus oſtenderet, ὅτι οὐδὲν βλάπτει ἡ δουλεία, ἀλλὰ καὶ ὠφελεῖ. ſimiliter in præfatione Ep. ad Philem. hunc locum citans & explicans, dicit μᾶλλον χρῆσαι eſſe τῇ δουλείᾳ παράμενε. poſſet & χρῆσαι à χρήζω deduci, ſignificante *egeo*, *careo*. ut ſenſus ſit, *Etſi poſſis liber fieri, careas potius*. vel, ſi infinitivum eſſe velis, *carere ſatius eſt*, nempe libertate. eo ſc. ſenſu, quo ante diximus.

CAP. VIII.

VERS. 6. ܐܠܐ ܠܢ ܕܝܠܢ ܚܕ ܗܘ ܐܠܗܐ ܐܒܐ Trem. & Boder. *Sed nobis noſter unus eſt Deus pater.* Illud *noſter* non eſt apud Paulum. neque hîc neceſſe eſt. etſi enim alibi ܕܝܠܢ ſit *noſter*, hîc tamen ܠܢ ܕܝܠܢ pleonaſmum habet Syris uſitatiſſimum. ut ſimpliciter vertam, *Sed nobis unus eſt Deus, pater.* nequaquam vero admitti poteſt verſio Junii, *nobis tamen, qui nobis unus eſt Deus*, Deus eſt *pater.* Obſervandum, Syris ܕ ſæpe eſſe pleonaſticum, præcedente etiam affixo pleonaſtico. ſed ita ut uterque pleonaſmus emphaſin atque energian rei aut perſonis de quibus agitur addat. ut Rom. 13. verſ. 6. ܕܥܠܝܗܘܢ ܕܗܠܝܢ ܦܩܝܕܝܢ. non ſimpliciter eſt, *qui ſuper hæc*, ſed *qui ſuper hæc ipſa ſunt conſtituti*, εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες. Sic 3. Epiſt. Johan. verſ. 12.

ܘܣܗܕܘܬܗ

ܘܡܢܗ̇ ܕܥܕܬܐ ܘܡܢܗ̇ ܕܫܪܪܐ *ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας.* Ita hoc loco ܠܢ ܕܝܠܢ eſt, nobis hiſce, qui ſcilicet fideles ſumus. peculiares deſignat perſonas, qui ſupra hominum vulgus veri Dei notitia præditi ſunt. quod Latini & Græci non uſque adeo aſſequuntur. Eundem pleonaſmum habes in ſecunda perſona, infra verſ. 11. ܘܐܒܕ ܠܗ ܒܝܕܥܬܟ ܕܝܠܟ *& perit ſibi per ſcientiam tuam.* abeſſe poterat ܕܝܠܟ. Et 2 Epiſt. 1. verſ. 12. ܠܘܬܟܘܢ ܕܝܠܟܘܢ *apud vos.* abeſſe poterat ܕܝܠܟܘܢ. Et cap. 5. verſ. 19. *Et poſuit* ܒܢ ܕܝܠܢ *in nobis verbum reconciliationis.*

Vers. 7. ܐܝܬ ܓܝܪ ܐ̱ܢܫܐ ܕܒܬܐܪܬܗܘܢ ܥܕܡܐ ܠܗܫܐ ܕܥܠ ܦܬܟܪ̈ܐ ܐܝܟ ܕܕܒܝܚܐ ܐܟܠܝܢ Boderianus in Regiis, *ſunt enim nonnulli, qui in conſcientia ſua, ad hoc uſque tempus tanquam idolis immolatum edunt.* Tremellius obſcurius etiam, *ſunt enim quidam qui ſunt in conſcientia ſua uſque nunc tanquam pro idolis immolata comedunt.* quid hoc eſt? *qui ſunt in conſcientia ſua.* Ambo neglexerunt illud ܕ quod eſt in ܕܥܠ, & præterea inverſionem ſtatuerunt in ordine verborum, ut ܥܠ ܦܬܟܪ̈ܐ ܐܝܟ ܕܕܒܝܚܐ poſitum ſit pro ܐܝܟ ܕܕܒܝܚܐ ܥܠ ܦܬܟܪ̈ܐ. Hinc eſt quod Boderianus in interlineari verſione Pariſienſi, ubi Latina Syris reſpondere debebant, hæc ita verterit, ut intelligi nequeant. *Sunt enim homines qui in conſcientia ſua uſque ad nunc, qui pro idolis tanquam quæ immolata ſunt comedunt.* Totus error in eo eſt, quod illud ܕ in ܕܥܠ putarint

ad perſonas referri, quo ſenſu videbant redundare: cum ad res immolatas referendum ſit. quod bene animadvertit Doctiſſ. Junius, qui recte vertit, *Sunt enim quidam, qui in conſcientia ſua, id quod ante ſimulachra eſt, tanquam immolatum edunt.* ܕܩܕܡ ܦܬܟܪ̈ܐ *quod ante ſimulachra eſt*, vel *quod pro ſimulachris eſt.* Optime ita Syrus mentem Apoſtoli & aſſecutus eſt, & expreſſit. Quum enim illa quæ idolis immolata erant edere licuiſſet, ſi in conſcientia ſua idolum pro nihilo duxiſſent, & carnes illas tanquam Dei creaturas ediſſent, jam ſe polluerunt, quum ea ederent tanquam quæ in conſcientia ſua putarent eſſe pro idolis, & quæ haberent tanquam immolata. Vel ſic verti Syrus poteſt, *Sunt enim quidam qui in conſcientia ſua hactenus, quæ ſuper* (aut de) *idolis eſt, tanquam immolatum edunt.* ita ܕ refertur ad præcedens ܬܐܪܬܗܘܢ, & recte explicat quid apud Apoſtolum ſit *συνείδησις τοῦ εἰδώλου*, nempe conſcientia quæ eſt de idolis, quam ſuper idolis habebant. Arabs vertit وان من الناس اناسا هم بنياتهم الي الان ياكلون علي عادة الاوثان مثل الذبايح, *nam ex hominibus quidam* ſunt, *qui in conſcientia ſua hactenus edunt juxta conſuetudinem idolorum, tanquam mactata.*

CAP. IX.

VERS. 27. *Ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ.* Summæ id eſt fortitudinis. quo ſpectat illud Ben-Zomæ in Pirke Aboth cap. 4. איזהו גבור הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר, *Quis fortis eſt? qui ſubigit concupiſcentiam ſuam, ſicut ſcriptum eſt*, Prov. 16. 32. *melior eſt longanimis quam fortis, & qui dominatur ſpiritui ſuo, quam qui capit urbem.*

CAP.

CAP. X.

VERS. 2. *Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο. Et omnes per Moſem baptizati ſunt.* *εἰς* pro *διὰ*. ut Act. 7. verſ. 53. lex data dicitur *εἰς διαταγὰς ἀγγέλων per diſpoſitiones Angelorum.* Et Act. 19. verſ. 3. *εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; per quid*, id eſt, per quem baptiſmum, *ergo baptizati eſtis?* reſpondent *εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα per Iohannis baptiſma.* Eſt Hebræorum ב quod ſæpe eſt *per.* ut Oſeæ. 1. 2. תְּחִלַּת דִּבֶּר יְהוָה בְּהוֹשֵׁעַ *initium cum locutus eſt Dominus per Hoſeam.*

CAP. XI.

VERS. 21. ܐܠܐ ܐܢܫ܆ ܐܢܫ ܚܫܡܝܬܗ ܩܕܡ ܐܟܠ ܠܗ., Trem. & Boder. *Sed unuſquiſque ſuam cœnam prius* (vel ante) *edit ſibi.* verterunt ܠܗ ad perſonam relatum, quum legatur, ܠܗ̇, atque ad cœnam referatur pleonaſtice, niſi quod præfixum lamed indicet præcedens ܚܫܡܝܬܗ per accuſativum eſſe exponendum. Porro *prius* vel *ante edit* ambiguum eſt. Intelligi enim poſſet, reprehendi Corinthios quod antequam ad S. Synaxin accederent, quiſque jam ante domi ſuæ cœnam ſumſiſſet. Id autem, niſi fallor, in Paël diceretur ܡܩܕܡ ܐܟܠ. Ita enim in compoſitione, quum præ vel ante ad tempus refertur, ſolent adhibere ܩܕܡ in Paël. ut ܩܕܡ ܚܙܐ *prævidit.* Hebr. 11. verſ. 40. ܩܕܡ ܐܬܒܝ *ante promulgavit.* ܩܕܡ ܩܡ *ante ſurrexit*, mature admodum ſurrexit. Marc. 1. verſ. 35. ܩܕܡ ܐܡܪ *prædixit.*

Rom. 9. verſ. 29. ܩܕܡ ܓܒܢ *praelegit nos.* Epheſ. 1. verſ. 4. &c. ubi ܩܕܡ in Kal. non recte, niſi fallor, adhiberetur. Contra quum prius vel ante ad perſonas refertur, quas præimus & antevertimus, rectius ibi, ni fallor, Kal quam Paël adhibetur. ut Matth. 28. 7. Marc. 14. v. 28. ܩܕܡ ܠܟܘܢ ܠܓܠܝܠܐ *præit vos in Galilæam.* Mat. 21. verſ. 31. ܩܕܡܝܢ ܠܟܘܢ ܠܡܠܟܘܬܐ *præeunt vos in regnum cælorum.* non recte ibi Paël adhiberi poſſe arbitror. quum ergo & in hoc loco noſtro Kal ſit, non Pael, verto, *ſed unuſquiſque cœnam ſuam prævenit edit*, id eſt, præveniens edit, non expectato altero, ſed ſic ut alter alteris præveniat & præoccupet. optime expreſſit quod Apoſt. dixit, ἕκαστος τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν. Arabs, فليكن كل امري منكم يبادر الي عشاه فياكله, *ſed quiſque vir ex vobis præcurrit ad cœnam ſuam & edit eam.*

CAP. XII.

VERS. 28. Κυβερνήσεις. Occurrit hæc vox apud LXX. Interpretes, Prov. 11. verſ. 14. ubi pro בְּאֵין תַּחְבֻּלוֹת יִפָּל־עָם *per defectum conſiliorum* (id eſt conſiliariorum אַנְשֵׁי תַחְבֻּלוֹת) *cadit populus*, habent, οἷς μὴ ὑπάρχει κυβέρνησις, πίπτουσι. Sic cap. 20. verſ. 18. בְּתַחְבֻּלוֹת עֲשֵׂה מִלְחָמָה *conſiliis fac bellum*, κυβερνήσεσι γίνεται πόλεμος. vide & cap. 24. verſ. 6. Ita & hîc apud Apoſtolum intelligi videntur, qui regimini Eccleſiæ tanquam conſiliarii adſunt.

CAP. XIII.

VERS. 3. *Si tradidero corpus meum*, ἵνα καυθήσωμαι, *ut ardeam.* Hieronymus hunc locum citans in Comment.

in

in Epiſt. ad Gal. cap. 5. pro *ut ardeam*, dat *ut glorier*. quod ne quis miretur, addit, *Scio in Latinis codicibus in eo teſtimonio quod ſupra poſuimus, ſi tradidero corpus meum ut glorier, ardeam haberi pro glorier: ſed ob ſimilitudinem verbi, quæ apud Græcos ardeam & glorier, id eſt, καυθήσωμαι & καυχήσωμαι una literæ parte diſtinguitur, apud noſtros error inolevit, ſed & apud Græcos exemplaria ſunt diverſa.* Ad quæ Cl. Druſius lib. 4. Obſerv. cap. 7. annotat, ſicut duo illa verba apud Græcos una tantum literæ parte diſtinguuntur, ejus non diſſimile quiddam hîc eſſe apud Syros. Nam inquit DENECAD quod in libris eorum legitur (lege DENICAD aut DNICAD ܕܢܐܩܕ) *ut comburar* (verte *ut comburatur*) mutante litera DENECAR valet (lege & hîc DENICAR aut DNICAR ܕܢܐܩܪ) *ut honorer* (verte *ut honoretur*). erravit vir Doctiſſ. in vocalibus & in perſonis. quod enim Apoſtolus in prima dixit ἵνα καυθήσωμαι, Syrus in tertia reddidit ܕܢܐܩܕ *ut ardeat.* ſed & alterum verbum à ſe allatum perperam vertit per *honorari.* eſt enim fut. Kal ab ܝܩܪ, quod nihil aliud quam *gravem eſſe & fieri* ſignificat. at in Pael ܝܩܪ eſt *honorare.* In & Ethpaal ܐܬܝܩܪ *honorari.*

VERS. 4. Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται. Arabs abſtractum ἀγάπη mutavit in concretum صاحب المحبة *qui habet charitatem.* μακροθυμεῖ duobus epithetis exprimit, سهل زو اناة *facilis, præditus cunctatione eſt.* χρηστεύεται, طيب الجانب *benignus*, aut *ſuavis converſatione eſt.* ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται. Vulgatus & Beza, *non agit perperam.* Sic Vetus Gloſſarium, περπερεύομαι *perperam ago.* Ac Hezychius, Περπερεύεται, Κατεπαίρεται *contra alium effertur.* Πέρπερος, μετὰ βλακείας ἐπαιρόμενος, *cum ignavia elatus.* Suidas Περπέρεια

περεία reddit, ἡ κολακεία *adulatio.* item, ὁ μὴ διὰ χρείαν, ἀλλὰ διὰ καλλωπισμὸν παραλαμβάνεται, *quod non propter neceſſitatem ſed propter ornatum fucumve aſſumitur.* item, ὁ καὶ ἡ βλακεία, καὶ ἡ προπέτεια, *quod ignavia & præcipitantia dicitur.* Πέρπερος ipſi eſt, ὁ μετὰ βλακείας ἐπηρμένος, οἷον λάλος. προπετής. μηδὲν λογισμῷ ποιῶν, *qui cum ignavia elatus eſt, qualis eſt, loquax, præceps, nihil ratione agens.* locum Apoſtoli explicat, οὐ προπετεῖ, *non eſt præceps.* Syrus ܠܐ ܡܫܬܓܫܐ *non conturbatur,* vel *tumultuatur*, id eſt tranquilli firmique animi eſt, qui non facile commoveatur, & ad tumultus ſeditioneſve concitetur. Arabs لا يتبربر *non ſe barbare gerit.* eſt enim بربر *barbarus.* videtur ſignificationem deduxiſſe ex pronunciationis affinitate, quæ eſt inter περπερεύεσθαι & *barbarum eſſe.*

V E R S. 6. οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ *non gaudet injuſtitiâ,* συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ. Syrus & Arabs, neglectâ præpoſitione, acceperunt συγχαίρει pro ſimplici χαίρει, *gaudet autem veritate.* Beza, *gratulatur autem veritati,* id eſt, inquit, juſtis gratulatur juſtitiam ſuam. rectius, noſtro judicio, Vulgatus & Eraſmus ad verbum, *congaudet autem veritati.* malumus tamen, *gaudet autem cum veritate*, id eſt, conjuncta eſſe cum veritate. Recte autem Cl. Beza ἀλήθειαν accepit pro δικαιοσύνη, ex Hebraiſmo, ubi אמת ſæpe eo ſenſu capitur. vide notas noſtras ad Joan. 3. verſ. 21. Syrus dixit ܩܘܫܬܐ, Arabs الحق, quæ & ipſa veritatem, juſtitiamque promiſcuè ſignificare, docuimus ad Luc. 12. verſ. 57.

C A P. XIV.

V E R S. 7. *Etiam res enim quæ animam non habent, & dant vocem, ſive tibia, ſive cithara, ſi diſtinctionem non fecerint* ܟܕ ܠܐ ܦܘܪܫܢܐ ܠܩܠܗܘܢ Tremell. & Boderianus

rianus *inter fiſtulam & ſociam ejus.* At quum nomen ܩܝܢܬܐ non niſi hoc loco exſtet, quantum quidem ex lexicis conſtat, præſtat ea voce interpretari, cui apud Apoſtolum reſpondet, nempe φθόγγος. quod & Maſius facit in Peculio Syro. nec dubium mihi, quin hæc vox oriatur ab Hebr. קִין *lamentari.* inde uſitatum Hebræis קִינָה *lamentatio.* inde generalius apud Syros ܩܝܢ, Emphatice ܩܝܢܬܐ *ſonus lamentabilis, ſonus quivis*, præſertim tibiarum ac fiſtularum, quibus, ut ex Euangelio patet, lamenta ſolent facere. Verterem ergo, *inter ſonum & ſocium ejus* id eſt, *inter ſonum alium & alium.* id menti Apoſtoli, & verbis ejus longe eſt convenientius. εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον. Ferrarius ܩܝܢܬܐ *cantus, melos.* vocabulum ergo eſt ex Latino corruptum. & ſenſus eſt, *inter cantum & cantum.* explicat Syrus, quid ſit, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ. *ſi non fecerint*, inquit Syrus, *diſtinctionem inter ſonum & ſonum.* Ferrarius ܩܝܢܬܐ *cantus, melos.*

Vers. 9. ܗܘܝܬܘܢ ܠܟܘܢ ܐܝܟ ܗܘ ܕܐܐܪ ܡܡܠܠܝܢ ܐܢܘܢ Tremell. & Bod. *eritis tanquam cum aëre* (vel *in aërem*) *loquentes.* ſenſu bono, ſed ambiguo. poſſunt enim verba Latina intelligi, *tanquam ii qui cum aëre loquuntur.* atque ita intellexiſſe Boderianum, patet ex interlineari verſione. ubi vertit, ܗܘܝܬܘܢ ܠܟܘܢ *eritis vobis,* ܐܝܟ ܗܘ *tanquam illi,* ܕܐܐܪ ܕ *qui cum aëre,* ܡܡܠܠܝܢ ܐܢܘܢ *loquentes ſunt.* quæ interpretatio cum verbis Syri conſiſtere non poteſt. nam neque ܗܘ eſt pluralis numeri: neque ܐܢܘܢ tertiæ perſonæ. Videor

deor autem mihi obſervaſſe ܗ̇ܘ, præcedente ܐܝܟ & ſequente ܕ valere verbum ſubſtantivum, & vertendum *tanquam eſſet quod*, Latinius *tanquam ſi.* ut 1 Corinth. 4. verſ. 7. *quare gloriaris* ܐܝܟ ܗ̇ܘ ܕܠܐ ܢܣܒܬ, *tanquam eſſet quod non accepiſſes, tanquam ſi non accepiſſes?* Deinde verſ. 18. ܐܝܟ ܗ̇ܘ ܕܝܢ ܕܠܐ ܐܢܐ ܐܬܐ ܠܘܬܟܘܢ quod Boderianus in interlineari verſione abſque ullo ſenſu tranſtulit, *quaſi ipſe vero quod non veniam ego ad vos.* vertendum puto *tanquam eſſet vero quod non veniam ad vos*, id eſt, *tanquam ſi non venturus eſſem ad vos, inflati ſunt quidam.* Ita & hoc loco verto, *Eſtis vobis, tanquam eſſet quod cum aëre loquimini*, id eſt, *tanquam ſi cum aëre loqueremini.*

VERS. 16. Ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ Ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; Uſitatum eſt Hebræis vocula Amen confirmare quod dictum eſt, ſive id bonum ſit, ſive malum. vide Exod. 5. verſ. 22. Deuter. 27. per univerſum fere caput. Nehem. 8. verſ. 7. Optime autem vim ejus explicat Jeremias cap. 28. verſ. 6. אָמֵן כֵּן יַעֲשֶׂה יְהוָה *Amen, ſic faciat Dominus.* Hebræi autem tanto in pretio hanc per voculam Amen reſpondendi rationem habuerunt, ut de eo qui vera animi attentione ac fide ad nuncupatam benedictionem ſic reſponderit, dicant, כל העונה אמן בכל כחו פותחין לו שערי גן עדן, *Quicunque reſponderit Amen ex omnibus viribus ſuis, aperiuntur illi portæ Paradiſi.* Rurſus גדול העונה אמן יותר מן המברך *Major eſt qui reſpondet Amen, quam qui benedicit*, id eſt quam qui benedictionem in populum profert. In libro Muſar cap. 4. fol. 42.

VERS. 32. *Spiritus Prophetarum Prophetis ſubjiciuntur.* D. Abrahamus Heydanus non ad doctrinam, ſed ad ordinem refert, de quo verſ. 30. & 31. nempe ut qui loquitur, ſileat, quando alteri revelatur, & ſic omnes Prophetæ ordine prophetent. debet prior poſteriori hactenus ſubjici, ut,

ut, quando huic revelatur, ille taceat, & vices huic cedat. Hinc ſequitur verſ. 33. Deus non *ἀκαταστασίας ἀλλ' εἰρήνης.*

Cap. XV.

Vers. 29. *Ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;* Clar. Beza accipit *οἱ βαπτιζόμενοι* ſignificatione media pro *οἱ βαπτίζοντες*, & *βαπτίζονται* pro *βαπτίζουσι*, adeoque vertit, *qui ablutione utuntur*, id eſt, qui lavant. ad probandum autem ait, manifeſte id indicare Syram vocem עמדין. Attamen participium illud eſt conjugationis Cal, ſive Peal, ubi verbum hoc ſignificat *baptizari.* quomodo non tantum Tremellius, cujus verſionem Beza ſequi ſolet, ſed & Boderianus in Pariſienſi editione, tranſtulerunt. In Hiphil autem ſive Aphel, ſignificat *baptizare.* Tremellius vertit, *qui baptizantur pro mortuis.* ad quam verſionem Junius annotat, *vel qui baptizantur ſuper mortuis*, id eſt, præter mortuos. ut ſenſus ſit, *Si mortui baptizati in nomine Chriſti ſpe ſua exciderunt, cur viventes deſipiunt mortuos miſeros imitando, & ſuper irrita illorum fide irritam faciunt ſuam?* At monemus phraſin Syram interpretationem illam non ferre. Habet enim Syrus ܚܠܦ ܡܝ̈ܬܐ quod verti non poteſt niſi *pro mortuis*, aut *loco mortuorum*, nequaquam vero *ſuper mortuis.* Neque ſane Græcum ὑπὲρ cum genitivo id facile ſignificat. Tertullianus tradit, ſolere in Eccleſia vivos pro mortuis, id eſt, in ſolatium mortuorum baptiſari, quorum omnium animæ credebantur in receptaculo ſub terra aſſervari in diem reſurrectionis. Theophylactus & Epiphanius referunt, ſolere Marcionitas, ſi quando abſque baptiſmo quis deceſſiſſet, quoſdam ex proximis conſanguineis ſub lecto, cui incumbebat mortuus, vel intra ipſum ſepulchrum, cui defunctus erat

ſuperimpoſitus, baptizare, ne periret, ſed remiſſionem adeptus ſervaretur. Utrumque hoc prorſus ſuperſtitioſum. Alii itaque referunt ad catechumenos, qui, quoniam baptiſmus ipſorum diu differri ſoleret, donec penitus eſſent inſtituti, ſi quando morte prævenirentur, ſolebant ſub ipſam mortem baptiſmum poſtulare & impetrare. qui ideo dicantur pro mortuis baptizari, quia morti vicini, mortuis potius quam vivis erant accenſendi. frigidũ hoc eſt. præterquam quod ſic Græce dicendum fuerat ὑπὲρ νεκρῶν, non τῶν νεκρῶν. Quo nomine etiam rejicienda videtur ſententia eorum, qui baptizari pro mortuis volunt omnes qui baptizantur, quatenus in aquam immerſi, pro mortuis cenſeantur, quippe participes communionis mortis Chriſti. Etſi enim pia ſit illa ſententia, & res ipſa vera, poſtulat tamen articulus τῶν, ut alii ſint qui baptizantur, alii mortui, pro quibus. Neque ſatisfacit ſententia Cl. Heynſii, qui vivos vult dici pro mortuis baptizari, quando mortuorum nomina in baptiſmo ipſis imponuntur. In re obſcuriſſima, quæque maxima hactenus ingenia exercuit, non verebimur noſtram etiam ſententiam, aut conjecturam dicere. Apoſtolus in toto hoc capite agit de beata illorum reſurrectione, qui in Chriſto obdormiverunt. non alios ergo & hîc mortuos intelligit, pro quibus fruſtra ait vivos baptizari, ſi non ſunt mortui illi reſurrecturi. In confeſſo eſt apud omnes, Baptiſmum eſſe ſigillum reſurrectionis, tum quia corpori fidelium collatus notat, illud quoque ut mortis ita & reſurrectionis Chriſti particips eſſe: tum quia eſt ſigillum fœderis, cujus promiſſio eſt, Ego ſum Deus tuus. ex qua ſervator reſurrectionem potentiſſime infert Luc. 20. verſ. 37. 38. Præcipue autem tenendum, Baptiſmum, veluti primum fœderis ſigillum, publice in Eccleſia collatum, non ſingularibus tantum illis perſonis, quibus confertur, promiſſiones fœderis obſigna-

ſignare, ſed & univerſæ Eccleſiæ, tum militanti, tum triumphanti, tum viventium, tum mortuorum, quippe qui unam eandemque cum illis conſtituentes Eccleſiam, &,ut illi, ſpe tantum adhuc ſalvi facti, complementum promiſſionum fœderis continenter exſpectant. Quotquot ergo in Eccleſia baptizantur, non pro ſe tantum, ſed & pro mortuis fidelibus baptizantur: non ad eos juvandos, aut liberandos, aut ſublevandos, aut eorum loco, ſed ad ſtabiliendas indeſinenter promiſſiones fœderis, ipſis factas & adhuc implendas. adeo ut, quamdiu & quoties baptiſmus adminiſtratur in Eccleſia, tamdiu & toties renovetur facta mortuis promiſſio, Deum eſſe Deum ipſorum. Et quia Deus non eſt Deus mortuorum ſed viventium, vivere ipſos Deo, promiſſione. Quocirca neceſſe eſſe, ut aliquando ipſi vivant actu. Unde firmiter concluditur, fruſtra vivos pro mortuis baptizari, ſi non ſunt reſurrecturi.

VERS. 32. Εἰ κατ᾽ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ. uſurpatur eadem hæc phraſis Rom 3. verſ. 5. & ad Galat. 3. verſ. 15. ubi κατ᾽ ἄνθρωπον λέγω vertendum, *humanitus loquendo dico.* ſic & hoc loco: *ſi, humanitus loquendo* (id eſt, ut ex humanis certaminibus petitâ phraſi loquar) *adverſus beſtias pugnavi Epheſi.*

VERS. 14. Ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων. De cæleſtium gloria ſecundum plerorumque Hebræorum ſententiam ſic ſcribit Maimonides in Miſna tractatu יסודי התורה cap 3. ſect.9. כל הכוכבים והגלגלים כולן בעלי נפש ודיעה והשכל הם והם חיים ועומדים ומכירין את מי שאמר והיה העולם כל אחד ואחד לפי גדלו ולפי מעלתו משבחים ומפארים ליוצרם כמו המלאכים· וכשם שמכירין הקב״ה כך מכירין את עצמן ומכירין את המלאכים שלמעלה מהן· ודעת הכוכבים והגלגלים מעוטה מדעת המלאכים וגדולה מדעת בני אדם: *Omnes ſtellæ & ſphæræ ſunt animâ, ſcientia, & intelligentia præditæ, vita item & conſiſtentia. agnoſcunt eum cujus juſſu mundus factus eſt. ſingulæ earum ſe-*

cundum magnitudinem & dignitatem ſuam laudant & condecorant creatorem ſuum ſicut Angeli. Et ſicut agnoſcunt Deum Opt. Max. ſic cognoſcunt etiam ſeipſos, & *angelos qui ſunt ſupra ſe. Eſt autem ſcientia ſtellarum & ſphærarum minor ſcientia Angelorum, major ſcientia hominum.* Gloriam ergo cæleſtium rerum volunt eſſe creaturarum rationalium, & majorem quam hominum terreſtium.

VERS. 53. ܥܬܝܕ ܗܘ ܓܝܪ ܗܢܐ ܕܡܬܚܒܠ
ܕܢܠܒܫ ܠܐ ܡܬܚܒܠܢܘܬܐ܂ ܘܗܢܐ ܕܡܐܬ
ܕܢܠܒܫ ܠܐ ܡܝܘܬܘܬܐ܂ Trem. *Oportet enim ut hoc quod obnoxium eſt corruptioni, induat incorruptionem: & ſimiliter ut mortale induat immortalitatem.* Boder. *futurum eſt enim ut hoc corruptibile*, &c. *atque adeo quod mortale eſt*, &c. Syris *hoc* dicitur ܗܕܐ. at ܗܢܐ maſculinum eſt *hic*. verto ergo, *futurus eſt enim hic qui corrumpitur, ut induat incorruptibilitatem: & ſimiliter qui moritur, ut induat immortalitatem.* idem de ſequenti verſu ſtatuendum. quod enim Apoſtolus de corpore dixit, τὸ φθαρτὸν τοῦτο, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο, Syrus ad perſonam retulit. quamobrem genus mutavit. Arabs ſimiliter فهذا المتغير مزمع ان يلبس ما لا يتغير وهذا المايت عتيد ان يلبس عدم الموت, *& hic qui corrumpitur, futurus eſt ut induat quod non corrumpitur: & hic qui moritur, futurus eſt ut induat defectum mortis*, i. immortalitatem.

ANI-

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM POSTERIOREM AD CORINTHIOS.

Cap. I. Vers. VI.

ܘܬܗܘܐ ܒܟܘܢ ܡܬܚܦܛܢܘܬܐ ܕܬܣܝܒܪܘܢ. Tremell. *Et ſit in vobis efficacia qua toleretis.* Boderianus, *Et ſit in vobis tolerantia qua ſuſtineatis.* Malim, *Et ſit in vobis ſtudium* (vel diligentia) *ut toleretis.* id eſt, animus promptus, diligens, ſtudioſus ad quaſvis perpeſſiones perferendas. Ubique enim ܡܬܚܦܛܢܘܬܐ ponitur pro σπουδῆ. ܡܬܚܦܛܢܐ *ſedulus, diligens.* ܚܦܛ *incitavit.* ܐܬܚܦܛ *ſedulus fuit.* quod tamen, fateor, nonnunquam uſurpatur pro ἐνεργεῖν, & ἐνεργεῖσθαι. ut Eph. 2. verſ. 2. Rom. 7. verſ. 5. & alibi. hinc & ܡܬܚܦܛܢܘܬܐ poſſit ſumi pro ἐνέργεια. quamvis nunquam eo ſenſu legerim.

Vers. 8. ܥܕܡܐ ܕܩܪܝܒܝܢ ܗܘܘ ܚܝܝܢ ܠܡܫܬܕܝܘ. Trem. *adeo ut propinqua eſſet vita noſtra ut projiceretur.* Boder. *adeo ut vita noſtra prope abjicienda*

da fuerit. verto, *adeo ut propinqua eſſet vita noſtra ad evaneſcendum,* ſicut Jac. 4. v. 14. ܠܗܓܐ ܕܡܬܛܠܩ Reg. *vapor qui dejicitur.* Trem. melius, *vapor qui evaneſcit.* Ferrarius, ܛܠܩ. *diſſipatus, peſſundatus fuit, evanuit.* ܛܰܠܶܩ *diſſipavit, peſſundedit, evaneſcere fecit.* ܐܬܛܠܩ. *diſſipatus eſt, conſumptus eſt, peſſundatus eſt, evanuit,* Lex. Syr. Arab. ܛܰܠܶܩܬܘܢ id eſt, افنيتم وابدتم *evaneſcere feciſtis & perdidiſtis.* ܛܰܠܶܩ ܡܫܡܫ ܫܡܫܐ, id eſt, انكسفت الشمس *obſcuratus ſive eclipſin paſſus eſt Sol.* ſed male ſcribitur ܛܰܠܶܩ in Pael. lege in Kal ܛܠܩ.

VERS. 11. *Ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.* Multas interpretationes dedit illud *ἐκ πολλῶν προσώπων*, quas vide in doctiſſimis Bezæ notis, ubi Syri quoque interpretatio allegatur, cum qua ſenſu prorſus convenit Arabis. nos noſtram conjecturam hîc addimus. *Πρόσωπον* apud LXX. interpretes ponitur pro פָּנִים, quod Hebræis eſt *facies, ſuperficies, vultus, forma, ſpecies.* hinc & *reſpectum* ac *modum* ſignificat. unde apud Rabbinos על כל פנים *omnibus modis.* על שני פנים *duobus modis.* ubi pro על nihil repugnat uſurpari eodem ſenſu מן, quod tum Græce ad verbum verteretur, *ἐκ δύο προσώπων.* Hinc verto, *ut multis modis*, (vel *ex multis reſpectibus) collatum nobis donum per multos gratiarum actione celebretur pro nobis.* Addo aliud. Gloſſarium Vetus, *Πρόσωπον Perſona, os, vultus.* recte ait *πρόσωπον* interdum ſignificare *os.* vide Pſal. 18. vel ſecundum Græcos 17. verſ. 9. Pſal. 55. ſecundum Græcos 54. verſ. 23. ubi pro פה *os*, LXX. habent *πρόσωπον.* hinc verti poſſet, *ut ex multis oribus collatum nobis donum,* &c. Monemus autem Syrum & Arabem vertiſſe, ac ſi legeretur, *ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα*

ρισμα ᾖ, καὶ διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. Deinde ἐκ acceperunt, prout ſæpe apud Hebræos & Syros valet præpoſitio מן, pro particula inſerviente regimini Genitivi: hoc ſenſu, *ut multarum perſonarum ſit donum in nos collatum*.

Cap. II.

Vers. 10. ܘܠܐ ܢܥܠܒܢ ܣܛܢܐ. Trem. *ne occuparet nos Satanas*. Boder. *ne calumnia nos deferat Satanas*. Ferrarius, ܥܠܒ *defraudavit, calumniatus eſt, iratus eſt, oppreſſit*. ܥܠܘܒܘܬܐ *fraus, ereptio, fraudulentia, oppreſſio, iracundia*. ſic & Lex. Syr. Arab. ait ſignificare الظلم *injuriam*, vel *oppreſſionem*. الغضب *iram*. والغدر & *fraudem*. In N. T. ponitur frequentiſſime pro πλεονεκτεῖν, ut & nomen pro πλεονεξία. interdum pro ἀδικεῖν. ut 1 Cor. 6. verſ. 7. 8. nonnunquam & pro συκοφαντεῖν. ſed eo ſenſu quo Luc. 19. verſ. 8. dicitur, εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ubi non tam *calumniam*, quam *defraudationem* ſignificat. verterem ergo & hoc loco, *ne defraudet nos Satanas*. ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ. Arabs لئلا يقهرنا الشيطان *ne vincat nos Satanas*. videtur Syriacum עלב eodem ſenſu accepiſſe quo Arabicum עלב cum Ain punctato, quod *vincere* ſignificat. aut videtur Apoſtolicum πλεονεκτεῖν accepiſſe pro *ſuperiores partes tenere*. quæ ſane vi compoſitionis propria ejus verbi ſignificatio eſt. & hoc loco bene convenit. ſic Ariſtoteles dixit πλεονεκτῶ τῆς τιμῆς. *plus honoris habeo. vinco honore*. Iſocrates, οἱ δίκαιοι τῶν ἀδίκων πλεονεκτοῦσι. *juſti injuſtos ſuperant*. Hinc ἀδικεῖσθαι paſſive eſt *omnia inferiora habere*. vide Stephanum.

Vers. 14. ܛܝܒܘܬܐ ܕܝܢ ܠܐܠܗܐ ܕܒܟܠ ܙܒܢ ܡܚܝܠ ܠܢ ܒܡܫܝܚܐ. Boderianus, *Gratia*

autem Deo, quod in omni tempore ſpecimen edit nobis in Chriſto. Melius Tremellius, *qui omni tempore triumphum facit nobis in Chriſto.* Malim tamen ad verbum, *qui omni tempore ſpectaculum facit nos in Chriſto.* illud lamed enim in ܠܢ accuſativi caſus eſſe puto, non dativi. ſenſus eſt, qui nos per Euangelium ſemper potiores, tanquam triumphali currui impoſitos, ſpectandos omnibus exhibet. bene expreſſit illud Apoſtoli, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν Χριστῷ. Arabs, والانعام لله الذي يظفرنا في كل حين بالمسيح, *Et gratiarum actio Deo, qui vincere facit nos in omni tempore in Chriſto.*

Vers. 16. Dixerat Apoſtolus verſ. 15. Ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ ἐν τοῖς σωζομένοις, καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις. ſequitur verſ. 16. Οἷς μὲν, ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον, οἷς δὲ, ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωήν. Syrus videtur hæc aliter diſtinxiſſe. non legit comma poſt μὲν & δὲ, ſed poſt θανάτου in primo membro, & poſt ζωῆς in ſecundo: hoc modo, οἷς μὲν ὀσμὴ θανάτου, εἰς θάνατον· οἷς δὲ ὀσμὴ ζωῆς, εἰς ζωήν. vertit enim, ܠܐܝܠܝܢ ܕܪܝܚܐ ܕܡܘܬܐ ܠܡܘܬܐ ܘܠܐܝܠܝܢ ܕܪܝܚܐ ܕܚܝ̈ܐ ܠܚܝ̈ܐ, id eſt, *quibus odor mortis* eſt, *ad mortem: & quibus odor vitæ* eſt, *ad vitam.* ut ſenſus ſit, quibus odor mortis eſt, id eſt, qui ipſimet odorem mortis in ſe habent, iis ego ſum εὐωδία Χριστοῦ ad mortem. qui vero odorem vitæ in ſe habent, iis ſum εὐωδία Χριστοῦ ad vitam. Quod cum non animadverterent Tremellius & Boderianus, contra uſum linguæ verterunt, *His odor mortis ad mortem, & illis odor vitæ ad vitam.* nam ܐܝܠܝܢ ſequente ܕ nunquam ſignificat *hos* aut *illos*, ſed *quos*, אֲשֶׁר, ut vel ex præcedenti verſu liquere poteſt. & præpoſito lamed, ܠܐܝܠܝܢ ܕ valet לַאֲשֶׁר *quibus.* quod autem illi verterunt,

terunt, *His odor mortis ad mortem, & illis odor vitæ ad vitam*, Syri, ni fallor, dicerent, ܠܚܝܒ̈ܝܢ ܪܝܚܐ ܕܡܘܬܐ ܠܡܘܬܐ ܘܠܚܝܒ̈ܝܢ ܪܝܚܐ ܕܚܝ̈ܐ ܠܚܝ̈ܐ: Arabs ſane Syrum intellexit, ut diximus. vertit enim فالذين يستوجبون عرف الموت للموت والذين يستاهلون عرف الحياة للحياة, id eſt, *& qui merentur odorem mortis ad mortem: & qui merentur odorem vitæ, ad vitam.*

CAP. III.

VERS. 10. ܐܝܟ ܗܘ ܕܝܢ ܕܐܦܠܐ ܡܫܒܚܐ ܗܘܐ ܕܐܫܬܒܚܬ ܒܦܘܚܡܐ ܕܗܢܐ ܫܘܒܚܐ ܡܝܬܪܐ. Tremellius, *quandoquidem etiam glorificandum non fuit, quod glorificatum eſt, in comparatione hujus gloriæ excellentis.* Boder. in Regiis, *Quandoquidem ne glorificatum quidem fuit, quod glorificatum eſt* &c. At in interlineari verſione, quid ſibi verba velint, vix capi poteſt, *Tanquam ipſum enim quod etiam non glorificatum quod glorificatum fuit.* Diximus ad 1 Corinth. 14. verſ. 9. ܐܝܟ ܗܘ ܕ ſignificare, *tanquam eſſet quod*, latinius, *tanquam ſi.* quod ſi jam, propter illud ܕܝܢ, ſubintelligas verbum ſubſtantivum, perſpicuus eſt ſenſus, hoc modo: *Eſt enim, tanquam ſi etiam non glorificatum eſſet quod glorificatum fuit, in comparatione hujus gloriæ excellentis.* vide eam phraſin quoque 2 Cor. 5. verſ. 20. ubi Tremell. quoque ܐܝܟ ܗܘ ܕ vertit, *tanquam ſi.* vide & Gal. 3. verſ. 1. ubi in eadem phraſi verbum ſubſtantivum quoque ſubintelligitur.

VERS. 11. ܐܢ ܓܝܪ ܗܝ ܕܒܛܠܐ ܒܫܘܒܚܐ ܗܘܬ Optime explicuit Syrus, quod

Apoſtolus dixit, εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης, *ſi enim hoc quod aboletur, in gloria erat*, διὰ pro ἐν ponitur, explicante ipſo Apoſtolo ſequenti membro, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ idem ergo διὰ δόξης, & ἐν δόξῃ. nec mirum quia utrumque valet Hebræorum ב, qui hîc dicerent, אִם הַנִּמְלָח בִּכָבוֹד אַף כִּי הָעוֹמֵד בְּכָבוֹד. vides purum Hebraiſmum in dictione Apoſtolica. eſt autem בְּכָבוֹד periphraſis adjectivi, ut διὰ δόξης, & ἐν δόξῃ nihil aliud ſint quam ἔνδοξον. alibi v[ert]ere liceat adverbialiter ἐνδόξως. ſic enim Hebræi per præpoſ. ב & nomen ſubſtant. exprimere ſolent adverbia qualitatis. ut cum Deus dicitur pœnas ſuas exercere בִּצְדָקָה, διὰ δικαιοσύνης, ἐν δικαιοσύνῃ, id eſt δικαίως. Atque ita phraſin Apoſtolicam capio 2 Pet. 1. verſ. 3. qui vocavit nos διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς. Doctiſſimus Beza, *ad gloriam & virtutem*, malim *glorioſe & potenter*, בְּכָבוֹד וְחַיִל. διὰ enim nihil aliud hîc valet, quam Hebræorum ב. & ἀρετὴν de Deo dictam, potentiam ac robur ſignificare, idem quod חַיִל vel גְּבוּרָה, docet eruditiſſime magnus Heinſius in præfatione ad Ariſtarchum S. Arabs tamen vertit الي مجده ورضوانه *ad gloriam ſuam & beneplacitum ſuum*, ubi *ad* videtur ſignificare, *juxta, ſecundum*. & vocem ἀρετῆς videtur ſumpſiſſe pro εὐδοκία, ac ſi derivata eſſet ab ἀρέσκω *placeo*. Syrus longe melius ܕܩܪܐ ܠܢ ܒܬܫܒܘܚܬܐ ܕܝܠܗ ܘܒܡܝܬܪ ܘܬܐ *qui vocavit nos in gloria ſua, & virtute.*

VERS. 18. *In eandem imaginem transformamur, à gloria in gloriam* ܐܝܟ ܕܡܢ ܡܪܝܐ ܪܘܚܐ Boderianus, *tanquam à Domini Spiritu*. ſed inſolens omnino Syris eſt tale regimen genitivi. illud enim dicerent ܡܢ ܪܘܚ ܡܪܝܐ vel ܡܢ ܪܘܚܐ ܕܡܪܝܐ. vel ܡܢ ܪܘܚܗ ܕܡܪܝܐ Quod quum animadverteret Tremellius, vertit

tan-

tanquam à dominatore Spiritu. præſtaret, *tanquam à Domino ſpiritu.* Dominator enim ܕܡܫܠܛܐ Syris dicitur. at ܡܪܝܐ *Dominum* ſignificat. verum hujuſmodi appoſitio dura eſt & Syris quoque inſolens. non videtur verborum ſitus aliam ferre interpretationem, quam hanc: *ſicut à Domino Spiritus eſt.* ut non legerit, καθάπερ ἀπὸ κυρίου πνεύματος, ſed καθάπερ ἀπὸ κυρίου πνεῦμα. Senſus commodus eſt, ſicut à Domino Spiritus eſt, ita nos per eum Spiritum ad imaginem eandem Domini transformamur. vel ܐܝܟ ܕ ut proprie ſonat, verti hîc poteſt, *ſecundum quod à Domino ſpiritus eſt.* id eſt, ſecundum eam Spiritus menſuram quam à Domino accipimus transformamur ad eandem imaginem. Ea procul dubio mens Syri fuit. Nam & Arabs ita accepit, كما يوتينا روح الرب *ſecundum quod* (vel ſicut) *datur nobis Spiritus Domini.*

CAP. IV.

VERS. 4. Ἐν οἷς nempe ἀπολλυμένοις ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς &c. Recte obſervavit Syrus, illud τῶν ἀπίστων ita conſtrui cum præcedentibus, ut rationem in ſe contineat cur pereuntes juſte à Diabolo excæcentur, nempe διὰ τὴν ἀπιστίαν. Ideo vertit, ܐܝܠܝܢ ܕܐܠܗܗܘܢ ܕܥܠܡܐ ܗܢܐ ܥܘܪ ܪ̈ܥܝܢܝܗܘܢ ܥܠ ܕܠܐ ܡܗܝܡܢܝܢ ܕܠܐ ܢܕܢܚ &c. ܠܗܘܢ. Id eſt, *quorum Deus hujus ſeculi excæcavit mentes, propterea quod non credunt, ut non oriatur ipſis lux Euangelii* &c. Tremellius autem, nec phraſin Syri, nec ſcopum ejus recte animadvertens, vertit, *quorum Deus hujus ſeculi excæcavit mentes, eò quod non credant, nec oriatur illis ſplendor,* id eſt in eum finem ut non credant nec oria-

tur illis ſplendor. in quem modum & Boderianus vertit, *ut non credant, ne oriatur* &c. at id neque apud Apoſtolum eſt, neque cum verbis Syri convenit, qui dixit ܕܠܐ ܡܗܝܡܢܝܢ quod non eſt, *ut non credant*, ſed *propterea quod non credunt.* Sic & Arabs, الذين قد اعمى الله قلوبهم في هذا العالم لانهم لا يومنون لئلا يظهر لهم &c. *quorum occæcavit Deus corda in hoc mundo, quia non credunt, ut non appareat ipſis* &c. ubi porro obiter obſervetur, videri eum legiſſe, ἐν οἷς ὁ Θεὸς ἐτύφλωσε τὰ νοήματα ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. aut certe verba Apoſtoli ita accepit.

CAP. V.

VERS. 3. ܐܠܐ ܐܦ ܟܕ ܕܠܒܝܫܝܢ ܢܫܬܟܚ ܠܢ ܥܪܛܠܝܐ. Tremellius, *Niſi etiam, poſtquam induti fuerimus, inveniamur nudi.* Eodem modo Boderianus. Sed non eſt dubium, quin & à verbis, & à mente Syri ſit aberratum. Nam præterquam quod ſenſus ille cum antecedentibus & ſequentibus vix conciliari queat, Syrus non dixit in plurali ܥܪܛܠܝ̈ܐ *nudi*, ſed in ſingulari ܥܪܛܠܝܐ *nudus.* Ad meliorem itaque interpretationem duo prius indicanda ſunt. prius, ܟܕ ܕ non tantum ſignificare tempus *quando* aut *cum*, aut *poſtquam*, ſed ſicut ܡܢ ܕ ſignificat *qui*, ita ܟܕ ܕ ſæpe ſignificare *quod.* uſitatum eſt. Alterum, ܢܫܬܟܚ non tantum eſſe primam perſonam plur. num. futuri, ſed etiam tertiam ſingul. Itaque ſic vertimus, *ſed etiam, quod induimus, (* vel *quo induti ſumus) reperietur nobis nudum.* Hoc voluit Syrus, duplici nos in morte affici beneficio, quod non tantum corpus hoc noſtrum

ſtrum quo jam induti ſumus ſuperinduendum ſit domicilio cæleſti, ſed quod ipſummet etiam nudum futurum ſit, nudum nempe ab illo onere peccati & mortalitatis, cujus in ſequenti verſu mentionem facit, *Dum enim*, inquit, *ſumus in hac domo, ingemiſcimus à pondere ejus, nec volumus exui ea, ſed indui ſuper illam, ut abſorbeatur mortalitas ejus per vitam*. q. d. Corpus hoc quo jam induti ſumus, obvolutum eſt graviſſimo onere ſub quo ingemiſcimus: neque poteſt cæleſti gloria ſuperindui, niſi eo nudetur. id futurum eſt per mortem, reperietur tunc temporis nudum. neque enim exui eo volumus, ſed nudari id volumus ut ſuperindui poſſit immortalitas. non videtur Syrus legiſſe, εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα, ſed ſine partic. negat. εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα. id eſt, *ſiquidem qui jam induti ſumus nudi reperiemur*, ut meliori nempe veſte induamur. dubito tamen an non mendum ſit in ܐܦ, proque eo legendum ſimpliciter ܦ. In Viennenſi ſane ante ܦ lineola quidem extat, ſed adeo incurva, imperfecta, & inconcinna, ut Olaph non referat, ſed ex bacillo aliquo in opera typographica adhibito nata videatur. id ſi dicamus, vertendum erit, *non etiam quod induimus invenietur nobis nudum*. Arabs vertit فاذا ما لبسناه ليس نوجد عراة ايضا, *ſiquidem eo quod induimus non invenimur nudi etiam*.

Vers. 6. Θαῤῥοῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου. Quomodo hic verſus cum ſequentibus varie ſecundum varios connectatur, vide in notis Cl. Bezæ. ſententia noſtra eſt, recte θαῤῥοῦντες ab Eraſmo verſum per Indicativum præſens. frequens id eſt noſtro Apoſtolo, qui in eodem hoc capite infra v. 12. διδόντες dixit pro δίδωμεν. ſed non laudo quod etiam Participum εἰδότες verterit per Indicativum. non enim bene cohærent, *Confidimus, & ſcimus nos peregre abeſſe à Domino*.

nam

nam abſentia noſtra à Domino fiduciam non parit, ſed oppugnat. Vertimus, *Confidimus igitur ſemper, etiam ſcientes quod inhabitantes in corpore peregre abſumus à Domino.* Id eſt, quod ſciamus nos jam peregre à Domino abeſſe, non convellit fiduciam noſtram, ſed etiam ſic ſemper confidimus. Ita neque verſus 7[us] (quod fecit Vulgatus, reclamante particula γ̀ in verſ. 8.) neque 7[us] & 8[us] ſimul (quod fecit Beza) parentheſi includi opus habent. Syrus quoque verſum ſeptimum fecit parentheticum, ſed ut ſextum cum octavo recte connecteret, omiſit ex ſexto θαῤῥοῦντες οὖν πάντοτε, & ex octavo delevit δὲ. Syrum ad amuſſim ſecutus eſt Arabs.

CAP. VIII.

VERS. 4. τὴν χάριν, *hanc gratiam.* Beza recte *hanc beneficentiam.* eſt enim חסד Hebræis *gratia*, *gratuitum beneficium.* vocant & גמילות חסדים *retributionem* vel *collationem gratiarum*, quam à צדקה eleemoſyna ſic diſtinguunt. בשלשה דברים גמילות חסדים יותר מן הצדקה׃ צדקה בממונו גמילות חסדים בין בגופו בין בממונו׃ צדקה לחיים גמילות חסדים בין לחיים בין למתים׃ צדקה לעניים גמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים׃, id eſt, *Tribus rebus beneficentia excellentior eſt eleemoſyna. Primo, quod eleemoſyna pecunia ſolummodo exerceatur, beneficentia tam corpore quam pecunia. Secundo, quod Eleemoſyna tantum erga viventes, beneficentia & erga viventes & erga mortuos exerceatur. Tertio, quod Eleemoſyna tantum in pauperes, beneficentia non in pauperes modo ſed & in divites exerceatur.*

VERS. 20. ܕܚܝܠܝܢ ܕܝܢ ܗܘܝܢܢ Textus eſt, στελλόμενοι τοῦτο *vitantes hoc.* Hinc Trem. Græcam potius quam Syram phraſin ſecutus vertit, *Evitavimus enim hoc.* Boder. in Reg. *caterum hoc devitamus.* in Pariſ. *devitamus autem in hoc.* verte, *timentes autem ſumus in hoc*, meticuloſi,

loſi, ſolliciti, anxii cura ſumus, ne quis in hac re nos culpet. ut quum nautæ, metuentes à tempeſtate periculum, vela contrahunt. quod στελλόμενοι proprie denotat. ſic Arabs, ونحن وجلون في هدا الامر *& nos metuimus in hac re.* Itaque aut alia verſione uſus eſt doctiſſ. Beza quam quæ ab Erpen. eſt edita, aut non recte intellexit Arabem, quum ait eum legiſſe σκεπτόμενοι *ſpectantes*, quod dicunt ناظرون. Porro ſubſtant. ܨܘܚܐ *metum* vel quod paulo amplius eſt anxietatem ſignificat, Actor. 27. v. 9. 33. 1 Joan. 4. 18. vide quæ ad ea loca annotamus.

Cap. IX.

Vers. 5. *Propterea curæ mihi fuit, ut peterem à fratribus meis, ut venirent ante me ad vos, & præpararent benedictionem* ܗܝ ܕܡܢ ܩܕܝܡ ܐܫܬܡܥܬܘܢ ܕܬܗܘܐ ܡܛܝܒܐ. Tremell. *de qua jam pridem commonefacti eſtis, ut eſſet parata.* Boderianus, *quam à principio audiſtis, ut ſit parata.* ad verbum, *quam à principio auditi eſtis fore paratam,* id eſt, *quam antehac fama de vobis fuit paratam fore.* recte expreſſit verba Apoſtoli, τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύτην ἑτοίμην εἶναι. ut parata eſſet benedictio veſtra ante denuntiata, cujus ante fama & rumor fuit.

Vers. 12. 13. 14. Tollenda parentheſis quæ verſ. 12. ante διὰ τῆς δοκιμῆς, & finitur verſ. 13. quique ſequitur dativus verſ. 14. καὶ αὐτῶν δεήσει non pertinet ad verſ. 12. quod voluit Beza, nihil enim ibi eſt unde dativus regatur, ſed regitur ab ἐπὶ verſ. 13. ac datur tertia ratio cur habeant ſancti Judæorum laudandi Deum cauſas, nempe quia etiam pro Corinthiis precantur, quia per beneficentiam Corinthiorum provocati ſunt ad precandum Deum pro ipſis, eo nomine laudant Deum. Et διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν

non verto, ***per multas gratiarum actiones***, ſed ***per multorum gratiarum actiones.*** & ad πολλῶν refero per Enallagen caſus quod ſequitur verſ. 13. δοξάζοντες, pro δοξαζόντων. qualem Enallagen obſervavimus quoque verſu præcedenti 11. Et 2 Cor. 1. verſ. 7. Eph. 3. 17. Apoc. 1. 4. 5.

CAP. X.

VERS. 9. ܡܬܗܡܝܢܐ ܐܢܐ ܕܝܢ. ܕܠܐ ܐܣܬܒܪ ܐܝܟ ܗܘ ܕܡܙܝܥܢܘܬܐ ܡܙܝܥ ܐܢܐ ܠܟܘܢ ܒܐܓܪ̈ܬܐ Tremellius, & Boderianus in interlineari verſione, ***Dubito autem ne exiſtimer tanquam is qui terrefaciendo terrefaciam vos per Epiſtolas.*** At verbum ܡܬܗܡܝܢܐ quod non niſi in Aphel invenitur, non ſignificat ***dubitare***, ſed ***negligere, non curare, omittere.*** vide Hebr. 12. verſ. 5. Actor. 18. v. 17. Ideo in Regiis vertit, ***Cæterum non curo exiſtimari tanquam is***, &c. ſed ne ſic quidem bene. Nam primo, neglexit punctum diſtinguens, quod eſt poſt ܡܬܗܡܝܢܐ ܐܢܐ ܕܝܢ. Deinde negativum illud, ***non curo,*** continetur in ܡܬܗܡܝܢܐ ܐܢܐ Debebat itaque & altera negatio ſequi, ***non curo non exiſtimari.*** ſequitur enim ܕܠܐ ܐܣܬܒܪ. Tertio, repugnat menti Apoſtoli, qui diſerte ait ſe hoc curare, ut ne videatur velle eos per litteras terrefacere. Perſpicuus eſt ſenſus, & cum præcedentibus optime cohærens, ſi ſic vertas: ***Omitto autem: ut non exiſtimer tanquam qui terrefaciendo terrefaciam vos per epiſtolas.*** Dixerat verſu præcedenti, Etſi amplius gloriaretur de poteſtate ſibi data, fore ut non erubeſceret; ſed omitto, inquit, ne exiſtimer hoc agere ut terrefaciam vos. Ita optime ſupplevit ellipſin Apoſtoli, ἵνα δὲ μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν. Lex. Syr.

Syr. Arab. ܐܬܗܡܟ vertit توانا *cunctatus eſt.* ويقال غفل وزل. *& ſignificat neglectum & rejectionem.* ſenſus ergo erit: cunctor autem, ſive ceſſo, & negligo vel rejicio gloriari amplius de mea poteſtate. Addo Ferrarium, qui ܐܬܗܡܟ vertit intranſitive *averſus eſt*, & tranſitive *avertit, ſubtraxit.* plerumque, inquit, ad oculos & aſpectum refertur. locumque citat ex Eſ. 1. verſ. 15. ubi tranſitive ſumitur pro אַעְלִים *occultabo.* Ita & hoc loco vertere liceat, occulto autem, ſeu ſubduco & ſubtraho, gloriationem nempe meam quam incepi. Intranſitive recte ſumitur, Hebr. 12. verſ. 5. ܠܐ ܬܬܗܡܟ ܡܢ ܡܪܕܘܬܗ ܕܡܪܝܐ *ne averſus ſis à caſtigatione Domini.* μὴ ὀλιγώρει παιδείας κυρίου. Et Actor. 18. verſ. 17. ܘܓܠܝܘܢ ܡܬܗܡܟ ܗܘܐ ܒܗܠܝܢ *Et Gallion averſus erat in his.* id eſt ſubducebat ſe & non curabat. ſic & hoc loco verti poteſt, *avertor autem*, vel ſubtraho me, nempe à cœpta gloriatione, ne puter terrefacere &c. Optime Syrum expreſſit Arabs, غير اني اهل ذلك *niſi quod ego rejiciam hoc* (ſcil. gloriari de mea poteſtate) ليلا يظن ظان اني اخوفكم برسالتي *ne exiſtimet quis me terrefacere vos per epiſtolam meam.*

Cap. XI.

Vers. 3. Ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν. Per ſerpentem intelligitur Satanas, cujus inſtrumentum erat ſerpens. De hoc legitur apud Mamonidem in More Nebuchim parte 2. cap. 30. traditum fuiſſe ab Hebræorum ſapientibus, שהנחש נרכב ושהוא היה כשיעור גמל ושרוכבו הוא אשר השיא את חוה ושהרוכב היה סמאל ושזה השם הם יאמרוהו סתם על השטן, *ſerpentem habuiſſe ſeſſorem, fuiſſeque ſerpentem quantitate cameli, ſeſſorem autem fuiſſe eum qui decepit Evam, atque hunc ſeſſorem fuiſſe Sammaelem,*

quo nomine utuntur abſolute de Satana. Addit deinde, *traditum quoque eſſe à ſapientibus, Serpentem ubi Evam aggreſſus eſſet, ſordes in eam projeciſſe* (הטיל בה זוהמא), *à quibus Iſraëlitæ, qui in monte Sinai ſteterunt, ſint abſterſi, cæteræ Gentes non item.* Sordes hæ à ſerpente in hominem conjectæ, in memoriam reducunt hiſtoriam, quæ apud Plutarchum in vita Cleomenis ſub finem narratur. *Quum aliquamdiu in cruce ſuſpenſus fuiſſet Cleomenes, deprehenſum ejus caput fuiſſe magno ſerpente ſive dracone obvolutum. quumq; id in ſtuporem admirationemque magnam ſpectatores omnes rapuiſſet, jamque divini honores exhiberi ipſi cœpiſſent, datas fuiſſe à Sapientibus naturales rationes, quibus id fieri potuerit. nempe ſicut ex putrefactis boum corporibus generantur apes, ex equorum veſpæ, ex aſinorum ſcarabæi, ita ex humanis corporibus, ubi circa medullam ſaniei confluentia, & conſiſtentia contingit, ſerpentes naſci. Antiquoſque hoc animadverſo, ex animalibus draconem præcipue Heroibus conſecraſſe.* Id ſi verum eſt, cum ſerpente ipſum corpus humanum affinitatem habere dicendum eſt.

VERS. 19. ܡܢܝܚܝܢ ܐܢܬܘܢ ܓܝܪ ܠܡܫܬܡܥܘ ܠܚܣܝܪܝ ܪܥܝܢܐ. Tremell. *Faciles enim eſtis ad audiendum deſipientes mente.* Boderianus, *Pacifici eſtis enim ad audiendum deſtitutos mente.* malim, *ſecuri eſtis enim ad obtemperandum deſtitutis mente.* ܡܢܝܚܝܢ enim eſt peil aphel, à verbo ܢܚ Hebr. נוח *quieſcere.* ad verbum ergo, *quieti redditi eſtis ad obtemperandum*, id eſt quiete, ſecure & ſine ulla ſollicitudine obtemperatis, nihil dubitatis auſcultare illis. bene expreſſit mentem Apoſtoli, ἡδέως ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων. Fateor tamen apud Rabbinos etiam facilitatem & celeritatem denotare. ut in Pirke Aboth c. 5. § 11. נוח לכעוס ונוח לרצות eſt *facilis ad iram & facilis ad reconcilia-*

liationem. cui opponitur קשה לכעוס וקשה לרצות *difficilis ad iram, & difficilis ad reconciliationem.*

Vers. 20. ܘܡܨܛܝܬܝܢ ܐܢܬܘܢ ܠܡܢ ܕܡܫܥܒܕ ܠܟܘܢ Tremellius, *& extollitis eum qui in ſervitutem vos adigit.* ſic & Boderianus in interlineari verſione. At in Regiis, *Et ſolliciti eſtis de eo qui in ſervitutem vos adigit.* malim, *& mentem advertitis ad eum qui vos ſubjicit.* ſic Actor. 7. v. 39. de Moſe dicit Stephanus ܘܠܐ ܨܒܘ ܠܡܨܛܝܬܘ ܠܗ ܐܒܗܝܢ Tremell. *noluerunt eum ſufferre patres noſtri.* melius Boderianus, *Noluerunt ad eum mentem advertere patres noſtri.* ᾧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν. Sic cap. 10. verſ. 7. mittebat Centurio militem unum qui timebat Deum, ܐܝܠܢ ܕܡܨܛܝܬ ܗܘܐ ܠܗ Tremellius, *eum quem in pretio habebat.* ad centurionem refert, quum revera ad militem pertineant verba. longe rectius itaque Boderianus, *eum qui ſtudioſus erat ipſius.* τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, id eſt, unum eorum qui, quum ſemper ipſi adeſſent, mentem ad eum advertebant, ut mandata ejus exciperent. Ita hoc loco ait Corinthiis, vos ſtudioſi eſtis ejus qui ſubjicit vos, ad ejuſmodi hominem mentem advertitis. quod Apoſtolus dixit, ἀνέχεσθε εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ. Arabs, وتنقادون لمن يستعبدكم, *& ſubjicimini* (datis vos regendos) *ei qui ſervos vos facit.*

Cap. XII.

Vers. 8. *Super hac ter petii à Domino* ܕܢܦܪܘܩ ܡܢܝ Boderian. *ut diſcederet à me.* malim, *ut diſcedere face-*

faceret, ut removeret à me. ſic recte Tremel. ſicut 1 Tim. 4. verſ. 3. ܡܪܚܩܝܢ ܡܢ ܡܐܟܘܠܬܐ removent (i. abſtinere faciunt) à cibis. eſt enim conjugationis Aphel, ubi verba fiunt tranſitiva quæ in Cal ſunt intranſitiva. ſignificat autem hoc verbum in Kal *diſcedere*. videtur Syrus verba Apoſtoli, ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ ad Deum retuliſſe, & tranſitive accepiſſe. nec fortaſſis male. quum etiam Act. 5. verſ. 37. tranſitive hoc verbum accipiatur. Καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ, imo ſemper, ni fallor, ἀφίστημι tranſitivum eſt. nec aliter explicatur in Theſ. Steph.

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM AD GALATAS.

Cap. I. Vers. VII.

QVUM dixiſſet, *miror quomodo celeriter mutemini à Chriſto qui vocavit vos in gratia ſua, ad Euangelium aliud*, ſequitur ܐܝܟ ܕܠܐ ܐܝܬܘܗܝ܂ ܐܠܐ ܐܝܟ ܐܢܫܐ ܗܘ ܐܝܬ ܕܕܠܚܝܢ ܠܟܘܢ܂, Tremell. & Boder. in Pariſ. *quod nequaquam eſt, ſed ſecundum homines eſt, qui conturbant vos.* non nego quin verba Syra eam ferant interpretationem. ferunt & aliam, quam, etſi eodem ſenſu, expreſſit Boder. in Reg. *quod quidem non eſt, ſed prout ſunt aliqui, illud eſt, qui terrorem vobis incutiunt.* ܗܘ accepit pro demonſtrativo pronomine, quum revera ſit pleonaſticum. videatur Gram. meæ p. 138. Deleo ergo, *illud eſt*, & ſimpliciter verto, *quod non eſt, ſed quaſi quidam ſunt qui conturbant vos*, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο, εἰ μὴ τινές εἰσιν, οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς. εἰ μή τινες, *niſi quidam* vertit per, *ſed quaſi quidam.* Arabs εἰ μὴ ſimpliciter accepit pro ἀλλὰ *ſed.* ليست بموجودة ولكن اناسا يهولونكم; *quod non invenitur, ſed quidam turbant vos.*

Vers.

VERS. 14. ܝܬܝܪ ܡܢ ܣܓܝܐܐ ܒܢܝ ܫܢܝ, *plus quam multi coætanei mei.* ad verb. *filii annorum meorum.* ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας. vitioſa eſt ergo vocalis ſub litera ܫ, quæ per ſcheva efferenda. etſi hîc editiones conſentiant. alioqui vertendum foret, *filii dentium meorum.* ܫܢܐ enim *dens* eſt. plur. ܫܢ̈ܐ *dentes.* cum affixo, ܫܢ̈ܝ *dentes mei.* at ܫܢܐ *annus.* plur. ܫܢ̈ܝܐ per ſcheva. unde Actor. 20. verſ. 31. ܕܫܢ̈ܝܐ ܬܠܬܐ ܠܐ ܫܠܝܬ *quod annis tribus non ceſſavi.* Diſſimulandum tamen non eſt, in Viennen. legi ܫܢܝ abſque punctis pluralis num. notis, quod rectum eſſe poteſt. ut ܫܢܐ ſit ex iſtis nominibus de quibus agimus Gram. noſtræ p. 156. quæ in ſingulari cum aff. 1. perſ. aſſumunt vocalem ܶ. ut ܫܡܐ *nomen,* ܫܡܝ *nomen meum.* ܕܡܐ *ſanguis,* ܕܡܝ *ſanguis meus.* ܙܢܐ *modus,* ܙܢܝ *modus meus.* ܒܪܐ *filius,* ܒܪܝ *filius meus,* &c. ſic ܫܢܐ *annus,* ܫܢܝ *annus meus.* vertendum ergo, *plus quam multi filii anni mei*, i. eodem mecum anno nati, adeoque mecum coætanei. Diſſimulare non poſſumus, reperiſſe nos in hymno Ephremi de Humilitate ܡܢ ܕܩܫܝܫ ܒܫܢ̈ܝܐ ܡܢܟ, *qui ſenior annis te eſt.* ubi & puncta adſunt pluralia, & pedes omnino poſtulant legi ܒܫܢ̈ܝܐ.

CAP. II.

VERS. I. ܬܘܒ ܕܝܢ ܡܢ ܒܬܪ ܐܪܒܥܣܪܐ ܫܢ̈ܝܢ Tremell. *rurſus autem poſt quatuordecim annos.* Boder.

Boder. In Reg. *à quatuordecim annis.* recte vero in Pariſ. *ab ante quatuordecim annos*, antequam nempe hoc ſcripſi. Sic accepit quæ Apoſtolus dixit, *ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέβην εἰς ἱεροσόλυμα.* διὰ ἐτῶν non exiſtimavit dici de tempore quod inter primum iter Hieroſolymam verſus & ſecundum, ſed quod inter ſecundum & hanc epiſtolæ adornationem intercesſerat. Arabs aliter, qui διὰ vertit من بعد *poſt.*

Vers. 8. ܗܘ ܓܝܪ ܕܐܬܚܦܛ ܠܟܐܦܐ: ܐܬܚܦܛ ܐܦ ܠܝ] Trem. *Ille enim qui efficax fuit erga Kipham, efficax fuit etiam erga me.* Boder. in Par. *in Cepham, in me.* In Reg. *In Kipho.* Proprie verto, *Qui enim incitavit* (vel ſedulum, ſtudioſum, diligentem effecit) *Cepham, incitavit etiam me.* eſt enim ܡܚܦܛܢܐ *ſedulus, ſtudioſus.* ܚܦܝܛܘܬܐ *ſtudium, diligentia.* ſic Arabs, وان ذلك الذي اعطي الصفا الاجتهاد هكذا حضني *nam qui dedit Petro conatum* (vel ſtudium) *ſimiliter monuit me.*

Vers. 15.16. ܐ ܟܝܢܢ ܚܢܢ ܕܡܢ ܟܝܢܢ ܝܗܘܕܝܐ
ܚܢܢ: ܘܠܐ ܗܘܝܢ ܡܢ ܥܡܡܐ ܚܛܝܐ:
ܡܛܠ ܕܝܕܥܝܢ ܕܠܐ ܡܙܕܕܩ ܒܪܢܫܐ ܡܢ
ܥܒܕܐ ܕܢܡܘܣܐ: ܐܠܐ ܒܗܝܡܢܘܬܗ ܕܝܫܘܥ
ܡܫܝܚܐ. ܐܦ ܚܢܢ ܒܗ ܒܝܫܘܥ ܡܫܝܚܐ
ܗܝܡܢܢ. ܕܡܢ ܗܝܡܢܘܬܗ ܕܡܫܝܚܐ
ܢܙܕܕܩ ܘܠܐ ܡܢ ܥܒܕܐ ܕܢܡܘܣܐ. ܡܛܠ
ܕܡܢ ܥܒܕܐ ܕܢܡܘܣܐ ܠܐ ܡܙܕܕܩ ܟܠ ܒܣܪ.

Propoſitio his verſibus comprehenſa conditionalis eſt, & à Tremellio, ac Boderiano vertitur per ſolum antecedens, ſine conſequenti. Tremellius autem in notis vult

ſubintelligi, *Quanto magis gentibus quæ natura alienæ ſunt à Deo, convenit ut ſola fide in Chriſtum juſtificentur, & non per opera legis, quæ ne nos quidem Iudæos juſtificare poſſunt.* Suppleri tamen poteſt defectus conſequentis, ſi ſic vertas. *Si enim nos qui natura Iudæi ſumus, & non ſumus ex Gentibus peccatores, quia ſcimus non juſtificari hominem ex operibus legis, ſed ex fide Ieſu Chriſti, etiam nos in eundem Ieſum Chriſtum credidimus, ut ex fide Chriſti juſtificaremur, & non ex operibus legis,* id eſt, *quia ex operibus legis non juſtificatur ulla caro.* Tota ergo propoſitio eſt, ſi etiam nos Judæi credimus in Chriſtum, ut ex fide juſtificemur, non ex operibus id fit, quia nulla caro ex operibus juſtificari poteſt. vel ſi allatis verſibus meram conditionem comprehendi dicendum ſit, copulari poteſt cum conditione quæ eſt verſu ſequenti, cui ibidem ſubjungitur apodoſis. hoc modo, Si nos Judæi ipſimet credidimus in Chriſtum ut per fidem non per opera juſtificemur: & ſi vero quærentes juſtificari per Chriſtum, invenimur etiam nos peccatores, an ergo Chriſtus peccati miniſter eſt? q. d. tu Petre actione tua Chriſtum quaſi peccati miniſtrum conſtituis. Si enim nos Judæi, qui in Chriſtum credimus & juſtitiam quærimus per fidem non ex lege, tamen peccatores conſtituemur, id eſt legi ex qua peccati agnitio eſt tanquam peccatores ſubjicimur, quod tu tua actione innuere videris, an ergo Chriſtus legis adeoque peccati miniſter eſt? abſit, inquit, Ego enim per Chriſtum legi mortuus ſum. quod ſi legem quam deſtruxi, reædifico, meque rurſus ei ſubjicio, tranſgreſſorem me ipſum facio, qui alioqui in Chriſto juſtus eram, atque ita Chriſtum non juſtitiæ ſed peccati miniſtrum efficio. In hac ſententia acquieſcerem. nam & Arabs verſum 15. inchoat per particulam conditionalem, nec aliam ſubjungit apodoſin, quam quæ eſt in fine verſ. 17.

CAP.

Cap. III.

Vers. 1. ܡܰܢܽܘ ܚܣܰܡ ܒܟܽܘܢ Tremellius, *quis faſcinavit vos?* Boderianus, *quis faſcinat vos?* at vero verbum ܚܣܰܡ pro *faſcinare* ſumi, non niſi per conjecturam ex hoc uno loco à Lexicographis traditur. alioqui ſemper ſignificat *æmulari*, *invidere*. ut & nomen ܚܣܡܳܐ *æmulatio*, *invidia*. quum ergo *βασκαίνειν* non tantum *faſcinare*, ſed etiam *invidere* ſignificet, poſteriori modo accepit Syrus, quum verba Apoſtoli, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε vertit ܡܰܢܽܘ ܚܣܰܡ ܒܟܽܘܢ id eſt, *quis invidet vobis?* Et nota, non ſequi apud Syrum, quod apud Apoſtolum ſequitur, ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι. videtur ea non legiſſe, quia ne quidem attigit. ſed ſtatim ſequitur, *quia ecce eſt, tanquam ſi figurando figuratus eſſet ante oculos veſtros Ieſus Chriſtus crucifixus.* Videtur hæc mens fuiſſe Syri, vos dementes Galatæ, an conqueri poteſtis, quemquam noſtrum vobis invidere, quod plenam ſalutem vobis non revelaverimus? quum contra tam perſpicue vobis Chriſtum prædicaverimus, non aliter quam ſi cum cruce ſua ante oculos veſtros figuratus eſſet. vel ſic: Quis adeo nefarius eſt, qui invideat vobis hoc bonum, quod ecce ſit tanquam ſi Chriſtus crucifixus figuratus eſſet, &c. quem ſenſum malo. Secutus eum eſt Arabs, من ذا الذي حسدكم عهدكم بالمسيح مصورا بين عيونكم مصلوبا.

Vers. 5. *Qui igitur ſubminiſtrat vobis Spiritum, & efficit virtutes in vobis,* ἐξ ἔργων νόμου, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; *ex operibus legis, an ex auditu fidei?* ſupple ſubminiſtrat? Interrogativa hæc affirmans, valet abſolutam negantem, ut alibi paſſim. eſtque tantundem ac ſi dixiſſet, *non ex operibus*

legis, ſed ex auditu fidei ſubminiſtrat. Cum hoc ſine ulla ellipſi cohæret verſus ſextus, *Sicut credidit Abraham Deo, & imputatum eſt ei ad juſtitiam.* Exemplo ſcilicet Abrahami probat, non fuiſſe ſubminiſtratum Spiritum ex operibus, ſed ex fide. unde concluſio recte ſequitur v. ſeptimo, *Cognoſcitis ergo eos qui ex fide ſunt, eſſe filios Abrahæ.* Hæc connexio nullam, multo minus duram (quod videbatur Cl. Bezæ) ſtatuit ellipſim v. quinto. neque neceſſitatem relinquit, ex verſibus ſexto & ſeptimo relativam enunciationem cum doctiſſimo illo viro fabricandi, cujus πρότασις ſit v. ſexto, ἀπόδοσις verſ. ſeptimo, ubi ad ἀπόδοσιν indicandam addidit in initio verſus, *ita,* ἄρα autem vertit *nempe,* non *igitur.* Vulgatus interpres & Syrus noſtram ſententiam ſequuntur.

VERS. 14. *Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Chriſto Ieſu.* Benedictio Abrahæ fuit, *In ſemine tuo benedicentur,* &c. quam ad Chriſtum quoque referens Petrus Act. 3. 25.26. dicit, *Vobis primum Deus ſuſcitatum filium ſuum Ieſum miſit, qui benediceret vobis.* At hîc Paulus eam benedictionem recte infert ex maledictione cui Chriſtus noſtro loco obnoxius fuit in cruce. ut ſciamus hanc benedictionem à Chriſti ſacerdotio pendere, quatenus ſe ipſum victimam pro nobis obtulit. Eo igitur tempore complementum habuit benedictio, quam ſummus Sacerdos pronunciare jubetur Num. 6. verſ. 24. *Benedicat tibi Iehovah & conſervet te. Illuſtret Iehovah faciem ſuam ad te, & miſereatur tui. Elevet Iehovah faciem ſuam ad te, & det tibi pacem.* Hanc ברכת התורה *benedictionem Legis* vocant Hebræi, ejuſque has ſtatuunt leges, ut benedicat ſacerdos 1. בלשון הקדש *lingua ſancta.* 2. בעמידה *ſtans.* 3. בנשיאות כפים *elatis manibus.* 4. בקול רם *elata voce.* 5. פנים כנגד פנים *facie ad faciem.* 6. בשם המפורש *pronunciato nomine Iehovæ*, quod in hac benedictione ter extat, & extra eam pronunciare erat nefas.

fas. 7. במקדש *in ſanctuario.* Impleta hæc ſunt in vero ſacerdote Chriſto, qui lingua ſancta, erectus in cruce, elevatis manibus, alta voce, facie ad ſpectantium faciem verſa, ipſemet Jehova, in Sanctuario ſeu templo ſui corporis clamavit, omnia eſſe completa, quæ nempe ad populi benedictionem pronunciare ſolebat ſacerdos typicus. Quocirca providus effecit Deus, ut deſtructo paulo poſt templi Hieroſolymitani ſanctuario, nunquam amplius ea benedictio ab ullo Sacerdote per שם המפרש ſit prolata, quippe jam complementum ſuum nacta in pontifice noſtro Chriſto. nec audent proferre, tum quia rectam τοῦ ὀνόματος αὐτεκφωνήτου pronunciationem ignorant: tum quia extra templum id proferre, nefas ducebatur. ſic enim legimus in ערכין, *Ex quo vaſtatum eſt templum, ſufficit homini, ut uſurpet in laudibus nomen duarum literarum* יה. Gloſſa. *quia nomen* שם המפרש *non eſt datum omni homini, ſed tantum Sacerdotibus. Et hi quidem* במקדש אומרים את השם בכתבו ובמדינה בכנויו, *in ſanctuario pronunciant nomen illud prout ſcribitur, at in territorio epithetis ſuis.* in Tract. תמיד. quibus addendum, non niſi ſemel in anno, ביום הכפורים *in die Expiationum* fuiſſe pronunciatam per שם המפרש hanc benedictionem. ut ſciamus, totam eam à Chriſti ſacerdotio, & ab ejus corpore tanquam vero templo, & ab ejus expiatione pependiſſe, & in eo ſolo conſtitiſſe, per quem arcanum Dei nomen, quod omnibus, præterquam ſacerdoti fuerat incognitum, factum eſt nobis מפורש expoſitum, teſte Joan. cap. I. 18.

VERS. 15. ܐܚܝ ܐܝܟ ܕܒܝܬ ܒܢܝ̈ܢܫܐ ܐܡܪ ܐܢܐ] Tremellius, *Fratres mei, ut qui inter filios hominis* (ſupple *loquuntur*) *loquor.* Boderianus ſine ſupplemento, *tanquam inter homines loquor.* Malim; *ſecundum quod inter homines eſt, loquor.* id eſt, ad morem hominum, ſecundum id quod inter homines uſitatum eſt. كما يكون بين الناس

الناس *ſicut ſit inter homines*, inquit Arabs. Ita recte explicuit phraſin Apoſtoli, κατ᾽ ἄνθρωπον λέγω. quomodo eandem explicuit 1 Cor. 15. 32. εἰ κατ᾽ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ. Syrus ܐܢ ܐܝܟ ܕܒܝܬ ܒܢܝ̈ܢܫܐ ܐܬܟܬܫܬ ܥܡ ܚܝܘ̈ܬܐ *ſi ſecundum quod inter filios hominis* (ſupple *eſt* vel *ſit*) *objectus ſum beſtiis*, id eſt, more humano, quemadmodum hominibus fieri ſolet. Boderianus iterum vertit, *tanquam inter homines*. Tremellius, *quemadmodum inter homines*.

VERS. 16. Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός. non de multis tantum, ſed & de uno σπέρμα dici, animadverterunt recte LXX. Interpretes Gen. 3. verſ. 15. ubi τὸ σπέρμα τῆς γυναικὸς ad unam perſonam, nempe Meſſiam referentes, verterunt, αὐτός τηρήσει σου κεφαλήν. Neutro genere in maſculinum mutato, ut per σπέρμα certam perſonam intelligi ſciremus. ſic & cap. 4. verſ. 25. de perſona Sethi, quem loco Abelis dederat Deus, dicit Eva, *Poſuit mihi Deus ſemen aliud*. Et cap. 21. 13. de Iſmaële ad Abrahamum, כִּי זַרְעֲךָ הוּא *quia ſemen tuum eſt*.

CAP. IV.

VERS. 15. Τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; Beza, *quæ igitur erat beatitatis veſtræ prædicatio?* Non gravate verto, *Quænam igitur erat beatitudo veſtra?* ut ſenſus ſit: Magna eſt procul dubio eorum beatitudo, qui ſervos Chriſti tanquam ipſum Chriſtum accipiunt. ita vos me olim accepiſtis. quæ igitur & quanta erat tum temporis veſtra beatitudo? nunc ſane multum imminuta, poſtquam mea doctrina ſpreta, Pſeudoapoſtolos mihi antefertis. Ita Vulgatus, Syrus & Arabs acceperunt. niſi quod legiſſe videantur, ποῦ οὖν ἐστιν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; *ubi igitur eſt beatudo veſtra?* & Arabs addit الآن *nunc*. de ſignificatione vocis μακαρισμὸς vide quæ annotavimus Rom, 4. verſ. 9.

VERS.

Vers. 17. *Ζηλȣ̃σιν. ὑμᾶς, ȣ̓ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς θέλȣσιν, ἵνα αὐτȣ̀ς ζηλȣ̃τε.* D. Beza primus legit *ἡμᾶς*, & ipſemet fatetur in omnibus codicibus ſcriptum eſſe *ὑμᾶς*. Ego hîc contra omnium codicum fidem nihil auſim mutare. præſertim quum & vetus Latina habeat *vos*, & Syrus ſimiliter. Fateor tamen alicubi hîc mendum videri, quum *ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλȣσι* non videatur hîc commodum ſenſum admittere. At magnus ille eruditionis pater Eraſmus ait Græce eſſe *ἐγκλεῖσαι*, variare tamen codices, & in quibuſdam eſſe *ἐκκλεῖσαι*. rejicit illud *ἐγκλεῖσαι* D. Beza. at non dubium eſt quin ſic legerit Syrus. vertit enim ܐܠܐ ܠܡܚܒܫܟܘܢ ܗܘ ܨܒܝܢ quod peſſime vertit Bodenianus, *ſed excludere vos volunt*, optime autem Tremellius, *ſed includere vos volunt*. nunquam aliud ſignificat ܚܒܫ quam *includere, concludere, conſtringere*, ſicut puer faſciis, aut captivus carceri includitur. ut Gal. 3. verſ. 22. *συνέκλεισε ἡ γραφὴ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν.* Syrus dixit ܚܒܫ. & verſ. 23. *ἐφρȣρȣ́μεθα συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλȣσαν πίστιν,* dixit ܟܕ ܚܒܝܫܝܢ *concluſi, conſtricti.* & ſic alibi ſemper. proprie *ligandi*, *alligandi*, *obligandi* ſignificationem habet. unde & apud Hebr. חָבַשׁ dicitur de medicis obligantibus vulnera emplaſtris & faſciis. item de viatoribus equos aſinoſve ſternentibus, & eorum cingula adſtringentibus. Hinc planus eruitur ſenſus, *Zelo afficiuntur erga vos, non bene, ſed includere vos volunt, ut & vos zelo afficiamini erga ipſos.* id eſt, magnum amoris ſtudium erga vos ſimulant, ſed ficte. hoc enim agunt, ut vos ſibi includant, ut vos in ſe tanquam incarceratos conſtringant, vel ſibi obſtringant & obligent, ut & vos ipſorum ſtudioſi & obſervantes ſitis. Arabs eadem voce uſus eſt qua Syrus, يريدون حبسكم *volunt incarcerare vos.* ut & in proverbio illo

illo Arabico لا تحبس الطاوس والحمامة جملة. quod Scaliger & Erpenius verterunt, *Ne incarcera pavonem & columbam ſimul.*

VERS. 30. *Οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.* Obſervandum hîc, cauſam cur excludatur Iſmaël hæreditate, non eſſe ſimpliciter quod concubinæ, ſed quod ancillæ fuerit filius. Concubinarum enim, ſi ingenuæ eſſent & Iſraëliticæ, hæreditatem quoque adibant filii. Quod R. D. Kimchi aperte teſtatur in Comment. ad 2 Sam. 9. 7. ubi ſcrupulum movens, quod ſoli Mephiboſetho omnia Saulis regis bona poſſidenda dederit, diſerte dicit, ובני רצפה בת איה היו גם כן יורשים של שאול ואעפ שהם בני פילגש אם כן האך היה כח ביד דוד לתת הכל למפיבשת, *Filii Ritſpæ filiæ Ajæ erant quoque hæredes Saulis, etſi eſſent filii concubinæ. ſi ſic eſt, quomodo fuit in poteſtate Davidis omnia dare Mephiboſetho?* Solvit dubium, quod non per modum hæreditatis, ſed donationis adierit Mephiboſeth has poſſeſſiones: quia tota Saulis hæreditas ob perduellionis crimen in manus Davidis erat devoluta. Quin & concubinarum, quarum inceſtus erat & turpis concubitus, liberi, qui ממזרים proprie dicebantur, ad hæreditatem admittebantur. ſic enim habet Rambam in Halachath Nechaloth cap. 1. כל הקרובין בעברה יורשין ככשרים כיצד כגון שהיה לו בן ממזר או אח ממזר הרי אלו כשאר בנים וכשאר אחין לנחלה:, *Omnes propinqui, etiam per tranſgreſſionem, hæredes ſunt, non aliter quam legitimi. quomodo? Ex. gr. ſi cui ſit filius ſpurius, aut frater ſpurius, ecce illi habent ſe ad hæreditatem ſicut reliqui filii, & ſicut reliqui fratres.* At qui ex ancilla ſunt aut extranea, ſecus. ſic enim pergit Maimonides, אבל בנו מן השפחה או בן הנכרית אינו בן להבר מן הדברים ואינו יורש כלל:, *Sed filius ejus ex Ancilla aut extranea non habetur filius in ullo eorum quæ dicta ſunt, neque ullo prorſus modo hæres eſt.* Plura qui vult, adeat doctiſſimum tractatum Johan. Seldeni de ſucceſſionibus ad leges Hebræorum c. 3.

CAP.

CAP. V.

VERS. 26. *Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι.* Syrus ad verbum ܘܠܐ ܢܗܘܐ ܣܪ̈ܝܩܝ ܫܘܒܚܐ *Et ne ſimus vacui gloria.* Ambitioſi enim, quique vanæ gloriæ ſunt cupidi, etiam quum ſe plurimum gloriæ conſecutos arbitrantur, vacui ſunt gloria, quia vanum eſt & inane quod aſſecuti ſunt. veriſſimumque eſt quod cap. 1. Aboth ait Hillel, נגד שמא אבד שמיה, *qui attrahit nomen, perit nomen ejus.*

CAP. VI.

VERS. 12. *ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται.* Beza *ne ob crucem Chriſti perſecutionem patiantur.* ſecutus Eraſmum. Melius procul dubio Vulgatus, *ne crucis Chriſti perſecutionem patiantur.* ad verbum, *ne cruce Chriſti perſecutionem patiantur.* quomodo omnino vertendus Syrus, ܕܒܠܚܘܕ ܒܙܩܝܦܗ ܕܡܫܝܚܐ ܠܐ ܢܬܪܕܦܘܢ, quod non recte Tremellius, *Tantum ut propter crucem,* &c. Senſus verus eſt, ne crucem Chriſti patiantur. Belgice, **op dat ſy met Chriſti cruyce niet vervolght en worden/** id eſt, ne eâdem cruce affligantur qua Chriſtus afflictus fuit. aut, ne crucem ſubire cogantur, quam Chriſti doctrina fert. Arabs cum Syro prorſus convenit. nam *τῷ σταυρῷ* vertit per præpoſitionem ب, quæ non *propter* ſignificat, ſed ablativum formar.

ANIMADVERSIONES
IN EPISTOLAM
AD
EPHESIOS.

Cap. I. Vers. XVIII.

Πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς, &c. Syrus tranſtulit quaſi legeretur καὶ πεφωτισμένους. Beza accuſativos abſolute accepit, *illuminatis oculis.* quod per Genitivum efferre ſolent Græci. interdum tamen etiam per accuſativum. ut apud Ariſt. ὥσπερ οὐκ αὐτῷ χώραν τινὰ οὖσαν, *quaſi non eſſet ei regio ulla*, pro χώρας τινὸς οὔσης. vide quæ annotavimus ad Actor. 26. verſ. 3. poſſet & εἰς τὸ εἶναι ſubintelligi, *ut ſint illuminati oculi.* ſicut Jac. 2. verſ. 5. *Elegit pauperes* πλουσίους ἐν πίστει pro εἰς τὸ εἶναι πλουσίους *ut eſſent divites in fide.* Actor. 5. verſ. 31. τοῦτον ὁ θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε, pro εἰς τὸ εἶναι ἀρχηγὸν, *hunc Deus exaltavit ut eſſet dux & ſervator.* Rom. 8. verſ. 29. προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. *prædeſtinavit ut eſſent conformes imagini filii ſui.*

Cap. III.

Vers. II. ܗܘ ܕܛܝܒ ܗܘܐ ܡܢ ܥܠܡܐ : ܘܥܒܕܗ ܒܡܫܝܚܐ Trem. *Id quod præparatum fuerat à ſeculis,*

ſeculis, & fecit illud in Ieſchua. Boder. in Reg. *quæ quidem futura erat à ſeculo, facta vero in Ieſchua.* In Pariſ. *Ipſa quæ futura erat à ſeculo, & fecit illud &c.* Videntur viri doctiſſ. mendum ſtatuiſſe in ܘܥܒܕܗ, ac legi voluiſſe ܘܥܒܕܗ̇, quod pro iſto ſubſtitutum reperies in edit. Pariſ. mendo maniſeſtiſſimo. quum enim antecedat fœmininum ܗ̇ܝ, legendum fuerat ܘܥܒܕܗ̇, & pro ܗ̇ܘܐ, ܗ̇ܘܬ. optima eſt lectio Syra, ac vertenda, *quam præparaverat à ſeculis, & effecit eam in Ieſu.* Eodem modo Arabs, التي اعدها منذ اوايل الدهور واكملها بيسوع *quam præparavit ab initiis ſeculorum, & perfecit eam in Ieſu.*

Vers. 15. Ἐξ ὧ πᾶσα πατριά, &c. Vulg. *ex quo omnis paternitas.* Eraſm. *ex quo omnis à communi patre cognominatio.* Beza, *ex quo tota familia.* recte. Sic & Arabibus ابوة *paternitas* pro *familia* ponitur. ut in illo Chronologi Elmacini, ولم يل الخلافة من ابوة هاشميين غير علي ابن ابي طالب *Neque rexit Chalifatum ex paternitate* (i. familia) *Haſiemitarum præter Ali filium Abi Talib.*

Cap. IV.

Vers. 16. ܫܪ̈ܝܢ. Trem. & Boder. *commiſſuras.* recte. addimus tantum ܫܪ̈ܝܢܐ, teſte Ferrario, proprie eſſe *articulum membrorum.* nempe à ܫܪܐ *ſolvit.* quia ſinguli articuli ab invicem ſunt ſoluti, & non niſi per compagem uniuntur.

Vers. 19. ܒܥܘܠܒܢܘܬܗܘܢ Tremell. & Boder. *in cupiditate ſua.* quater hæc vox extat in Nov. Teſt. pro πλεονεξία. ut & verbum ܐܬܥܠܒ pro πλεονεκτεῖν 2 Cor. 12. verſ. 17, 18. Ferrarius, ܥܘܠܒܢܘܬܐ *avaritia, vel gulæ*

vitium, ingluvies. ſimiliter Lex. Syr. Arab. الشرّ *maligni-tas*, peculiariter, *avaritia.* والنهم *& guloſitas.*

CAP. V.

VERS. 4. ܘܠܐ ܨܘ̈ܚܝܬܐ. Tremellius, *neque obſcœnitas.* Boderianus in plurali melius, *neque obſcœnitates.* ambo reſpexerunt Græcam vocem αἰσχρότης. at Syra vox ſignificat *convicium, maledicentiam*, λοιδορίαν, pro qua ponitur 1 Timoth. 5. verſ. 14. 1 Petr. 3. verſ. 9. ut & verbum ܨܘܚ ſemper pro λοιδορεῖν. Quum ergo totus hîc verſus ageret de peccatis quæ in ſermone conſiſtunt, quibus Apoſtolus opponit τὴν εὐχαριστίαν, explicare voluit Syrus, cujuſmodi αἰσχρότητα hîc intelligi putet, nempe quæ conſiſtat in ܨܘ̈ܚܝܬܐ *conviciis.* ſic & Arabs ولا الشتم *neque blaſphemiæ.*

VERS. 13. Τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα, ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦται· πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστί. Poſteriora hæc Apoſtoli verba Syrus vertit, ܟܠ ܡܕܡ ܕܡܓܠܐ ܢܘܗܪܐ ܗܘ quod Trem. tranſtulit *omnis res quæ manifeſtat, lux eſt.* Bod. *omne id quod revelat, lux eſt.* at Syrus non dixit ܡܓܠܐ in Benoni, ſed ܡܓܠܐ in Peil. vertendum itaque, *omne id quod revelatur*, (vel *manifeſtatur*) *lux eſt.* exiſtimavit enim Syrus τὸ φανερούμενον apud Apoſt. paſſive ſumi, non active. Judicent eruditi an nõ optime. Dixerat Apoſtolus, ipſos nefanda ſua in occulto perpetrare. ſed non ſemper, inquit, in occulto manebunt. redarguentur enim aliquando. & quum redarguentur, à luce manifeſtabuntur iſta opera; & quum ſic manifeſtantur, non amplius occulta ſunt, ſed lux ſunt. Ita Arabs, وكلما كان مكشوفا فهو نور, *& quicquid manifeſtatum eſt, lux eſt.*

VERS.

VERS. 15. *Videte igitur quomodo ambuletis* ܙܗܝܐܝܬ, Trem. & Boder. *circumſpecte.* non occurrit alibi in Nov. Teſt. ideo poſitum vult Trem. pro ܙܗܝܪܐܝܬ *cautè.* ſed vox eſt Syris uſitata. Ferrarius, ܙܗܐ *gloriatus* eſt. ܙܗܝܐ *illuſtris, glorioſus.* ejus fœmin. ܙܗܝܬܐ *illuſtris.* Lex. Syr. Arab. ܙܗܐ exponit per ܡܫܬܒܗܪ *gloriatur.* Arabice يفتخر *gloriatur.* يزهو *intumeſcit.* In Aphel ܐܙܗܝ *illuſtravit, glorioſum reddidit.* unde in Ritib. Severi de baptiſmo dicitur ܢܗܘܐ ܠܗܘܢ ܛܒܥܐ ܕܝܠܟ ܩܕܝܫܐ ܡܙܗܝܢܐ ܘܡܢܛܪܢܐ, *Et ſit ipſis ſigillum tuum ſanctum illuſtrator & cuſtoditor.* In Lex. Syr. Arab. ܙܗܝܐ exponitur per البهي *ſplendidus.* المهب (legendum puto المهذب) *concinnus.* البارع *inſignis, præſtans,* التقي *pius.* النير *illuſtris.* المضي *lucidus.* ſic ſubſtantivum ܙܗܝܘܬܐ per البها ſplendor. التهب (fortaſſis legendum التهذب) *concinnitas.* التقا *pietas.* براعة *præſtantia.* جمال *pulchritudo.* افتخار *gloria,* vel *gloriatio.* ex quibus patet adverbium ܙܗܝܐܝܬ vertendum eſſe, *ſplendidè, glorioſè, præſtanter, inſigniter, pulchrè* &c. vel etiam *piè*, quia nihil pietate ſplendidius nec glorioſius. Arabs vertit, *videte nunc quomodo ambuletis* بالتطهير والعفة *in munditia & ſanctimonia.*

VERS. 16. Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. Occaſione utendum eſſe monet, ne elabatur. ſecundum illud Hillelis cap. 2. Aboth אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה *Noli dicere, donec vacabit mihi differam ſtudium legis, fortaſſe non vacabit.* Videtur autem phraſis Apoſtoli petita ex Dan. 2. verſ. 8. ubi Nebucadnetſar Magis tergiverſantibus dicit, *Pro certo ſcio* דִּי עִדָּנָא אַנְתּוּן זָבְנִין *quod vos tempus*

emitis. ubi LXX. eadem phraſi qua Apoſtolus, ἐπ' ἀληθείας οἶδα ἐγὼ ὅτι καιρὸν ἐξαγοράζετε ὑμεῖς. Senſus apud Danielem eſt, ſicut qui emunt, hoc omni ſtudio agunt, & in hoc pecuniam expendunt, ut merces ſibi dentur, quibus egent, ut ex iis uſum ſuum, tanquam ex propriis capiant: Ita vos hoc unum agitis ut tempus vobis detur, exiſtimantes nihil nunc eſſe quo magis egeatis, quodque ad imminens ex edicto meo malum effugiendum utilius vobis eſſe queat. Sic & Apoſtolus vult, ut inter omnia bona tempus gratiæ nobis ſit precioſiſſimum, utiliſſimum & ſaluberrimum, quod maxime nobis dari velimus, & datum prorogari, adeoque non negligendum, nec permittendum ut ſine fructu nobis elabatur.

VERS. 33. Ἡ δὲ γυνὴ, ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα. Ellipſin habet illud ἵνα. qualis eſt in Enchiridio Epicteti paragr. 23. ἂν πτωχὸν ὑποκρίνεσθαί σε θέλῃ, ἵνα καὶ τοῦτον εὐφυῶς ὑποκρίνῃ. *Si mendicum te in ſcena* (hujus vitæ) *agere vult* (Deus) vide *ut & eam perſonam ingenioſe agas.*

CAP. VI.

VERS. 2. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου. Hebræi dicunt כבוד אב ואם *honorare patrem & matrem* eſſe ex illis rebus שאדם אוכל מפירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, *quarum fructus homo edit in hoc ſeculo, ſors autem permanet ei in futurum ſeculum.*

VERS. eodem. *Et hoc eſt primum præceptum* ܕܡܫܬܘܕܥ Boder. in Reg. *quo promittitur.* id eſt ܕܡܫܬܘܕܥ ܒܗ. In Pariſ. autem, ut & Trem. *quod promittit.* non improbo. antehac enim aliquoties monuimus, formam ܫܘܕܥ nunc paſſive, nunc active ſumi. Hæc autem apud Apoſtolum ſequuntur poſt τίμα τὸν πατέρα. apud Syrum autem ante-

cedunt. & *honora patrem*, ſequitur tanquam citatio verborum quinti præcepti. ſic & apud Arabem, وهذه الوصية الاولي المامور بها اكرم اباك وامك, *& hoc eſt præceptum primum, in quo jubetur, honora patrem tuum & matrem tuam.* videntur legiſſe, ἥτις ἐςὶ πρώτη ἐντολὴ ἐν ἐπαγγελίᾳ, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου. & ἐπαγγελίᾳ quidem Arabs non accepit pro *promiſſione*, ſed pro *denunciatione* ſive *edicto*. id enim quoq; ſignificat. ut & ἐπαγγέλλω *denuncio, indico*.

Vers. 12. Πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας, &c. Perinde eſt ac ſi dixiſſet, adverſus Deos hujus mundi. ſic enim Diabolus vocatur 2 Cor. 4. verſ. 4. Hebræi vocant רשויות. ut in Sanhedr. cap. 4. paragrapho 4. שלא יאמרו הרבה רשויות בשמים *ne dicant, multæ ſunt poteſtates in cælo*, i. e. multi Dii.

Vers. 16. &c. ܕܒܗ ܬܫܬܟܚܘܢ ܚܝܠܐ ܠܡܕܥܟܘ Trem. *per quod inveniamini validi* (Boder. in Par. *fortes*) *ad extinguendum* &c. ſed ܚܝܠܐ abſtractum nomen eſt, non concretum. deinde *inveniamini* ܬܫܬܟܚܘܢ diceretur Syris. at verbum ܐܫܟܚ, ut & in Kal ܫܟܚ nihil aliud eſt quam *potuit*. Inde in Lex. Syr. Arab. ܡܫܟܚܢܐ مستطيع ممكن *potens, poſſibilis.* ܡܫܟܚܢܘܬܐ الاستطاعة *potentia.* ممكنة ܡܫܟܚܢܘܬܐ *poſſibilitas.* melius ergo in Reg. *ut* (potius *per quod*) *viribus valeatis extinguere.* conſtructio tamen Syriaca potius eſt, *vires valeatis*, vel *poſſitis potentiam*, id eſt ſimpliciter, valeatis, poſſitis. nam in Lex. Syr. Arab. ܡܫܟܚ ܚܝܠܐ ſimpliciter vertitur يستطيع *poteſt*. Ut & in Kal apud Ferrarium ܫܟܚ ܚܝܠܐ *potens.* Idem ergo eſt quod Apoſt. dixit, ἐν ᾧ δυνήσεσθε. Arabs الذي به تقووا علي اطفاء *per quod poſitis ſuper extinctione*, i. ex phraſi Arab. poſſitis extinguere. Ani-

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

CAP. I. VERS. XXIII.

ܠܡܦܩܘ ܪܓܝܓ ܐܢܐ. Tremellius & Boder. *liberari concupiſco.* Malim, *migrare*, vel *decedere cupio.* Ferrarius ܦܩ *abiit, diſceſsit.* Item *deceſsit, obiit.* ſic in Tharg. Cant. 1. verſ. 1. de Moſe dicitur, כד אתא זמנה למפטר מן עלמא, *quum veniſſet tempus ejus migrandi ex mundo.* Rabbini quoque, teſte Elia in Thisbi, mortuum vocant נִפְטָר *qui deceſsit.* Nam & in Hebraiſmo 1 Sam. 19. verſ. 10. וַיִּפָּטֵר מִפְּנֵי שָׁאוּל vertitur, *& diſceſsit à facie Saulis.* Apoſtolus dixit, ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι. Vulgatus, *deſiderium habens diſſolvi.* rectius Beza, *ad remigrationem.* Nam & Luc. 12. verſ. 36. ἀναλύειν ἐκ τῶν γάμων eſt *reverti à nuptiis.* Qui plura de hac ſignificatione verbi ἀναλύειν cupit, videat Exercit. Euangel. Sculteti lib. 1. cap. 62. ubi miror impingi Clariſſ. Bezæ, quod ἀναλῦσαι verterit per *dimiſsionem*, quum potius verterit per *remigrationem*, & doctiſſimum addiderit commentarium. Arabs vertit لاني اشتهي ان ازول وافارق الدنيا *quia cupio recedere, & diſcedere à mundo.*

VERS.

VERS. 27. ܕܐܢ ܐܬܐ ܐܣܬܟܠ ܒܟܘܢ ܘܐܢ ܦܪܝܩ ܐܢܐ ܐܫܡܥ ܕܠܘܬܟܘܢ Boder. *Vt ſive venerim inviſam vos, ſive abſens audiam de vobis.* videtur *inviſam* conſtruere cum *ut*, quaſi ܕ in ܕܐܢ conſtruendum eſſet cum ܐܣܬܟܠ. videtur & Trem. ita accepiſſe, *ut ſive veniam, videam vos, & ſive abſens ſim, audiam de vobis,* &c. Ego malim illud ܕ *ut* conſtruere cum ܐܫܡܥ *audiam*, & vertere, *ut ſive veniens videam vos, ſive abſens ſim audiam de vobis*, &c. ut conveniat cum verbis Apoſtoli, ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν, ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν. Uſitatum enim eſt Syris, ut verba ܐܬܐ & ܐܙܠ regentes poſt ſe aliud verbum in eodem tempore, abſque copula, per participium exponantur, vel certe copula ſubaudienda. ut Mat. 20. verſ. 9. ܘܐܬܘ ܢܣܒܘ *& venerunt, acceperunt*, id eſt, *& venientes acceperunt*, vel, *& venerunt & acceperunt.* Mat. 22. 15. ܐܙܠܘ ܢܣܒܘ eodem ſenſu quo ſuperius. Ita & hoc loco, *ut ſive veniam videam*, i. veniens videam, vel veniam & videam. Sequitur in eodem verſu, ܘܬܬܝܬܪܘܢ ܐܟܚܕܐ ܒܗܝܡܢܘܬܐ, Tremell. *& decertetis ſimul per fidem.* Malim cum Boder. *Et ſuperiores evadatis ſimul in fide.* vel, *& excellatis*, vel, *& triumphetis ſimul in fide.* eſt enim ܝܬܪ *vicit, triumphavit.* ܡܝܬܪܢܐ *victor, præſtans, ſplendidus.* Sic & Arabs توصفون اجمعون بايمان, *excellentes*, vel *conſpicuè vos gerentes ſimul in fide.*

CAP. II.

VERS. 1. ܘܐܢ ܡܘܝܐܐ ܕܠܒܐ Tremell. & Boder. in Par. *& ſi eſt locutio in corde*, In Reg. melius, *ſive lenimen cordis*. vide quæ annotavimus ad Joan. 11. verſ. 19. Ferrarius ܡܘܝܐܐ ܕܠܒܐ *ſolatium, conſolatio.* Arabs تسكين القلب *mitigatio cordis.* Adde tantummodo, etiam in Hebraiſmo inveniri פִּלֵּא pro *conſolari*. ut Jer. 31. verſ. 26. וְכָל־נֶפֶשׁ דָּאֲבָה מִלֵּאתִי *& omnem animam dolentem conſolatus ſum.* proprie *implevi*.

VERS. 12. τὴν σωτηρίαν ὑμῶν κατεργάζεσθε. Beza, *ſalutem veſtram conficite.* Vulg. & Eraſm. *operamini.* Syrus ܦܠܘܚܘ ܦܘܠܚܢܐ ܕܦܘܪܩܢܟܘܢ *operamini opus ſalutis veſtræ.* Nos vertimus, *operamini circa ſalutem veſtram*, κατὰ τὴν σωτηρίαν ὑμῶν ἐργάζεσθε. Imo quamvis ſine κατὰ dixiſſet ſimpliciter, τὴν σωτηρίαν ὑμῶν ἐργάζεσθε, ſenſus non eſſet, *ſalutem veſtram efficite*, ſed idem quem jam nunc dedimus. ſicut 1 Cor. 9. verſ. 13. οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, non ſunt *qui ſacra efficiunt*, ſed *qui circa ea operantur*. Et Apoc. 18. verſ. 17. ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται non ſunt *qui mare efficiunt*, ſed *circa illud occupati ſunt*. Et Joan. 6. verſ. 27. ἐργάζεσθε τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν, non eſt *efficite cibum permanentem*, ſed *operamini circa eum*: ita & hîc ἐργάζεσθαι aut κατεργάζεσθαι τὴν σωτηρίαν non eſt *ſalutem efficecere*, ſed *circa eam operari & laborare*, ea tractare quæ ad ſalutem faciunt. Porro, ſi unumquemque ſalutem ſuam operari oportet, improbe docentur in Papatu plebei, ſalutis ſuæ negocium paſtoribus omnino committere. præclarum eſt illud Hillelis cap. 1. Aboth, אם אין אני לי מי לי, *ſi egomet non ſum mihi, quis mihi?* verum prudenter & piè addit, וכשאני לעצמי מה אני *& quando ego ſum mihi, quid ſum ego?*

ego? ut ſciamus, noſtrum quidem eſſe ſalutis noſtræ negocium ſedulo curare, nec aliis id credere. à Deo tamen ſemper pendendum eſſe, ſine quo nihil ſumus. quod & Apoſtolus hîc verſ. ſeq. inculcat. Nec minus præclarum eſt, quod cap. 2. Aboth dicit R. Tarphon, לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה, *non tui officii eſt opus perficere. at nec liberum tibi eſt ab eo ceſſare.* q. d. Dei eſt, non tuum, perficere ſalutis opus. nec tamen inde ſequitur, totum hoc Deo ita relinquendum, ut otioſus ceſſes.

Cap. IV.

Vers. 6. *Μηδὲν μεριμνᾶτε ἐν ἀλλ᾽. παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετ᾽ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν.* Quum enim ſollicitudo noſtra nihil proſit, quod Servator multis docet Matth. 6. verſ. 27. &c. gemitus & querelæ ad Deum poſſunt plurimum. recte Arabes سِلَاحُ ٱلضُّعَفَاءِ ٱلشِّكَايَةُ *arma infirmorum querela.*

Vers. 11. *Didici, in quibus ſum, αὐτάρκης εἶναι, contentus eſſe.* Nunquam ergo fuit pauper. pauper enim, qui multa cupit. unde אֶבְיוֹן eum à concupiſcentia dixerunt ſapientiſſimi Hebræi: ut non eum qui plurimis deſtituitur, ſed qui pluribus inhiat, pauperem cenſeas. divitem vero, qui ſua ſorte contentus eſt. Optime itaque Arabes eâdem voce غَنِيٌّ dixerunt *τὸν πλούσιον καὶ τὸν αὐτάρκη.* ſimiliterque una voce غِنَى *τὸν πλοῦτον καὶ τὴν αὐτάρκειαν* Liceat nobis hac occaſione difficiliorem quendam Alcorani locum explicare, qui eſt in capite fraudationis. ubi poſtquam conqueſtus eſſet Pſeudopropheta, quoſdam infideles eſſe

& tergiverſari, addit وَٱسْتَغْنَى ٱللَّهُ وَٱللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ. Erpenius, *Et divitias quærit Deus, & Deus eſt dives, laudatus.* Verte, *at αὐτάρκειαν ſuam implorat Deus, eſt enim Deus αὐτάρκης, laudandus.* ſenſus eſt, non curat Deus ipſorum tergiverſationes, neque enim ipſis eget, ſed in propria ſua *αὐταρκείᾳ* acquieſcit, quippe revera in ſe ipſo *αὐτάρκης.* quod eo libentius attulimus, ut proximum Deo eſſe ſciamus, qui ſua ſorte eſt contentus.

ANI-

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES.

Cap. I. Vers. XIX.

ܕܒܗ ܗܘܐ ܨܒܐ ܟܠܗ ܡܘܠܝܐ ܠܡܥܡܪ܆

Trem. & Boder. *Quia in ipſo voluit ille* Pater *omnem plenitudinem habitare*. Exiſtimo melius cum Syriaſmo convenire, ſi ܗܘܐ ſumatur pleonaſtice, & vertatur, *quia in ipſo voluit omnis plenitudo habitare.* Arabs certe vertit, لأن التمام كله فيه شاء ان يحل, *quia perfectio omnis in eo voluit habitare.* quam interpretationem admittunt quoque verba Apoſtoli, ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι. id eſt, quicquid in Deo eſt Majeſtatis, potentiæ, & bonitatis, id omne in Chriſto voluit habitare, & per eum reconciliare ſibi omnia, &c.

Vers. 23. *Si manſeritis in fide veſtra*, ܟܕ ܫܪܝܪܐ ܫܬܐܣܬܟܘܢ܆ ܘܠܐ ܡܬܬܙܝܥܢܘܬܟܘܢ Trem. *firmo exiſtente fundamanto veſtro, & non dimoveamini.* Bod. *confirmato fundamento veſtro, nec dimoveamini* malim, *nec dimotis vobis.* neque enim dubiũ eſt, quin ſicut ܫܪܝܪܐ ita & ܡܬܬܙܝܥܢܘܬܟܘܢ

regatur à ܟܕ per copulam in ܘܠܐ. ad verbum, *quum firmum ſit fundamentum veſtrum, & non dimoveamini*, id eſt per ablativos abſolutos, firmo exiſtente fundamento veſtro, vobiſque non dimotis. τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι.

CAP. II.

VERS. 8. Philoſophiam cum elementis mundi conjungit Apoſtolus, quia doctores Hebræorum univerſum tabernaculum, ſeu templum, ceremoniaſque eo pertinentes, ad Philoſophiam referebant, ut ad Actor. 7. verſ. 43. annotavimus. ideoque quamdiu duraturus eſſet mundus, durare quoque ceremonias Moſis debere contenderent, ut naturæ ſcientia, ibi occultata, inde diſceretur. Paulus verò omnia Chriſtum reſpexiſſe contendit.

VERS. 18. ܟܕ ܦܣܐ ܥܠ ܡܕܡ ܕܠܐ ܚܙܐ Tremell. *nixus re quam non vidit.* Boder. *dum innititur ſuper eo quod non vidit.* פסא apud Arabes ſignificat, *ambulare, gradi, currere.* Atque ita Maſius in Peculio Syro dicit uſurpari apud Syros pro ὁρμᾶν, *concitari, & cum impetu ferri ad aliquid agendum.* pro ἐπιχειρεῖν, *aggredi.* vertemus ergo, *aggrediens illud*, vel, *accurrens ad illud quod non vidit.* quod proprie eſt illud Apoſtoli, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. Ferrarius ܦܣܐ *auſus eſt.* ܦܣܝܐ *audacia.* hinc vertendum, *audens id quod non vidit.* ſic Lex. Syr. Arab. docet ܦܣܐ ſignificationem habere ܡܢ ܦܣܝܐ ܘܡܬܚܨܦܢܘܬܐ *ab audacia.* Arabice exponit, يقدم ويجتري ويتجاسر quæ tria ſignificant *audere, audacter ad rem aliquam contendere.* ſic & Interpres Arabs ان تقدم علي ما لا يعاين *audacter prorumpens ad id quod non videt.*

VERS.

Vers. 19. ܒܫܪ̈ܝܢܐ. Male ſic ſcribitur in Cothenenſi. male etiam in Reg. ܒܫܪ̈ܝܢ. at recte in Vienn. ܒܫܪ̈ܝܢܐ. Uſitatum eſt ܫܪ̈ܝܢܐ pro *lorica*. addit Ferrar. etiam *arteriam* ſignificare. id ſi recte, vertendum erit *per arterias*. Trem. & Boder. *per commiſſuras*. διὰ ἀφῶν dixit Apoſtolus. & Eph. 4. verſ. 16. διὰ πάσης ἀφῆς Syrus vertit ܒܟܠ ܫܪ̈ܝܢ. Inquirant ergo eruditiores an idem ſint ܫܪ̈ܝܢ & ܫܪ̈ܝܢܐ: an vero, ut vult Ferrarius, illud *articulum membrorum*, hoc *arteriam* ſignificet. Arabs illic διὰ πάσης ἀφῆς vertit بكل عرق *per omnem arteriam*. hîc διὰ ἀφῶν بعروق *per arterias*.

Cap. IV.

Vers. 5. Ambulate in ſapientia erga extraneos ܘܙܒܢܘ ܦܘܪܣܝܟܘܢ. Tremellius & Boderianus, *Et redimite occaſionem veſtram*, vel *opportunitatem veſtram*. At non dixit Syrus in peal ܙܒܢܘ, ubi hoc verbum ſignificat *emere*. ſed in pael ܙܒܢܘ, ubi ſemper ſignificat *vendere*. Vertendum itaque, *& vendite opportunitatem veſtram.* videtur Syrus exiſtimaſſe, ἐξαγοραζόμενοι apud Apoſtolum paſſive ſumi, ac ſi καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι vertas, *opportunitate exempti*. qui autem rem aliquam poſſidens, per pecuniam ea eximitur, is eam divendit. atque ita *opportunitate exempti*, vel *opportunitate vos eximentes*, eſſet, *opportunitatem vendentes*. Hoc fortaſſe voluit, ut non ſui, ſed extraneorum haberent rationem, nec quid ſibi, ſed quid illis opportunum eſſet, ſpectarent. Niſi dicamus vitium eſſe in Syriaca punctatione, etſi exemplaria conſentiant. Certe Eph. 5. v. 16. eandem Apoſtoli phraſin

ſin vertit per Peal, ܘܙܒܢܝܢ ܠܙܒܢܗܘܢ *qui redimunt opportunitatem ſuam.* Quin & hoc ipſo loco Arabs vertit وابتاعوا منفعتكم *& emite utilitatem veſtram.* itaque mendum videtur, ac legendum ܘܙܒܢܘ.

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM PRIOREM AD THESSALONICENSES.

CAP. I. VERS. V.

ܡܛܠ ܕܠܐ ܕܡܣܒܪܢܘܬܢ Boder. *propterea quod Euangelium noſtrum*, &c. Melius Trem. *prædicatio noſtra.* Malim *Euangelizatio noſtra.* differt enim ܣܒܪܬܐ *Euangelium à* ܡܣܒܪܢܘܬܐ, quod actionem denotat ejus qui dicitur ܡܣܒܪܢܐ *prædicator Euangelii.* Explicare voluit Syrus τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν non dici eodem ſenſu quo τὸ εὐαγγέλιον Χριστοῦ, ſed dici Apoſtoli Euangelium ratione prædicationis, adeoque intelligi ipſam Euangelizationem. Sic & Arabs لان تبشيرنا *quia Euangelizatio noſtra.* Euangelium enim انجيل dicitur.

CAP. II.

VERS. 3. &c. ܒܘܝܐܐ ܓܝܪ ܠܐ ܗܘܐ ܡܢ ܛܥܝܘܬܐ Tremell. & Boderianus, *Exhortatio enim noſtra non fuit ex errore.*

errore. at Syra vox ܒܘܝܐܢ nihil aliud ſignificat quam *conſolationem.* vertendum itaque, *Conſolatio noſtra non fuit ex errore,* aut *ex ſeductione.* in Græco eſt, ἡ παράκλησις ἡμῶν. quæ vox cum ambigua ſit, & nunc pro exhortatione, nunc pro conſolatione ſumatur, Syrus poſteriori modo intellexit. q. d. non fallax fuit conſolatio quam per doctrinam Euangelii vobis ſubminiſtravimus adverſus perpeſſiones, de quibus ante egerat. videndum an non optime ſenſum aſſecutus ſit. Arabs quoque habet تعزيتنا *conſolatio noſtra.*

VERS. 7. *Sed fuimus inter vos humiles* ܘܐܝܟ ܡܪܒܝܢܝܬܐ ܕܡܚܒܒܐ ܒܢܝܗ̇ Trem. & Bod. *Sicut nutrix quæ diligit liberos ſuos.* In Regiis, *quæ amore complectitur liberos ſuos.* Ego, *quæ fovet liberos ſuos.* ſicut Apoſt. dixit θάλπῃ. verbum enim ܚܒܒ in Peal eſt *ardere, calere.* in Pael, *accendere, calefacere, fovere.* in Aphel demum ſignificat *diligere.* itaque ܕܡܚܒܒܐ eſt *quæ diligit.* at ܕܡܚܒܒܐ *quæ fovet.* quod & recte obſervavit D. Maſius in Peculio Syro. vel ſimpliciter, *quæ complectitur filios ſuos,* nempe ſinu ad fovendum. In Lex. Syr. Arab. ܚܒܒ vertitur ܚܦܦ *complexus eſt.* Sic ſequenti etiam verſu ܗܟܢܐ ܐܦ ܚܢܢ ܡܚܒܒܝܢܢ vertimus, *ſic etiam nos fovemus* , vel *complectimur* quod Apoſt. dixit ἱμειρόμενοι ὑμῶν. Syrus illud ὑμῶν omiſit. At *nos diligimus vos,* dicit ܚܢܢ ܡܚܒܒܝܢܢ ܠܟܘܢ cap. 3. verſ. 12.

CAP. III.

VERS. 3. &c. ܘܠܐ ܐܢܫ ܡܢܟܘܢ ܢܬܦܣܩ ܠܗ Boderianus, *ne quis veſtrum ſuccidatur in afflictionibus iſtis.* Sed quia ܢܬܦܣܩ fœminini gen. eſt,& poſt ſe habet Dativum, melius Tremell. ſubintellexit vocem fidei, & vertit, *ne cui veſtrum fides ſuccidatur.* Malim tamen imperſonaliter ſumere, & ſimpliciter vertere, *ne cui veſtrum ſuccidatur.* Nam *ſucciditur ei*, apud Syros eſt, *animo cadit*, *animum deſpondet.* ut Hebr. 6. verſ. 12. ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, dixit ܘܠܐ ܢܬܦܣܩ ܠܟܘܢ *& ne ſuccidatur vobis.* Et Hebr. 10. verſ. 38. pro καὶ ἐὰν ὑποστείληται, dixit ܘܐܢ ܡܬܦܣܩ ܠܗ *ſi ſucciditur ei.* id eſt, *ſi animo cadit.* opponitur enim τῷ πιςεύοντι.

CAP. IV.

VERS. 6. Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν, καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. Doctiſſimus interpres Beza, *Et ne quis opprimat & habeat quæſtui in negocio fratrem ſuum.* Intelligit de negociatione mercium quæ fit inter homines, in qua Deus vetet oppreſſiones & fraudes, ut nova ſit & alia à præcedentibus admonitio. ideo articulum τῷ, cui alias demonſtrandi vim fortaſſe plus ſatis tribuit, hîc neglexit. & τὸ ὑπερβαίνειν vertit *oppreſſit*, quod noſtrates dicunt, **yemandt over het lijf gaen**/ eleganti Metaphora. quamvis dubitem an huc ſpectet locus, quem tanquam parallelum in annotationibus citat ex Deut. 28. verſ. 44. ubi verba textus habent, הַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ יַעֲלֶה עָלֶיךָ מַעְלָה מַעְלָה וְאַתָּה תֵרֵד מַטָּה מָטָּה. ubi, *ille aſcendet ſuper te ſurſum ſurſum*, non oppreſſionem, ſed excellentem eminentiam, ſicut, *Et tu deſcendes deorſum*

deorſum deorſum, inſignem depreſſionem denotare videtur. Septuaginta, ἐκεῖνος ἀναβήσεται (non ὑπερβήσεταί σε) ἐπὶ σὲ ἄνω ἄνω, σὺ δὲ καταβήσῃ κάτω κάτω. Eodem ſenſu & Chaldæus. Diſquirant autem docti, an non verſus hic Apoſtoli eodem ſpectet quo & præcedentia, nempe ad caſtitatem: ut τῷ πράγματι ſignificet illud negocium, illam rem de qua præcedentibus verſibus actum ſit, & τὸ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν referatur ad adulterium, proficiſcens ἐκ πάθους ἐπιθυμίας cujus fecerat mentionem. probat id & verſus ſequens. cur enim ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν τὸν ἀδελφὸν non licet? οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ θεὸς ἐν ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ. ergo ad ἀκαθαρσίαν illa pertinent. Atque ita explicat *D. Hieronymus* in Commentariis ad Epheſios cap. 4. v. 19. ubi ad illa verba Apoſtoli, tradiderunt ſe impudicitiæ, in operationem immundiciæ omnis in avaritia (ἐν πλεονεξίᾳ) commentatur, *ea non ad avaritiam, ut ſonat ſimpliciter pertinere, ſed ad libidinem atque luxuriam.* Et addit, *Debemus hunc ſenſum alterius loci teſtimonio comprobare. In prima ad Theſſ. Epiſtola ſcribitur, hæc eſt voluntas Dei*, &c. *ut ſciat quiſque vas ſuum* &c. *ut ne quis ſupergrediatur & circumſcribat in negocio fratrem ſuum. Diligenter obſerva: quia ad caſtitatem nos provocans, & volens uxoribus tantum contentos eſſe dixerit: Ne quis ſupergrediatur & circumſcribat in negocio fratrem ſuum, id eſt, ne ſuam conjugem derelinquens, alterius polluere quærat uxorem.* Hæc Hieronymus. ubi non tantum verba illa ſenſu copulat cum præcedentibus, ſed & copulam *Et* quæ in Græco ad τὸ μὴ ὑπερβαίνειν non invenitur, à doctiſſimo autem interprete eſt addita, ipſe omiſit, quia uno ſenſu ex præcedentibus fluunt. Si quis autem τὸ πλεονεκτεῖν non recte ad impudicitiam referri exiſtimet, explicationem petat ex loco iſto ad Epheſios, ubi agit de iis qui ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ. ubi recte Hierony-

 mus,

mus, Quum nihil omnino prætermiſerint quod immundum ſit, hoc totum fecere in avaritia: dum nunquam luxuriando ſatiantur, nec eorum terminum habet voluptas. aut certe ultra conceſſam viri ad fœminam conjunctionem, ad majora conſcendunt, maſculi in maſculos turpitudinem operantes. Hæc iterum ille. quibus addo, Cur non hoc ſit ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν τὸν ἀδελφὸν; Eodem ſenſu accepit Syrus, qui vertit ܘܠܐ ܬܗܘܘܢ ܡܡܪܚܝܢ ܠܡܥܒܪ؛ ܘܠܡܥܠܒܘ ܐܢܫ ܠܐܚܘܗܝ ܒܗܕܐ ܨܒܘܬܐ Quæ Tremellius vertit, *Et ne audeatis irritare & injuria afficere vir fratrem ſuum in aliquo negocio.* Non probo. nam neque ܠܡܥܒܪ ſignificat unquam *irritare*, neque ܗܕܐ *aliquid.* Vertendum cenſeo, *Et ne audeatis tranſgredi, & avare fraudare quiſque fratrem ſuum in hoc negocio,* id eſt in negocio impudicitiæ de quo ante actum fuit: nam τῷ πράγματι ſumpſit pro τούτῳ τῷ πράγματι. recte tranſtulit Boder. in Pariſ. minus bene in Reg. Arabs, ولا تجترون علي ان يتجاوزوا ذلك وعلي لن يتعصب الانسان اخا لهذا الامر, *& ne audeant tranſgredi hoc, neque rapere quiſquam fratrem ad hanc rem.* manifeſtum eſt referre eum τὸ πλεονεκτεῖν ad peccatum Sodomiticum, quo vir virum ad impudicitiam rapiens & cogens, vere πλεονεκτεῖ τὸν ἀδελφόν. Atque ita ὑπερβαίνειν id ipſum eſt, quod eadem phraſi in Miſna dicitur Maccoth cap. 3. § 1. ואלו הן הלוקין הבא על אחותו ועל אחות אביו, id eſt ad verbum, καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ μαστιγούμενοι. ὁ ὑπερβαίνων τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀδελφὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, &c. quod idem eſt atque המגלה ערות אחותו *qui revelat nuditatem ſororis ſuæ,* &c.

VERS. 15. *Nos qui reliqui erimus in adventu Domini, & vivemus,* ܐܠܐ ܚܢܢ ܐܝܠܝܢ ܕܫܪܟܝܢ. Tremell. & Bode-

Boderian. *non præveniemus eos qui obdormierunt.* at vero ܢܕܪܟ nuſquam alibi ſignificat *prævenire*, ſed ſemper *aſſequi, attingere, apprehendere.* verto itaque, *non aſſequemur eos qui obdormierunt.* id eſt, ipſi nos prævenient. qui enim alium non aſſequitur, nec poteſt apprehendere, ab eo prævenitur. φθάνειν non tantum *prævenire*, *praeoccupare*, ſed etiam *aſſequi*, καταλαμβάνειν ſignificat. qua poſteriori ſignificatione Syrus apud Apoſtolum id accepit. ſic & Arabs, لا نلحق بالذين رقدوا *non attingemus eos qui obdormierunt.* Perpendatur an non recte. dicit enim Apoſtolus ſequenti verſu, mortuos primos reſurrecturos. ergo illi antevertent vivos. ergo vivi in reſurrectione eos non aſſequentur, ſed poſt eos relinquentur, nec prius tranſmutabuntur, quam mortui reſurrexerint, ut tum ſimul cum eis rapiantur in occurſum Domini. Male quoque & Trem. & Boderianus verterunt illa Syri cap. ſequenti verſ. 4. ܕܗܘ ܝܘܡܐ ܐܝܟ ܓܢܒܐ ܢܕܪܟܟܘܢ *ut ille dies tanquam fur vos præveniat.* vertendum, *vos aſſequatur*, aut *vos apprehendat.* καταλάβῃ dixit Apoſtolus. unde melius in Regiis, *vos deprehendat.*

CAP. V.

VERS. 6. ܐܠܐ ܢܗܘܐ ܥܝܪܝܢ ܘܡܗܘܢܝܢ Trem. & Boder. *ſed ſimus vigilantes & ſobrii.* Malim, *vigilantes & mente præditi. ut* ܡܗܘܢܝܢ ſit partic. peil conjug. Pael, à nomine ܗܘܢܐ *mens, ratio* ὁ νοῦς. νήφω (qua voce hîc uſus eſt Apoſtolus) non tantum opponitur τῷ μεθύειν, ſed interdum ad mentem relatum ſumitur pro φρονέω. & ſic Syrus accepit. Ferrarius ܗܘܢܐ *ingenium, indoles*, ܡܗܘܢܐ *inge-*

ingenioſus. ſed generalius ſumi ܗܘܢܐ pro *mente* ac *ratione* certum eſt ex Marc. 3. verſ. 21. unde & in Lex. Syr. Arab. ܡܗܘܢܢܐ exponitur العاقل اللبيب *intelligens, cordatus.* Unde & Arabs hunc locum vertit ولكن لنكن عقلا متيقظين *ſed ſimus intelligentes, vigilantes.*

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM POSTERIOREM AD THESSALONICENSES.

CAP. I. VERS. VII.

ܘܠܟܘܢ ܕܡܬܐܠܨܝܢ ܢܚܐ ܥܡܢ Tremell. & Boderian. *Et vobis qui affligimini quietem nobiſcum.* ܢܚܐ acceperunt pro ܢܝܚܐ *quies.* quum hoc nomen ſit ab Hebr. נוּחַ, Syr. ܢܚ *quieſcere.* illud autem verbum ſit conjug. Aphel, à verbo ܚܝܐ *vivere, ſervari.* vertendum itaque, *Et vos qui affligimini ſervet nobiſcum.* explicavit nempe quid ſit apud Apoſt. *requiem reddere,* ἀνταποδοῦναι ἄνεσιν, ſcilicet *ſervare, ſalutem dare.* Arabs tamen habet ويُنيحكم *& quietem det vobis,* quod Syriace dicendum ܘܠܟܘܢ ܢܢܝܚ.

VERS. 8. ܡܐ ܕܢܬܒ ܬܒܥܬܐ ܒܫܠܗܒܝܬܐ ܕܢܘܪܐ Tremell. & Boder. in interlineari edit. *Quum ſumet ultionem*

nem in vehementia ignis. In Regiis autem, *igne depaſcente.* vertendum eſt, *in flamma ignis*, ut Apoſtolus dicit, *ἐν πυρὶ φλογός*, quod Syrus recte accepit per Anaſtrophen pro *ἐν φλογὶ πυρός.* eum autem eſſe vocis Syriacæ uſum patet ex Pſal. 18. verſ. 9. ubi ܘܢܘܪܐ ܡܢ ܦܪܨܘܦܗ ܐܫܬܠܗܒܬ D. Erpenius vertit, *Et ignis à facie ejus inflammatus eſt.* D. Sionita Syrus, *Et ignis à facie ejus exarſit.* Atque ita D. Maſius in Peculio Syro recte docet, verbum hoc in Ethpaal ſignificare *æſtuare, accendi, inflammari.* Sic Actor. 5. verſ. 33. ܡܫܬܠܗܒܝܢ ܗܘܘ ܒܪܘܓܙܐ quod Tremell. vertit, *diſſecabantur ira.* Boder. *corripiebantur ira.* Melius vertas, *inflammabantur ira.* quę explicatio eſt Apoſtolici *διεπρίοντο.* Unde obiter emendandam cenſemus verſionem loci cujuſdam in ritibus Severi pag. 25. Narraverat Severus, quum acceſſiſſet Chriſtus ut baptizaretur in Jordane, aquas fluminis abſque igne & abſque lignis fuiſſe calefactas. ac Chriſtum Joanni dixiſſe, accede & baptiza me. reſpondiſſe autem Joannem, ܠܐ ܡܫܟܚ ܐܢܐ ܠܡܐܚܕ ܫܠܗܒܝܬܐ Boderianus vertit, *fieri non poteſt, ut aſſumam rapinam.* ab Hebr. גזל *rapere.* vertendum cenſeo, *non poſſum tenere flammam.* q. d. aqua iſta inſtar flammæ calida eſt, non poſſum eam apprehendere. Ad quod ſtatim ſequitur Chriſti inſtantia. Dextram tuam tantum impone capiti meo, & ego baptizor. Addo Lex. Syr. Arab. ubi ܫܘܪܐ ܘܫܘܪܒܬܐ verṫuntur لهيب النار والاشتعال تاجج *flamma ignis & incendii, fervor.*

CAP.

CAP. II.

VERS. 8. Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος. ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ. Videtur omnino reſpexiſſe Apoſtolus locum Eſa. 11. verſ. 4. וּבְרוּחַ שְׂפָתָיו יָמִית רָשָׁע *& Spiritu labiorum ſuorum interficiet improbum.* Vnde liquet, Chriſtum, de quo in utroque loco manifeſte agitur, non eſſe Vulgarem Κύριον *Dominum*, ſed verum Deum. ſicut enim non niſi de vero Deo dici potuit Pſal. 33. verſ. 6. *Spiritu oris ejus facti ſunt omnes exercitus eorum*, ſic non niſi de vero Deo, *Spiritu oris ſui conſumet impium.*

CAP. III.

VERS. 5. ܘܠܡܣܒܪܢܘܬܗ ܕܡܫܝܚܐ Trem. & Bod. *Et ad exſpectationem Chriſti.* ܡܣܒܪܢܘܬܐ alibi *Euangelizationem*, *prædicationem ſignificat.* hîc pro ὑπομονὴ ponitur, quod paſſim per ܡܣܝܒܪܢܘܬܐ efferri ſolet. Ac vix dubito, quin & hoc loco ita ſit legendum. præſertim quum in Vienn. Exemplari inter ܡܣ & ܒ veſtigium aliquod literæ Jod obſervare liceat. quod & Act. 2. verſ. 30. in ܒܡܘܡܝܬ obſervavimus, pro quo in Reg. & Cothen. male eſt ܒܡܘܡܬ. Secundum hanc lectionem vertendum, *& ad tolerantiam Chriſti*, id eſt, ad patientiam in ferendis afflictionibus Jeſu Chriſti. Fateor tamen verbum ܣܒܪ non tantum pro *Euangelizare*, ſed & pro *ſperare* ſumi. unde fortaſſis derivetur ܡܣܒܪܢܘܬܐ quod utramque verbi ſui ſignificationem retineat. etſi id mihi non probetur.

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM PRIOREM AD TIMOTHEUM.

Cap. I. Vers. IV.

Καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις. Habebat quæque tribus, & quæque familia Judæorum ſuum כתב היחס *librum proſapiæ*, ut ex Eſra apparet. & quia variæ quæſtiones ac diſceptationes circa proſapias oriebantur, præſertim poſt captivitatem & diſperſionem Babylonicam, habebant libros controverſiarum genealogicarum, quos Benjamin in Itinerario vocat משגרות השאלות *extracta quæſtionum*, & cum כתב היחס *libro proſapiæ* conjungit, editionis Leydenſis p. 83.

Cap. II.

Vers. 2. *ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν.* Hoc ipſum eſt, quod R. Hanina præcipit c. 3. Aboth הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו:, *Precare pro pace regni. niſi enim eſſet timor ejus, homines ſe invicem vivos deglutirent.*

Vers. 6. Ὁ *δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων.* Hebraice, אשר נתן עצמו כפרה על כלם. cujus vocis quæ ſit vis & uſus apud Hebræos, diſci poteſt ex Talm. tract. Sanhedrim cap. 2. ubi populus ſummum ſacerdotem, mortuum ſuum lugentem & funerantem, his verbis conſolatur, אני כפרתך *nos ſimus expiatio tua*, id eſt, utinam tuum malum in nos derivari queat, noſque in locum tuum ſubſtituti noſtro malo tuum redimere poſſimus.

VERS. 7. *Cujus ego poſitus ſum præco & Apoſtolus (veritatem dico & non mentior)* ܕܗܘܝܬ ܡܠܦܢܐ ܕܥܡ̈ܡܐ Trem. & Boder. *quia fui*, vel (*factus ſum*) *doctor gentium.* Malim, *ut eſſem doctor gentium.* ܕ enim quoque valet *ut*, non tantum futuro junctum, ſed & Benoni, nonnunquam etiam præterito. quod frequens eſt in verbo ܗܘܐ. ut vel ex ſequenti verſu conſtare poteſt. videtur id melius quadrare verbis Apoſtoli, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος· ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι· διδάσκαλος ἐθνῶν. Ut ſenſus ſit, poſitus ſum præco & Apoſtolus, ut eſſem doctor gentium. alioqui ſenſus erit, non mentior, quia factus ſum doctor gentium. ac tum parentheſis, cui, *veritatem dico & non mentior*, incluſimus, auferenda. Sic Arabs, اني قد صرت معلما للشعوب *quia factus ſum doctor gentium.*

CAP. III.

VERS. 15. Ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας. Sic vocatur Eccleſia, quatenus veritatem ex Scriptura & per eam adverſus errores ac hæreſes tuendo, eam fulcit ac ſtabilit in cordibus hominum, ne collabatur. quo elogio quivis etiam pro ſuo modulo commendari poteſt, qui veritatem fortiter tutatur. quemadmodum Theodoretus homilia 10 de Providentia, de Petro & Johanne dicit. Βλέπε τοίνυν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, τοὺς πύργους τῆς εὐσεβείας, τοὺς στύλους τῆς ἀληθείας, τοὺς τῆς Ἐκκλησίας τὴν οἰκοδομὴν ὑπερείδοντας. Ubi eos facit non tantum veritatis, ſed & Eccleſiæ columnas, idque non tantum quatenus dum viverent viva voce utramque ſuſtinuerunt, ſed & quatenus adhuc ſunt τὴν τῆς ἐκκλησίας οἰκοδομὴν ὑπερείδοντες, *Eccleſiæ ſtructuram ſuffulcientes.* quod non niſi per ſcripta ſua faciunt.

faciunt. atque ita S. Scriptura eſt, per quam Eccleſia veritatem, & veritas Eccleſiam, & viri θεοδίδακτοι tum Eccleſiam tum veritatem fulciunt ac ſtabiliunt.

CAP. IV.

VERS. 1. *Quidam diſcedent à fide & ibunt* ܘܢܐܙܠܘܢ ܒܬܪ ܪܘܚܐ ܛܥܝܬܐ. Trem. & Boder. *poſt ſpiritus deceptores*, vel *impoſtores*. Malim, *poſt Spiritus errantes*. προσέχοντες πνεύμασι πλάνης. *deceptores* enim vel *impoſtores* dixiſſet in Aphel ܪܘܚܐ ܡܛܥܝܢܝܬܐ ibi enim *fallere*, *decipere* ſignificat. at in Kal ſimpliciter *errare*, *ſeduci*. ſic Arabs ويتبعون الارواح الضله *& ſequentur ſpiritus errantes*.

VERS. 3. κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων, &c. Invehi hîc Apoſtolum, non in eos qui vetant, ſed qui jubent abſtinere à cibis, luce meridiana clarius eſt ex argumentis in textu ſequentibus. Itaque viri docti volunt, ante ἀπέχεσθαι ſubaudiri κελευόντων. Syrus vertit ܘܟܠܝܢ ܠܡܙܕܘܓܘ ܘܡܦܪܩܝܢ ܡܢ ܡܐܟܘܠܬܐ *& prohibent matrimonio jungi, & avertunt à cibis*. quaſi legiſſet, κωλυόντων γαμεῖν, καὶ ἀπεχόντων βρωμάτων. eſt enim ἀπέχειν interdum tranſitivum, facere abſtinere, avertere. Arabs vertit, quaſi legiſſet, καὶ ἀπεχομένων βρωμάτων, ويجتنبون الاطعمة *& abſtinent à cibis*.

CAP. V.

VERS. 1. *Senem ne objurgaveris*, ܐܠܐ ܦܝܣܝܗܝ Trem. & Boder. *ſed exhortare eum*. proprie *ſed perſuade ei ut patri*. ea enim perpetua hujus verbi ſignificatio eſt. Id eſt, ne objurgatoriis, ſed perſuaſoriis verbis erga eum ute-

re, ut Oratores ſolent qui gratis ſermonibus perſuadere conantur. Arabs بل اطلب اليه وعزه كالاب *ſed precare eum, & ſolare eum tanquam patrem.* ſicut, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα, Vulgatus tranſtulit, *ſed obſecra ut patrem.* optime meo judicio.

VERS. 4. Ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. huc pertinet illud Chaliphæ Alis, بِرُّ ٱلْوَالِدَيْنِ سَلَفٌ *benefacere parentibus, debitum eſt ex jam ante perſoluto pretio.* سَلَفٌ eſt ſpecies emptionis, qua pretium ſolvitur ante acceptas merces. repende parentibus beneficia, mercem das, cujus pretium jam diu accepiſti.

VERS. 13. Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαὶ, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα. Syrus vertit, *Diſcunt autem etiam pigritiam, circumeuntes inter domos. & non ſolum pigritiam, ſed & multiplicare ſermonem, & ſpargere vana, & loqui quod non oportet.* Apparet Syrum poſt ἀργαὶ ſuppleviſſe ellipſin verbi εἶναι, quæ deinde in φλύαροι & περίεργοι influat. quod ſecutus Cl. Beza vertit, *Simul autem etiam otioſæ* eſſe *diſcunt circumeuntes domos: imo non ſolum otioſæ*, &c. quam ellipſin duram eſſe & inſolentem, quivis credo fatebitur. Laudo Vulgatum qui tranſtulit, *Simul autem & otioſæ diſcunt circuire domos*, &c. ubi Enallage participii περιερχόμεναι pro Infinitivo περιέρχεσθαι non tantum non eſt dura, ſed & Græcis uſitatiſſima, quibus tritum eſt, μέμνημαι ἰδὼν pro ἰδεῖν, *memini videre.* διατέλει ἀγαπῶν *perge amare.* οὐ παύσομαι φιλῶν *non ceſſabo amare.* Atque ita reprehendit Apoſtolus juniores viduas, quod quum debeant eſſe οἰκουροὶ *domum cuſtodientes*, Tit. 2. 5. aſſueſcant alienas domos circuire, quod vitium quatuor alia habet adjuncta, 1. otium. 2. nugacitatem. 3. curioſitatem. 4. loqui quæ non decent.

φλύαροι Beza recte vertit *nugaces*. id enim proprie vox ſignificat. quia autem nugaces fœminæ fere ſunt garrulæ & futiles, Vulgatus vertit *verboſæ*. Syrus *multiplicare ſermonem*. περίεργοι autem Syrus ܢܦܪܫܘܢ ܣܪܝܩܘܬܐ pro quo Tremell. *ſectentur vana*. Boderianus in interlineari verſione *agitent vana*. nos, *ſpargant* vel *ſpargere vana*. eſt enim ܦܪܫ *ſejungere, facere diſtare*, adeoque *ſpargere*. qui enim ſpargit, conjuncta ſejungit. non male intellexit Syrus, τοὺς περιέργους dici, quaſi περισσὰ ἐργαζομένους, teſte Heſychio, id eſt, qui ſua, quæ ſoliditatem fere habent, negligentes, aliena, quæ ſuperflua fere & vana ſunt, curioſe inquirunt, adeoque quaquaverſum diſcurſitantes ſuas ſpargunt vanitates. Arabs vertit ويحكين الاباطيل *& narrent vana.*

Vers. 14. Μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν. Vulg. *Nullam occaſionem dare adverſario maledicti gratia*. Beza, *Ad maledicendum*. Alii, *ut habeat cauſam maledicendi*. Diſquiratur, an non rectius χάριν referatur ad διδόναι, ut cauſa reddatur cur velit juniores viduas nubere. nempe, *ut nullam occaſionem dent adverſario maledicti*. ſic χάριν frequenter pro ἕνεκα uſurpatum, Subſtantivo vel Infinitivo poſtponitur. recta conſtructio eſſet, μηδεμίαν ἀφορμὴν λοιδορίας τῷ ἀντικειμένῳ διδόναι χάριν.

Vers. 15. ܟܠ ܕܗܫܐ ܓܝܪ ܫܪܝܘ ܐܢܫ ܡܢܗܝܢ ܠܡܣܛܐ ܠܒܣܬܪ ܣܛܢܐ. Trem. *Iam enim cœperunt plures avertere ſe poſt Satanam*. Ambiguum eſt ad viroſne an ad fœminas referat, de quibus verſu præcedenti actum fuit. ambiguitatem ſuſtulit Boder. in Reg. *Iam enim cœperunt nonnullæ deflectere poſt Satanam*. ſicut & ambigua Apoſtoli verba, ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ. Vulgatus fœminino genere vertit, *Iam enim quædam converſæ ſunt retro Satanam*. ut & Beza. At Syri

 verba.

verba id non ferunt. nam ܫܪܝܘ ܐܢܫ ܐܢܫ *maſculi-
lina ſunt*, ac vertenda. *cœperunt nonnulli*. quod autem ܡܛܠ
ܕܗܐ ܡܢ ܟܕܘ verterint tantum, *jam enim*, nec hoc rectum.
verto, *propterea quod jam enim*. cauſam reddit, quare ver-
ſu ſequenti moneat, ut ſiquis vir aut mulier viduas habeat,
ſuſtentet eas & non gravet Eccleſiam, propterea quod
jam quidam cœperunt declinare poſt Satanam. Sic &
& Arabs, مع انه الان بدا انســـان بالميل الي الشيطان فان
&c. كان لانسان *nam quia jam inceperunt quidam declina-
re ad Satanam, ideo ſi habeat quis*, &c.

V ERS. 16. *Si quis vir fidelis aut mulier fidelis habet vi-
duas*, ܢܬܪܣܘܢ ܐܢܝܢ ܘܠܐ ܢܬܝܩܪܢ ܥܠ ܥܕܬܐ.
Tremell. & Boder. in Par. *nutriant eas, & non onerent Ec-
cleſiam*. ambiguum eſt, referaturne *onerent* ad viduas, an
ad eaſdem perſonas quibus dictum eſt, *nutriant eas*. quam
ambiguitatem ut tolleret in Reg. vertit, *alant eas, ne ſint
oneri Eccleſiæ*, omiſſa copula ܘ. ut & fecit Arabs. quæ ne
omittatur, nec ſit ambiguitas, verto, *nutriant eas, neque
ſint illæ oneri Eccleſiæ*. mutatur enim in Syro genus.

VERS. 17. Διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν. Fortaſſis reſpi-
cit Apoſtolus legem primogeniti, qua Deut. 21. v. 17. du-
plex portio ei dari jubetur, quæ פִּישְׁנַיִם Hebræis, διπλᾶ
Græcis Interpretibus dicitur, Chaldæo תרין חולקין *duæ par-
tes*. Potior, ſcilicet, excellentior & honoratior totius fa-
miliæ perſona erat primogenitus. Hinc Eliſæus, tanquam
diſcipulorum omnium Prophetæ Eliæ præcipuus ac præ-
ſtantiſſimus, *Da mihi*, inquit פִּי שְׁנַיִם בְּרוּחֲךָ *duplam portionem
de Spiritu tuo*, 2 Reg. 2. verſ. 9. Quod R. Levi filius Ger-
ſom his verbis interpretatur, אל כמה שהאצלת מרוחך על כל בני הנביאים
יהיה הנאצל לי מרוחך פי שנים על כל אחד מהם : *mens ejus eſt, in eo
quod reſervaſti de Spiritu tuo omnibus Prophetarum filiis, ſit
id,*

id, quod mihi reſervatum eſt de Spiritu tuo, duplex portio ſupra uuumquemque eorum. additque, id ex lege primogenitorum petitum eſſe. idem patrem ſuum ſenſiſſe, teſtatur R. David Kimchi in Comment. ad iſtum locum. In eandem ſententiam videtur hîc Apoſtolus eos qui bene præſunt, tanquam primogenitos quoſdam, atque inter cæteros eximios & præcellentes, duplici honoris ac mercedis portione dignos judicaſſe.

VERS. 25. ܗܟܢܐ ܐܦ ܓܒܖ̈ܐ ܛܒ̈ܐ *Sic etiam viri boni.* ſic habent Editiones Vienn. Reg. Par. Plantin. in 16. At Tremell. & manuſcr. Raphelengii עבדא, quod in Cothen. male legitur ܥܒ̈ܕܐ, id enim *ſervos* ſignificat. ſcribe ܥܒ̈ܕܐ *opera.* ut Apoſtolus dixit, ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι. Sic & Arabs, وكذلك الاعمال الصالحة *& ſimiliter opera bona*, &c.

CAP. VI.

VERS. 2. *Qui autem habent dominos fideles, ne contemnant eos eo quod fratres ſui ſunt: ſed magis inſerviant eis.* ܐܠܐ ܝܬܝܪܐܝܬ ܢܫܡܫܘܢ ܐܢܘܢ ܡܛܠ ܕܡܗܝ̈ܡܢܐ ܐܢܘܢ ܘܚܒܝ̈ܒܐ ܗܢܘܢ ܕܒܬܫܡܫܬܗܘܢ. Boder. in Reg. *quia fideles ſunt & dilecti illi, quorum in miniſterio fruuntur requie.* Ad ſervos retulit illud *fideles & dilecti.* ut ſenſus ſit, fideles eſſe iſtos ſervos & dilectos, in quorum miniſterio heri acquieſcunt. Melius meo judicio in Pariſ. retulit ad heros, & vertit, *quia fideles ſunt & dilecti, qui contenti ſunt in miniſterio eorum.* ſic & Tremellius. ad verbum verto, *qui requieſcunt,* vel *refocillantur in miniſterio eorum.* ſic & Arabs, وهولاء الذين يستريحون في خدمتهم لهم, *& ii qui refocillantur in miniſterio eorum ſibi.* ſenſus loci eſt, tantum abeſſe, ut

ſervi

ſervi contemnere heros debeant quod fideles & fratres ſint, ut tanto potius magis ſervire iis debeant, quia fideles ac dilecti ſunt, ac tales qui læti quod à fidelibus atque in Chriſto fratribus ſerviantur, refocillationem etiam ex miniſterio eorum capiunt. Non laudat hanc ſententiam Doctiſſ. Beza. mihi tamen vehementer arridet, & cum Apoſtoli mente optime quadrare videtur, qui dixit, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι, quæ verto, *quia fideles ſunt & dilecti qui hanc beneficentiam animo percipiunt*. Sæpe enim ἀντιλαμβάνεσθαι ſignificat apprehendere, ſentire, percipere, ſive ſenſu corporis ſive animo. vide Theſ. Steph. cui addo locum Theodoreti, oratione 5. de Providentia, ubi de cane venatico dicit, οὗτος ἰχνεύσαι θήραν ὑπὸ κυνηγέτου κελευόμενος, καὶ τῶν ὀσμῶν ἀντιλαμβάνεται, καὶ ταύταις οἷον ἴχνεσί τισι κατ' ἀκρίβειαν ἑπόμενος, οὐ πρότερον ἀφίσταται, ἕως οὗ εὕρῃ τὸ θήραμα. *Hic inveſtigare feram à venatore juſſus, etiam odores percipit, & hoſce, tanquam veſtigia quædam, accurate ſequens, non prius deſiſtit, quam feram invenerit.* Senſus eſt, quum ſervi fideles fidelibus heris fideliter ſerviunt, miniſterium hoc pro beneficentia habetur heris, quam animo apprehendunt, ſentiunt, ac percipiunt cum oblectatione ac mentis quadam refocillatione.

VERS. 6. *Quæſtus magnus eſt pietas μετ' αὐταρκείας.* cauſa ex multis una peti poteſt ex illo Alis إِسْتِرَاحَةُ ٱلنَّفْسِ مِنَ ٱلْيَأْسِ, *quies animæ eſt ex αὐταρκείᾳ.* يَأَسَ *nihil appetere.*

ANI-

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM POSTERIOREM AD TIMOTHEUM.

Cap. I. Vers. XIII.

Vers. 13. ܢܗܘܘܢ ܠܟ ܕܡܘܬܐ ܡ̈ܠܐ ܚܠܝܡ̈ܬܐ ܕܫܡܥܬ ܡܢܝ. Trem. *Sint tibi formulæ ſermonum ſanorum, quos à me audiviſti.* non admittit eam verſionem Syntaxis Syriaca. Boder. in Pariſ. *Sint tibi forma ſermonum ſanorum*, &c. ubi non in Syriaſmum tantum, ſed & in Latiniſmum peccatur. fortaſſis legendum in plur. *formæ*. recte vero in Reg. *Forma tibi ſint ſani ſermones quos audiviſti à me*. malim ܕܡܘܬܐ vertere *exemplar*. eſt enim id quod oculis intuendum ſubjicitur, ut ad id aliud efformetur. à ܕܡܐ ex quieſcentibus media vau, *intuitus eſt*. Ferrarius ܕܡܘܬܐ *viſio, viſus. Agnus hornus. Carbo extinctus. Exemplum, exemplar. Populus arbor.* Lex. Syr. Arab. ܕܡܘܬܐ ܐܝܟ ܚܙ̈ܘܐ ܘܒܝܕܘܩܐ النظر والتحديق *veluti viſiones, aſpectus & intuitus.* rurſus, ܕܡܘܬܐ ܐܝܠܢܐ شجرة الحور *arbor populus.* Eodem ſcilicet nomine apud Arabes quo apud Syros.

Cap. II.

Vers. 15. Ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Beza, *qui recte ſermonem veritatis ſecet.* Arabs يقطع بكلمة الحق باستقامة

Nn *ſecan-*

ſecantem in verbo veritatis recte. Vulgatus accepit latius, *recte tractantem verbum veritatis.* ut & Syrus ܘܡܟܪܙܢܐ ܬܪܝܨܐܝܬ ܠܡܠܬܐ ܕܫܪܪܐ *prædicantem recte verbum veritatis.* Optime ſane. nam ὀρθοτομεῖν tum apud LXX. tum apud alios probatos auctores ſumitur pro *recte aliquid tractare.* Fortaſſe tamen reſpexerit Apoſtolus, quod apud Hebræos verſus Biblici vocentur פסוקים τμήματα: & textus Biblicus פסוק *ſectio*, à verſibus in quos ſecatur. quique circa iſtum textum verſantur, פוסקים בתורה *ſecantes in lege.* quam phraſin ad amuſſim hîc expreſſit Arabs, quum dixit يقطع بكلمة الحق idem eſt quod הפוסק בדבר אמת, *ſecantem in verbo veritatis*, id eſt, verſantem circa פסוק textum Biblicum, qui eſt verbum veritatis: id qui recte facit, dicitur ὀρθοτομεῖν. De his vide doctiſſ. Commentar. Fulleri Miſcell. ſacr. lib. 3. cap. 16.

VERS. 16. *A ſermonibus vanis, in quibus non eſt utilitas, abſtine: magis enim* ܢܘܣܦܘܢ ܥܠ ܪܘܫܥܗܘܢ ܗܠܝܢ ܕܥܢܝܢ ܒܗܘܢ Boder. in Reg. *addent ad impietatem eorum qui talia reſpondent.* Melius in Pariſ. & Trem. *qui occupantur in eis.* Sed ubiq; erratum, quod ܪܘܫܥܗܘܢ ܗܠܝܢ verterint *impietatem illorum.* ſi enim poſt ܗܘܢ plenoaſticun, ܗܠܝܢ facit Genitivum, dicendum fuerat ܕܗܠܝܢ. deinde quod ܢܘܣܦܘܢ retulerint ad ܡ̈ܠܐ ܣܪ̈ܝܩܬܐ, ac ſi ſenſus eſſet, ſermones vani addent ad impietatẽ eorum qui occupantur in illis. ſic enim dicendum fuerat ܢܘܣܦܢ in fœminino. vertendum ergo, *addent ad impietatem ſuam qui occupantur in illis.* ad perſonas refertur ܢܘܣܦܘܢ. ſic & Arabs, فان الذين يالفونه يزيدون كثيرا في نفاقهم *nam qui aſſueſcunt ei, addent multum ad impietatem ſuam.*

VERS.

Vers. 23. ܡܚܪܝܢܘܬܐ ܣܟܠܬܐ ܐܝܠܝܢ ܕܠܐ ܡܪܕܘ ܐܢܝܢ ܐܫܬܐܠ ܡܢܗܘܢ. recte vertit Tremell. *Altercationes ſtultas, quæ ineruditæ ſunt, fuge.* Graviſſime autem hallucinatur D. Maſius in Peculio Syro f. 28. ubi ܡܪܕܘ vult eſſe Paul Hiphil, poſitum pro ܡܪܕܐ ܗܘ quod exponit, *eruditus eſt.* at neque expoſitio illa loco ullatenus aptari poteſt, quia non de perſona aliqua inerudita, ſed in plurali num. de altercationibus ineruditis agitur. neque ܡܪ̈ܕܐ Paul Hiphil eſt, ſed ejus potius Benoni. Paul autem, ſi modo uſitatum ſit, eſt ܡܪܕܝ. ut ܡܣܚܝ *ablutus.* ܡܪܕܘ itaque nomen ſubſtantivum eſt, ſignificans *eruditionem*, eſtque contractum per Apocopen ex ܡܪܕܘܬܐ, quod nomen pro diſciplina & caſtigatione uſurpatur 1 Corinth. 10. verſ. 11. Hebr. 12. v. 5. à ܪܕܐ *caſtigavit. erudivit.* fateor tamen idem nomen quoque ſumi pro *defectione*, 2 Theſſ. 2. verſ. 3. à מרד *defecit, rebellavit.* quod hujus loci non eſt.

Vers. 25. Μήποτε δῷ αὐτοῖς ὁ θεὸς μετάνοιαν. Apud Græcos μήποτε eſt *ne forte.* hîc autem *ſi forte* ex Syriaſmo. ubi ܕܠܡܐ, proprie *ne forte*, ſæpe eſt *ſi forte.* ut Rom. 11. verſ. 14. Actor. 8. verſ. 22. Atque eodem ſenſu hîc quoque Syrus dixit ܕܠܡܐ. μὴ Sæpe eſt *an.* verti ergo poteſt, exſpectans *an forte daturus ſit ipſis Deus reſipiſcentiam.*

Cap. III.

Vers. 2. ܘܠܡܕܒܪܢܝܗܘܢ ܠܐ ܡܬܛܦܝܣܝܢ Tremell. *Qui iis qui præſunt ſibi non obtemperant.* recte autem annotat,

notat, ad verbum ſonare, *hominibus ſuis*. ſed quia addit, tam in Manuſc. quam impreſſo codice, hæſitaſſe videtur an ſpurium eſſet. Obſervandum igitur ܐ̈ܢܫܐ in plur. cum affixis dici de parentibus & cognatis. quod non ex hoc tantum loco probatur, ſed & ex Luc. 2. verſ. 41. ܘܐ̈ܢܫܘܗܝ *& homines ejus*, id eſt, parentes ejus ibant quotannis Hieroſolymam. verſu autem 44. *quæſiverunt eum* ܠܘܬ ܐ̈ܢܫܝܗܘܢ *apud cognatos ſuos*. ſic Marc. 5. v. 19. Obſervetur quoque ܐܬܬܦܝܣܬ & ܐܬܦܝܣܬ eſſe ſynonyma.

VERS. 6. ܘܫܒܝܢ ܢܫ̈ܐ ܕܛܡܝܪ̈ܢ ܒܚܛܗ̈ܝܢ Tremell. & Boderian. in interlin. verſ. *& captivas ducunt mulieres, quæ cuſtodiuntur in peccatis*. at ܛܡܪ eſt Hebr. טמן *abſcondere*. vertendum itaque, *quæ abſconditæ ſunt in peccatis*: id eſt, quæ tanto peccatorum cumulo premuntur, ut ſub iis quaſi abſconditæ ſint & defoſſæ. itaque melius in Regiis, *oneratas peccatis*, γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις.

VERS. 14. ܐܢܬ ܕܝܢ ܩܘܡ ܒܐܝܠܝܢ ܕܝܠܦܬ ܘܐܬܬܦܝܣܬ Tremell. & Boder. *Tu vero perſiſte in iis quæ didiciſti, &* in quibus *confirmatus es*. ad verbum eſt, *tu vero mane in quibus didiciſti, & confirmatus es*. verbotenus expreſſit Græca, Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης. Vulgatus ἐπιστώθης vertit *credita ſunt tibi*. Beza, *concredita ſunt tibi*. quaſi ἐπιστεύθης, quod Syriace dicendum fuiſſet ܘܐܬܗܝܡܢܬ. ſed aliud eſt πιστεύεσθαι, aliud πιστοῦσθαι. prius dicitur de eo cui creditur, alterum de eo qui certus ac perſuaſus redditus magis credit. Hezychius ἐπιστώθη, ἐπείσθη, ἐπληροφορήθη. πιστούμενος, βεβαιούμενος τὸ λεχθέν. Et in

activo

activo *πιςώσαντες, οἱ πιςοὶ ἀλλήλοις ἔδοσαν.* quo ſenſu 2 Machab. 7. 24. de Antiocho dicitur, *μεθ᾽ ὅρκων ἐπίςου cum juramentis fidem faciebat* adoleſcenti, eumque perſuaſum reddere conabatur, fore ut magnis eum divitiis cumularet, ſi à patria religione deficeret. Ita ergo & hoc loco *καὶ ἐπιςώθης* vertendum, *& de quibus plene perſuaſus es*, vel, *& quorum tibi certa fides facta eſt.* recte Syrus ܘܐܫܬܪܪܬ *& confirmatus es.*

CAP. IV.

VERS. 6. *Ego autem immolor,* ܘܙܒܢܐ ܕܐܫܬܪܐ ܡܛܐ Boder. *& tempus quo diſſolvar inſtat.* Tremell. *& tempus quo reſolvar appropinquat.* Malim, *& tempus quo dimittar advenit.* etſi enim ܫܪܐ proprie ſignificet *ſolvere*, ſæpe tamen etiam eſt *dimittere.* ut ܫܪܐ ܟܢܫܐ *dimiſit turbas.* Matth. 14. 23. ܘܫܪܝܗܝ *& dimiſit eum.* Luc. 8. verſ. 38. ut non tam diſſolutio corporis & animæ, quam dimiſſio è mundo ſignificetur, qua ipſi permittatur reditus in cæleſtem patriam. Apoſtolus dixit, *καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέςηκε.* Vulgatus, *& tempus reſolutionis meæ inſtat.* Malim cum Beza, *remigrationis meæ.* eodem ſenſu quo Phil. 1. verſ. 23. dixit, *ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι.* in quem locum vide Commentarium Bezæ, & noſtras obſervationes. Arabs hîc habet وقد حضر وقت الزوالي, *& jam advenit tempus receſſus mei.* eodem modo quo Phil. 1. 23. dixerat اشتهي ان ازول *cupio recedere.*

VERS. 10. *Demas me dereliquit, poſtquam mundum dilexit.* Quoniam enim Pauli ſtudia à mundo prorſus diſſentirent, quippe cui mundus crucifixus erat, & ipſe mundo, Gal. 6. 14. non potuit non Demas mundum diligens à

Paulo mundum verſus abſtrahi. Nam ut ait Comicus, idem velle & idem nolle, ea demum vera eſt amicitia. facile ab amico, amicus ducitur. Eleganter Arabes, خَلِيلُ اَلْمَرْءِ دَلِيلُ عَقْلِهِ *amicus viri eſt dux intellectus ejus.* id eſt, quem quis amicum ſibi deligit, ab eo intellectus ejus facile ducitur. poſtquam Demas mundum ſibi amicum delegit, adeo ſe ab eo duci eſt paſſus, ut quantus eſſet Paulus, non amplius intelligeret.

Ves. 13. Τὸν φιλόνlω &c. Hieronymus legit φαιλόνlω in Epiſt. ad Damaſum quæſt. 2. ubi dicit, Paulum ſecundum quoſdam ſic vocaſſe volumen Hebræum Pentateuchi.

Animadversiones in Epistolam ad Titum.

Cap. I. Vers. VI.

Vers. 6. ܘܠܗ ܒܢܝ̈ܐ ܡܗܝܡ̈ܢܐ ܘܠܐ ܡܬܐܡܪܐ ܥܠܝܗܘܢ ܘܠܐ ܡܙܝܥܝܢ ܐܣܘܛܘܬܐ Tremell. *Et qui habet filios fideles, qui non ſunt dediti luxuriæ.* Boderian. *qui non laſciviant.* at vero ܙܝܥ nec *luxuriæ deditum eſſe,* nec *laſcivire* ſignificat, ſed *con-*

convitiari. & cum ܡܪܝܚܝܢ poſſit eſſe vel Benoni, vel Peil, ego hîc pro peil accipio, & verto, *Et qui habet filios fideles, qui non ſunt convitiis obnoxii.* quod Apoſtolus dixit, *τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ.* quod enim ſequitur *ἀσωτίας*, Syrus non junxit cum præcedenti *μὴ ἐν κατηγορίᾳ*, ſed cum ſequentibus, ut legiſſe videatur, *μὴ ἀνυπότακτα δι' ἀσωτίας*, *& non ſunt refractarii per luxuriam.*

VERS. 7. *Μὴ ὀργίλον.* *Non iracundum.* Nam ut recte Hillel cap. 2. Aboth, ולא הביישן למד ולא הקפדן מלמד, *nec pudibundus* bene *diſcit, nec iracundus* bene *docet.* ubi obiter obſervandum nomen קפדן, quod à Latino *capitoſus*, cum quo ſignificatione convenit, deduci poſſet. ſed præſtat à קפד *præcîdere, decurtare, abbreviare* deducere, ut idem ſit quod in S. Scriptura קְצַר רוּחַ *brevis ſpiritu*, id eſt iracundus. Sic קפדא *iracundia*, Num. 25. verſ. 8. in Targ. Hieroſolymitano, quaſi brevitatem & præcipitantiam ſpiritus dicas. Adde quod iracundus actiones ſuas & ſermones præcidere ſolet ac decurtare, atque ob hanc ipſam cauſam ineptus eſt ad docendûm, quod Interpres Hebræus ad dictam Hillelis ſententiam his verbis exprimit, הרב שמקפיד על התלמידים כששואלין אותו לא ילמד כראוי, *Magiſter qui præcîdit ſuper diſcipulos* (id eſt, præ iracundia breviter nimis nec plene reſpondet) *quando interrogant ipſum, non docebit prout oportet.*

CAP. II.

VERS. 11. ܐܬܓܠܝܬ ܓܝܪ ܛܝܒܘܬܗ ܕܐܠܗܐ ܡܚܝܢܢܝܬܐ ܠܟܠ ܒܢܝܢܫܐ ܟܠܗܘܢ. Boder. in Reg. *Patefacta eſt enim gratia Dei tota ſalutifera omnibus hominibus.* In Pariſ. *vivificatrix tota.* Melius Trem. *Apparuit enim benignitas Dei ſervatrix omnium.* ſed addendum quod omiſit, *omnibus hominibus.* Arabs وقد ظهرت نعمة الله محيينا

محيينا لجميع الناس, *jam manifeſtata eſt gratia Dei ſervans nos omnibus hominibus.*

VERS. 14. *Et purificaret nos ſibi ipſi populum novum* ܛܒ̈ܐ ܒܥܒ̈ܕܐ ܕܛܢܢ, Trem. *qui ſtudioſe bona opera ſectaretur*. Boder. *qui ſtudioſus eſſet bonorum operum.* proprie *qui æmulus eſſet in operibus bonis.* id eſt, qui tanto fervore ad bona opera ferretur, ut alius alium æmularetur, & ſibi invicem quaſi ſancte inviderent. ܛܢܢ enim idem eſt quod ζηλοῦν *æmulari, invidere.* in bonum & in malum. ſic & Arabs, يتنافس في الاعمال الصالحة *qui æmularetur in operibus bonis.*

CAP. III.

VERS. 2. Ἐνδεικνυμένους πρᾳότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους. Deus enim eſt φιλάνθρωπος. nec poteſt placere Deo, qui non ſtudet gratificari hominibus. ſecundum illud Rabbi Haninæ filii Doſæ cap. 3. Aboth; כל שרוח הבריות נחה הימנו רוח המקום נחה הימני וכל שאין רוח הבריות נחה הימנו אין רוח המקום נחה הימנו: *à quocunque Spiritus hominum refocillatur, ab eo etiam refocillatur Spiritus Dei. à quocunque autem Spiritus hominum non refocillatur, nec ab eo Spiritus Dei.* ubi obiter obſerva, בריות *creaturas* homines deſignare.

VERS. 13. Ζηνᾶν τὸν νομικόν. *Zenam legiſperitum.* At Syrus ܣܦܪܐ & Arabs كاتب *Scribam.* quomodo & νομικὸς ab Arabe vertitur Mat. 22. 35. qui enim ibi νομικὸς dicitur, idem Marc. 12. 28. dicitur fuiſſe εἷς τῶν Γραμματέων. Quin *&* *amanuenſis* ܢܘܡܝܩܐ νομικὸς Syris dicitur. Commentator Syrus ad illa Rom. 16. 22. ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν, annotat ܗ̄ܘ ܢܘܡܝܩܐ ܗܘܐ ܗܢܐ ܕܦܘܠܘܣ *nempe ſcriba* (ſive amanuenſis) *hic fuit Pauli.*

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS.

CAP. I. VERS. II.

Δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησε. Hebraice אשר בידו אף העלמים עשה, quod vertere quoque poſſis, *per quem etiam mundos fecit.* עלם enim Hebræis non tantum *ſeculum*, ſed & *mundum* deſignat. Et apud Arabes عَالَمٌ עָאלַם *mundum* potius, quam *ſeculum* denotat, quod الدهر ipſis dicitur. eſt tamen uſitata apud ipſos phraſis, quæ in limine Alcorani occurrit, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ ٱلْعَالَمِينَ *Laus Deo domino mundorum*, quo nomine non varii mundi, ſed omnia entia creata, tam in ſummo quam in imo mundo exiſtentia comprehenduntur. quæ ſic denominata volunt à verbo عَلِمَ עלם *ſcire, noſſe.* quia nihil prorſus mundo continetur, unde non cognoſci Deus poſſit, quodque علامة עלאמה *notam, ſignum, ſignificationem, characterem, indicium* divinæ potentiæ ac bonitatis non exhibeat. Nec inutile hîc fortaſſis fuerit obſervare, ad diſtinguendos creaturarum ordines, Hebræorum ſapientes tres conſtituiſſe עלמים mundos. quorum primum vocarunt עלם השפל *mundum humilem*, nempe Terram. Alterum עלם התיכון *mundum medium*, qui eſt ſphærarum & ſtellarum, ſive regio aërea. Tertium, עלם העליון *mundum ſupremum*, domicilium Dei & Angelorum. Si ergo αἰὼν *mundum* hîc denotet, ut alibi paſſim, ad

diſtinctos iſtos mundos reſpexiſſe dicetur Apoſtolus, quum in plurali dixit, *αἰῶνας ἐποίησε.* ut & cap. 11. verſ. 3. *fide credimus κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας conſtructos fuiſſe mundos.* Uſitatiſſimum eſt Rabbinis, ac ſæpe in Miſnah Thorah Maimonidis occurrit, ut Deus dicatur רבון העולמים *dominus mundorum*, id eſt creaturarum.

VERS. 3. *Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης.* Syrus, ܕܗܘܝܘ ܨܡܚܐ ܕܫܘܒܚܗ Boder. *qui eſt germen gloriæ ejus.* quia Hebræis צֶמַח *germen* eſt. ſed melius Tremell. *qui eſt ſplendor gloriæ ejus.* Ferrarius ܨܡܚܐ *ſplendor.* ܨܡܚ *ſplenduit.* ܐܨܡܚ *illuminavit.* Lex. Syr. Arab. ܢܨܡܚ ܡܢ ܨܡܚܐ id eſt يضي من الضيا *illuſtrat; à ſplendore.* Idem ergo eſt ܨܡܚܐ quod الضيا *ſplendor, lux, jubar.* & idem ܨܡܚ quod ضي *luxit, ſplenduit.* unde & hoc loco Interpres Arabs وهو ضياء مجده. *& ipſe eſt ſplendor gloriæ ejus.* An hinc eſt quod Jer. 23. 5. וַהֲקִמֹתִי לְדָוִד צֶמַח צַדִּיק, LXX. verterint, *ἀναστήσω τῷ Δαβὶδ ἀνατολὴν δικαίαν; ἀνατολὴ* certe pro ſplendore uſurpatur Eſa. 60. verſ. 19. ubi נֹגַהּ הַיָּרֵחַ *ſplendor lunæ* vertitur *ἀνατολὴ τῆς σελήνης.* proprie *orientem* vel *ortum* ſignificat. ſed & de herbis è terra naſcentibus dicitur. ut Ezech. 16. verſ. 7. צֶמַח הַשָּׂדֶה *ἀνατολὴ τοῦ ἀγροῦ.* vide & cap. 17. 10. Itaque non auſim in dicto loco Jer. *ἀνατολὴν δικαίαν* vertere *ſplendorem* vel *ortum juſtum.* Malim *germen juſtum.* ut reſpondeat proprietati vocis Hebrææ. *ἀνατολὴ* ibi eſt *βλάστημα*, ut vertit Symmachus. quamobrem non diſplicuit viris doctis, etiam Luc. 1. verſ. 78. *ἀνατολὴ ἐξ ὕψους* vertere *germen ex alto*, ut in prioribus editionibus verterat Clar. Beza. id certe ferendum magis, quam ut apud Jeremiam צֶמַח vertatur *Oriens.* quod tamen maximopere contendit Clar. Scaliger in Elencho Trihæreſii p. 150.

Etſi

Etſi enim apud Syros ea vox *ſplendoris* ſignificationem habeat, non ſequitur eandem habere apud Hebræos, ubi צמח proprie de herbis è terra, deinde de pilis & plumis è corpore animalium naſcentibus dicitur. Metaphorice autem de qualibet re nova, inſtar germinantis herbæ, primum apparente. de exortu ſolis aut ſideris alicujus dici, nondum conſtat. Quod enim Vir incomparabilis צמח *horoſcopum*, id eſt locum Orientis in themate genethliaco Hebræis ſignificare tradit, probatum voluiſſem. Et quamvis eſſet, refertur fortaſſe potius ad ipſum infantem qui hoc aut illo ſidere oriente ex utero matris velut germen è terra צמח *progerminat*, quam ad ipſum ſidus quod oritur. ſicut Chriſtus Hebr. 7. verſ. 14. ex tribu Juda dicitur ἀνατεταλκέναι, metaphora procul dubio deſumpta à germine potius aliunde pullulante, quam à ſidere oriente. præſertim quum & ἀνατολὴν apud LXX. pro germine terræ aliquando ſumi, ſupra probaverimus. malim autem Luc. 1. ἀνατολὴν ἐξ ὕψους *ſplendorem ex alto*, vertere, quia id ſequens metaphora evincere videtur, ἐπεσκέψατο ἡμᾶς, ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, quæ omnia ad lucis Metaphoram referenda. rejicit id quidem Doctiſſ. Sculterus in Exerc. Euang. l. 1. cap. 12. quia ἀνατολὴ non niſi exortum ſolis, aut regionem unde oritur ſignificet, Chriſtus autem neque exortus rei ſit, nec regio unde oritur, ſed idipſum quod exoritur. verum ſupra ex Eſa. 60. verſ. 19. probavimus ἀνατολὴν etiam pro נגה *ſplendore* accipi, qui id ipſum eſt quod exoritur.

VERS. 4. Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων. Syrus, ܘܗܘܐ ܟܡܗ ܝܬܝܪ ܡܢ ܡܠܐܟܐ. ubi Tremell. *Et tanto potior factus eſt Angelis.* recte. ſed quidnam in Syro valeat *tanto*, non quivis fortaſſis deprehendit. Boder. in Reg. *Et ipſe tanto præſtantior fuit Angelis.* ܟܡܗ accepit

 pro

pro *tanto*, non bene. Itaque in Pariſ. *Et ipſe toto excellit præ Angelis.* Neque hoc laudo. malim, *& hoc toto*, (vel, hoc omni) *excellit præ Angelis, ſecundum quod præſtantius eſt nomen quod* &c. ܗܢܐ non ſemper ad perſonam refertur, ſed ſæpe ad rem. ut ܡܛܠ ܗܢܐ *propter hoc, propterea.* Ergo, *hoc toto*, eſt *tanto.* confer cum Hebr. 7. verſ. 22. ubi ܗܢܐ ܟܠܗ ܡܝܬܪܐ ܕܝܬܩܐ ܗܝ ܕܗܘܐ ܒܗ ܥܪܒܐ ܝܫܘܥ Boder. peſſime vertit, *Hic totius excellentioris iſtius teſtamenti factus eſt ſponſor Ieſchua.* Optime vero Tremellius, *hoc toto præſtantius eſt fœdus, in quo factus eſt ſponſor Ieſchua.*

VERS. 8. ῥάβδος εὐθύτητος. ſic Pſal. 45. v. 7. LXX. verterunt שֵׁבֶט מִישׁוֹר. Chaldæus חֻטְרָא תְרִיצְתָּא *virga recta.* Syrus ܫܒܛܐ ܦܫܝܛܐ *ſceptrum rectum*, ut interpretatur D. Erpenius, *vel virga recta*, ut Tremell. hoc loco. Boderianus minus bene, *ſceptrum erectum.* Arabs القضيب المستقيم *virga recta.* Adjectivum Syriacum alibi paſſim reſpondet Græco ἁπλοῦς *ſimplex.* ut Matth. 6. 22. ὀφθαλμὸς ἁπλοῦς, ܥܝܢܐ ܦܫܝܛܐ. quo ſenſu uſitatiſſimum eſt Rabbinis פָּשׁוּט. à Syriaco ܦܫܛ *extendit, expandit.* dicitur ergo ܦܫܝܛܐ proprie de re ſimpliciter ac rectis lineis extenſa. Hebræis יָשַׁר, unde מִישׁוֹר *planicies, vallis*, ſimplicem habens extenſionem, nullis tumulis, collibus aut montibus interturbatam. Poſſes quoque ܫܒܛܐ ܦܫܝܛܐ à propria verbi ſignificatione vertere *ſceptrum extenſum.* Clar. Sionita, *protenſum.* atque ita ῥάβδος εὐθύτητος, *ſceptrum rectum* erit, rectà extenſum, adeoque benignum. benignitatis enim & benevolentiæ apud Orientales indicium erat, quum Reges ſceptrum erga aliquem extenderent. Eſth. 5. 2.

VERS.

VERS. 12. *Ac velut amictum* ἑλίξεις ܬܥܘܦ *duplicabis.* Quia in Nov. Teſt. Syr. non ſemper omnes adſcribuntur vocales, dubito an hæc vox plene ſcripta ſit, an legendum ܬܥܘܦ, formæ ܬܕܘܩ ex defectivis ſecunda. in Thargum enim עפף eſt *duplicare.* unde & Syris ܥܦܝܦܐ *duplicatus.* ܥܦܝܦܘܬܐ *duplicitas.* ܥܦܦ *duplicavit.* teſte Ferrario. At in Kal idem citat ܥܦ *duplicavit.* item *defecit.* ex quieſcentibus ſecunda. locum citat ex Apoc. 18. verſ. 6. ܘܥܘܦܘ ܠܗ ܥܐܦܐ *& duplicate ei duplum.* punctum infra ܘ indicat u longum, adeoque ex quieſcentibus ſecunda. ſi enim eſſet ex defectivis, punctum ſupra ܘ̇ ſcribendum erat, ad indicandum u breve, Hebræorum Kibbuts. fortaſſis & hîc ambæ formæ confunduntur. ut antehac in ܚܢ *miſertus eſt*, quod idem quod ܚܢܢ, factum vidimus. & infra cap. 2. verſ. 9. ܡܟ *humiliatus eſt.* quod alibi ܡܟܟ, unde eſt ܐܡܟܟܬܗܝ humiliaſti eum, Ibid. verſ. 7. Sequitur in eodem verſu ܘܐܢܬ. ܐܢܬ ܐܝܟܢܐ ܕܐܝܬ. Trem. *tu autem ſicut es*, eris. adjunxit *eris*, ac ſi in Syro nihil eſſet aliud quam, *tu autem ſicut es.* in quo & hallucinatus eſt Boder. in Pariſ. quum vertit, *& tu ſicut exiſtens es.* verte, *Et tu ſicut es, es.* ut Clar. Sionita in Pſalterio. quod recte Boder. in Reg. quoad ſenſum, *tu autem idem es.*

VERS. 14. *Nonne omnes ſunt* λειτουργικὰ πνεύματα. *miniſtratorii Spiritus?* Petitum eſt ex Pſal. 103. verſ. 21. ubi vocantur מְשָׁרְתָיו LXX. λειτουργοὶ αὐτοῦ *Miniſtri ejus.* & in סדר תפלות id eſt libro precum, יוצר משרתים *creator miniſtrorum,* eſt Angelorum. Hinc paſſim apud Hebræos vocantur

מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת *angeli miniſterii.* quos ut hîc Apoſtolus minores facit Chriſto, ſic & antiqui Hebræorum doctores, qui verſum 13. cap. 52. Eſaiæ, יָרוּם וְנִשָּׂא וְגָבַהּ מְאֹד interpretantur ירום מאברהם תשא במשה תגבה מאד ממלאכי השרת *& exaltabitur præ Abrahamo, & elevabitur præ Moſe, & ſublimis erit præ angelis Miniſterii.* cujus ſublimitatis Chriſti ſupra Angelos Abrabaniel in iſta Eſaiæ verba duas nugatorias admodum cauſas adfert. Primam, quia Angeli virtutem qua homines tuentur accipiunt à Deo mediantibus ſtellarum influentiis: Meſſias autem immediate ab ipſo Deo ſit accepturus. Alterum quod Meſſias Angelos, gentibus præfectos, proque iis bellaturos, debellabit, & gentes perdet. quæ hominum male feriatorum ſunt inſomnia.

CAP. II.

VERS. 6. *Διεμαρτύρατο δέ που τὶς*, &c. Apoſtolus, probaturus, Deum mundum futurum, id eſt Eccleſiam Chriſtianam, non ſubjeciſſe Angelis, ſed Chriſto, allegat hîc & duobus verſibus ſequentibus , quæ leguntur Pſal. 8. verſ. 5. 6. 7. quod per alluſionem tantum , non per modum probationis ab Apoſtolo factum, doctiſſimi viri exiſtimant. à quibus longe diſcedimus. ut & ab omnibus, qui apud Prophetam de Chriſto agi negant. In errorem induxit , quod Pſalmum de homine in genere & abſolute conſiderato agere crediderint. cui ſententiæ repugnant verba verſus 7. כֹּל שַׁתָּה תַחַת רַגְלָיו *omnia poſuiſti ſub pedibus ejus.* quæ verba Apoſtolus præcipue ſpectavit, utpote ad ſcopum ſuum facientia. quocirca ea explicans verſ. 8. ait ita generaliter eſſe accipienda, ut nihil omnino excipiatur. verba ejus ſunt, *ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον.* agitur de ejuſmodi ſubjectione, quâ non ſubcœleſtia tantum , ſed & ipſum cœlum & Angeli homini

mini ſubjiciantur. quod ne ante lapſum quidem, multo minus poſt, homini unquam competiiſſe, docet Deus Gen. 1. 26. *Faciamus hominem ad imaginem noſtram, ad ſimilitudinem noſtram, & dominentur in piſces maris, & in volucres cœli, & in beſtias, & in univerſam terram, & in omne reptile repens ſuper terram.* Vides tribui homini dominium, ſed anguſtis ſatis limitibus concluſum, in ſola animantia, & præter ea in ſolam terram (quippe quæ colenda ab homine, vi iſtius culturæ herbas erat productura) non in aërem, non in mare, multo minus in cœlum ſupremum & Angelos. neque longius extenditur repetitum illud à diluvio dominium, Geneſ. 9. verſ. 1. 2. 3. Soli Chriſto tribuitur, quod *omnia ſint ſubjecta pedibus ejus*, 1 Corinth. 15. v. 27. Eph. 1. verſ. 22. quod *omnia data ei ſint in manum.* Johan. 3. verſ. 35. quod *omnis poteſtas ei data ſit in cœlum & in terram.* Matth, 28. 18. quod *hæres ſit conſtitutus omnium.* Hebr. 1. verſ. 2. Deinde per & propter ipſum id quoque competit fidelibus, 1 Cor. 3. verſ. 21. 22. tanquam Chriſti cohæredibus, Rom. 8. verſ. 17. Sic ergo ſtatuo, Davidem, *cum Propheta eſſet, & ſciret Deum jurejurando ſibi juraſſe, fore ut ex fructu lumbi ipſius, quod ad carnem* (id eſt, humanam naturam) *attinet, Chriſtus ſuſcitaretur*, Actor. 2. verſ. 30. illum Chriſtum hominem, vel potius θεάνθρωπον, ut in quamplurimis Pſalmis, ita & in hoc, oculis fidei ſpectaſſe, & quum miranda eſſet Dei Majeſtas, in cœli, ſolis, lunæ ac ſtellarum creatione relucens, multo magis eſſe miratum, quod non Angelos, ſed fragile genus humanum tanto honore ſit dignatus, ut in perſona Chriſti, homo, etſi pauxillulo tempore Angelis egentior factus, ea tamen gloria & majeſtate ſit decoratus, ut omnia, adeoque univerſa Eccleſia, & ipſi Angeli ipſi ſint ſubjecta. Nolim autem mirari quempiam, quod ἠλάττωσας αὐτὸν παρ' ἀγγέλους, vertam potius, *egentem feciſti eum ſupra Angelos*, quam *minorem feciſti*

ciſti eum Angelis. quia vox וַתְּחַסְּרֵהוּ proprie & uſitatiſſime ſignificat *egentem feciſti , deſtituiſti, privaſti.* ut Eccleſ. 4. verſ. 8. & apud LXX Interpretes ἐλαττόω ſic accipitur 1 Sam. 21. verſ. 15. חֲסַר מְשֻׁגָּעִים אָנִי μὴ ἐλαττοῦμαι ἐπιλήπτων ἐγώ; *an egeo inſanis ego ?* 2 Sam. 3. verſ. 29. חֲסַר לָחֶם ἐλαττούμενος ἄρτοις, *egens panibus,* Pſal. 34. verſ. 10. וְדֹרְשֵׁי יְהוָה לֹא יַחְסְרוּ כָל־טוֹב, ἐκζητοῦντες τὸν Κύριον οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ, *qui requirunt Dominum, non egebunt ullo bono.* vide & Jer. 44. verſ. 18. Atque ita παρ' ἀγγέλους propria ſua ſignificatione accipitur pro *ſupra Angelos*, vel *præ Angelis.* id eſt, comparate ad Angelos, effeciſti ut egentior apparuerit illis. quod τῇ κενώσει ipſius, & ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας vere quadrat.

VERS. 9. ܗܘ ܕܝܢ ܕܡܟ ܩܠܝܠ ܡܢ ܡܠܐܟܐ: ܚܙܝܢܢ. ܕܐܝܬܘܗܝ ܝܫܘܥ ܡܛܠ ܚܫܐ ܕܡܘܬܗ. ܘܬܫܒܘܚܬܐ ܘܐܝܩܪܐ ܣܝܡܐ ܒܪܫܗ. Boder. in Pariſ. *Eum autem quem depreßit* (verte , *qui depreſſus eſt*) *pauliſper præ Angelis videmus qui eſt ipſe Ieſus propter paßionem mortis ſuæ, & gloria & honor eſt poſitus in capite ejus.* At in Reg. *Eum autem qui pauliſper ſummiſſus fuit præ Angelis, videmus, nempe ipſum Ieſua propter paßionem mortis ſuæ, gloriamque & honorem ipſius capiti impoſitum.* Tremell. *Eum autem quem paululum depreßit præ Angelis, videmus (qui eſt Ieſchua) propter paßionem mortis ſuæ,* quod *& gloria & honor poſitus eſt in capite ejus.* Malim hoc modo, *Eum autem qui humiliatus eſt paululum præ Angelis, videmus quod ſit Ieſus* (vel eſſe Ieſum) *propter paßionem mortis ſuæ, & gloria atque honos poſitus eſt in capite ejus.* ܕ in ܕܐܝܬܘܗܝ non pro pronomine *qui*, ſed pro conjunctione *quòd* capio. ut & Arabs qui vertit; واما الذي اتضع قليلا من الملايكة فقد نري انه يسوع من اجل الم موته والمجد والشرف موضوعان علي راسه *verum qui humilia-*

miliatus fuit paululum præ Angelis, jam videmus quod ſit Ieſus propter paßionem mortis ſuæ, & gloria & dignitas poſitæ ſunt ſuper caput ejus. Senſus eſt, Etſi nondum videamus omnia ipſi eſſe ſubjecta, hoc tamen videmus, eum qui *humiliatus fuit paululum infra Angelos, eſſe Ieſum. cur vero Ieſus eſt? propter paßionem mortis ſuæ: ob quam cauſam etiam honore ac gloria decoratus eſt. Examinent eruditi, an male Syrus mentem Apoſtoli ceperit.*

VERS. 16. Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται. Beza *non enim utique Angelos aſſumſit.* voluit ἐπιλαμβάνεται pro ἐπέλαβε poſitum, per Enallagen temporis. deinde δήπου pro ſimplici δὴ accepit. Melius meo judicio Vulgatus retinuit præſens tempus, & που accepit pro *uſquam.* ſed non recte emphaticam particulam δὴ omiſit. vertit enim, *Nuſquam enim Angelos apprehendit.* Verto ad verbum, *Non enim profecto uſquam Angelos aſſumit.* uſquam, id eſt, in ullo ſcripturæ loco. Nuſpiam in S. Scriptura angelos aſſumere dicitur, ſed ubique ſemen Abrahæ. Sic που ſumitur ſupra verſ. 6. διεμαρτύρετο δέ που τὶς. Et infra cap. 4. verſ. 4. εἴρηκε γάρ που, &c. Syrus δήπου plane omittit. Vetus noſtra Belgica verſio præſtat hîc, noſtro judicio, novæ.

CAP. III.

VERS. 2. Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Reſpicitur locus qui eſt Num. 13. verſ. 7. ubi Moſen cum cæteris Prophetis conferens dicit Deus, ſe cæteris apparere per viſionem aut ſomnium, cum Moſe aliter ſe rem habere. בְּכָל־בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא׃ *in tota domo mea fidelis eſt.* Ad quem locum monuit me Doctiſſ. vir, noſterque intimus Johan. Cloppenburgius, mentem Dei non eſſe, virtutem Moſis prædicare, qua fidum ſe in adminiſtrando munere geſſerit, ſed dignitatem ejus & authoritatem,

qua ſupra cæteros Prophetas eminuit. & ſenſum eſſe, *Tota mea domus ei concredita eſt.* cæteris Prophetis ego jam per viſionem, jam per ſomnium certis temporibus appareo, ut, quando & quibus jubeo, voluntatem meam annuncient, ſed Moſi ego totam meam domum credidi, ut Eccleſiam meam univerſam conſtituat, ordinet, regat, legibus tum Eccleſiaſticis tum Politicis inſtruat, ſecundum quas tota mea domus & jam & deinceps eſt gubernanda. Laudo hanc ſententiam. & ad hunc Hebrææ Phraſeos uſum confirmandum, profero quod eſt in Talm. in Sanhedr. cap. 3. ubi duorum litigantium, & litis ſuæ Judices quærentium unus dicit, נאמן עלי אבא נאמן עלי אביך נאמנים עלי שלושה רועי בקר: , *fidelis apud me eſt pater meus, fidelis apud me eſt pater tuus, fideles apud me ſunt tres bubulci*, id eſt, Ego vel patri meo, vel tuo, vel tribus etiam bubulcis litem meam credidero, ac decidendam tradidero. Nec indignus eſt Aben Eſra, qui ad verba Moſis audiatur. quid eſt בכל ביתי נאמן הוא? explicat, טעמו כבן בית שיכנס בלא רשות ואם יצטרך ידבר צרכיו ואתם כאשר אתודע לכם בחלום תדעו ואם לא אין לכם רשות לשאול: *Senſus ejus eſt, ſicut filius familias, qui libere intrat nulla accepta poteſtate: & ſi quibus eget, libere eloquitur. Vos autem, quando appareo vobis per ſomnium, tum ſcitis. ſi non appareo, non eſt vobis poteſtas interrogandi.* Vides ad poteſtatem & autoritatem referri, quam in totam Dei domum habet Moſes, non cæteri Prophetæ. Atque eandem hîc Apoſtoli mentem eſſe, cum doctiſſ. viro arbitror. non conferri ſcilicet Chriſtum cum Moſe, ratione fidelitatis, ſed poteſtatis atque autoritatis quam in totam Eccleſiam nactus eſt. hoc diſcrimine, quod Moſes tanquam famulus tantum, Chriſtus tanquam filius ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ *domus ſuæ dominus*, ut verſ. 5. loquitur, poteſtatem hanc habuerit. Atque hoc indicavit Moſes Deut. 18. verſ. 15. & 18. *Suſcitabit vobis Deus Prophetam* כָּמֹנִי *ſicut me*, & quæ ſequuntur. quæ recte

recte ab Apoſtolo Petro Servatori noſtro applicantur Act. 3. verſ. 22. 23. non eo ſane ſenſu, quo doctiſſimi Interpretes, atque inter eos magnus Calvinus, hæc accipiunt, quaſi נָבִיא indefinite pro Prophetis in genere accipiendum ſit apud Moſen, & promittat Deus, ſemper populum Prophetas habiturum, qui rite eum doceant. præcipue autem intelligi Chriſtum, tanquam Prophetarum principem, & in quem directæ ſint omnes ſuperiores Prophetiæ. Solum Chriſtum intelligi arbitramur, quippe qui ſolus fuit Propheta ſicut Moſes, toti domui Dei præfectus. Solis illis duobus hæc prorogativa & dignitas competiit. Primus ſub lege Prophetarum fuit Moſes, qui totam veteris Teſt. Eccleſiam uſque ad tempora Euangelii ordinavit, & ipſis etiam ſubſecuturis Prophetis leges fixit. primus ſub Euangelio Prophetarum fuit Chriſtus, qui totam Novi Teſt. Eccleſiam, uſque ad finem mundi ordinavit, & omnibus ſubſecuturis Prophetis ſive paſtoribus leges fixit. In Moſe omnes reliqui Prophetæ veter. Teſt. eum ſecuti comprehenduntur: ſicut in Chriſto omnes Apoſtoli, doctores & paſtores, iſtum ſecuti.

VERS. 3. *Tanto enim ampliore gloria præ Moſe hic dignus eſt.* Opponit hoc Apoſtolus Judæorum religioni, qua Moſen nimium venerabantur tanquam omnium quotquot unquam fuiſſent aut futuri eſſent Prophetarum patrem & caput. Hinc inter tredecim fidei Judaicæ articulos, quos Rabbi Maimonides Chriſtianæ fidei omnes fere oppoſuit, ſeptimus ſic habet אני מאמין באמנה שלימה שנבואות משה רבינו עליו השלום היו אמתיות ושהוא היה אב לחכמים לקודמים לפניו ולבאים אחריו: id eſt, *Credo fide integra, Moſis doctoris noſtri b. m. Prophetias eſſe veras, ipſumque patrem eſſe ſapientum, tum qui præceſſerunt, tum qui ſecuti ſunt.* Vulgatum tamen fuit antiquis Hebræorum doctoribus, illa Eſaiæ cap. 52. verſ. 13. יָרוּם וְנִשָּׂא וְגָבַהּ מְאֹד *de Meſſia hoc modo interpretari* יָרוּם מֵאַבְרָהָם תִשָּׂא

ונשא ממשה וגבה מאד ממלאכי שרת *Et exaltabitur præ Abrahamo, & elevabitur præ Moſe, & ſublimis erit valde præ angelis miniſterii.* quam Meſſiæ ſupra Moſen dignitatem poſterioris ævi doctores perperam & mala fide ad ſolam populi è captivitate per Meſſiam redimendi, non autem ad Prophetiæ rationem retulerunt, qua Moſen Meſſiæ antecellere volunt. de quo videri poteſt Abrabaniel in verba illa cap. 52. Eſaiæ.

CAP. IV.

DE SABBATHO.

VERS. 3. Sanctificatio diei Sabbathi, qua Deus in quarto præcepto dicitur eum ſanctificaſſe, id eſt, ſanctum gratiæ ſuæ ſignum conſtituiſſe, eſt

I. Reſpectu circumſtantiæ ipſius temporis: Quod enim Deus iſtum diem quieti deſtinaverit, quo ipſe quievit ab opere creationis, typus fuit præſtantioris & ſalubrioris quietis, qua Deus & Servator noſter Chriſtus à longe ſublimiori & difficiliori Redemtionis opere (poſtquam anima ejus graviter laboraſſet, de quo Eſa. 53.) ipſiſſimo illo ſeptimo hebdomadæ die in ſepulchro quievit.

II. Reſpectu quietis populo iſthoc die mandatæ, quæ & ipſa ſignum fuit ſpiritualis noſtræ quietis in Chriſto adipiſcendæ.

Utrumque docet Apoſtolus Hebr. 4. verſ. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. Ad cujus loci intelligentiam quatuor obſervanda, quæ Apoſtolo tanquam fundamenta ſunt ratiocinii:

I. Quietem Dei, in quam fidelibus ingrediendum, non eſſe eam qua nos quieſcimus ab operibus noſtris, ſed qua Deus quieſcit à ſuis. verſ. 3. & 4.

II. Illam Dei quietem, eſſe fontem & originem noſtræ. Inde in quarto præcepto, Vos quieſcetis iſto die, quia ego

ego eodem prior quievi. & hîc verſ. 10 Qui intravit in requiem ejus, requievit & ipſe ab operibus ſuis, quemadmodum à ſuis Deus. Ergo, quod nos quieſcimus ab operibus noſtris, ſequitur ingreſſum in requiem Dei.

III. Duplicem fuiſſe in Vet. Teſt. quietem Dei typicam, cujus & populus fuerit particeps. 1am. Qua quievit ſeptimo die, & ad ejus imitationem populus. 2am. qua ingreſſus cum arca ſua in terram Canaan, ibique firma ſede primum in Silo, deinde Hieroſolymis fixa, quievit à vagatione per deſertum, & cum illo populus.

IV. Veram & ſalutarem quietem non eſſe externam ſive ab operibus mundi, ſive ab incerta vagatione per orbem terrarum, ſed ſpiritualem in Chriſto. v. 10. in quam nemo infidelis ingreditur. verſ. 6. & cujus, ne quidem qui in terram Canaan à Joſua introducti fuerunt, participes ſunt facti, nempe qui infideles fuerunt. Etſi enim ingreſſi ſunt in externam requiem terrę Canaan, non tamen in eam quæ repræſentabatur, non magis quam infideles in deſerto, quibus ne in typicam quidem ingredi fuit datum. Unde & verſ. 8. negat Apoſtolus Joſuam eos in requiem introduxiſſe. Ex his fundamentis infert Apoſtolus, Nec quietem illam Dei, qua ſeptimo die quievit ab operibus creationis, nec illam alterám, eſſe illam veram in quam ingrediendum nobis ſit, & unde vera noſtra quies proficiſci queat. Quia poſitâ illâ jam ab ipſo mundi primordio, non vacarunt tamen Iſraëlitæ ab incredulitate, impietate & rebellione, itaque negat Deus ingreſſuros ipſos in ſuam requiem, & alium à ſeptimo diem Pſal. 95. verſ. 7. conſtituit. Et quamvis Joſue cæteros introduxit in terram Canaan, ubi & ipſi cum arca Dei, id eſt ipſo Deo quieverunt ab oberratione, non tamen *κατέπαυσεν αὐτοὺς quietem dedit ipſis*, quia alioqui non feciſſet David longe poſt mentionem alterius diei. Hebr. 4. v. 3. 4. 5. 6. 7. 8.

 Hinc

Hinc ſequi ait, reſtare aliam Dei requiem pro populo Dei, verſ. 9. in quam ſolis fidelibus detur ingreſſus, verſ. 3. quæ ejus ſit efficaciæ, ut quicunque in eam ingrediuntur, ipſi quoque quieſcant ab operibus ſuis, ſicut Deus à ſuis. verſ. 10.

Illa non eſt alia, quam Jeſu Chriſti quies, qua exantlatis graviſſimis pro peccatis noſtris laboribus uſque ad ingreſſum diei Sabbathi, ipſiſſimo die Sabbathi quievit cum omnibus peccatis noſtris in ſepulchro. Quam Chriſti in ſepulchro requiem, quicunque fide amplectuntur, ingrediuntur in iſtam requiem, & per eam ſepulto cum Chriſto vet. homine, quieſcunt & ipſi ab operibus ſuis. Unde liquet requiem ſeptimæ diei typum fuiſſe futuræ gratiæ in Chriſto.

CAP. V.

VERS. 11. *De illo autem Melchiſedecho multus eſt nobis ſermo ad dicendum*, ܘܥܣܩܐ ܠܡܦܫܩܘܬܗ, Tremell. & Boder. in Pariſ. *Et occupatio ad exponendum illud.* Hebraiſmum ſecuti ſunt viri doctiſſimi, ubi עסק ſubſtantivum eſt, ſignificatque *negocium, occupationem.* At in Syriaſmo eſt adjectivum, ſignificatque *difficilis, aſper.* interdum, *pravus, perverſus.* vertendum ergo, *& difficilis ad explicandum eum.* Quod in Reg. dixit, *quæque* (ſc. verba) difficiles explicatus habeant. Subſtantivum eſt ܥܣܩܘܬܐ *difficultas.*

CAP. VI.

VERS. 4. 5. 6. Locum hunc adeo controverſum ſic interpretatur Syrus. ܐܠܐ ܠܐ ܡܫܟܚܝܢ ܗܢܘܢ
ܕܚܕܐ

ܕܚܕܐ ܙܒܢ ܠܡܥܡܘܕܝܬܐ ܢܚܬܘ ܘܛܥܡܘ
ܡܘܗܒܬܐ ܕܡܢ ܫܡܝܐ ܘܢܣܒܘ ܪܘܚܐ
ܕܩܘܕܫܐ: 5 ܘܛܥܡܘ ܡܠܬܐ ܛܒܬܐ ܕܐܠܗܐ
ܘܚܝܠܐ ܕܥܠܡܐ ܕܥܬܝܕ. 6 ܕܢܬܘܒܘܢ ܢܚܛܘܢ:
ܬܘܒ ܕܢܬܚܕܬܘܢ ܠܬܝܒܘܬܐ: ܡܢ ܕܪܝܫ
ܙܩܦܝܢ ܠܒܪܗ ܕܐܠܗܐ ܘܡܒܗܬܝܢ.

Hæc ita vertit Tremellius. verſ. 4. *Atqui non poſſunt illi qui ſemel ad baptiſmum deſcenderunt, & guſtaverunt donum quod eſt è cælo, & acceperunt Spiritum S.* verſ. 5. *& guſtaverunt ſermonem bonum Dei, & virtutem ſeculi futuri*: 6. *Qui rurſum peccaverunt*, non poſſunt inquam *de integro renovari ad converſionem : quippe qui de integro crucifigunt filium Dei, & ſubjiciunt ignominiæ.* Eodem fere modo, eodem ſaltem ſenſu in editione Pariſienſi Boderianus, nec non in Reg. ubi pro, *qui rurſum peccaverunt*, minus bene habet, *quum iterum peccaverint.* non videntur mentem Syri cepiſſe. v. 6. Nam ܕܢܬܘܒܘܢ ܢܚܛܘܢ verterunt per præteritum, *qui rurſum peccarunt*, quum futurum ſit. & quæ ſequuntur ܘܡܒܗܬܝܢ & ܙܩܦܝܢ verterunt per præſens, *crucifigunt, & ignominiæ ſubjiciunt*, vel ut Boder. *ignominia afficiunt*, quum & illa futura ſint. ubi & Tremellius præponit *quippe qui*, quæ in Syro non ſunt. Obſervandum itaque omnia verba verſ. 4. & 5. apud Syrum eſſe præterita. omnia autem verſus 6, eſſe futura. Non dicit, *Qui ſemel illuminati fuerunt, & guſtaverunt*, &c. *& iterum peccaverunt*, ܘܬܘܒ ܚܛܘ. ſed & particulam καὶ quæ in Græco eſt omittit, & præteritum mutat in futurum, quod omnino ut & ſequentia regitur à ܠܐ ܫܟܝܚܝܢ. hoc ſenſu. *Non poſſunt ut iterum peccent, ut denuo renoventur ad reſipiſcen-*

piſcentiam, & denuo crucifigant filium Dei, & ignominia afficiant. Phraſis Syra eſt, Latine ſic, non poſſunt iterum peccare, ut denuo renoventur ad reſipiſcentiam & denuo crucifigant &c. Syrus hunc locum qui contra perſeverantiam ſanctorum ab hæreticis adferri ſolebat, pro ea interpretatur. Negat ſanctos, qui verſ. 4. & 5. deſcripti ſunt, poſſe peccare, id eſt, peccato mancipari. ſic enim de novo renovari deberent, & Chriſtus de novo crucifigi & ignominia affici. quæ quum fieri non poſſint, nec illi peccare denuo poſſunt. Et meo quidem judicio optime mentem Apoſtoli intellexit Syrus. Neque enim dicit ſanctos, quos deſcripſit, παραπίπτειν, ſed *impoſſibile eſſe* παραπεσόντας ἀνακαινίζειν, *ſi deciderint, eos renovari.* quia abolito & irrito reddito merito crucis Chriſti, quo ſemel renovati fuerant, neceſſe eſſet Chriſtum denuo crucifigi & ignominia affici, ut novo crucis merito renovarentur. quod quum fieri non poſſit, inferre vult Apoſtolus, fieri quoque non poſſe, eos παραπίπτειν. quæ doctrina non ſocordiam, ſed ſedulum in animis ſanctorum parit ſtudium, & operam eos dare cogit, ut terræ potius fertili ſimiles ſint quæ benedictionem conſequitur, quam ſterili quæ vicina maledictioni. cavendum enim ne iterata indigeant renovatione, quam conſequi nemo poteſt. Arabs Syrum interpretatus eſt eodem modo quo nos, idque tam perſpicue ut contradici non poſſit. Sic enim habet, verſ. 4. لكن لا يقدر الذين نالوا الصبغة مرة *ſed non poſſunt qui acceperunt baptiſmum ſemel,* &c. verſ. 6. ان يعودوا في الخطية ليتجددوا للتوبة من ذي قبل *ut revertantur in peccatum, quo renoventur ad reſipiſcentiam denuo,* &c. non poſſunt ut revertantur, id eſt, reverti in peccatum, non poſſunt relabi: fieret id enim ut renovarentur, & denuo Chriſtus crucifigeretur, quod fieri non poteſt. viſum autem non eſt hîc prætereire.

Pro

Pro τὺς ἅπαξ φωτισθέντας, Syrum habere ܗܢܘܢ ܕܚܕܐ ܙܒܢ ܠܡܥܡܘܕܝܬܐ ܢܚܬܘ *qui uno tempore* (i.ſemel) *in baptiſmum deſcenderunt.* ubi obiter obſervandum, quod pro baptizari, dixerit in baptiſmum deſcendere, quia olim baptizandi in aquam demittebantur & mergebantur. unde de Chriſto Mat. 3. 16 καὶ βαπτισθεὶς ἀνέβη ἀπὸ τοῦ ὕδατος. ergo ante κατέβη εἰς ὕδωρ. Præcipue autem notandum quod pro φωτίζεσθαι *illuminari*, dixerit baptizari. ſicut & cap. 10. verſ. 32. *Memores eſtote dierum, in quibus* φωτισθέντες *illuminati*, Syrus ܩܒܠܬܘܢ ܡܥܡܘܕܝܬܐ *accepiſtis baptiſmum.* fortaſſe quia non baptizabantur niſi illuminati, & Euangelium edocti. Matth. 28. *docete omnes, baptizantes eos.* docere autem, Hebr. הוֹרָה Helleniſtis eſt φωτίζειν. ut videre eſt Jud. 13. verſ. 8. 2 Reg. 12. 2. & præſertim cap. 17. verſ. 27. וַיֹּרֵם אֶת מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ, καὶ φωτιεῖ αὐτοῖς τὸ κρίμα τοῦ θεοῦ τῆς γῆς. quomodo Apoſtolus Eph. 3. 9. Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου. ubi φωτίσαι eſt הוֹרָה docere. Equidem non tantum docendi ſunt qui baptizari volunt antequam baptizentur, ſed & ipſe baptiſmus docet tum effuſionem ſanguinis Chriſti, tum effuſi illius ſanguinis vim in ablutione peccatorum. quod omnis eruditionis compendium eſt, & is demum illuminatus qui hoc credit. Adde quod ablutio baptiſmi, repurgatæ à tenebris peccati, adeoque illuminatæ mentis ſit indicium & obſignaculum, ut re ipſa illuminationem profiteatur qui baptiſmum ſuſcipit. Chryſoſtomus homilia 59. inter varia baptiſmi nomina quæ ei in S. Script. tribuuntur, dicit vocari etiam φώτισμα, idque ex duobus illis Epiſt. ad Hebr. locis probat, quæ Syrus de baptiſmo interpretatus eſt ſupra. atque hinc homilia illa inſcribitur, ἡ πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι κατήχησις, *catecheſis ad illuminandos*, i. ad baptizandos. Nec abſurdum fortaſſe dixerimus, ſi hac voce al-

Qq ludi

ludi ſtatuamus ad Hebræum נהר, quod, ubi nomen eſt, *fluvium* denotat, ubi verbum, *illuminari, lucere.*, idque non tantum Hebræis, ſed & Chaldæis ac Syris, & per φωτίζεσθαι exponitur Pſal. 34. verſ. 5. Nam qui ad fluvium baptiſmi Chriſti accedit, illuminatur, invenitque fluvium non tantum aquæ elementaris, ſed & aquæ vivæ profluentis è ventre, de quo Chriſtus Joan. 7. nec aliud eſt quam donum illuminationis. Porro *ἀνακαινίζειν* Beza active *renovare.* Vulgatus, Eraſmus, Syrus & Arabs paſſive *renovari.* quod laudo. nec tamen cum Eraſmo in notis ſubaudiri puto ἑαυτοὺς, quaſi ſenſus ſit, Impoſſibile eſt ut renovent ſe ipſos, ſed ut quiſquam renovet ipſos, id eſt abſolute, ut renoventur. Sic enim Hebræis Infinitivus activus frequenter ſumitur paſſive. ut Pſal. 51. בְּשָׁפְטֶךָ *cum quis judicat te*, id eſt, *cum judicaris.*

CAP. VI.

VERS. 8. ܩܘܪ̈ܛܒܐ ܘܕܪ̈ܕܪܐ Trem. *carduos & tribulos.* Boder. *Carduos & ſpinas.* recte. docet enim Ferrarius ܕܪܕܪܐ eſſe arborem ſalici ſimilem, ſed ſpiniferam. at ܕܪܕܪܐ, hunc ipſum locum citans, eſſe *ſpinam.* immutatus videtur dictionum ordo. in Græco enim eſt *ἀκάνθας* & *τριβόλους.* ܩܘܪ̈ܛܒܐ *tribulos* ſignificat, ut Matth. 7. itaque ܕܪ̈ܕܪܐ *ἀκάνθας* denotat. Lexicon Syr. Arab. ܕܪܕܪܐ. ܘܩܠܦܢܐ ܟܚܢܫܐܠܐ id eſt, arbor quæ dicitur ܕܪܕܪܐ *alta eſt ad modum Salicis.* eſtque inquit العوسج الدرار ويقال الحنك.

Ibid. Ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν. Vulg. *cujus conſummatio in combuſtionem.* Eraſ. *cujus exitus huc tendit, ut exuratur.* Beza,

za, *cujus exitus* tendit *ad exuſtionem.* Syrus, *ſed finis ejus eſt combuſtio.* Sic & Arabs. Monemus, Hebraicam eſſe phraſin, cujus ſenſus eſt, *quæ tandem comburetur.* Sic in Miſnah Sanhedrin cap. 4. § 5. Judices præmonituri teſtes, ut ſibi à falſo teſtimonio caveant, dicunt ipſis שמא אי אתם יודעים שסופנו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה, *fortaſſe vos ignoratis, finem noſtrum fore ad examinandum vos* (i. e. nos tandem examinaturos vos) *accuratiſſima inquiſitione.* Sic in Miſna Maccoth cap. 1. § 1. הלא בין היום ובין למחר סופו ליתן כתובתה *an non ſive hodie ſive cras finis ejus eſt ad dandum* (i. e. tandem dabit) *ei promiſſam dotem ſuam?* addimus tertium locum ex Pirke Aboth cap. 4. ubi ſic R. Jonathan. כל המקיים את התורה מעני סופו לקיימה מעשר וכל המבטל את התורה מעשר סופו לבטלה מעני: *quicunque præſtat legem pauper, finis ejus eſt ad præſtandum eam* (i. tandem præſtabit eam) *dives, & quicunque irritam facit legem dives, finis ejus eſt ad irritam faciendam eam* (i. tandem irritam faciet eam) *pauper.*

VERS. 9. ܡܦܣܝܢܢ ܕܝܢ ܥܠܝܟܘܢ ܐܚܝ: ܡܠܝܢ ܕܦܩܚܢ:] Tremell. & Boder. *Perſuaſi autem ſumus de vobis fratres, ea quæ ſunt bona.* In Reg. *perſuaſa habemus.* Apoſtolus, *πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοὶ, τὰ κρείσσονα.* Id Syris diceretur ܡܦܝܣܝܢܢ. Et ſic fortaſſe legendum. Nam ܡܦܣܝܢܢ eſt *perſuademus.* quæ ſi recta lectio eſt, ſenſus erit, Etſi vobis ita loquamur, aliis tamen loquimur de vobis meliora quæque ad ſalutem faciunt. Arabs وانا لنعرف منكم يا اخوة خصالا جميلة. ambiguum eſt. ſi enim in prima conjugatione accipias, vertendum, *nos autem ſcimus de vobis ô fratres res pulchras.* Sin in quarta, *nos autem docemus de vobis ô fratres res pulchras.* atque ita cum Syro conveniet.

VERS. 10. *οὐ γὰρ ἄδικος ὁ θεὸς, ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν.*

Id eſt quod egregie monet R. Eliezer cap. 2. Aboth. דע לפני מי אתה עמל ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעלתך , *ſcito coram quo opereris. nam fidèlis eſt Dominus operis tui, ut reddat tibi mercedem laboris tui.*

CAP. VII.

VERS. 8. *Et hîc quidem decimas accipiunt homines qui moriuntur,* ἐκεῖ δὲ μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ, *illic vero qui teſtimonium habet quod vivit.* Syrus ܗܘ ܕܣܗܕܝܢ ܟܬܒ̈ܐ ܥܠܘܗܝ ܕܚܝ ܗܘ *de quo teſtata eſt Scriptura quod vivat.* ſic & Arabs. Quod profecto non de Chriſto hîc, ſed de Melchiſedecho, verum ut Chriſti typo, dici, ex antecedentibus & conſequentibus colligi neceſſario videtur. Scopus enim Apoſtoli eſt, Melchiſedecum Levitis majorem fuiſſe oſtendere. Id probat, 1. Quia Levitæ à fratribus ſuis decimas accipiunt, Melchiſedecus ab ipſo Patriarcha Abrahamo. verſ. 4. 5. 6. 7. 2. Quia Levitæ ſunt homines qui moriuntur, Melchiſedecus teſtimonium habet quod vivat. verſ. 8. 3. Quia ipſe Levi in Abrahamo decimatus fuit. verſ. 9. à quo verò? à quo Abrahamus decimatus fuit, nempe Melchiſedeco. ideo addit verſ. 10. *Nam adhuc in lumbis patris erat, cum occurreret Abrahamo Melchiſedecus*, adeoque etiam cum decimas ab illo acciperet. Sed ſcrupulum movet, quod de Melchiſedeco non exſtet teſtimonium Scripturæ, quod vivat. At vero, non plus hîc de Melchiſedeco dicitur, quam ſupra verſ. 3. dictum fuit, *non habuiſſe finem vitæ.* quod ſi vere ibi ex Scriptura dixit Paulus, quia nulla in ea mortis ejus extat mentio, jure quoque hîc dicit, Scripturam teſtari, eum vivere. Sed & extat teſtimonium Pſal. 110. verſ. 4. quem locum Patres recte huc applicuerunt. Etſi enim non de ſacerdotio

dotio in abſtracto, ſed de Sacerdote iſtic agi fateor, nego tamen de ſolo Chriſto iſtic agi, cum etiam de Melchiſedeco ibi agatur.

Vers. 12. *Μεταιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται*. Quantopere hoc Judæorum ſententiæ, & fidei repugnet, ex tredecim fidei Judaicæ articulis, à Moimonide collectis, atque ab omnibus receptis, liquet. ubi nonus ſic habet, אני מאמין באמונה שלימה שזאת התורה לא תהא מוחלפת ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו : id eſt, *Credo perfecta fide; legem hanc* (nempe Moſi datam) *non immutatum iri, neque legem aliam à Creatore benedicto unquam profecturam.*

Cap. VIII.

Vers. 11. *Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ.* &c. Perperam ex hoc loco aboletur uſus ſacri Miniſterii. 1. Quia qui dicuntur opus non habituri ut à proximo doceantur, non ſunt infideles & rerum divinarum ignari, qui utique opus habent ut è verbo Dei edoceantur quod ignorant: ſed quorum mentibus Deus legem ſuam indidit, quod tum per externum verbi miniſterium, tum per internam Spiritus S. efficaciam Deus peregit. non habent illi opus, ut quiſquam ipſis dicat, Cognoſcite Dominum, quaſi non cognoſcerent eum, *quia omnes*, inquit Deus, *cognoſcent me à parvo uſque ad minimum.* Sic 1 Joan. 2. 20. *Vos unctionem habetis à Sancto, & noſtis omnia.* rurſus verſ. 27. *Unctio quam accepiſtis ab eo manet in vobis.* Hinc infert, *Et non habetis opus ut quis doceat vos. ſed unctio illa*, quam ſcilicet per prædicationem Euangelii à Spiritu S. accepiſtis, *docet vos de omnibus.* itaque neceſſe non eſt, quenquam vos, quaſi ignari eſſetis, de novo docere. hinc verſ. 21. *Non ſcripſi vobis, quod veritatem neſciatis, ſed quia*

eam ſcitis. ſciebant autem eam, non tantum ex Spiritus S. illuminatione, ſic etiam ex verbi inſtitutione, quæ hîc ubique præſupponitur.

2. Etſi negantur fideles in Nov. Teſt. opus habere, ut per verbi miniſterium à quoquam de novo doceantur, non negantur tamen opus habere, ut in accepta doctrina per ejuſdem verbi miniſterium confirmentur. Ideo Johannes non ceſſavit ipſis ſcribere, quia veritatem ſciebant : ſed quia eam ſciebant pergit ſcribere, ne ab ea ſeducerentur. unde verſ. 26. ait, *Hoc ſcripſi vobis de iis qui vos ſeducunt.* quod non erat docere ipſos Dominum cognoſcere, ſed in Domino quem cognoſcebant corroborare.

3. Ut diſcrimen pateat hîc inter vetus & novum Teſtamentum, tenendum eſt, paucos in V. Teſtam. fuiſſe, qui Dominum vere cognoverint. Et qui eum cognoverunt, ita tamen in cognitione iſta fuiſſe ſemper Novitios, ut opus haberent de novo ſibi dici, Cognoſcite Dominum. quum enim Dominus Jeſus, mundi ſervator, promiſſus tantum eſſet, non exhibitus, umbris obvelatus, adeoque non niſi obtecta facie conſpectus atque eminus ſalutatus, multa adhuc deſiderabantur quæ ad plenam iſtius Domini ac claram cognitionem requirebantur, ob doctrinæ obſcuritatem, & parcam Spiritus S. gratiam. At ubi jam Domino exhibito, umbris in veritatem converſis, ac Spiritu S. plena menſura effuſo, datum nobis eſt revelata facie gloriam Domini intueri, non opus habemus ſic edocti, ut quis de novo nos doceat, & dicat, Cognoſcite Dominum. Aliud enim eſt, docere de novo ut cognoſcas Dominum: quo fideles Nov. Teſt. non egent, quia clare, perſpicue, & plena Spiritus S. perſuaſione norunt Dominum. aliud eſt docere ut in cognitione Domini proficias ac confirmeris. quo ſemper egemus.

Cap. IX.

Vers. 3. 4. Multum viros doctos exercuit hic locus, cujus verba, *μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων.* verſ. 4. *ἔχουσα χρυσοῦν θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ, ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης.* Quomodo in arca dicuntur fuiſſe præter tabulas fœderis, urna mannæ & virga Aaronis, quum 1 Reg. 8. verſ. 9. & 2 Paralip. 5. verſ. 10. ſolæ tabulæ fœderis in ea fuiſſe affirmentur? Doctiſſimus Junius in parallelis, quem & alii doctorum plurimi ſequuntur, ſic conciliat, quod pronomen relativum *ἐν ᾗ* non ad propinquius *κιβωτὸν*, ſed ad remotius *σκηνὴ* referendum, ut omnia illa in tabernaculo, non in arcâ fuiſſe intelligantur. At præterquam quod hoc durius, quonam obſecro verſus ſequentis pronomen referetur? *ὑπεράνω δὲ αὐτῆς χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον.* ubi pronomen neutiquam ad tabernaculum, ſed omnino ad arcam referendum, quia alæ Cherubinorum non illud ſed hanc obtegebant. Quum igitur poſt *ἐν ᾗ* non ſit iterum facta arcæ mentio, ad quam *ἐπάνω αὐτῆς* referri poſſit, ſequitur verborum diſpoſitionem ac ſenſum omnino poſtulare, ut utrumque *ἐν ᾗ* & *ἐπάνω αὐτῆς* ad idem referatur, nempe ad arcam. nec aliter intellexit Syrus, qui pro *σκηνὴ* utitur nomine maſculino ܡܫܟܢܐ, pro *κιβωτὸς* autem fœminino ܩܒܘܬܐ. & quod ſequitur *ἐν ᾗ* vertit, ܐܝܬ ܗܘܐ ܒܗ̇, cum puncto ſupra ܗ̇ nota affixi fœmin. gen. quod Tremellius recte vertit, erat in ea ſcilicet arcâ, male autem Junius annotat verti etiam poſſe, & erat in eo, ſcilicet tabernaculo. affixum enim fœminini generis referri non poteſt ad

ad ܡܥܕܢܐ quod eſt maſculinum. ſic & Arabs accepit. quum enim القبة *tabernaculum* ſit fœmininum. تابوت vero *arca* maſculinum, ſubjunxit affixo maſcul. وكان فيه *& fuit in ea*, nempe arca. At quomodo hæc cum veritate hiſtoriæ conſiſtent, ſi præter tabulas fœderis, etiam urnam & virgam in arca fuiſſe ſtatuatur? Reg In veteri Teſtamento ב & in novo Teſtamento ἐν non ſemper denotare rem quæ intra aliam eſt, ſed & quæ alteri annexa eſt & adhæret. ut Geneſ. 1. verſ. 22. *Volatile multiplicet ſe* בארץ *in terra*, non intra, ſed ſuper. Col. 3. verſ. 1. Chriſtus dicitur ſedere ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, id eſt ad dextram Dei, quod Marc. 16. dicitur ἐκ δεξιῶν. quomodo & *in* ſumitur apud Latinos, quum quis dicitur pendere in ligno, qui ligno appendet. Ita hoc loco. dico tria illa quæ Apoſtolus memorat, fuiſſe in arcâ. ſed diverſimode. Tabulæ fœderis ſolæ fuerunt in, id eſt, intra arcam. urna autem mannæ & virga Aaronis fuerunt in, id eſt, ad arcam, adhærentes arcæ, eique annexæ. nec repugnat Moſes Exod. 16. 34. quum ait, צנצנת urnam in qua erat homer mannæ fuiſſe collocatam לפני העדות ante teſtimonium, id eſt arcam teſtimonii. intellige, fuiſſe eam anteriori arcæ parti appoſitam, ut & ſimul ante arcam eſſet, & ei tamen quaſi inhæreret.

Porro quod attinet ad τὸ θυμιατήριον, quod Apoſtolus ſtatuit intra velum ſecundi tabernaculi, errare denuo videtur D. Junius, qui eo intelligi putat altare ſuffitus, de quo Exod. 30. illud enim non intra, ſed לפני הפרכת, ἀπέναντι τοῦ καταπετάσματος, ut LXX. verterunt, Exod. 30. verſ. 6. & non in ſecundo, ſed in primo erat tabernaculo, ἐν τοῖς ἁγίοις, ubi ſæpe ſacerdotes ſuffiebant. Neque vero altare illud θυμιατήριον dictum fuit ſenioribus, ſed θυσιαστήριον θυμιάματος, ut Hebr. מזבח קטרת. Cald. מדבחא לאקטרא. at τὸ θυμιατήριον uſurparunt pro Hebr. מקטרת 2 Paral. 26. verſ. 19. Ezech.

Ezech. 8. 11. & non de altari, ſed de inſtrumento ſuffitus quod manibus tenebatur, dicitur. Latine thuribulum, quod alias מַחְתָּה Hebræis dicitur. quomodo & τὸ מקטרת Ezech. 8. verſ. 11. à Chald. verſum eſt מחתיתא. nec aliter intellexit Syrus, qui τὸ θυμιατήριον vertit ܒܝܬ ܒܣ̈ܡܐ Boderianus, *domus aromatum*, Tremellius, *thuribulum*. Arabs اناء الطيب *vas aromatis*. pro מחתה autem LXX ſolent dicere πυρεῖον. quod Apoc. 8. 3. 5. λιβανωτὸς dicitur, Syr. ܦܝܪܡܐ fortaſſe à Græco πυρεῖον. At vero ejuſmodi thuribuli, quod in ſancto ſanctorum aſſervaretur, mentionem nullam facit Moſes. Fateor. ſed tamen Levit. 16. 12. mentio fit thuribuli, quo ſemel in anno Aaron quum in ſanctum ſanctorum ingrederetur, ſolennem faceret ſuffitum. Singulare illud fuiſſe thuribulum, utpote aureum, & in ſancto ſanctorum in eum uſum aſſervatum, docet hoc loco Apoſtolus.

Vers. 8. *Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν.* Solet hic verſus ſic connecti cum præcedenti, quaſi antitypum contineret prioris typi, adeoque per τῶν *ἁγίων* intelligeretur cœlum, per *πρώτης σκηνῆς* totum vetus Tabernaculum. Fortaſſe melius ad typum adhuc pertinet, ut indicet Apoſtolus, Spiritum S. voluiſſe ſtructurâ antiqui ſacrarii indicare, viam τῶν *ἁγίων* ad ſancta, (nempe ſancta ſanctorum, ſicut *ἅγια* ſumitur infra verſ. 12.) non fuiſſe manifeſtatam, id eſt, clauſam debuiſſe manere, quamdiu primum tabernaculum (eo ſenſu quo verſ. 2. ſumtum eſt, & ſecundo tabernaculo verſ. 3. oppoſitum) perſtaret.

Vers. 16. ܐܝܟܐ ܓܝܪ ܕܐܝܬ ܕܝܬܝܩܐ ܡܘܬܐ ܗܘ ܡܚܘܝܐ ܕܗܘ ܕܥܒܕܗ̇. Boder. *Vbi enim eſt teſtamentum, mors oſtenditur ejus qui condidit illud.* ܡܚܘܝܐ

voluit eſſe Peil maſcul. gen. formæ emphaticæ, relatum ad ܡܚܘܝܐ. at poſtulabat Syriaſmus, ut id forma ſimplici diceretur ܡܚܘܐ. non dubito quin ſit Benoni fœm. gen. formæ ſimplicis, referendum ad ܕܝܬܩܐ. ideoque recte verſum â Tremellio, *Vbi enim eſt Teſtamentum, mortem oſtendit ejus qui facit illud.* vel fecit illud. Id eſt, ubi Teſtamentum eſt, ibi ipſum Teſtamentum oſtendit mortem ejus qui id fecit. ſic Arabs, وحيث ما كانت وصية فهي تدل علي موت الذي اوصي بها. *Et ubi eſt Teſtamentum, illud oſtendit de morte ejus qui teſtatus eſt illud.* non tam rem, quam Syriaſmum declaramus. cui etiam melius convenire arbitramur, ſi legatur ܡܚܘܝܐ ܗܘ, quam ut hîc ſcribitur ܡܚܘܝܐ ܗܘ. eſt enim ܗܘ pleonaſticum, non demonſtrativum. ſicut verſu ſequenti legitur ܠܝܬ ܡܚܝܠܐ ܗܘ ܒܗ.

VERS. 17. Ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει, ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος. Exemplaria Græca non habent notam interrogationis. Neque Syrus & Arabs eam obſervarunt. qui μήποτε acceperunt pro ſimplici οὐ *non.* Vulgatus, Eraſmus & Beza pro *nondum.* quod οὔπω vel μηδέπω dicunt Græci. an unquam alterutra ſignificatione occurrat μήποτε, nondum conſtat. paſſim valet *ne, neforte.* quod hîc non quadrat. ſed & interdum interrogat, ut Joan. 7. verſ. 26. μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες, *an revera cognoverunt principes, hunc verè eſſe Chriſtum?* Ita & hîc verti poſſet; *Quoniam an valet, quando vivit teſtator?* quæ interrogatio valet negationem, *non valet.*

CAP.

CAP. X.

VERS. 5. *Sacrificium & oblationem noluiſti, corpus autem adaptaſti mihi.* At Pſalmo 40. 7. eſt אָזְנַיִם כָּרִיתָ לִּי *aures perfodiſti mihi.* ſenſus optime quadrat. & vere ibi Spiritus S. ſcrutatus eſt profunditates Dei. Tu, inquit David, beſtiarnm ſacrificia noluiſti, ſed ipſum me conſecratum tibi, tanquam meliorem hoſtiam, voluiſti. ideo aures perfodiſti mihi, id eſt, me tibi ſervum effeciſti, ſicut olim ſervi aurium perfoſſione in perpetuum heris ſuis addicebantur. Exod. 21. verſ. 6. Hoc autem ad Chriſtum non alio, quam incarnationis reſpectu, referri poteſt. Perfodit ipſi aures pater, id eſt, ſervum eum ſibi effecit, quando corpus ipſi adaptavit. quamobrem Apoſtolus Phil. 2. eum formam ſervi tunc aſſumſiſſe ait, quando hominibus ſimilis factus eſt.

VERS. 7. *Ἐν κεφαλίδι βιβλίου in capite libri.* ſic habent LXX. Interpretes Pſal. 40. verſ. 8. pro בִּמְגִלַּת סֵפֶר *In volumine libri.* ubi Kimchius, ומגלת ספר הוא ספר התורה *& volumen libri eſt liber legis*, id eſt Pentateuchus. Nam ad hunc uſque diem non habent Judæi in Synagogis alium legis librum, quam longa pergamenâ volutatum. Quin & Pentateuchus Moſis abſolute ספר *βιβλίον* vocatur. ſic Kimchius ad Pſal. 19. verſ. 8. explicaturus quid ſit, תּוֹרַת יְהוָה *Lex Domini*, dicit, והנה הספר מבראשית עד לעיני כל ישראל נקרא בשם התורה. *Et ecce Liber, à prima voce in principio, uſque ad ultima verba, Coram toto Iſraël, vocatur Lex.* Liber eſt *καθ᾽ ἐξοχὴν* Pentateuchus Moſis.

VERS. 15. *Μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι. poſtquam enim prius dixit.* pro eo Syrus ſimpliciter habet ܕܐܡܪ *qui dixit*, vel, *quum dixit.* eſt enim ܕ apud Syros vel pronomen relativum, vel adverbium temporis. poſteriori ſignificatione

Syrum, quem in Epiſtolis paſſim ſequitur, interpretatus eſt Arabs. Syrum autem ita vertiſſe ſuſpicor, quia verſus ſequentis omnia Prophetæ Jeremiæ verba eſſe arbitratus, ἀνταπόδοσιν deeſſe vidit, ſi legatur, *poſtquam enim prius dixit*: quæ recta eſt & plana, ſi legas, *qui* vel *quum dixit*. Sed laudandus eſt doctiſſ. Beza, qui ſenſum non eſſe ἀνακόλουθον oſtendit, ſi verſu ſequenti λέγει Κύριος accipiantur pro verbis Apoſtoli, & connectantur cum μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι, tanquam eorum ἀπόδοσις. Etſi enim in Hebræo textu, & LXX Interpretibus verba illa λέγει Κύριος ſint Prophetæ, & non ad ſequentia tantum, ſed & ad præcedentia referantur, nihil impedit tamen, quo minus Apoſtolus ea alio ſenſu hîc ſua faciat, & ad ſequentia tantum referat, quæ ſunt *Indam leges meas*, &c. *& peccatorum ipſorum non recordabor amplius.* quum enim in iis verbis vis eſſet argumenti Apoſtolici, recte monet, ut ibi attendamus quid dicat Dominus. ſenſus eſt, Poſtquam prius dixit, *Hoc eſt fœdus quod paciſcar*, &c. attendendum quid deinde dicat Dominus. quid autem id eſt? dicit Dominus, *Indam leges meas*, &c. quod quum Genevenſes non animadverterint, ἀνακόλουθος plane eſt eorum tranſlatio. Porro pro *indam leges meas* eſt διδοὺς τοὺς νόμους μου. ubi participium præſens διδοὺς ponitur pro futuro δώσω. ſicut & Rom. 9. 28. λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων, pro συντελέσει καὶ συντεμεῖ. ex Hebræorum, præſertim vero Syrorum more, quibus nihil uſitatius, quam Benoni pro futuro.

VERS. 26. Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν, &c. *Voluntarie enim peccantibus nobis.* ἑκουσίως peccant, qui impiorum & irregenitorum more peccant. regenitus enim, etſi reſpectu carnis, qua adhuc ſervit legi peccati, ἑκουσίως quoque peccet, reſpectu tamen mentis renovatæ, à qua tanquam à meliori parte denominatur, ἀκουσίως peccat. quippe qui cum Apoſtolo Rom. 7. dicere valet, *Quod perpe-*

tro, non novi. (id eſt, non approbo. quo ſenſu Deus dicitur non noſſe improbos Matth. 7.) *Non enim quod volo hoc ago, ſed quod odi, hoc facio. Nunc itaque non amplius ego id perpetro, ſed peccatum quod in me eſt. non enim facio bonum quod volo: ſed malum quod nolo, hoc ago.* Plane aliter ſe habent qui ἑκουσίως peccant. quod perpetrant malum, norunt, id eſt approbant. quod enim volunt agunt, & quod non oderunt, hoc faciunt. itaque & ipſi, & peccatum quod in ipſis eſt, id perpetrant. bonum enim nec volunt, nec faciunt: malum & volunt & faciunt. Cavendum, inquit Apoſtolus, ſedulo, ne id nobis uſu veniat. Si enim nos, nos inquam vere fideles, qui accepimus cognitionem veritatis, qua ſanctificati & renovati fuimus, eo relabimur, ut irregenitorum more bonum nec faciamus nec velimus, malum & velimus & faciamus, adeoque vere ἑκουσίως plena voluntate peccemus, non amplius pro peccatis reliqua eſt hoſtia. enervatâ enim, irritâque reddita Chriſti hoſtia, qua ſemel renovati ac regeniti fuimus, aut repetenda eſſet eadem hoſtia, aut alia ab ea reperienda, quorum utrumque ἀδύνατον. eadem ſententia mentem Apoſtoli accepimus ſupra cap 6. verſ. 4. ubi vide. Quapropter non laudamus Syrum, nec qui eum ſequitur Arabem, qui pro *ſi nos voluntarie peccamus,* habent, *ſi quis voluntate ſua peccet.* Fieri enim poteſt, ut quis veritatis cognitionem adeptus, voluntate tamen affectuque nondum regenitus, peccet ἑκουσίως irregenitorum more, cui tamen Chriſti hoſtia poſtmodum aliquando ſit profutura ad voluntatis etiam renovationem, & æternam ſalutem. alia res erat de Apoſtolo, reliquiſque ad quos ſcribit, quoſque pro vere fidelibus ſecumque regenitis habebat Hebræis, quos prima perſona plurali comprehendit, dicens, *Si nos voluntarie peccamus.* quam lectionem omnes omnino codices Græci probant. Senſus eſt, ſi ego, voſque fideles Hebræi defici-

mus à noſtra regeneratione, denuoque peccato mancipati voluntarie lubentique animo peccamus, adempta nobis eſt deinceps omnis reconciliationis hoſtia. quam ſententiam veriſſimam arbitramur.

VERS. 34. *Τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν* &c. Viderunt enim plus lucri ſe facere quam damni, ubi omnia Chriſti cauſa amitterent. facturos contra plus damni quam lucri, ſi amiſſo Chriſto bona ſervarent. Recte R. Judas Hannaſi cap. 2. Aboth, הוי מחשב הפסד
מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה : *confer damnum præcepti divini cum emolumento ejus, & emolumentum transgreſſionis cum damno ejus.*

VERS. 37. *Ἔτι μικρὸν ὅσον ὅσον.* Petita phraſis ex Eſ. 26. verſ. 20. ubi pro חֲבִי כִמְעַט רֶגַע quæ ad verbum ſonant, *Late ſecundum paululum momenti*, i. e. ad exiguum temporis momentum te abde. LXX habent *ἀποκρύβηθι μικρὸν ὅσον ὅσον.*

CAP. XI.

VERS. 4. *Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε.* Quanto melius fidei id tribuit Apoſtolus, quâ in ſuo ſacrificio intuitus eſt Abel ſacrificium promiſſi ſeminis mulieris, quod caput Serpenti eſſet contriturum, quam Joſephus, qui Antiq. l. 1. c. 3. cauſam prælati Abelis ſacrificii ſic effert, *ὁ δὲ θεὸς ταύτῃ μᾶλλον ἥδεται τῇ θυσίᾳ, τοῖς αὐτομάτοις καὶ κατὰ φύσιν γεγονόσιν τιμώμενος, ἀλλ' οὐχὶ τοῖς κατ' ἐπίνοιαν ἀνθρώπου πλεονέκτου κατὰ βίαν πεφυκόσιν. Deus hac magis delectatus eſt hoſtia, quippe qui ſponte & naturaliter naſcentibus honoratur, non autem iis quæ ex induſtria hominis avari violenter naſcuntur.* Obtulit enim Abel pecudes, quæ ipſius induſtria non erant natæ. Kain autem primitias frugum, quas terra ipſius induſtria arata & culta protruſerat. Kain enim, inquit, *πρὸς τὸ κερδαίνειν μόνον ἀποβλέπων, γῆν ἀροῦν ἐπενόησε πρῶτος,*

τος, *lucro tantum inhians, terræ arandæ modum excogitavit primus.* quæ quidem tam ſunt inepta, ut longiori refutatione non egeant. Porro πλείονα θυσίαν Vulgatus vertit *plurimam hoſtiam.* Eraſmus *uberiorem.* Beza, *majoris pretii.* vide ejus notas. Syrus ܕܡܝܬܪܐ *quæ excelleret*, vel *præſtaret.* ut & Arabs طيبة افضل *bonam magis*, i. meliorem. recte. nam ut רב apud Hebr. סגיא apud Chaldæos, ſic & πολὺς apud Græcos *multum, magnum, præſtans* promiſcue ſignificat. vide notas noſtras apud Luc. 16. 10. ubi ἐλάχιστον opponitur τῷ πολλῷ. quin & Pſal. 78. verſ. 31. pro וַיַּהֲרֹג בְּמִשְׁמַנֵּיהֶם *& occidit è pinguibus* (id eſt præſtantiſſimis) *eorum*, LXX habent καὶ ἀπέκτεινεν ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν.

Sequitur in eodem verſu: δι' ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ· καὶ δι' αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖ). Syrus, ܘܡܛܠܗ̇ ܗܘܬ ܥܠܘܗܝ ܣܗܕܘܬܐ ܕܟܐܢܐ ܗܘ܃ ܘܣܗܕ ܥܠ ܩܘܪܒܢܘܗܝ ܐܠܗܐ܂ ܘܡܛܠܗ̇ ܐܦ ܟܕ ܡܝܬ ܡܡܠܠ, *Et propter eam* (fidem) *fuit de illo teſtimonium, quod juſtus eſſet: & teſtatus eſt de dono ejus Deus: & propter illud etiam mortuus loquitur.* quaſi legeretur, μαρτυροῦντος ἐπὶ τῷ δώρῳ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται. Fortaſſe τῷ δώρῳ rectius quadrare putavit quam in plurali τοῖς δώροις, quia Apoſtolus in principio hujus verſus unius tantum θυσίας fecit mentionem. at conſtat ex Gen. 4. verſ. 3. unicam illam θυσίαν conſtitiſſe מִבְּכֹרוֹת צאנו וְחֶלְבֵהֶן *ex primogenitis ovium ipſius, & adipe earum.* ideoque non obſtat, quo minus unius ſacrificii multa fuerint δῶρα. quin quod & θυσία collective poſſit ſumi. conſentiunt in lectione plurali omnia exemplaria. ut & in δι' αὐτῆς, quod ad fidem refertur, non autem, ut Syrus voluit, ad donum ſive ſacrificium. Quomodo autem mortuus adhuc loqui dicitur? Primum, vitæ ſuæ

ſuæ exemplo, quo in S. Scriptura perpetuo docet monetque Eccleſiam, ut fidei ſuæ conſtantiam ad mortem uſque imitetur. Deinde, & vel maxime, ſuo ſanguine, cujus vox non tantum vivente adhuc Caino clamabat ad Deum de terra, ab eoque exaudiebatur, Geneſ. 4. verſ. 10. ſed & etiamnum clamare pergit. quamobrem Apoſtolus non dicit, *defunctus loquebatur*, ſed *adhuc loquitur:* ut perpetua ſanguinis ejus, quaſi alloquentis Deum & vindictam poſtulantis, actio indicetur. nondum enim cædes illa penitus eſt vindicata. Unde Chriſtus Matth. 23. 35. docet, *omnem ſanguinem juſtum in terra effuſum, à ſanguine Abelis, uſque ad ſanguinem Zachariæ, in ipſos Iudæos venturum.* quia ſcilicet Caini exemplum imitantes, pari crudelitate qua ille Abelem, parique de cauſa, juſtos Dei ſervos trucidarent: adeoque Caini factum approbantes, reos ſe ſanguinis Abelis redderent, eamque ob cauſam pœnæ de iſto ſanguine adhuc ſumendæ participes ſe facerent. Cur autem fidei tribuitur, quod per illam defunctus adhuc loquatur? Intelligi id poterit, ſi conſideremus primum, fideles, quoniam per fidem obtinuerunt ut juſti eſſent & Deo chari, Deumque pro Deo ſuo haberent, per eandem obtinuiſſe, ut poſt mortem adhuc vivant. *Deus enim non eſt Deus mortuorum ſed viventium.* quapropter Chriſtus de Abrahamo, Iſaaco & Jacobo, omnibuſque in fide mortuis teſtatur, *omnes Deo vivere*, Luc. 20. v. 37. 38. ſicut ergo Abel per fidem Deo adhuc vivit, ſic per fidem Deum adhuc loquitur tanquam patronum, tutorem, vindicem ſuum, cenſenduſque eſt in numero iſtarum animarum interfectorum ob verbum Dei, quæ Apoc. 6. 9. 10. dicuntur clamare ſub altari, & vindictam ſanguinis ſui poſtulare. Nec eſt quod miretur quis, fidei ſuam vim & uſum eſſe etiam poſt mortem. ſicut enim cælos oportet Chriſtum capere ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων, Act. 3. 21. ſic fides & ſpes

ſpes ipſorum defunctorum tempora iſta exſpectant, neque uſque ad ea aliter quam ſpe ſalvi facti ſunt. unde illud 1 Petr. 1. verſ. 13. τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ. manent ſiquidem fides & ſpes, donec τὸ τέλειον venerit. 1 Corinth. 13. verſ. 10. 13. quod non ſtatim à morte adeſt, ſed in apparitione Chriſti demum apparebit. Non eſt autem diſſimulandum, cum ἔτι λαλεῖται vertimus *adhuc loquitur*, pro verbo medio haberi, & poni pro λαλεῖ. quod tamen inſolens eſſe fatemur, nec in ullo alio N. Teſt. loco, nec fortaſſe apud ullum probatum authorem uſurpatum. ubique enim paſſive uſurpatur; ut λαλεῖσθαι pro *dici, prædicari*, Hebr. 2. verſ. 3. τὸ λαλούμενον *id quod dicitur & prædicatur*, Marc. 5. verſ. 36. Luc. 2. 33. Actor. 16. verſ. 14. Et 17. verſ. 19. 1 Corinth. 14. verſ. 9. Hac ſignificatione ſi & hîc ſumatur, ſenſus erit, *per quam defunctus adhuc prædicatur*. nec male quadrat. ſicut enim Matth. 26. verſ. 13. dicitur de ſancta illa fœmina, *ubicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo*, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, *dicetur etiam quod hæc fecit*: ſic fides Abelis ἔτι λαλεῖται *adhuc dicitur*. Activam tamen ſignificationem ſecuti ſunt Vulgatus, Eraſmus, Beza, Syrus & Arabs.

Vers. 7. Πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν, &c. καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος. Si quis quærat, quænam illa ſint quæ in arcæ ſtructura per fidem apprehenderit Noeh, unde & juſtitiæ fidei hæres factus ſit, docet id Apoſt. Petrus 1 Epiſt. 3. 20. 21. ubi Arca, quæ per aquam octo animas ſervavit, ſignificaſſe dicitur Chriſtum, qui nos ſervat per Baptiſma, vi reſurrectionis ſuæ. Juvat hîc referre, quomodo ipſi Cabaliſtæ ex dimenſionibus Arcæ, Jeſum eruant. Arca Noæ 300. cubitos longa, 50. cubitos lata, & 30. cubitos alta fuiſſe dicitur Gen. 6. verſ. 15. Hîc Cabaliſta longitudinem primo dividit per altitudinem, & pro-

deunt decem, quæ reſpondent literæ Jod. Deinde ei adjungit ipſam longitudinem, cui congruit litera Schin. tandem eam dividit per latitudinem, & emergunt ſex, quæ notantur litera Vau. ita elicitur nomen ſalvatoris ישו *Ieſus.* Hæc Schickardus in Bechinath Happeruſchim p. 65.

V E R S. 17. Καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν. Syrus ܘܠܝܚܝܕܝܗ ܐܣܩܗ ܠܥܠ ܡܕܒܚܐ quæ Tremell. *Et unigenitum ſuum obtulit ſuper altare.* Id Syra phraſis non fert. BodeRianus itaque, *exaltavit ad altare.* Eadem phraſis eſt quæ Matth. 17. verſ. 1. ܐܣܩ ܐܢܘܢ ܠܛܘܪܐ *fecit eos adſcendere in montem,* Ita hoc loco, *Et unigenitum ſuum aſcendere fecit in altare.* ſuperimpoſuit altari. Explicare voluit Syrus, quid hîc ſit τὸν μονογενῆ προσέφερεν. non quod revera mactaverit, ſed quod tanquam victimam altari impoſuerit. ſic & Arabs, واصعد الي المذبح *& aſcendere fecit in altare.*

V E R S. 24. *Fide Moſes jam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis,* &c. Juvat huc referre, quæ Joſephus recenſet Antiq. l. 2. cap. 5. Ὄντα δ' αὐτὸν τοιοῦτον, ἡ Θέρμουθις παιδοποιεῖται, γονῆς γνησίας οὐ μεμοιραμένη. καί ποτε κομίσασα τὸν Μωυσῆν πρὸς τὸν πατέρα, ἐπεδείκνυέ τε τοῦτον, καὶ ὡς φροντίσειε διαδοχῆς, εἰ καὶ βουλήσει θεοῦ μὴ τύχοι παιδὸς γνησίου. πρὸς αὐτόν τε ἔλεγεν. ἀναθρεψαμένη παῖδα μορφῇ τε θεῖον καὶ φρονήματι γενναῖον, θαυμασίως δὲ αὐτὸν καὶ παρ' αὐτῆς τοῦ ποταμοῦ λαβοῦσα χάριτος, ἐμαυτῆς μὲν ἡγησάμην παῖδα ποιήσασθαι, τῆς δὲ σῆς βασιλείας διάδοχον. ταῦτα λέγουσα ταῖς τοῦ πατρὸς χερσὶν ἐντίθησι τὸ βρέφος. ὁ δὲ καὶ λαβὼν καὶ προστερνισάμενος, κατὰ φιλοφρόνησιν χάριν τῆς θυγατρὸς ἐπιτίθησιν αὐτῷ τὸ διάδημα. καταφέρει δ' ὁ Μωυσῆς εἰς τὴν γῆν, περιελόμενος αὐτὸ κατὰ νηπιότητα δῆθεν, ἐπέβαινέ τε αὐτῷ τοῖς ποσί. καὶ τοῦτο ἔδοξεν οἰωνὸν ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ φέρειν. Id eſt, Interprete Gelenio, *quum autem talis eſſet, Thermutis hunc ſibi filium adoptavit, quum alioqui germanis liberis careret. allatumque patri oſten-*

oſtentabat, dicens de ſucceſſore ſe cogitare, etiamſi Deus illi nullum filium gignere dederit. Hunc puerum, inquit, ego educavi, non minus indole quam pulchritudine divina excellentem, quem Nilus ipſe in ſinum meum tradidiſſe videri poteſt. quem decrevi adoptare mihi filium, tibi vero in principatu ac imperio ſucceſſorem. & cum dicto patri infantem in manus impoſuit. at ille poſtquam acceptum ad pectus appreßiſſet, filiæ gratificaturus, comiter diadema ſuum capiti ejus impoſuit. Moſes vero capiti pueriliter detractum prolabi in humum paſſus, pedibus etiam calcavit. id quod mox ominoſum eſt viſum, & regno nihil boni portendere.

VERS. 24. *Renuit vocari filius filiæ Pharaonis.* Non ineptum eſt illud Talmudicum הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים *eſto cauda leonibus potius quam caput vulpibus.* quantum leo, animal generoſum & nobile, differt à vulpe, animali vili & abjectiſſimo, tantum & amplius differebat populus Dei (quos אַדִּירֵי *magnificos* vocat David Pſal. 16. 3.) ab Ægyptiis, qui, ut omnes improbi, erant זֻלּוּת לִבְנֵי אָדָם *viliſſimi homines* Pſal. 12. v. ult. Merito ergo maluit Moſes eſſe cauda Iſraëlitarum, quam caput Ægyptiorum.

VERS. 25. Ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. Eraſmus, *quam temporariis peccati commodis frui.* Beza, *quam temporariam retinere peccati fruitionem.* id eſt, inquit recte in Notis, oblectationem. quocirca laudabiliter Vulgatus, *quam temporalis peccati habere jucunditatem.* videtur προσκαίρου legiſſe, quod nos πρόσκαιρον. recte autem ἀπόλαυσιν reddidit *jucunditatem.* ſic enim & Ariſtoteles lib. 1. Ethic. cap. 5. ἀπολαυστικοὺς vocat, qui voluptati dediti, in ea felicitatem ponunt. quos ab iis diſtinguit, qui divitias affectant, quos χρηματιστικοὺς appellat. Hezychius ἀπολαύει, τρυφᾷ *deliciatur.* Quamobrem Syrus hîc, ܘܠܐ ܕܠܙܒܢ ܩܠܝܠ ܢܬܒܣܡ ܒܚܛܝܬܐ *& non ut pauxillulo tempore ob-*

lectaret ſe in peccato. Arabs ولا يتنعم زمنا يسيرا بما يوثمه *& non oblectaret ſe tempore exiguo in eo quo peccaret.*

VERS. 26. Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. Vir magnus per τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ intelligit exprobrationem, & quidem qua gentes Judæis exprobrabant tarditatem & moram adventus Meſſiæ. Non iſthoc ſane ſenſu accipi poteſt infra c.13. verſ.13. *Itaque exeamus ad ipſum extra caſtra,* τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες, *ignominiam ejus ferentes:* non utique exprobrationem moræ adventus Chriſti (jam tum enim advenerat) ſed ignominiam crucis & perpeſſionum Chriſti. Ita & hîc accipi velim. Syrus ܥܘܬܪܐ ܕܚܣܕܗ ܕܡܫܝܚܐ *divitias ignominiæ Chriſti.* Arabs واضمر ان الاستغناء بمثل العار الذي احتمله المسيح افضل من احتوا كنوز مصر *Et putavit, quod acquieſcere in ſimilitudine ignominiæ quam perpeſſus eſt Chriſtus, melius ſit quam poſſidere theſauros Ægypti.* ὀνειδισμὸς eſt Hebræorum חֶרְפָּה & כְּלִמָּה quæ ſic à LXX vertuntur. Syris non tantum ܚܣܕܐ ſed & ܨܥܪܐ צערא dicitur, quod in Thargum interdum pro Hebr. קָלוֹן *ignominia*, ſæpius pro עצב dolore uſurpatur. apud Rabbinos autem & Thalmudicos ſemper pro *dolore.* ſignificantur ergo dolores & perpeſſiones Chriſti, cum ignominia conjuncti. quas cum jam tum videret ipſum in fœderato ſuo populo ferre, fide ſe fulcivit. ἀπέβλεπε γὰρ, ut ſequitur, εἰς τὴν μισθαποδοσίαν. Nam ut dici ſolet à Magiſtris כל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור *quicunque affligit ſe cum Eccleſia, dignus eſt ut quoque videat conſolationem Eccleſiæ.*

CAP. XII.

VERS. 1. Ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Vulgatus & Beza ὄγκον verterunt *pondus.* Eraſmus *onus.* Syrus, ܡܘܩܪܐ

pon-

pondera. Arabs ثقل *pondus,* vel *onus.* Suidas *ὄγκος, τὸ βάρος.* neque male quadrat ſequenti Metaphoræ, *δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα.* currenti enim nihil magis pondere obſtat. fateor tamen *ὄγκον* potius *tumorem* ſignificare, atque hîc pro faſtu animi, ut & paſſim apud bonos authores, recte accipi. quo non perſuaſionem illam intelligo, qua quis ſe ad metam jam perveniſſe temere credit, ſed qua quis, nimium ſibi tribuens, indignas ſe afflictiones autumat. nihil enim adeo *τῇ ὑπομονῇ* adverſum, quam faſtus. Apoſtolus cap. 10. à verſ. 32. ad finem uſque adhortatus eos fuerat ad afflictiones, prout cœperant, fortiter deinceps tolerandas, curandumque ne eſſent *τῆς ὑποστολῆς, ἀλλὰ τῆς πίστεως.* in eum finem nubem teſtium Veteris Teſtamenti toto capite undecimo protulerat, qui magnis afflictionibus preſſi, fide eas ſuperarant. unde collegit initio hujus capitis, ſiquis tanti ſe faciat, ut cum illis & ad eorum exemplum pati, & *δι' ὑπομονῆς τρέχειν τὸν προκείμενον ἀγῶνα* nolit, vere *ὄγκον faſtum* ſuum patefacere, qui deponendus ſit, ut curſus recte abſolvatur. Sequitur, *καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν.* Beza, *Et peccatum ad nos circumcingendos proclive.* Eraſmus, *tenaciter inhærens.* Vulgatus, *circumſtans.* Syrus, quem ſequitur Arabs, ܚܛܝܬܐ ܕܒܟܠܙܒܢ ܡܛܝܒܐ ܗܝ ܠܢ *peccatum quod omni tempore paratum eſt nobis.* quod cum Hezychio convenit, qui *εὐπερίστατον* vertit *εὔκολον, εὐχερῆ, facile, promptum.* Id placet. eſt enim *περίστασις circumſtantia,* ut loci, temporis, perſonarum. hinc *εὐπερίστατον facile circumſtans.* præſtat ſane iſto Suidæ, *εὐπερίστατον, μωρὸν, ταχέως περιτρεπόμενον, ſtultum, quod celeriter circumvertitur.*

CAP. XIII.

VERS. I. *Τῆς φιλοξενίας μὴ λανθάνεσθε.* In libro precum Judaicarum הכנסת אורחים *in ædes ſuas recipere viatores,* refertur inter eas res שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא : *quarum fructus homo edit in hoc ſeculo, ſors autem ipſi permanet in futurum ſeculum.* Et viator quidem qui hoſpitio excipiebatur, quartæ ſive ultimæ precationi quam inter capiendum cibum dicere jubentur Judæi, addere tenebatur ejuſmodi votum pro ſuo hoſpite, יהי רצון שלא יבוש בעל הבית בעולם הזה ולא נכלם לעולם הבא, *Velit Deus ne pudefiat hic paterfamilias, in hoc ſeculo, neque erubeſcat ſeculo futuro.* Maimonides in tract. ברכות cap. 2.

VERS. 5. *Eſtote ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν contenti præſentibus.* Egregiam hanc Apoſtoli admonitionem præclara Imperatoris Alis ſententiâ ornare viſum fuit إِظْهَارُ ٱلْغِنَي مِنَ ٱلشُّكْرِ *manifeſtatio αὐταρκείας ſpecies eſt gratiarum actionis.* id eſt, qui contentus eſt iis quæ Deus largitur, verbiſque declarat ſe in iis acquieſcere, eo ipſo gratias Deo agit.

VERS. 7. *ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς. Quorum intuentes exitum converſationis.* per *exitum poſſis modum* intelligere. ut plenius propoſuimus Pſal. 68. 21. ubi וְלֵיהוִה אֲדֹנָי לַמָּוֶת תּוֹצָאוֹת vertimus, *Et Iehovæ Domini ſunt mortis modi.*

ANI-

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM CATHOLICAM

IACOBI.

CAP. I. VERS. V.

Qui dat omnibus ܦܫܝܛܐܝܬ *ſimpliciter.* ἁπλῶς dixit Apoſtolus. quod Eraſmus vertit, *ſimpliciter.* Beza *benigne.* Vulgatus optime *affluenter.* Notum eſt Syris ܦܫܛ, ut & Arabibus mutato pro more ش in س, بسط eſſe *extendit, expandit.* inde ܦܫܝܛܐ, Arab. بسيط *extenſus, expanſus.* ut ad Hebr. 1. 8. diximus. deinde quia quæ involuta erant, ſi extendantur & expandantur fiunt ſimplicia, *ſimplicem* etiam ſignificat. ſic ܦܫܝܛܐܝܬ proprie eſt *extenſe.* deinde *ſimpliciter.* ܦܫܝܛܘܬܐ *extenſio, ſimplicitas.* Idem eſt apud Apoſtolum ἁπλότης 2 Corinth. 8. 2. ubi dicuntur Eccleſiæ Macedonicæ in paupertate ſua abundaſſe εἰς τὸ πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. recte ſcholia Græca ἁπλότητα interpretati ſunt δαψίλειαν. Arabs في غنا انبساطهم *in divitiis extenſionis eorum*, quod eodem ſenſu Syrus dixit ܒܥܘܬܪܐ ܕܦܫܝܛܘܬܗܘܢ. ſignificat ſimplicem illam & porrectam animi extenſionem, quæ in benefico & liberali eſt, unde opum quoque extenſio & elargitio oritur. ut contra in avaro omnia contracta ſunt & coarctata. quare dicitur avarus הִתְעַלֵּם *abſcondere ſe* à carne ſua. Eſa. 58. verſ. 7. κλείειν τὴν καρδίαν 1 Joa. 3. verſ. 17. eſt ergo ἁπλότης ea animi, ut ſic dicam, explicatio, qua non tan-

tantum noſtra ſed & animum noſtrum proximo damus. Nec dubito quum id ſit Matth. 6. verſ. 22. ὀφθαλμὸς ἁπλοῦς, nempe mens benigna ac benefica. ut contra ὀφθαλμὸς πονηρὸς mens avara & invida. quod ex præcedentibus ejuſdem loci verſibus, ubi avaritiam oppugnavit Servator, liquido conſtat. Hebræi mentem beneficam vocant עַיִן טוֹבָה *oculum bonum*. avaram autem עַיִן רָעָה *oculum malum*. ἁπλοῦς itaq; non tantum *ſimplex*, ſed & *beneficus*, qui beneficentia animum ſuum extendit, Quod nec Pollux ignoravit, qui lib. 5. c. 21. ἁπλοῦς, inquit, ἐκκείμενος *in medio expoſitus*, ἑτοιμότατος *paratiſſimus*, ἐλεύθερος *liber*, *ingenuus*, *liberalis*. & cap. 50. ἁπλῶσαι τὸ σῶμα, ἐκτεῖναι τὸ σῶμα, περιτεῖναι τὰ κῶλα pro iiſdem ſumit. Lex. Græcol. vetus, ἁπλοῦμαι *pandor*. ἁπλῶ *ſimplico*, *pando*. ἅπλωσον *expande*. addo Chryſoſt. hom. 6. ad pop. Antioch. ubi matres ait liberis flentibus τοὺς κόλπους ἁπλῶσαι. Idem ergo prorſus apud Græcos hoc verbum eſt quod פשט apud Syros. quocirca & ἁπλῶς recte Vulgatus vertit *affluenter*. proprie *expanſe*. optime etiam Arabs من سعة *ex amplitudine*, vel *ex dilatatione*. id eſt ampliſſime. potuiſſet vertiſſe بَسْطَةً *extenſe*. ut in Alcor. Sur. Bac. وَزَادَ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ *& auxit* (Deus Saulem) *extenſe in ſcientia & corpore*. alias بَسْطَةً eſt *ſimpliciter*. Sequitur in eodem verſu, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος, *& qui non exprobrat*. diſcrimen oſtendit Apoſtolus inter Deum dantem, & hominem. quod & egregie exprimunt Hebræi, quum in libro מעמדות, in ſextæ diei precatione ſic orant, ואל תצריכני לידי מתנת בשר ודם כפני שמתנתם מעטה וחרפתם מרובה אלא לידך המלאה והרחבה *ne fac ut opus mihi ſit donis hominum, quorum dona pauca, exprobratio autem multiplex: ſed manu tua plena & lata.* unde ſimul liquet, quum Deus dicitur dare omnibus

ἁπλῶς,

ἁπλῶς, id Hebraice dici ביד רחבה *manu lata*, id eſt, non contracta, ſed dilatata & expanſa.

Vers. 14. 15. *Quiſque autem tentatur, à propria concupiſcentia* ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος *abſtractus & illectus.* Metaphora deſumpta eſt à meretrice, quæ imprudentem adoleſcentem abſtrahit à parentibus ſive à recto tramite, & ad ſe veluti eſca allicit. deinde ex congreſſu ejus concipit & parit. Meretrix eſt concupiſcentia, quæ hominem vere fatuum ac ſtultum abſtrahit à Deo ſanctaque ejus lege, & blande ad ſe pellicit. id fit prima ſtimulatione ad peccatum, accedit deinde voluntatis conſenſus, qui quum ſit veluti congreſſus quidam voluntatis cum concupiſcentia, imprægnatur ibi concupiſcentia, & fit peccati conceptio. poſtremo ejuſdem partus, quum in actum & quaſi in lucem editur. tum autem peccatum eſt peractum: adeo ut idem mihi hîc ſit ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα quod τεχθεῖσα. Tres itaque peccati actualis gradus deſcribuntur, ex concupiſcentia ſive peccato originis fluentes: illectio ad congreſſum, ex congreſſu conceptio, poſt conceptionem partus. Paribus gradibus procedit mors. ſed tertium tantum expreſſit Apoſtolus, quia ibi demum evidens & quaſi ſenſibilis apparet mors. Nequaquam ergo negandum, ad duos priores peccati gradus mortem quoque pertinere. Contra, ſi tertius gradus, nempe peccatum partum, ἀποκύει ex utero producit & parit mortem, neceſſe eſt in ſecundo gradu fuiſſe conceptam, & in primo allectam. Unde ſequitur, concupiſcentiam, quæ peccati actualis radix eſt, eſſe & mortis.

Vers. 18. *Ut eſſemus primitiæ quædam* τῶν αὐτοῦ κτισμάτων *ſuarum creaturarum.* בריות *creaturas* homines ſpeciatim vulgatiſſimo Hebræorum uſu denotare, jam pridem multis exemplis viri docti comprobarunt. Idemque uſus apud Arabes obtinet, quibus خلق *creatura* collective homines

deſignat. ut in hiſtoria Saracenica وقتل منهم خلف كثير *& occiſa eſt ex iis creatura multa*, id eſt, occiſi homines multi. Et in ſententiis Ali litera د, دَلِيلُ ٱلْخَلْقِ عَزِيزٌ عِنْدَ ٱللّٰهِ *Contemptus creaturæ* (i. qui inter homines ſpretus eſt) *in honore eſt apud Deum.*

VERS. 19. Βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι. Recte Sammai cap. 1. Aboth. אמור מעט ועשה הרבה: *dic parum, fac multum.* Nam ut cap. 3. ait R. Aquiba, סייג לחכמה שתיקה *ſepes ſapientiæ eſt ſilentium.*

Βραδὺς εἰς ὀργήν. Monitum eſt R. Eliezeris c. 2. Aboth, אל תהי נוח לכעס *ne ſis facilis ad iram.* obſerva Hebraiſmum.

VERS. 23. Ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητής. &c. Simeon filius Gamalielis cap. 1. Aboth recte dicit, לא המדרש הוא העקר אלא המעשה:, *ſtudium* (ſive inquiſitio) *non eſt præcipuum, ſed opus.*

VERS. 25. Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας. Hoc videtur voluiſſe Sammai cap. 1. Aboth. quum diceret עשה תורתך קבע *fac legem tuam fixum quid.* id eſt, poſtquam legem Dei tanquam tuam arripuiſti, cave in ea fluctues, ſed fac fixum in ea habeas animum.

Porro Lex *libertatis* τῆς ἐλευθερίας vocatur, quia tum demum liber homo eſt, ubi legis divinæ jugum ſuſcipit. Deoque in lege præcipienti libenter paret. Etſi enim libertatis noſtræ cauſa efficiens principalis ſit filius, Joan. 8. verſ 36. & Spiritus Chriſti, 2 Cor. 3. 17. Tamen quia in eo ſita eſt libertas, ut ab hominum peccatique jugo liberati, Deo ſecundum legem ſerviamus, quod Paulus Rom. 6. multis urget, jure lex, libertatis lex vocatur. Huc ſpectant quæ R. Nehonia lib. 3. Aboth dicit, כל המקבל של תורה עליו מעבירין ממנו של מלכות ושל דרך ארץ וכל הפורק ממנו של תורה נותנין עליו של מלכות ושל דרך ארץ:, *Quicunque ſuſcipit in ſe jugum legis, ab*

eo

eo aufertur jugum regni (id eſt, in eum nihil poteſt tyrannis) *& jugum viæ terræ* (id eſt, non imperant ei amplius peccata & terrenę cupiditates.) *Contra qui diſrumpit à ſe jugum legis, illi ambo illa juga imponuntur.* Quod enim Scholiaſtes per *Iugum regni* intelligit מסין וארנוניות *tributa & vectigalia*, per *jugum viæ terræ* autem עמל וטורח הפרנסה *laborem & moleſtiam acquirendi victus*, mihi dilutum nimis eſt.

CAP. II.

VERS. 4. Καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν. Syrus, ܘܗܘܝܬܘܢ ܡܦܪܫܢܐ ܕܡܚܫܒܬܐ ܒܝܫܬܐ, Tremell. & Boder. *& facti eſtis interpretes cogitationum malarum?* פָּרֵשׁ apud Hebr. eſt *interpretari.* פֵּרוּשׁ *interpretatio.* הַמְּפָרֵשׁ *interpres.* An idem apud Syros vehementer dubito. Id ipſis ܦܫܩ dicitur. At ܦܪܫ eſt *ſeparare, diſcernere, diſtinguere, dijudicare.* unde 1 Corinth. 12. verſ. 10. διακρίσεις πνευμάτων ܦܘܪܫܢܐ ܕܪܘܚܐ. at ἑρμηνεία γλωσσῶν, ܦܘܫܩܐ ܕܠܫܢܐ. Sic Act. 17. verſ. 11. ἀνακρίνοντες τὰς γραφὰς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως, Syrus vertit ܟܕ ܡܦܪܫܝܢ ܗܘܘ ܡܢ ܟܬܒܐ ܕܐܢ ܗܠܝܢ ܗܟܢܐ ܐܝܬܝܗܝܢ, *quum diſcernerent*, vel *diſtinguerent ex Scripturis, an hæc ita eſſent.* Sic & hoc loco verto, *& facti eſtis diſtinctores cogitationum malarum.* Neque enim agitur hîc de malis cogitationibus hoc aut illo modo interpretandis, ſed de diſtinctione quam malis cogitationibus faciebant inter divitem & pauperem. Apoſtolus dixit, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν. ubi genitivus διαλογισμῶν non denotat objectum circa quod verſetur κρίσις, ſed deſignat attributum τῶν κριτῶν, nempe eos inter divitem & pauperem malis cogitationibus diſcernere & dijudicare. quod

recte expreſſit Arabs وقضيتم بالنيات الخبيثة *& judicaſtis opinionibus malis.* honorantes nempe nequiores, & contemnentes meliores ac præſtantiores apud Deum. Recte monet R. Joſua filius Pharachiæ cap. 1. Aboth, הוי דן את כל האדם לכף זכות, *judica unumquemque bilance juſtitiæ.* id eſt, ſecundum merita cujuſque, non ſecundum externam ſpeciem.

VERS. 5. Οὐχ ὁ θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου, πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας &c. Ellipſis eſt ſolummodo verbi ſubſtantivi, pro ἐξελέξατο εἶναι πλουσίους. quomodo dixit Apoſtolus Eph. 1. verſ. 4. καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους. tales phraſes ſunt, Johan. 12. verſ. 46. Ἐγὼ φῶς (pro εἶναι φῶς) ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον. 2 Cor. 3. 6. ὃς καὶ ἱκανώσεν ἡμᾶς διακόνους τῆς διαθήκης. pro εἶναι διακόνους.

VERS. 8. Νόμον βασιλικόν. *Legem regiam.* quam quidam ſic dictam volunt proverbiali quadam locutione, ut viam regiam dicimus, quæ diverticula non habet: quia lex ſine ulla perſonarum acceptione omnibus patet, nec cuiquam adulatur. Alii volunt eſſe pro νόμον τοῦ βασιλέως *legem regis*, nempe Dei. hinc Syrus ſimpliciter vertit ܢܡܘܣܗ ܕܐܠܗܐ *legem Dei.* neque omnino eſt ſpernendum. ſæpe enim abſolute Deus המלך ὁ βασιλεὺς dicitur. vide Eſa. 6. 5. Jer. 51. 46. Eſtque idem quod מלך רב ὁ μέγας βασιλεὺς Pſal. 48. 3. Matth. 5. 35. Neque inepta hoc loco eſt iſta notio. quippe qua urget eos, ne per προσωποληψίαν cogant legem ſuis affectibus ſervire, adeoque κριταὶ τοῦ νόμου potius ſint quam ποιηταὶ, cujus criminis infra cap. 4. verſ. 11. eos accuſabit. ſed ſciant, legem eſſe magni regis legem, quæ præter iſtum Regem dominos nullos agnoſcat. Malim tamen ſic dici Legem, quod regale quid in ſe contineat, regiaque autoritate præſcribat ac jubeat, cui parere, non imperare tenean-

teneantur homines. Sic de Lege loquuntur Hebræi, quippe cui כֶּתֶר *coronam* tribuunt. Sic enim in Pirke Aboth c.4. R. Simeon : שלשה כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות : *Tres ſunt coronæ: Legis, Sacerdotii & Regni.* Quin & quum ferretur Lex in monte Sinai ſive Horeb, coronam capitibus omnium Iſraëlitarum impoſitam fuiſſe ajunt. Atque inde eſt quod Exod. 32. verſ. 25. ubi facto vitulo aureo dicitur Moſes vidiſſe populum כִּי פָרֻעַ הוּא כִּי פְרָעֹה אַהֲרֹן *denudatum eum eſſe, quia denudaverat eos Aaron*, Jonathan id interpretatur, *Denudatos fuiſſe ſancta corona, quam in capitibus ſuis geſtaverant, & in qua nomen magnum & glorioſum ſculptum atque expreſſum eſſet*, & quidem à monte Horeb, ut ait Thargum Hieroſolymitanum. cùm quo conſentit Jonathan Exod. 33.4.

VERS. 10. Ὅς ἐν ἑνὶ πταίσῃ, πάντων ἔνοχος ἐστί. Non multum inde abludit illud Alis, ذَنْبٌ وَاحِدٌ كَثِيرٌ وَذِكْرٌ وَأَلْفُ طَاعَةٍ قَلِيلٌ, *delictum unum multum eſt, at cultus Dei & mille obedientiæ parum eſt.*

VERS. 22. Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ; *Vides, quod fides cooperabatur operibus ejus?* Hinc inferunt Pontificii, ſi fides Abrahami operabatur cum operibus ejus, juſtificabat etiam cum operibus ejus. Sed negamus conſequentiam. primo, quia non omnis operatio fidei eſt Juſtificatio. Nam Act. 15.9. fidei operatio dicitur eſſe etiam cordis purificatio, quæ ſanctificatio, non juſtificatio. Deinde, cum fides Abrahami dicitur cooperata operibus ejus, ſenſus non eſt, fidem Abrahami adjutam fuiſſe ab ejus operibus ut eum juſtificaret. nam theſin hanc deducit Apoſtolus ex eo quod verſu præcedente dixerat, Abrahamum obtuliſſe filium ſuum ſupra altare. Huic operi cooperata eſt fides ejus. an ut per illud opus ipſum juſtificaret à reatu

ſuorum peccatorum? At verſu ſequenti Apoſtolus profert ex Gen. 15. verſ. 6. Abrahamum credidiſſe Deo & imputatum ipſi fuiſſe in juſtitiam. quæ imputatio in juſtitiam, quum facta fuerit plus quam viginti annis ante oblatum Iſaacum, imo diu ante ipſum natum, non potuit ibi fides Abrahami adjuta fuiſſe ab iſto opere, diu poſt ſecuto. Adde quod ex eodem iſto loco argumentum depromat Paulus, Abrahamum fuiſſe juſtificatum fide ſine operibus. Quum ergo v. 21. aſſerit Jacobus, Abrahamum juſtificatum fuiſſe ex operibus, quum obtulit Iſaacum, non agit de eadem juſtificatione, de qua poſtea verſ. 23. quum hæc illam multis annis anteceſſerit. Ideo ſic diſtinguit eas Apoſtolus, ut eo quod juſtificatus fuerit Abraham ex operibus oblationis Iſaaci, impletum fuiſſe dicat, id eſt liquido tum conſtitiſſe, vere ipſum antea fuiſſe juſtificatum ex fide. quid ita? quia cum Abraham Gen. 22. ex filiali timore Dei, promptaque obedientia filium ſuum unigenitum obtulit, fides illa, qua crediderat promiſſioni divinæ, fore ut in ſemine ipſius benedicerentur omnes gentes, quæque illi imputata fuerat in juſtitiam, cooperata eſt iſti operi, vel iſtis operibus, nempe oblationi filii, & timori Dei atque obedientiæ, unde fluxit oblatio. quum enim certa fide credidiſſet, ſemen ſibi dandum eſſe, & quidem quod hæres ſuus futurus eſſet, Gen. 15. v. 4. & in quo omnes Gentes benedicendæ eſſent, Gen. 12. verſ. 3. genuit illa fides filialem timorem, quo mandatum Dei de mactando Iſaaco detrectare eſt veritus, incitavitque eum ad promptam obedientiam, certo eum perſuaſum reddens, non defuturum tamen Deum ſuæ promiſſioni, quia & ex mortuis ſuſcitare potens eſſet. Hebr. 11. verſ. 19. Ideo obſervandum, Jacobum non dicere, Opera Abrahami cooperata eſſe ipſius fidei, ſed fidem cooperatam eſſe ipſius operibus. habuerunt enim ex ipſius fide opera, ut eſſent, &

age-

agerent, & juſtificarent. Nempe fides illa, qua ſola ſine operibus juſtificatus fuit à reatu ſuorum peccatorum, ut in ſe peccator non haberetur peccator, ſanctificavit cor ipſius ad bona opera, effecitque ut per ea juſtificatus ſit à falſa hypocriſeos, mercenariæque indolis criminatione. de quibus juſtificationis ſpeciebus plenius egimus ad Rom. 8. verſ. 4.

VERS. 22. Καὶ ἐξ ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη, *Et ex operibus fides perfecta fuit.* Ergo, clamant Pontificii, Fides perfectionem ſuam habet ex operibus, & charitas, quæ inter bona opera primas tenet, eſt fidei forma, tribuens ei ſuam perfectionem. Perinde eſt ac ſi quis ſic inferat: Ariſtoteles ad Nicom. lib. 10. c. 4. dicit, τελειοῖ (obſervetur eadem vox qua hîc Apoſtolus eſt uſus.) τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ, *perficit actum voluptas*, Ergo actus tenet formalem ſuam perfectionem à voluptate. Negat conſequentiam Ariſtoteles, quia variis modis dicitur aliquid aliud perficere. Addit enim, οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἥ τε ἡδονὴ τελειοῖ καὶ τὸ αἰσθητόν τε καὶ ἡ αἴσθησις, σπουδαῖα ὄντα, *non tamen eodem modo voluptas perficit, quo objectum ſenſus, & ipſe ſenſus, cum proba ſunt.* Deinde, τελειοῖ τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ, οὐχ ὡς ἕξις ἐνυπάρχουσα, ἀλλ' ὡς ἐπιγιγνόμενόν τι τέλος, οἷον τοῖς ἀκμαίοις ἡ ὥρα. *Perficit actum voluptas, non ut habitus qui inſit, ſed ut finis quidam qui adveniat: quemadmodum iis qui ſunt in florenti ætate, venuſtas.* Perficit, utique florentem ætatem venuſtas, verum non ut internus corporis vigor, qui eam perficit efficienter & formaliter, ſed tanquam accidens concomitans, ex ipſa florente ætate ortum, eamque ornans. Sic in actu ſenſationis, objectum quod ſenſum movet, & ſenſus ſive ſentiendi facultas ac habitus qui ſenſationem efficit, actui iſti formalem tribuunt perfectionem. at concomitans voluptas, appendix eſt perfectionis, acceſſione ſua augens & terminans perfectionem actus. Eodem fere modo in actu

fidei,

fidei, juſtitia Chriſti quæ oblata in Euangelio movet ac elicit fidem tanquam ejus objectum, tum ipſe habitus fidei ingenitus in corde à Spiritu S. perficiunt actum formaliter. bona opera eundem actum perficiunt, ὡς τέλος ἐπιγινόμενον, ut concomitantes appendices & ornamenta fidei. Et ſicut voluptas ſic perficit actionem, ut internam actionis perfectionem præſupponat, eamque ſequatur, ita & bona opera ſic perficiunt fidem, ut internam ejus perfectionem præſupponant & ſequantur. Quatenus ergo bona opera vitam fidei, ejuſque vim, efficaciam, ſinceritatem produnt, adeoque eam illuſtrant & exornant, recte dicuntur perfectio fidei.

VERS. 23. Καὶ φίλος θεοῦ ἐκλήθη. Non extat id cognominis de Abrahamo apud Moſem. Sed Eſa. 41. 8. extat. ubi vocatur Iſraël à Deo, זֶרַע אַבְרָהָם אֹהֲבִי *ſemen Abrahami amici mei.* Non dubium eſt autem, quin hoc potiſſimum cognomen expreſſerit Apoſtolus, quia per univerſum Orientem notiſſimus eo erat Abrahamus. Nam & hodie inter Mahometanos ſpeciali quodam privilegio nominatur خَلِيلُ اللّٰهِ *amicus Dei.* quumque abſolute dicunt, Id fecit amicus Dei, non alius intelligitur quam Abrahamus. & ſæpe ſimpliciter الخليل ὁ φίλος, omiſſo nomine Dei.

VERS. 24. *Videtis ergo, ex operibus juſtificari hominem, & non ex fide tantum?* Facile hic locus conciliatur cum iis quæ Paulus paſſim contra videtur diſputare, ſi ſtatuamus, quod eſt veriſſimum, Apoſtolum Jacobum non agere hîc de una ſola juſtificatione, quæ partim fide, partim operibus peragatur, ſed de duabus diſtinctis, quarum prior ex fide, & fide tantum, altera ex operibus eſt. Quum enim duplex inſtituatur accuſatio in fideles, una à Deo, lege & conſcientia, à quibus vere peccatorum multorum rei

rei aguntur: altera à Diabolo & improbis, à quibus falſo hypocriſeos, mercenarii animi, impietatis ac nefariorum rei perhibentur, duplex requiritur juſtificatio, una qua in ſe vere peccatores abſolvuntur gratuito propter Chriſtum à reatu ſuorum peccatorum, quæ juſtificatio ex ſola fide eſt ſine operibus. Altera, qua ut vere ſanctificati & regeniti abſolvuntur à falſis illis Diaboli & improborum criminationibus. quæ juſtificatio petitur ex operibus. Jacobus urget, utramque eſſe conjungendam, adeoque non juſtificari hominem ex fide tantum, ſed & ex operibus. id eſt, non ſufficere ut juſtificetur ex fide à peccatis quæ commiſit, ſed requiri porro ut juſtificetur etiam ex operibus à peccatis quorum falſo accuſatur, & à quibus per regenerationem immunis eſt.

Cap. III.

Vers. 1. *Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε.* Huc pertinet illud R. Semajæ in Aboth cap. 1. אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות, *Ama opificium, ſed odio habe magiſterium.* Nec fortaſſis alienum inde illud Joſuæ filii Pharachiæ ibidem, עשה לך רב וקנה לך חבר:, *fac tibi magiſtrum, & acquire tibi ſocium.* Id eſt, ne fac magiſter ſis, ſed magiſtrum habeas, & ſocios potius qui pares tibi ſint, quam diſcipulos quibus præſis.

Vers. 13. *Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν* &c. Laudanda hîc ſententia R. Haninæ filii Doſæ lib. 3. Aboth. כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת:, *Cujuſcunque pietas antecedit ſapientiam ejus, ejus ſapientia ſtabilis eſt. ſed cujus ſapientia antecedit pietatem ejus, ejus ſapientia non eſt ſtabilis.* nec ineptum eſt quod addit, כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת:, *cujus opera plura ſunt quam ſapientia, ejus ſapientia ſtabilis eſt. at cujus ſapientia copioſior quam opera, ejus ſapien-*

pientia non eſt ſtabilis. præſertim autem præclarum eſt, quod ibidem à R. Eleazare dicitur, כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מועטים והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו שנאמר והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבוא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב אבל כל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו שנאמר והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבוא חום והיה עלהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי׃, *Qui plus habet ſapientiæ quam operum, cui rei ſimilis eſt? arbori multum habenti ramorum, radicum parum, quamque adeo irruens ventus eradicat facile, pronamque ſubvertit. Secundum dictum, Ier. 17. 6. Erit tanquam myrica in campo, & non videbit ubi adveniet bonum, & inhabitabit loca ſicca in deſerto, terra ſalſuginis & inhabitabili. Qui autem plus habet operum quam ſapientiæ, cui rei is ſimilis eſt? arbori habenti ramorum parum, radicum plurimum, quamque adeo totius mundi venti flatu ſuo dimovere loco nequeant. ſecundum dictum Ier. 17. 7. Erit tanquam arbor* &c.

CAP. IV.

VERS. 6. Ὁ θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. Locus eſt Proverb. 3. verſ. 34. ex verſione LXX interpretum. In Hebræo eſt אִם־לַלֵּצִים הוּא יָלִיץ וְלַעֲנָיִים יִתֶּן־חֵן׃ ubi primum membrum proprie ſonat, *Profecto irriſores ipſe irridet.* Sed ſenſus eſt, ſuperbos iſtos irriſores, qui non tantum ſe Deo non ſubjiciunt, ſed proterve etiam monitiones ejus ac judicia ſpernunt, à Deo viciſſim rideri. quam Metaphoram ſi proprio vocabulo exprimere cupias, non poſſis aptiori, quam Deum ipſis reſiſtere. ſenſum itaque Interpretes bene expreſſerunt. & *irriſores* quidem hîc ratione ſuæ ſuperbiæ, præcipue notari , optime viderunt, quia opponuntur τοῖς לַעֲנָיִים, quod ſecundum Mazorethas legendum לַעֲנָוִים, *humilibus.*

VERS.

VERS. 14. *Quid enim eſt vita noſtra? niſi vapor qui parum conſpicitur*, ܘܐܬܛܠܩ. ܘܡܬܒܕܪ Boder. ܘܐܬܛܠܩ vertit *& dejicitur*. Melius Tremell. *& evaneſcit*. vide notas ad 2 Corinth. 1. verſ. 8. ܘܡܬܒܕܪ Tremell. vertit, *& diſtrahitur*. Boder. non male *& evaneſcit*. eſt enim idem cum priori, teſte Lex. Syr. Arab. ubi ܐܘܣܦ exponitur per ܣܦ ܘܐܬܛܠܩ *defecit & evanuit*. Arabice per فني نفد وانقرض *defecit, conſumptus eſt, & ſucciſus eſt*. Ferrarius ſimiliter, *defecit, evanuit, conſumptus eſt, deſtructus eſt, periit*.

CAP. V.

VERS. 3. ܘܕܗܒܟܘܢ ܘܣܐܡܟܘܢ ܐܚܠܕ ܠܗ. ܘܚܠܕܗܘܢ ܢܗܘܐ ܠܣܗܕܘܬܐ ܥܠܝܟܘܢ, Trem. *& aurum veſtrum & argentum veſtrum corruptum eſt, & corruptio eorum eſt in Teſtimonium contra vos*. Hebraiſmum ſunt ſecuti, ubi שִׁחֵת eſt *corrupit*. At ܐܚܠܕ Ferrario vertitur *æruginavit*. ܚܠܕܐ *ærugo, rubigo*. Sic Lex. Syr. Arab. ܐܚܠܕ exponit per ܨܕܐ ܡܢ ܚܠܕܐ صدي من الصدا *æruginavit, ab ærugine*. vertendum ergo, *Et aurum veſtrum & argentum veſtrum æruginem contraxit ſibi, & ærugo eorum* &c. ſicut Apoſt. dixit κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν &c. Arabs صدئا وصدا ها, quæ eadem ſunt quæ ex Lex. Syr. Arab. produximus.

VERS. 5. *Deliciis enim indulſiſtis ſuper terram*, ܘܐܬܒܣܡܬܘܢ Tremell. & Boder. in Pariſ. *& ſubſannaſtis*.

ſtis. In Reg. *& ſannas egiſtis*. Hebraiſmum ſecuti ſunt, ubi לָעַג eſt *ſubſannare*. Sic & Ferrarius, ܐܬܒܙܚ *ſubſannavit, deſpexit, irriſit*. dubito an bene. duo citat loca, quorum primus eſt Eſa. 57. verſ. 4. ubi tamen non tam *ſubſannare*, quam *oblectare ſe & deliciari* ſignificat. ponitur enim pro Hebr. תִּתְעַנָּג. alter eſt hic locus Jacobi, ubi ponitur pro ἐσπαταλήσατε *laſciviſtis*. ſic Lex. Syr. Arab. ܐܬܒܠܥ ܥܠ ܒܠܥܬܢܘܬܐ exponit per شره *guloſus fuit*, ورغب *& avide appetiit*, وتنهم *& intemperans fuit*. ſimiliter ܒܠܥܬܢܘܬܐ exponit per الشره *guloſitas*, والرغبة في المال وغيره *& avida appetentia divitiarum & aliarum rerum*. ſic & ipſe Ferrarius exponit *aviditas cibi, liguritio*. & ܒܠܥܬܢܐ *avidus, guloſus*. vertendum ergo apud Jacobum, *& gulæ fuiſtis dediti*, vel generalius *& laſciviſtis*.

VERS. 12. ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὒ, οὔ. Vulgatus, *Sit autem ſermo veſter eſt, eſt, non, non*. quæ verba eandem conſtructionem habent cum Græco, quando poſt *veſter* non diſtinguitur. quod eleganter explicavit Arabs, qui ſecundum linguæ ſuæ genium articulum τὸ exprimens, vertit, بل يكون كلامكم اللا لا والنعم نعم *ſed ſit ſermo veſter qui eſt non, non, qui eſt ita, ita*. Non tam bene Syrus, ܐܠܐ ܢܗܘܐ ܡܠܬܟܘܢ܆ ܐܝܢ ܐܝܢ ܘܠܐ ܠܐ, *ſed ſit ſermo veſter, ita ita, & non non*. ubi diſtinctio poſt *ſermo veſter* tollit conſtructionem quæ hîc eſt in ὑμῶν τὸ ναί. convenit autem cum Matth. 5. verſ. 37. eſtque idem utrobique ſenſus, nempe ſermo veſter, quo aut affimare vultis aut negare, affirmet negetve ſimpliciter, ſine juramento.

Additur, ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε. Non accipio ὑπὸ pro εἰς, neque verto, *Ne in condemnationem incidatis*, ſed ad

ver-

verbum, *ne ſub judicium cadatis*, id eſt *ἵνα μὴ ὑπόδικοι γένησθε*, ne obnoxii fiatis judicio, & rei condemnationis. optime expreſſit Arab. لئلا يجب عليكم القضا *ne debeatur ſuper vos judicium*, id eſt, ne teneamini judicio, ne rei ſitis judicii. Merito autem reus ęſtimatur, qui temere jurat. nam ut recte ac pereleganti paronomaſia ait Imperator Ali, اِيمَانُ ٱلْمَرْءِ يُعْرَفُ بِاَيْمَانِهِ *fides viri cognoſcitur ex juramentis ejus.* ſive fides intelligatur dictorum, ſive religionis. ut ſenſus ſit, neque fide dignus, neque fidus Dei cultor, ſincerusque religionis obſervator haberi poteſt, qui irreligioſus jurator deprehenditur.

VERS. 14. *Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτόν.* Obtinuit id quoque inter Judæos. quo pertinet quod in titulo Berachoth cap. 5. in Miſnah legitur, אמרו עליו על רבי חנינא בן דוסא כשהיה מתפלל על החולים היה אומר זה חי וזה מת אמרו לו מנין אתה יודע אמר להם אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל ואם לאו יודע אני שהוא מטורף: *Referunt de Rabbi Hanina filio Doſæ, quum precaretur pro ægrotis, dicere ſolitum, hic vivet, ille morietur. quumque ex eo quæreretur, unde id ſciret, reſpondiſſe: ubi expeditam ſentio in ore meo precationem, colligo inde, acceptum Deo eſſe eum* (pro quo ſc. precatio ea concepta fuit) *ſin minus, eripiendum eſſe è vita.* Promptitudo nempe & alacritas orationis, vim fidei indicabat, quæ in precatione multum poteſt. unde & Apoſtolus hîc addit, *Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα.* Videndum itaque ſedulo presbytero, ne lenta ſit, ſed excitata & fidei plena ipſius oratio. quum enim ipſos ægros, à quibus accerſitur & quaſi ad Deum mittitur, referat, ipſorummet habetur precatio, quam ille profert. Quod in eodem Miſnæ loco non male innuitur. המתפלל וטעה סימן רע לו אם שליח צבור הוא סימן רע לשולחיו מפני ששלוחו

של אדם כמותו׃, *Si quis obliviosè precetur, malum hoc ipſi omen eſt. quod ſi idem ſit legatus Eccleſiæ, malum omen eſt iis à quibus miſſus eſt. Miſſus enim ab aliquo, inſtar ipſius mittentis eſt.*

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM PRIOREM PETRI.

CAP. I. VERS. XIV.

NEque aſſocietis vos rurſus concupiſcentiis primis, quas concupiſcebatis* ܕܠܐ ܒܝܕܥܬܐ. Tremell. & Bod. *ſine ſcientia.* neglexerunt præpoſitionem ܒ. *ſine ſcientia* enim diceretur ܕܠܐ ܝܕܥܬܐ. malim ergo vertere. *quum non in ſcientia,* ſup. *eſſetis.* id eſt quum eſſetis in ignorantia. vel *quia non in ſcientia*, ſupp. eratis. Apoſt. dixit, *μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις.* Arabs, *& ne concupiſcite, quod concupiviſtis primum in ignorantia.*

VERS. 23. ܒܡܠܬܐ ܚܝܬܐ ܕܐܠܗܐ ܕܩܝܡܐ ܠܥܠܡ Tremell. *Per verbum vivum Dei, qui manet in æternum.* Boder. *qui ſtat in æternum.* illud ܕܩܝܡܐ poteſt eſſe, vel maſculinum formæ Emphaticæ, vel Fœmin. formæ ſimplicis. priori modo refertur ad ܐܠܗܐ. poſteriori ad ܡܠܬܐ. priori modo acceperunt magni

illi

illi viri. ſed, arbitror, male. eſt enim ܕܩܝܘܡܐ adjectivum includens verbum ſubſtantivum *eſt*. cujuſmodi nunquam ſolent apud Syros efferri forma Emphatica, ſed ſimplici. itaque vertendum, *per verbum vivum Dei, quod ſtabile eſt in æternum.* De Deo enim dicendum erat ܕܩܝܘܡ ܠܥܠܡ, non ܕܩܝܘܡܐ, ſicut de verbo dicendum fuit ܕܩܝܘܡܐ ܠܥܠܡ, non ܕܩܝܘܡܬܐ ܠܥܠܡ ut ex verſu ſequenti eſt manifeſtiſſimum.

CAP. II.

VERS. 8. *Et impingunt in eum, eo quod non obtemperant ſermoni* ܕܠܗܕܐ ܣܝܡܝܢ. Tremell. *quia ad hoc poſiti ſunt*. Boder. in interl. verſ. *qui ad hoc poſiti ſunt*. In Regiis, *in quem* (nempe ſermonem) *poſiti ſunt*. poſſes ſimpliciter vertere, *ad quod poſiti ſunt*. ut Apoſt. dixit, εἰς ὃ ἐτέθησαν. ܗܕܐ quidem ſimpliciter eſt hoc. ſed præcedente ܕ, ܕܗܕܐ eſt *quod*. ܕܠܗܕܐ *ad quod*. ſicut dicitur ܕܗܘ *qui* ܕܗܝ *quæ*.

VERS. 9. Λαὸς εἰς περιποίησιν. Hebraiſmus eſt עַם לִסְגֻלָּה, ubi ל valet Genitivum, ut in מִזְמוֹר לְדָוִד *Pſalmus Davidis*. ſic hoc loco, *populus acquiſitionis*, ut recte vertit Vulgatus, id eſt ex Hebraiſmo, *acquiſitus*. Syrus bene ܥܡܐ ܦܪܝܩܐ *cætus redemptus*. ut & Arabs شعب مقتني *populus acquiſitus*.

Ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε, *ut virtutes annuntietis*. Syrus ܬܫܒܚܬܗ *laudes ejus*. recte. Sic enim & LXX. Eſa. 42. verſ. 12. pro וּתְהִלָּתוֹ בָּאִיִּים יַגִּידוּ *& laudem ejus inter gentes annunciabunt*, habent, τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐν ταῖς νήσοις ἀπαγγελοῦσι.

λῶσι. Sic cap. 43. verſ. 21. pro, תְּהִלָּתִי יְסַפֵּרוּ, τὰς ἀρετάς μου διηγεῖσθαι. cap. 63. 7. תְּהִלּוֹת יְהוָה ἀρετὰς Κυρίου.

Cap. III.

Vers. 1. *Vos mulieres ſimiliter ſubditæ eſtote maritis veſtris, ut eos qui non obtemperant ſermoni, per mores veſtros bonos ſine labore* ܬܩܢܝܢ ܐܢܝܢ quod Tremell. & Boder. in Regiis ſimpliciter verterunt *acquiratis*, neglecto pronomine ܐܢܝܢ. at in interlineari verſ. mutavit ܐܢܝܢ in ܐܢܘܢ, fœmin. in maſcul. contra Syriacorum codicum fidem. & vertit *acquiratis eos*. Ego verto, *acquiratis ipſæ*. id eſt, quum verbo Dei à viris prædicato morem gerere nolint, date operam ut ipſæmet veſtris moribus eos acquiratis. addo non recte in Vienn. & Cothen. legi ܒܕܘܒܪܝܟܘܢ. recte vero in Reg. & Plantin. in 16. ܒܕܘܒܪܝܟܝܢ. affixum enim ad mulieres refertur.

Vers. 3. ܘܠܐ ܬܬܨܒܬܝܢ *neque ornemini.* Moneo Gramm. noſtræ p. 231. mendum hic ſubeſſe, & aut legendum in futuro ܬܬܨܒܬܢ, aut in Imperat. ܐܬܨܒܬܝܢ quod verſ. ſequenti occurrit. Docuit me per literas Clar. Edwardus Pokocke, in MS. Bibliothecæ Bodlejanæ legi ܬܬܨܒܬܢ. quodque Act. 9. verſ. 39. legitur in impreſſis ܩܘܡܨܢ, in MS. legi abſque vocali ⁼. de quo Gram. p. 201. Et quod Actor. 22. verſ. 11. eſt ܐܚܝܕܘܢܝ, in MS. legi ܐܚܝܕܘܢܝ, de quo Gram. p. 369. Sequitur in hoc verſu apud Petrum ܐܘ ܒܬܘܩܢܐ ܕܕܗܒܐ Boder. *aut additamentis auri.* Tremell. *aut excogitatione auri.* non nego quin

quin verbum ܢܟܠ ſignificet *excogitare & moliri*, ſed in malum. ut Pſal. 83. verſ. 3. ܒܢܟܠܗܘܢ ܢܟܠܘ ܐܪܙܐ *in calliditate ſua machinati ſunt ſecretum.* vide & Pſal. 41. verſ. 7. quem locum ad ſignificationem hanc probandam citat Ferrarius. ſed addit ſignificare etiam, *incruſtavit auro, vel argento, conflavit.* ܢܟܠܬܐ plur. ܢܟܠܬܐ *aurificium, ornamentum ex auro argentove conflatum. incruſtatio aurea vel argentea.* ܢܟܘܠܐ *aurifex, faber argentarius.* Sic Lex. Syr. Arab. ait ܢܟܠ ſignificare ܨܐܓ id eſt *proprie* يصوغ *fundit aurum vel argentum, conflat.* ܡܢܟܠܬܐ (ſic enim ſcribit quod hîc legitur ܡܢܟܠܬܐ) vertit الحلي *ornamentum,* المصاغ *quod ex auro argentove conflatum eſt.* صياغة في النفس *conflatura proprie.* Petri ergo verba verto, *aut incruſtationum auri,* vel *aut ornamentorum auro incruſtatorum* vel *ex auro conflatorum.* καὶ περιθέσεως χρυσίων dixit Petrus.

Vers. 7. Ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμήν. Ex uſitata Hebræorum formula eſt, quod honorem velit à maritis tribui uxoribus. Sic enim legitur in Talm. Bava Metſia f. 59. 1. לעלם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו שאין ברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בשביל אשתו שנאמר ולאברהם היטיב בעבורה והיינו דאמר להו רבא לבני מחוזא אוקירו לנשייכו כי היכי דתתעתרו: *Semper eſto homo cautus de honore uxoris ſuæ. quia non reperitur benedictio in domo hominis, niſi propter uxorem ipſius. quia dictum eſt,* (Gen. 12. verſ. 16.) *Et benefecit Abrahamo propter ipſam. Illud ipſum eſt, quod dixit Rabba viris civitatis ſuæ, Honorate uxores veſtras, ut diteſcatis.* Sic in contractu nuptiali hæc verba ſponſus ſolet inſerere, הואי לי לאנתו ואנא אפלח ואוקיר ואזון ואפרנס יתיכי:

ותהי *Sis mihi in uxorem, & ego colam, & honorabo, & alam, & regam te.* Honorabo te,id eſt, ſollicite te curabo, amabo, honorem tuum defendam &c.

VERS. 17. ܐܢ ܗܟܝܠ ܗܟܢܐ ܗܘ ܨܒܝܢܗ ܕܐܠܗܐ *Si videlicet ſic ſit voluntas Dei.* legendum puto ܗܟܢܐ ܗܘ, puncto infra ſcripto, non ܗܘ, id enim non ſolet præcedentem vocalem mutare in, ſed ܗܘ cum verbum ſubſtantivum eſt, aut quum πλεονάζει. In Reg. ſcribitur ܗܟܢܐ ܗܘ, quod legi poteſt ܗܟܢܐ, eritque ܗܘ pronomen demonſtrativum, hoc modo, *ſi videlicet ita illa voluntas Dei,* ſupp. eſt. obſervetur quoque ܗܟܝܠ pro *videlicet*, aut *modò.* quod alioqui *ergo, igitur* valere ſolet.

VERS. 21. ܐܠܐ ܟܕ ܡܘܕܝܢ ܐܢܬܘܢ ܠܐܠܗܐ ܒܬܐܪܬܐ ܕܟܝܬܐ Boder. *Sed gratias agentes Deo cum pura conſcientia.* Diſtinguendum inter ܐܘܕܝ ſequente ܒ, & idem ſequente ܠ. ſequente ܒ ſignificat rem aliquam ſeu perſonam profiteri aut confiteri, id eſt profeſſionem aut confeſſionem ejus facere. ut Marc. 1, verſ. 5. ܟܕ ܡܘܕܝܢ ܒܚܛܗܝܗܘܢ. *confitentes peccata ſua.* at ſequente ܠ eſt *gratias agere*, ut Luc. 17. verſ. 16. *Cecidit ſuper faciem ſuam ad pedes Ieſu* ܟܕ ܡܘܕܐ ܠܗ *gratias ipſi agens.* Syriaſmum hunc imitatur alibi Helleniſmus. aliud enim eſt ὁμολογῶ ἐν σοι, aliud ὁμολογῶ σοι. prius eſt *confiteor te,* alterum *gratias tibi ago.* ut Matth. 10. verſ. 32. alia phraſis eſt, πᾶς ὅστις ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Syria-

Syriace, ܕܟܠܗ ܘܢܗܘܐ ܟܕ ܐܘܕܐ ܒܗ ܐܦ ܐܢܫ. alia Matth. 11. verſ. 25. *ὁμολογῶ σοι πάτερ* ܡܘܕܐ ܐܢܐ ܠܟ ܐܒܝ Melius ergo Tremellius, *ſed confitentes Deum in conſcientia pura.* Arabs. لكنا نستعمل النية الصالحة والاعتراف بالله *ſed exhibemus conſcientiam bonam & confeſſionem Dei.* Vide autem de hac Syri interpretatione notas Bezæ, ubi merito eam laudat.

CAP. IV.

VERS. 10. ܘܟܠܢܫ ܡܢܟܘܢ ܡܘܗܒܬܐ
ܕܢܣܒ ܡܢ ܐܠܗܐ ܢܫܡܫ ܒܗ ܠܚܒܪܘܗܝ
Tremell. & Boder. *Vnuſquiſque veſtrum donum quod accepit à Deo ſubminiſtret proximis ſuis*, vel *miniſtret ſociis ſuis.* non obſervarunt phraſin Syriacam, neque ܒ quod eſt in ܒܗ. ad verbum vertas, *& quiſque ex vobis donum quod accepit à Deo, miniſtret eo proximis ſuis.* donum miniſtret eo, id eſt, dono miniſtret. phraſi Hebræis Syriſque uſitatiſſima. ܡܘܗܒܬܐ ܢܫܡܫ ܒܗ, pro ܒܡܘܗܒܬܐ ܢܫܡܫ.

VERS. 19. *Itaque qui patiuntur ſecundum voluntatem Dei, ὡς πιςῷ κτίςῃ παρατιθέτωσαν τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν.* Vulgatus, *Fideli creatori commendent animas ſuas.* ὡς neglexit, tanquam Imperativo ſerviens. quod & Vetus noſtra Belgica verſio ſecuta eſt, ut & Interpres Arabs, & vir quidam doctus ſuis ad me literis probabat. probarem & ego, ſi ſequeretur ſubjunctivus. ſicut ἵνα interdum imperandi vim habet. e. gr. Eph. 5. 33. *ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα, ſed mulier virum timeat.* Vide & Marc. 5. verſ. 23. Sic & ὅπως in Cy-

clope Euripidis, ubi Ulyſſes ad Silenum, ἀλλ' ὅπως ἀνὴρ ἔσῃ, *ſed vir eſto:* vide & Theocritum Idyl. 1. in quibus locutionibus ἵνα & ὅπως ſubjunctivis juncta, proprie valent *ut*, imperandi autem vim habent, ob ellipſin alterius Imperativi: ſenſus enim eſt, *ſed mulier* videat *ut virum timeat. ſed* fac *ut vir ſis.* id eſt ſimpliciter, *timeat virum: ſis vir.* ita hoc loco, *Qui patiuntur ſecundum voluntatem Dei*, videant *ut fideli creatori commendent animas ſuas*, id eſt ſimpliciter, *commendent.* ſed, ut dixi, debebat tum ὡς conſtrui cum ſubjunctivo. at παραδιθέτωσαν eſt Imperativus. Laudo itaque Bezam qui vertit, *tanquam fideli creatori commendent.* quia autem hoc duritiem quandam & obſcuritatem habet, medelam attulit ſupplemento pronominis *ei* Syrus Interpres, *Ei tanquam fideli creatori commendent animas ſuas.* quod & Genevenſes ſecuti ſunt. plena constructio eſſet, οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, αὐτῷ ὡς πιστῷ κτίστῃ παραθέτωσαν &c. Similis ellipſis pronominis αὐτὸς eſt Hebr. 9. 19. λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα ἐῤῥάντισε. plenus ſenſus eſt, ſi legas, αὐτὸς λαβὼν, ipſe ille Moſes, à quo lex toti populo dicta fuerat, aſperſit. Poteſt tamen & ſupplementum illud apud Petrum omitti, ſi conſtructio accipiatur, quaſi ſitus verborum eſſet, κτίστῃ ὡς πιστῷ παραθέτωσαν, *creatori utpote fideli commendent animas ſuas.*

CAP. V.

VERS. 5. ܘܐܬܥܛܦܘ ܡܓܘܐܠ ܡܟܝܟܘܬܐ ܕܪܥܝܢܐ Tremell. & Boder. in Pariſ. *Et amicite vos intrinſecus demiſſione mentis.* neſcio cur ܡܓܘܐܠ verterint *intrinſecus.* ex Hebraiſmo certè non habent, ubi חוץ *extra.* חיצון *exterior.* Itaque in Regiis, *Et circum amicti eſtote manſue-*

ſuetudine animi. reſpexit Syr. ܚܙܩ *cinxit, accinxit.* unde & ܚܙܩܐ *ſindon, linteum* quo quid cingitur & involvitur. At nec inde adverbii hujus ſignificationem petendam putamus, ſed ab adjectivo ܚܙܝܩܐ, quod Ferrarius vertit, *ſtrictus, coarctatus, inculcatus, infartus:* item *charus, amplexu aſtrictus.* Hinc derivatur commode ܚܙܝܩܐܝܬ *ſtricte, aſtricte, arcte.* ſic non male expreſſit quod dixit Petrus, *τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, arcte & quaſi infarte induamini demiſſione animi.* In Lex. Syr. Arab. ܚܙܩܐ vertitur الحصيف *compreſſus.* الملزز *compactus.* والمبرم *& intortus.* وصفيق *& durus.* وشديد *& firmus.* والمتقن *& conſtrictus.* والسريع *& feſtinans.* niſi forte hoc poſterius aliud quid præcedentibus affine ſignificet.

ANIMADVERSIONES

IN EPISTOLAM

POSTERIOREM

PETRI.

Cap. I. Vers. IV.

Θ*είας φύσεως κοινωνοί. Naturæ divinæ conſortes*, id eſt, cum Deo communionem habentes. *Θεῖα φύσις* eſt *Deus.* ſicut *φύσις ἀνθρωπίνη homo* Jac. 3. verſ. 7.. Et *φύσις θηρίων beſtiæ.* ibid. vide Johan. Cloppenburgium in tractatu de Fœder.

CAP. II.

VERS. 7. Deſcribitur hîc ab Apoſtolo Lotus tanquam exemplar veræ pietatis, qui ne mente quidem ferre potuerit improba Sodomæorum ſcelera. Sceleſta ergo illa vox eſt, quam ad Gen. 13. verſ. 10. R. Sal. ex Tractatu Talmudico הדירות profert לגנאי *in opprobrium* tanti viri, על שהיו שטופי זימה בחר לו לוט בשכונתם, *propterea quod eſſent* (Sodomæi) *perditi ſceleribus, elegit ſibi Loth domicilium eorum.* Nec minus impia ipſius R. Salomonis ſententia, ad v. 14. ubi cauſam daturus, cur Deus Abrahamum poſt ſeparatum demum ab eo Lothum allocutus fuerit, id factum ait, quia כל זמן שהרשע עמו היה הדבור פורש ממנו, *quamdiu impius iſte ipſi adfuit, allocutio deſtitit ab ipſo.* Patere eam calumniam, vir juſtiſſime, donec כָּל־לָשׁוֹן תָּקוּם אִתָּךְ לַמִּשְׁפָּט תַּרְשִׁיעִי *omnem linguam, quæ adverſus te judicio inſurgit, condemnabis.* Eſa. 54. v. 17.

CAP. III.

VERS. 7. *Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσί, πυρὶ τηρούμενοι.* Ut hîc Apoſtolus primum mundum aquis periiſſe, hunc autem igni ſervari docet, ita, teſte Joſepho Antiq. l. 1. c. 3. Adamus prædixerat, *ἀφανισμὸν τῶν ὅλων ἔσεσθαι, τὸν μὲν κατ' ἰσχὺν πυρός, τὸν ἕτερον δὲ κατὰ βίαν καὶ πλῆθος ὕδατος*, id eſt, *omnia aliquando interitura, ſemel vi ignis, & ſemel vi & multitudine aquæ.*

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM PRIMAM IOHANNIS.

CAP. I. VERS. IX.

F*Idelis eſt Deus* καὶ δίκαιος *& juſtus.* auderem vertere, *& verus.* tale eſt quod in סדר תפלות id eſt in libro precum Judaicarum occurrit, ותקם את דבריך כי צדיק את, *Et præſtitiſti verba tua, quia juſtus* (id eſt verus) *es.* vide de hac re plura à nobis obſervata ad Luc. 12. verſ. 57. Et 16. 9. Nec peccaveris, ſi δίκαιος ſumas pro *miſericordi.* quæ quidem Dei proprietas maxime opponitur peccatis, & confitentem pœnitentemque ſolatur.. Eo ſenſu accipitur צדקה *juſtitia* Dan. 9. v. 16. ubi edita peccatorum confeſſione, addit Propheta, אֲדֹנָי כְּכָל־צִדְקֹתֶיךָ יָשָׁב־נָא אַפְּךָ LXX. Κύριε, ἐν πάσῃ ἐλεημοσύνῃ σου ἀποστραφήτω ὁ θυμός σου. Hinc paſſim in libro precum כי אין בנו מעשים צדקה עשה עמנו, *quia non ſunt in nobis opera, juſtitiam fac nobiſcum.* ubi ſane non juſtitiam Dei propriẹ dictam, quæ debitam peccatis pœnam rependit, ſed gratiam implorant ac miſericordiam, quæ peccatorum meritis opponitur. quin & latius צדקה δικαιοσύνη eleemoſynam quæ in pauperes erogatur Hebræis denotat, quod omnibus notum.

CAP. II.

VERS. 2. Οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Syrus, ܘܠܐ ܚܠܦ ܕܝܠܢ ܒܠܚܘܕ

ܐܠܐ ܐܦ ܚܠܦ ܟܠܗ ܥܠܡܐ. Trem. & Bod. *& non pro noſtris tantum, ſed etiam pro totius mundi.* Nequaquam hanc interpretationem fert phraſis, ſic enim dicendum fuerat, ܘܠܘ ܚܠܦ ܕܝܠܢ ܒܠܚܘܕ ܐܠܐ ܐܦ ܚܠܦ ܕܟܠܗ ܥܠܡܐ. Verto ergo, *& non pro nobis tantum, ſed etiam pro toto mundo.* ſic & Arabs وليس بدلنا نحن فقط لكن بدل العلم كله, *& non pro nobis tantum, ſed pro mundo toto.* Porro uſitatum eſt Hebræis, *totum mundum* dicere pro certa univerſitate quorundam, de quibus in ſubjecta materia agitur. In Horajoth cap. 3. legitur in Gemara כי הוה עייל רשב״ג הוו קיימי כולי עלמא מקמיה. *Quum R. Simeon filius Gamalielis* (quem antea dixerat fuiſſe נשיא Ducem & caput Synedrii) *intraret* (nempe in Synagogam) *ſurgebat totus mundus coram eo*, id eſt, quotquot in Synagoga erant. Ita hoc loco, ubi agitur de fidelibus, (loquitur enim fidelis fidelibus) intelliguntur per totius mundi peccata, omnium quotquot ſunt fidelium peccata.

VERS. 17. Ὁ κόσμος παράγεται *mundus præterit.* Magnum ad contemptum mundi argumentum. quod & Arabes animadvertentes, eleganter dixerunt, كَفَاكَ مِنْ عُيُوبِ ٱلدُّنْيَا أَنْ لَا تَبْقِي *ſufficit tibi ex vitiis mundi, quod non permanet.* id eſt, etſi alio vitio non laboraret mundus, quam quod tranſitorius ſit, ſufficeret ut odio eum habeas.

VERS. 27. Ἀλλ᾽ ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. verto, *Sed ſicut illa ipſa unctio docet vos de omnibus, ſic vera eſt, & non eſt mendacium.* prius καὶ mihi hîc non eſt συνδετικὸν, ſed ἀποδοτικόν. ut & alibi, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, *ſicut in cœlo, ſic in terra.* Matth. 6. Et ſupra verſ. 18. Καθὼς ἠκούσατε ὅτι ὁ Ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντί-

ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν. *Sicut audiviſtis Antichriſtum venturum, ſic jam antichriſti multi venerunt.* Senſus eſt, non eſt opus quempiam docere vos. ſed ſufficit vobis unctio quam accepiſtis. hæc enim, ſicut docet vos de omnibus, ita ipſiſſima veritas eſt. quocirca ſicut docuit vos, manete in eo. Hæc autem verba, *Non eſt opus, quempiam docere vos,* non abolere uſum ſacri Miniſterii, explicuimus ad Hebr. 8. verſ. 11.

Cap. III.

Vers. 16. *Etiam nos debemus pro fratribus animas ponere.* Scitum eſt illud Maimonidis in יסודי התורה cap. 5. הריגת נפש מישראל לרפאת נפש אחרת ואין מאבדים נפש מפני נפש:, Id eſt, *Occiſio animæ Iſraëlitæ eſt ad ſanationem alterius animæ, neque amittitur anima propter animam.* Id eſt, quum Iſraëlita ob cultum Dei morti traditur, dum animam amittit ſuam, alterius animæ conſulit. itaque ne quidem animam amittit, quum animam lucretur.

Vers. 18. *Ne diligamus verbo & lingua, ſed opere & veritate.* Recte obſervavit Arabs, hîc non prohiberi ſimpliciter, ut verbo & lingua dilectionem noſtram teſtemur, ſed ne ibi ſubſiſtamus, ideo tranſtulit كلامنا باللسان فقط *verbo tenus lingua tantum.* ſignificat autem hoc loco *veritas* realem beneficentiam, qua charitatem reipſa teſtamur. quomodo & אמת per ἐλεημοσύνην verterunt LXX. ſeniores Eſa. 38. 18. nec mirum: quum Rabbinorum צדקה, quod *beneficentiam* atque *eleemoſynam* ipſis ſignificat, ejuſdem ſit radicis cum Arabum صِدْقٌ, quod *veritatem* ipſis denotat. cujus radix صَدَقَ in prima conjugatione ſignificat *veracem eſſe.* in ſecunda, *eleemoſynam erogare, benefi-*

 cen-

centiam exercere. tanta eſt beneficentiæ cum veritate affinitas. Eſſe autem irritam ſine opere charitatem, docet & illud Alis, اَخُوكَ مَن وَسَاكَ فِي ٱلشِّدَّةِ, *frater tuus eſt qui juvat te in periculo.* وَسَى propric eſt *caput radere* مُوسَى *novacula.* quia autem pauperes in Oriente eam ſibi mutuo operam præſtant, pro *juvare* etiam accipitur.

CAP. V.

VERS. 9. *Si teſtimonium hominum accipimus, quanto magis teſtimonium Dei quod majus eſt?* Sic Syriaca tranſtulerunt Tremell. & Boderianus. In Syro tamen non eſt ܡܩܒܠܝܢܢ *accipimus*, ſed ܡܩܒܠܝܢ ſimpliciter, nec præcedente nec ſequente pronomine primæ perſonæ. quod ex Syriaſmi lege, non aliter quam per tertiam perſonam verti poteſt, *accipiunt.* non videtur legiſſe, εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ſed λαμβάνουσι. aut indicare voluit, Apoſtolum hîc non in perſona fidelium, ſed hominum loqui. Si hominum teſtimonium homines accipere ſolent, & nos cum reliquis hominibus idem facimus, quanto magis Dei teſtimonium omnibus admittendum erat?

ANI-

ANIMADVERSIONES IN EPISTOLAM IUDÆ.

VERS. VI.

Εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας. perinde eſt atque εἰς ἡμέραν μεγάλης κρίσεως, ut loquitur Chaldæus Paraphraſtes Pſal. 50. verſ. 6. ubi verba illa quæ ſunt apud Prophetam יָבֹא אֱלֹהֵינוּ *veniet Deus noſter*, dicit pronuncianda eſſe à juſtis ביום דינא רבא *in die judicii magni.*

Δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν. Omnem ſalutis ſpem hæc verba diabolis auferunt. quod & in Thargum Jeroſolymitano, Gen. 3. verſ. 15. ad verba illa, *Illud conteret tibi caput, tu conteres ei calcaneum*, annotatur his verbis, ברם יהוי אסו לבנהא דאיתתא ולך חויא לא יהוי אסו: , *verum erit curatio filiis mulieris, tibi autem ſerpens non erit curatio.*

VERS. 16. Θαυμάζοντες πρόσωπα ſunt נֹשְׂאֵי פָנִים προσωποληπτεῖν. Sic enim phraſin iſtam Hebræam interpretantur Græci Deuter. 10. verſ. 17. Prov. 18. verſ. 5. Job. 22. verſ. 8.

ANIMADVERSIONES IN APOCALYPSIN IOHANNIS.

Cap. II. Vers. XI.

Ἐκ τοῦ δευτέρου θανάτου. ſic Eſa. 65. verſ. 6. pro וְשִׁלַּמְתִּי עַל חֵיקָם *& rependam in ſinum eorum*, habet Jonathan ואמסור למותא תנינא ית גויתהון *& tradam morti ſecundæ corpora eorum.* Eodem cap. verſ. 15. pro וֶהֱמִיתְךָ *& occidet te*, וימיתכון מותא תנינא *& occidet vos morte ſecunda.*

Cap. III.

Vers. 4. Περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς. Reſpicitur fortaſſis mos Judæorum ſacerdotalis, de quo apud Maimonidem in Miſnah, tractatu ביאת המקדש, ſect. 12. *Synedrii magni conſeſſum dicit fuiſſe in templo, ubi* דנין את הכהונה ובודקין הכהנים ביוחסין ובמומין. כל כהן שנמצא פסול ביחוסו לובש שחורים ומתעטף שחורים ויוצא מן העזרה וכל מי שנמצא שלם וכשר לובש לבנים ומשמש עם אחיו הכהנים׃ *ubi judicant de rebus ſacerdotalibus, inquiruntque de Sacerdotum genealogiis & imperfectionibus. Quicunque Sacerdos rejectitius eſt quoad genealogiam ſuam, induitur velaturque nigris veſtibus, & exit ex atrio. Quicunque autem invenitur integer & rectus, induitur albis, ac miniſtrat cum fratribus ſuis ſacerdotibus.*

Vers. 14. Ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ. Videtur deſumptum ex Prov. 8. verſ. 22. ubi æterna Dei Sapientia dicit, יְהוָה קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ קֶדֶם מִפְעָלָיו מֵאָז׃ *Dominus poſſedit me initium viæ ſuæ, primordium operum ſuorum ab æterno.* non prima creatura,

tura, ſed creaturarum omnium principium effectivum intelligitur, per quod Pater omnia condidit. Hebr. 1. v. 2. Eſtque Chriſtus, æterna Dei ſapientia. Unde & Thargum Hieroſolymitanum illa Moſis Gen. 1. verſ. 1. בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים *in principio creavit Deus*, tranſtulit בחוכמא ברא יי *in ſapientia creavit Deus*, id eſt in æterna ſua ſapientia, quæ omnium rerum principium eſt & cauſa.

VERS. 21. *Qui vicerit, dabo ei ſedere mecum in throno meo, ſicut ego vici & ſedeo cum Patre meo in throno ejus.* Thronus enim regis apud Orientales amplus & latus eſt, lecticæ inſtar, fulcris aliquantulum ſupra terram evectus, ac tapetibus ornatus, adeo ut præter ſedem Regi propriam, alii quoque quos honore afficere cupit Rex, in eodem throno ſedes habere queant. Arabes عَرْش vocant. at كُرْسي ſedes eſt Judicum & Patriarcharum, uni tantum homini apta. quamvis generalius ſumptum regibus etiam tribuatur, ut Hebræorum כִּסֵּא unde derivatur. Unde hoc loco pro ἐν τῷ θρόνῳ μου Arabs habet علي كرسي, & pro ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ علي كرسيه. id fit, quando Rex ut judex conſideratur. at quando regia ejus Majeſtas exprimenda, عرش dicunt.

CAP. V.

VERS. 8. Γεμούσας θυμιαμάτων. reſpicit ſuffitus Vet. Teſt. de quibus Joſephus Antiq. l. 3. c. 9. δὶς τῆς ἡμέρας πρὶν τε ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον, καὶ πρὸς τὰς δυσμαῖς θυμιᾶν ἔχρῆν. *bis quotidie, antequam oriretur ſol & circa occaſum, ſuffire oportebat.*

CAP. X.

VERS. 6. *Et juravit* ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων,

 per

per viventem in ſecula ſeculorum. Epitheton veri Dei eſt, qui Dan. 4. verſ. 31. vocatur חי עלמא *vivens ſeculi* id eſt *in omne ſeculum.* Lubet hîc examinare obiter, quid ſit apud Martialem *Anchialum* in iſto diſticho l. 9. Epigr. 95. Ecce negas juraſque mihi *per Templa Tonantis*; Non credo, jura verpe *per Anchialum.* Examinat hanc vocem Cl. Johan. Seldenus in Prolegomenis de Succeſſionibus, ubi rejecta Joſephi Scaligeri ſententia, qui juramenti Hebraici formulam חי אלה *chi ala* id eſt *vivit Deus* decepiſſe Martialem autumat, ut per *Anchialum* eos juraſſe autumarit: item Thomæ Farnabii, qui ex אם חי אלה *im chi ala* id eſt *ſi vivit Deus*, derivatum volebat: ſuam adfert ſententiam, nempe integram formulam eſſe יפרע חי עלם *ulciſcatur qui vivit in æternum*, quod recte legi poteſt iperan chi olam. unde corrupte Martialis *per Anchialum.* At mihi dubium non eſt, quin *per* apud Poëtam ſit Latinæ linguæ, ut in *per templa Tonantis*, & Hebraicam jurandi formulam contineri in ſola voce *Anchialum*, quod ego reſolvo in ענה חי עלם *Ane chi alam*, id eſt, *teſtis ſis qui vivis in æternum.* verbum enim ענה ut *exaudire*, ſic *teſtimonium præbere* paſſim ſignificat. Etſi fatear me meam ſententiam vix anteferre Farnabii, modo pro Hebræo אם ſubſtituatur Syriacum, Rabbinicumve אן *ſi.* tum enim ſonat אן חי אלה *an chi ala*, *ſi vivit Deus.* quod terminatione Latina eſt *Anchialus*, & in Accuſ. *Anchialum.* nec obſtat quod Syri אֵן legant per Tſeri, non אַן per pathach. Notum enim, tſeri appellari magiſtris קמץ קטון camets parvum, ideoque pronunciationem ei affinem habere. unde & Græcum *αὖ ſi* ortum ducit.

CAP. XIII.

VERS. 18. Ο' ἀριθμὸς αὐτοῦ χξς' *666.* Irenæus vocem λατεῖνος huc accommodavit, quæ Romanam Eccleſiam ſignificet, unde Antichriſtus ſit proditurus, eo quod in nume-

numeris λ 30. α 1. τ 300. ε 5. ι 10. ν 50. ο 70. σ 200. valeat, & omnes ſimul juncti prædictam ſummam conficiant. Alii ex ἡ μίσα ἡ πατική, circa annum Chriſti *666.* primum cani cœpta, eundem numerum eliciunt. Nonnulli ad Hebræam appellationem רומיית recurrunt. Schickardus in Bechinath Happer. p. *63.*

Cap. XIV.

Vers. 8. Ὅτι ἐξ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέποτικε πάντα τὰ ἔθνη. Verto, *Quia ex vino venenato ſcortationis ſuæ potavit omnes gentes*, οἶνος τοῦ θυμοῦ, hoc quidem loco, ubi res meretricia agitur, eſt philtrum, ſive potio venenato quodam pharmaco adaptata, ut eo alii in amorem pertrahantur. θυμὸς ex uſu Helleniſtarum, non modo *excandeſcentiam*, ſed & *venenum* ſignificat; reſpondetque τῷ חֵמָה Hebræorum, quod ſimiliter utrumque ſignificat. quin & ראש *fel*, *cicutam*, *venenum*, per θυμὸν tranſtulerunt. ut Deut. 32. verſ. 33. חֲמַת תַּנִּינִם יֵינָם וְרֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר θυμὸς δρακόντων ὁ οἶνος αὐτῶν, καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνίατος. Vide etiam verſ. 24. item Pſalmo ſecundum Græcos 57. ſecundum Hebr. 58. 4. Job. 20. 16. & alibi, ubi vox חמה pro veneno occurrit.

Cap. XVI.

Vers. 19. *Vt præberet ei poculum* τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ Hebraice verto, יין ראש אפו *vini amari iræ ſuæ*. ראש enim *fel*, *amaror*, θυμὸς vertitur à LXX. Deut. 32. 33. Job. 20. verſ. 16. Amos 6. 12. alibi πικρὸν vertitur, ut Jer. 23. verſ. 15. הִשְׁקִיתִים מֵי רֹאשׁ, ποτιῶ αὐτοὺς ὕδωρ πικρόν. alibi χολὴ *bilis* vertitur. adeo ut θυμὸς, πικρὸν, χολὴ ipſis ſint Synonyma. ſicut ergo ſupra cap. 14. 8. ubi de re meretricia agebatur, θυμὸς ſignificabat φαρμακείαν, ſive venenatum aliquod pharmacum, cujus in philtris uſus erat, ita hîc, ubi de ſupplicio agitur, ſigni-

ſignificat amarorem, qui vino immixtus, ex Hebræorum conſuetudine ſupplicio afficiendis propinari ſolet. quemadmodum Matth. 27. 34. dicuntur Servatori noſtro dediſſe *οἶνον μετὰ χολῆς μεμιγμένον*. quod ex Helleniſmo dici etiam potuiſſet *μετὰ θυμοῦ μεμιγμένον*.

CAP. XVIII.

VERS. 17. *Ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται*. Beza, *quotquot ex mari quæſtum faciunt*. Malim cum Vulgato, *qui in mari operantur*. vel, *qui mare colunt* aut tractant. Hebraice אֲשֶׁר יַעַבְדוּ אֶת הַיָּם. Sicut Gen. 2. verſ. 15. dicitur Adam collocatus in horto לְעָבְדָהּ *ad colendum eum*, LXX, *ἐργάζεσθαι αὐτόν*. Et 2 Sam. 9. verſ. 10. וְעָבַדְתָּ לוֹ אֶת הָאֲדָמָה *& coles ei terram*, LXX, *Καὶ ἐργᾷ αὐτῷ τὴν γῆν*.

CAP. XX.

VERS. 6. & 14. *Ὁ θάνατος ὁ δεύτερος*. Sic mors æterna Hebræis dicebatur. ut liquet ex Jonathane Eſa. 65. v. 6. ubi pro וְשִׁלַּמְתִּי עַל חֵיקָם *& retribuam in ſinum eorum*, habet ואמסר למותא תנינא ית גויתהון: *& tradam in mortem ſecundam corpora eorum*. Et v. 15. pro וֶהֱמִיתְךָ *& interimet te*, וימיתכון מותא תנינא *& faciet vos mori mortem ſecundam*.

FINIS.

IN-

INDEX LATINUS RERUM ET VERBORVM.

A.

ABba *vox Chaldaica quid denotet.* 112. *cur cum ea Græca* ὁ πατὴρ *conjungatur.* ibid.

Abel quomodo, teſte Apoſtolo, adhuc mortuus loquatur. 319

Abelis ſacrificium quid commendarit Deo. 318

Abrahamus qua ratione dicatur per promiſſionem factus hæres mundi. 51

Abrahami gloriatio qua. 46. 47

Abrahami & ſeminis ejus reſpectu fœderis cum eo initi, duplex conſideratio. 53

Abrahamum quo ſenſu Iacobus dicat ex operibus fuiſſe juſtificatum. 334

Accuſationi duplici hominis, duplex juſtificatio opponitur. 336

Adami de interitu mundi prædictio ex Ioſepho. 350

Adverbia qualitatis per præpoſit. ב *& nomen ſubſtantivum exprimere ſolent.* 228

Altare ſuffitus θυσιαστήριον θυμιάματος, *ubi in templo ſteterit.* 312

Amen *voculæ vis.* 218

Anathema quid. 122

Anchialus per quem jurare Iudæos Martialis cavillatur, quid ſit. 358

Arca fœderis quas res in ſe continuerit repoſitas. 311

Arca Noa, *typus Chriſti.* 321

Aures quomodo Chriſto perfoderit Pater, & quid hæc locutio ſibi velit. 315

B.

BAalem *& alios Gentilium deos indiſcreti fuiſſe ſexus.* 157

Baptiſmus pro illuminatione cur. 305

Baptizatos pro mortuis quo ſenſu dicat Apoſtolus. 219 & ſeq.

Benedictio legis per שם המפורש *à Sacerdote proferri quando deſierit.* 245.

Benedictionem legis quam vocent Hebræi, quaſque ei leges ſtatuant. 244

Beneficentia ab Eleemoſyna quid differat. 232

C.

CAbaliſtæ *quomodo ex dimenſionibus Arcæ* Noæ Ieſum *eruant.* 321

Cauſarum apud Hebr. duo genera à duûm generum Iudicibus etiam dijudicabantur. 204

Charitas an ideo fidei forma dicenda, quia fides ex operibus perficitur? 335

Chriſtus ὁριϑεὶς υἱὸς τοῦ Θεοῦ *quo ſenſu.* 3. *non vulgaris* κύριος, *ſed*

verus Deus. 272. *cur placamentum jam ante etiam poſitus in Vet. Teſt.* 41
Chriſti cum Moſe comparatio ratione authoritatis. 297. & ſeq.
Circumciſio quanti Iudæis æſtimata. 123
Circumciſionis miniſter quomodo fuerit Chriſtus. 187
Cleomenis in cruce ſuſpenſi caput ſerpente obvolutum ex qua cauſa phyſica. 236
Cognitio Domini in Nov. Teſt. longe major eſt quam fuit in Teſt. Veteri. 310
Concubinarum, ſi ingenua & Iſraëlitica eſſent, hæreditatem quoque adibant filii. 248
Concupiſcentia & peccati & mortis radix. 329
Conſcientia vis. 20
Corrupti qui. 204
Corruptio originalis quî fiat ut in hominem regnet. 86
Creatura *vel* creaturæ *vulgatiſſimo Hebr. & Arabum uſu* homines *denotant.* 10.288.329

D.

Dativus Syris ſæpe pro ablativo cum præpoſitione à *uſurpatur.* 10
Deum peccata peccatis punire aſſeritur. 15
Diabolis nulla ſalutis reſtat ſpes. 355
Dives quinam. 259
Dominus mundorum, *i. e. creaturarum Rabbinis uſitatiſſime dicitur Deus.* 290

E.

Ecclesia cur ςῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας *dicatur.* 274
Ellipſis verbi ἔχειν *Paulo uſitata.* 132
Enallage participii pro infinitivo uſitatiſſima Græcis. 276
Epiſtolas ad Romanos & Hebræos alia lingua quam Græca à Paulo ſcriptas fuiſſe, Scholiaſta Syro non conceditur. 1
Eſavum quomodo à fœdere excluſerit Deus. 135.136
Ex fide in fidem, quid. 8

F.

Fermentum vetus expurgare cur jubeat Apoſtolus. 203
Fides cum dicitur cooperari operibus ſuis, an recte inferatur eandem cum operibus etiam juſtificare. 333
Fidei obedientia tributa cur? 6
Fidei ſanctorum qua ratione etiam poſt mortem illorum ſua vis. 320
Fœderis cum Abrahamo pacti promiſſio typica & antitypica explicatur. 126
Fœdera Iſraëlitarum duo, vetus & novum illud operum, hoc gratiæ. 123

G

Genealogiæ & genealogicarum controverſiarum libri Iudæorum. 273
Gentes quomodo quæ legis erant, natura fecerint. 20
Gloriam Dei incorruptibilis quomodo permutarint Gentes cum ſimilitudine imaginis hominis. 11
Gloriatio quæ probetur vel improbetur. 46 47

H. Ha-

H.

HÆredes mundi quomodo fiamus cum Abrahamo. 51.52
Hæreditas terræ Canaan cujus rei ſymbolum. 53

I.

IMputatio duplex & utriuſque fundamentum. 46
Infinitivus activus Hebrais frequenter ſumitur paſſive. 306
Iracundus ad docendū ineptus, cur. 287
Iſaacidæ quantam & quamdiu prærogativā habuerint præ Iſmaëlitis. 128
Iſmaël, etſi circumciſus, non tamen fuit filius promiſſionis ac fœderis cum Abrahamo initi. 127
Iſmaël cur hereditate fuerit excluſus. 248.
Iſraël unde & cur dictus Iacob. 126
Iudæi quando vocati fuerint omnes, qui antea Iſraëlitæ. 21
Iudæi credentes triplici jure filii Abrahami. 57. quo jure de libertate æterna glorientur. 135. quomodo per literam legis & Circumciſionem facti ſint trangreſſores legis? 25
Iudæorum precandi mos moduſque in cauſis litium. 204
Iudiciorum ratio apud Hebræos quæ fuerit. 204
Iuſtitia Dei quæ. 38. 39. quomodo in opere redemptionis appareat. 43
Iuſtitiæ vocabulum an ſemper notet Dei bonitatem, miſericordiam, ſalutem & redemptionem. 42
Iuſtificari hominem ex operibus, & non ex fide tantum, quo ſenſu dicat Iacobus. 336
Iuſtificatio duplex ſenſu orthodoxo, quæ qualiſque utraque. 102. & ſeq. ſecundum Pontificios item duplex, ſed utraque falſiſſima. 105.106
Juſtificatio cauſa quanam. 107

L.

LEx & Gratia quantum differant. 88
Lex cur dicatur ab Apoſt. Iacobo lex libertatis. 137. 330. cur regalis vel regia. ibid. & 332. non ex ſcopo ſuo, ſed per accidens damnat. 25. quamdiu dominetur homini. 78. quomodo peccatum adaugere dicatur. 72.73.86
Lex membrorum an differat à lege peccati. 93
Lex mentis quæ & cur ſic dicta Apoſtolo. 94
Lex peccati legi mentis oppoſita quid. 94. generaliter ſumpta quid. 97
Legis cum marito comparatio. 78.85.
Legis finis, Chriſtus, quomodo. 149
Legis legitimus uſus fideli quis. 81
Legis Moſaicæ immutatio Iudæis incredibilis eſt. 309
Liber pro Pentateuchus Moſis. 315
Libros proſapiæ & genealogicarum controverſiarum habuerunt ſingulæ Iudæorum familiæ. 273
Liberi arbitrii patroni refutantur. 90
Loti probitas vindicatur ab opprobrio Rabbinorum. 350

M.

MArcionitarum pro mortuis baptizandi mos qui fuerit. 219
Melchiſedecus major Levitis quibus rationibus. 308
Mens oppoſita membris quid. 94

Mors ſecunda Hebræis quæ. 360

Moſes quo ſenſu in tota domo Dei fidelis dicatur fuiſſe. 297

Moſis à filia Pharaonis adoptati hiſtoſtoria ex Ioſepho. 322

Moſen quanti faciant Iudæi. 299

Mundus עולם *Hebræis ſpecialiter pro futuri mundi beatitudine interdum uſurpatur.* 53

Mundus totus *pro certa univerſitate quorundam, de quibus in ſubjecta materia agitur ex Hebraiſmo.* 352

Mundos tres Hebræorum ſapientes conſtituerunt, quos & cur. 289

Mutatio diverſimoda. 11

N.

Natura ſcientiam ex ceremoniis Moſis diſcendam ſtatueruut Hebræi. 262

Nomen ſuum cur titulis Epiſtolarum præfixerit Paulus, cauſa futilis. 1

Nominis ἀνεκφωνήτȣ rectam pronunciationem hodie ignorant Iudæi. 245

Numerum Apocalypticum χξς quid deſignare autores cenſeant. 358

O.

Opera bona quomodo perficiant fidem? 335. quatenus etiam regenitis imputentur in juſtitiam. 104

Opera & Fides opponuntur ſibi invicem. 49

Orientalibus uſitatiſſimum, vota ſua per præteritum exprimere. 28

P.

Paſchatis nocte patres tria narrare liberis tenebantur, & quanā. 202

Paulus è Saulo quando vocatus. 1. *quomodo Servus* I. *Chriſti.* ibid. *quomodo ſe liberatum jactet à lege peccati, qui paulo ante queſtus erat ſe adhuc mancipari legi peccati.* 97

Pauper quis. 259

Pauperem unde Hebræi dicant. 259

Peccati actualis gradus tres, qui. 329

Precationis promptitudo & alacritas bonum ſignum eſt, & cur. 341

Primogeniti prærogativa. 278

Promiſſiones Abrahamo & ſemini ejus factæ duæ, quæ. 52

Pronominis loco nomen repetere Hebræis uſitatum. 94

Prophetis quomodo ſpiritus prophetarum ſubjiciantur. 218

Proximum ſuum quo ſenſu non docturum quenquam, dicatur. 309

Q.

Quies Dei quarto præcepta indicata. quæ & quotuplex. 300

Quies ſeptimi diei typus fuit futuræ gratiæ in Chriſto. 302

Quies noſtra vera quæ. 301. 302

R.

Reproba mens quæ. 16

S.

Sabbathi ſanctificatio quid & quo ſpectet. 300

Sacerdotum probatio vel reprobatio apud Iudæos quomodo & à quibus fieret. 356

Sacrificiorum finis, teſtibus etiam Iudæis, quiſnam. 40

Salutis ſuæ cura unicuique incumbit, non paſtoribus ſolum ea committenda. 258

Sancti quomodo & cur peccare non poſſint. 304
Sanctitas nobis inhærens, non eſt juſtitia qua juſtificamur coram Deo. 39
Sceptrum erga aliquem ſi extendant Reges, quid velint. 292
Scholiaſtæ Syri abſurda opinio de carne Adami adhuc innocentis induta à filio Dei, notatur. 100
Semen Abrahæ duplex. 56
Serpentes quomodo ex humanis corporibus naſci crediderit antiquitas. 236
Servi quotuplices. 1
Servitus ſemini Abrahæ non competit ſed libertas. 135
Signum circumciſionis *qualis conſtructio.* 50
Stellas & ſphæras eſſe animatas, communis opinio Hebræorum eſt. 221
Suffitus in V. T. quando & quoties de die fieret. 357
Synedrii magni conſeſſus & judicium de Sacerdotibus, ubi. 356
Syriaſmus Apoſtolis olim vernaculus fuit. 24

T.

Tabernaculum ceremoniaſque eo pertinentes ad Philoſophiam ac res naturales retulerunt Hebræi. 262
Throni regii apud Orientales deſcriptio & uſus. 357
Thuribuli aurei uſus & aſſervatio. 313
Tranſire legem quid ſignificet. 23

V.

Variantium lectionum quæ cauſa ſæpe. 70
Velle & perficere non pari gradu nec extenſione Deus in ſuis operatur. 90
Veritatem in injuſtitia detinere quid. 8
Viatoris pro hoſpite ſuo precatio apud Iudæos uſitata quæ. 326
Viduarum juniorum vitia reprehenſa quæ. 276
Vocati I. Chriſti. conſtructio emphatica, dominium Chriſti deſignans. 6
Volumen libri pro Pentateuchus. 315.
Vrna Mannæ & virga Aaronis an juxta tabulas fœderis etiam fuerint in arca. 311
Vxor patris pro noverca *ex Hebr.* 202
Vxores honorandi Hebræorum formula uſitata quæ. 345

INDEX GRÆCUS.

A.

Ἁγιωσύνη quid. 4
Ἀδικία pro ψεῦσμα i. e. *mendacium.* 32
Ἀθετεῖν quid. 197
Αἰτιᾶσθαι quid. 36
Αἰῶνες cur num. plur. dixerit Apoſtolus. 290
Ἀκοὴ pro *prædicatione* ex Hebraiſmo. 154.155

Ἀλήθεια pro δικαιοσύνη. 216
Ἀλλὰ interdum confirmativum, pro *utique, equidem*. 75
Ἀνακαινίζειν paſſive *renovari*. 306
Ἀνακεφαλαιοῦσθαι quid. 177
Ἀναλῦσαι quid. 256.285
Ἀνάστασις νεκρῶν. i. e. ἡ ἐκ νεκρῶν. 5
Ἀνατολὴ pro ſplendore, item pro germine. 290
Ἀνταποκρίνεσθαι quid. 138
Ἀντιλαμβάνεσθαι quid. 280
Ἀντιμισθία quid. 15
Ἀπέχειν interdum eſt tranſitivum, pro *facere abſtinere*. 275
Ἁπλοῦς, quid. 328
Ἀποκαραδοκία quid. 115
Ἀπόλαυσις quid. 323
Ἀσθενὴς & ἀσθενεῖν quid. 60
Ἄσπονδοι qui. 18
Ἀσύνθετοι qui. 18
Ἁφὴ quid. 263
Ἀφωρισμένος ὁ Παῦλος εἰς εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ à quo. 2
Αὐτάρκης vere dives. 259
Αὐταρκείας fructus. 280

B.

Βασκαίνειν & *faſcinare* & *invidere* ſignificat. 243

Γ.

Γενέσθαι aoriſtus, futuri ſignificationem habens. 58

Δ.

Δὲ copulandi ſæpe vim habet. 110
Δὲ pro *enim*. 38
Διὰ *propter*. 40
Διὰ pro ἐν. ex Hebraiſmo. 228
Διὰ τοῦτο pro *propterea quod*. 65
Διαλογισμοὶ quid. 179
Διαπορθμεύεσθαι trajicere. 191
Διαφέρειν, τὰ διαφέροντα, & διάφορον quid. 22
Δίκαιος pro ἀληθής. ἄδικος pro ψευδής 30.32
Δίκαιος pro *miſericors*. 351
Δικαιοσύνη pro אמת *veritas* paſſim apud LXX. Interpp. 30.32
Διότι & διὸ ſignificatione differunt. 37
Δόξα pro ἰσχύς. 74

E.

Εἰκὼν quid. 11
Εἰς pro διὰ *per*. 213
Εἰς pro ἐν ſæpe uſurpatur. 117.175. 179. etiam pro *propter*. 117
Ἑκουσίως peccare, quid. 316
Ἐλαττοῦσθαι quid. 295
Ἐν pro ב *cum* more Hebræorum. 13
Ἐν & ב non ſemper denotant rem quæ intra aliam eſt, ſed & quæ alteri annexa eſt & adhęret. 312
Ἐν pro περὶ *de* idiotiſmo Hebr. 156
Ἐν δυνάμει non recte vertitur *potenter*. 3
Ἐντολὴ pro νόμος collective accepta. 84
Ἐξαγοράζεσθαι τὸν καιρὸν unde petita phraſis. 253.263
Ἐπανάληψις & ἐπαναλαμβάνειν quid. 177
Ἐπίγνωσις & ἐπιγινώσκειν idem quod γνῶσις & γινώσκειν. 16
Ἐπιστεύεσθαι cum accuſativo. 27
Ἐργάζεσθαί τι *circa aliquid operari*. 258.360

Ἔσται absolute poſitum pro *futurum eſt.* 189
Εὐπερίστατος quid. 325
Ἐφευρεταὶ κακῶν excogitatores malarum rerum. 18

Θ.

Θεία φύσις i. e. Deus. 349
Θεοστυγεῖς quid. 17
Θυμιατήριον quid fuerit & ubi aſſervatum. 312
Θυμὸς quid. 359

I.

Ἱερουργεῖν quid. 190
Ἱλαστήριον Χριστὸν προέθετο ὁ θεὸς i.e. poſuit jam ante nim. in V. T. Deus. 40. cur? 41
Ἵνα, ut & ὅπως, interdum imperandi vim habet 29 347

K.

Καὶ antecedente ὡς, ἀποδοτικόν 352
Καὶ ante οὕτως ἀποδοτικὸν, more Hebræorum redundans. 62. 63
Καὶ τοῦτο *ideoque.* 177
Κακοήθεια quid. 17
Κατὰ καιρὸν quid. 60
Κατάνυξις & κατανύττειν quid 157
Καταργεῖν quid. 82
Κατεργάζεσθαι σωτηρίαν pro ἐργάζεσθαι κατὰ τὴν σωτηρίαν, *operari circa ſalutem.* 258
Κατηχεῖν. 8
Κλητὸς ἀπόστολος an oratio ἀσύνδετος. 2
Κριτήρια pro cauſis ac litibus judicandis. 203
Κυβερνήσεις quid. 214
Κῶμοι quid. 178

Λ.

Λαλεῖται in conjug. media pro λαλεῖ. 321
Λατρεία λογικὴ quid. 169
Λογίζεσθαι quid. 44

M.

Μακαρισμὸς Beatitudo. 49. 246
Μαλακοὶ qui. 205
Μετὰ præpoſ. non ſocietatem ſed argumentum & materiam ſignificans. 188
Μεταλλάττειν τι ἔν τινι phraſi Helleniſtica. 13
Μήποτε interdum interrogativum. 314. pro *an forte.* 283
Μόρφωσις τῆς εὐσεβείας quo ſenſu. 23.

N.

Νήφειν pro φρονεῖν. 269
Νομικὸς legiſperitus & amanuenſis. 288
Νοῦς ἀδόκιμος quid. 16
Νῶτος pro ὀσφὺς *lumbus.* 159

O.

Ὄγκος pro *tumor* ac faſtus animi. 325
Οἱ ἐκ νόμου pro υἱοὶ νόμου. 55
Οἱ ἐξ ἐριθείας quid. 19
Οἶνος τοῦ θυμοῦ quid 359
Ὁμοίωμα ab εἰκόνι quid differat. 11
Ὁμολογῶ ἐν σοὶ & ὁμολογῶ σοι quid differant. 346
Ὀνειδισμὸς τοῦ Χριστοῦ quid. 324
Ὅπως interdum imperandi vim habet. 29 347
Ὀρθοτομεῖν quid. 282
Ὀρίζειν quid. 3

Ὅς pro αὐτὸς vel ἐκεῖνος, relativum pro demonſtrativo. 195
Ὅς μὲν diſtributivè pro ὁ μὲν ſumi uſitatum. 180
Ὅτι quando redundet. 35
Ὀψώνια quid. 78

Π.

Παραβάτης νόμου quis. 23
Παραδοῦναι cum εἰς & ἐν indifferenter conſtruitur. 14
Παρεισελθεῖν quid. 71
Πατριὰ pro *familia*. 251
Περὶ ἁμαρτίας quid. 100
Περίεργος quid. 277
Περπερεύομαι, πέρπερος, περπερεία quid. 215
Πιστεύεσθαι & πιστοῦσθαι quid differant. 284
Πλεονεκτεῖν. πλεονεκτεῖσθαι ὑπό τινος quid. 225
πλεονεξία. & πλεονεκτεῖν τὸν ἀδελφὸν ἐν τῷ πράγματι de adulterio ab Hieronymo intelligitur. 267
Πνεῦμα ἁγιωσύνης pro divina Chriſti natura. 4
Πνεῦμα κατανύξεως quid. 157
Προαιτιᾶσθαι quid. 36
Προσκαρτερεῖν quid. 175
Προστάτης quid. 193
Πρόσωπον quid. 224
Προτίθεσθαι verbi ambigua ſignificatio. 39

Ρ.

Ῥάβδος εὐθύτητος quid. 292

Σ.

Σκοπεῖν pro *cavere*. 194
Σπέρμα non de multis tantum, ſed & de uno dici. 246
Σπιλόμενοι quid. 233
Στοιχεῖν quid. 50
Συναπάγεσθαι quid. 171
Συζητητὴς diſputator. 198
Συντελεῖν καὶ συντέμνειν λόγον quid. 144
Σύντριμμα quid. 36
Σφραγίζεσθαι verbi uſus. 192

Τ.

Τελεῖν νόμον idem quod πράττειν νόμον. 24
Τμῆμα & τμήματα quid. 282
Τοῦ articulus Infinitivis præpoſitus intellecto ἕνεκα, ex Hebraiſmo, ubi ל idem præſtat. 199

Υ.

Ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν τὸν ἀδελφόν. 266

Φ.

Φθάνειν quid. 269
Φόρος ὁ quid. 175
Φρόνιμος quid. 172
Φωτίζειν Helleniſtis quid. 305
Φωτίζεσθαι & *baptizari* cur Syro pro eodem. 305
Φώτισμα baptiſmus olim dictus cur. 305

Χ.

Χάριν pro ἕνεκα ſubſtantivo vel infinitivo poſtponitur. 277
Χρᾶσθαι δουλείᾳ pro *ſervire*. 209
Χρεῖαι quid. 170

א

אמן, ejus utilitas. 218
אמרת. 216
אפסנית ſtipendium. 78
אשתאב. 202

ב

ב pro ἐπεὶ. 156
ב cum ſubſtantivo, ponitur pro adverbio qualitatis. 228
בריות. 329
בריות. 288
ברית quotuplex. 123
ברכת התורה. 245
בת קל quid Rabbinis. 155

ג

גֵּוִם unde. 141
גמילות חסדים differt à צדקה tripliciter. 232

ד

דין. 182
דיני ממונות. 203
דרך ארץ. 331
דרש cum derivatis. 198

ה

האמין cum infinito & ל. 58
האמין pluribus explicatur. 180
הגבורה de Deo dicitur. 3
הגרה. 202
הדיוטות. 204
החליף cum ב conſtructum, quid. 13.
המיר quî conſtruatur. 13
העמיד quid ſit expl. 9 .16. 138
התחולל quid. 115

ז

זַבַּן Syris quid. 178
זכה quid. 30
זרע de uno. 246

ח

חיל parturiunt. 115
חרש. 154
חמה. 359
חסר. 296
חפן. 205
חרם tria ſignificat. 122
חרן. 144
חתה. 174
חתם pro *finire*. 192

כ

כ pro, *apud*. 312
כי equidem, ſed. 75
כל. 352
כליון & כלה 143. ſeq.
כלי. 178

ל

ל particulæ uſus. 162

מ

מגלה. 315
מדת הדין &c. 40

מומחים. 204
מחתה. 313
מלה quanti fuerit. 123
מלך de Deo. 332
מכור. 248
מקום quæ ſignificat. 32
מקראי quinam ſint Eſ. 48. 12. 7.

נ

נאמן. 298
נדר. 306
נח. 236
נרדם. 158

ס

סמאל. 235

ע

עבר. 187
עברה duplex. 125
עבר dupliciter accipitur. 154
עלם quî ſumatur. 53
עלם. 289
עז duo ſignificat, robur & gloriam. 74

פ

פִּי שְׁנַיִם. 279
פִּלֵּל. 199
פנים pro *modis*. 224
פסק. 282

צ

צבאות qui. 144
צדקה. 351. 354
צשרא duo ſignat. 324

ק

קפר cum derivatis. 287

ר

ראש. 359
רחם quid. 139
רשויות. 255
רשא quid. 61

ש

שכינה definitur. 123

ת

תרדמה. 158

ܐ

ܐܝܟܢܐ quid. 113

ܐܘܪܚ. 269

ܐܘܒܕ cum ܒ, & ܠ. 346

ܐܘܟܡ idem cum ܠܗܝܟܠ 339

ܐܝܡ, duo ſignat. 32

ܐܡܟܝܠ ſequente ܕ 226

ܐܝܟܢܐ ſicut. 70

ܐܟܚܕܐ ſimul. 70

ܐܠ particulæ uſus 162

ܐܝܢܐ quid Syris. 95

ܐܒܗܬܐ parentes. 284

ܐܝܬܘܗܝ pro verbo ſubſtantivo. 6

ܐܦܝܣ. 275

ܐܦܣ. 339

ܐܬܚܟܡ quid. 82

ܐܬܪܟܢ explicatur plenius. 158

ܐܬܡܫܝܚ duo ſignificat. 27

ܐܬܦܠܓ cum ܠ, animum deſpondet. 266

ܐܬܪܝܢ dupliciter accip. 172.

ܐܬܪ ܡܫܡܥܬܐ quid Rom. 9. 25. 140

ܒ

ܒ non eſt *εἰς*. 74

ܒܟܡܝܐ. 265

ܒܪܐ. 200

ܒܪܝܬܐ quid ſit. 155

ܒܢܝ ܩܝܡܐ cum derivatis. 271

ܒܣܪ. 141

ܒܣܬܪܐ quid. 198

ܒܣܘܡ quid. 24

ܒܣܪ 141

ܕ

ܕ quî uſurpetur Syris. 77

ܕ Syris cum ellipſi. 183

ܕ pleonaſticum Syris. 211

ܕ etiam præterito, notat finem. 272

ܕ quid. 316

ܕܒܪ duxit, at in ſecunda conjugatione ܕܒܪ eſt, rexit. 111

ܕܡܢ ܕܡܢ ܕܡܢ phraſis explicatur. 184

ܕܟܦܛܐ 283

ܕܢܐ. 237

ܕܟܪܐ. 157

ܕܘܕܘܐ. 306

ܗ

ܗܪܐ. 343

ܗܘ, ejus uſus. 25

ܗܘ præcedente ܐܡܪ & ſequente ܕ. 218. & 227

ܗܘܦܟܐ. 346

ܗܘܝܐ. 269

ܗܟܢܐ pluribus explicatur 235

ܗܪܝܐ. 292

ܘ

ܘܐܝܠܝܢ quænam. 22

ܙ

ܙܗܐ cum conjugatis. 253

ܙܦܐ. 75

ܙܦܝܬܐ ἀθῶς. 75

ܚ

ܚܡܫ 265

ܚܫܘܫܐ quid. 40

ܚܘܪܐ. 281

ܚܡܝ quid. 119

ܚܠܝܦ cum ܒ, quid. 13

ܚܫܚܫܝ. 172

ܚܫܘܢ & ſimilia. 28

ܚܫܘܟ. 243. & 288

ܚܫܒܬܘܬܐ cum conjugatis. 223. & 241

ܚܡܪܐ. 159

ܚܫܡܐܝܬ cum conjugatis. 348

ܚܫܝܪܘܬܐ variè explic. 117

ܚܫܫܠ cum derivatis. 345

ܛ

ܛܘ græcum eſt. 62

ܛܠܒܘ. 224

ܛܠܠܐ. 159

ܛܥܡܐ. 275

ܛܡܐ. 284

ܛܟܫܝܐܝܬ. 251

ܛܢܐ. 215

ܛܥܡ

ܟ

ܟܐܦ & ܟܐܦܐ, quid. 14
ܟܒܪ fortaſſis. 62
ܟܡ ubi, ܟܡ quum. 56
ܟܝ aliud Syris quam Hebræis. 168

ܠ

ܠ Syris etiam eſt *à, ab.* 10
ܠܒܒ. 340

ܡ

ܡܐܢ. 230
ܡܕܡܢܐ quid. 157
ܡܢ ܟܕܘ eſſe *à nunc.* 7
ܡܢ ܡܡ. 241
ܡܡܚܠ. 205
ܡܢ, quid & unde. 14
ܡܟܝܠ. 169
ܡܡܠܠ. 258
ܡܣܟܠ quid. 118
ܡܚܐ cum conjugatis. 255
ܡܪܘܢ. 283
ܡܠܘ ܚܝܒܝ ſentimus. 44

ܢ

ܢܘܡܚܡܐ. 288
ܢܒܝܐ quid 2 Th.1.7. 270
ܢܣܘܣ quî ſcribendum. 160
ܢܘܣ. 257

ܣ

ܣܟܠܬܐ differt à ܡܣܟܠܬܢܘܬܐ. 264. & 272
ܣܘܣ quid. 115. & 118
ܣܟܠ. 262

ܥ

ܥܒܕ. 268
ܥܒܪܐ tranſgreſſio. 65
ܥܠܠ. 225
ܥܘܬܐ. 302
ܥܦ. 293
ܥܠܐ & ܥܝܕܐ quid. 19

ܦ

ܦܠܓ. 256
ܦܠܚ. 208
ܦܘܫ. 142
ܦܘܫ quid. 36
ܦܪܩ. 277
ܦܪܣ. 238

 ܦܪܩ.

ܦܪܫ.	184	ܩܝܢܬܐ.	217
ܦܪܩ	331	ܩܝܢܬܐ.	233
ܦܣܩ cum derivatis,	327	ܩܪܒ adduxit.	59
ܦܣܣܬܐ.	292	ܪ	
ܨ		ܪܓܫ tria ſignificat.	51
ܨܒܘܬܐ.	205	ܪܓܫ.	187
ܨܝܕ.	286	ܫܢܬܐ pro *anno*, ſive ܫܢܬܐ.	240
ܨܝܕ.	252	ܫܪܐ.	285
ܨܡܚ cum derivatis.	290	ܫܪܫܢܐ.	263
ܩ		ܫܪܝܬܐ.	251
ܩܕܫ propria notio.	174	ܬ	
ܩܕܡ ܡܢ quid.	40	ܬܬܓܘܪܘܬܐ quæſtus.	78
ܩܕܡ uſus Syris.	213	ܬܘܪܓܡܬܐ.	197

INDEX ARABICVS.

ا				ب			
.اباطيل	277	.اهلم	76	.باعل	157		
.ابتاع	264	.اسلام	76	.بالي	210		
.اجتهاد	241	.اشتري	12	.بدل	352		
.احري	160	.اصار	17	.بر	32		
.اخلص	58	.اعمال	279	.برا	82		
.استاهل	227	.اعمي	230	.بهطة	326		
.استبدل	12	.ادب	20	ت			
.استراح	279	.انعام	226	.تاييد الروح	7		
.استغني	260	.اتقان	237	.تبرر	44.47		
				.تجارة			

تجارة. 78
تحرير. 75
تصديق. 27. 49
تطهير. 253
تعصب. 268
تقدم. 40

ث

ثقل. 325

ج

جباية. 176
جزم. 142
جزية. 175
جسد. 45

ح

حرم. 122

خ

ختم. 192
خراج. 175
خلف. 329

د

دافع. 173
دهر. 289

ذ

ذلل. 74

ر

راجع. 138. ibid.
رحم. 28
رضوان. 228

ز

زكاة. 175

س

سعة. 328
سلف. 276

سنة. 64
سها. 158

ش

شبه. 11
شتم. 252
شحبا. 89
شرف. 296
شره. 340

ص

صالحة. 279
صبة. 314
صدق. 353
صرم. 144
صلي. 28
صهيون. 162

ض

ضماير. 20

ع

عالم. 289
عجم. 216
عرش. 357
عرف. 227
عزز. 74
عشور. 176
عفة. 253
علم. 44
علام. 289
علي. 14
عوض. 168

غ

غني. 326
غني. 259
غبرة. 159

ف

فارق. 256
فتش. 201
فرضت. 64

ق

قضاء. 341
قطع. 144

ك

كتاب ايليا. 156
كرسي. 357

ل

ل. 29
لعل. 29
لفظة. 155

م

مجد. 186
محروم. 122
مرحومة. 140
مسلم. 76
معشر. 201
معني. 130
مفسد. 205
مقتني. 343
موجودة 239

ن

نازع. 138
ناطقة. 169
ناموس. 65
نعاق. 282
نية. 212

و

وفاء. 18

ه

هل. 235

INDEX LOCORVM SACRÆ Scripturæ, quæ hîc obiter explicantur.

Gen.1.v.26.	295	11.v.19.	30
Exod.32.v.25.	333	23.v.35.	320
Levit.16.v.12.	313	Luc.1.v.78.	290.291
Deut.18.v.15.18.	298	20.v.37.38.	320
21.v.17.	278	Joh.3.v.27.	205
30.v.12-14.	250	7.v.18.	205
1 Reg.8.v.9.	311	8.v.33.	135
2 Reg.2.v.9.	278	14.v.26.	5
22.v.4.	192	15.v.26.	5
2 Paral.5.v.10.	311	16.v.14.	5
Pſal.8.v.5-18.	294	1 Cor.3.v.21.	52
45.v.8.	5	6.v.9.	106
51.v.6.	29.30.	Gal.3.v.16.	52.53
69.v.28.	39	4.v.23.*& ſeqq.*	131
106.v.31.	104	5.v.4.	82
110.v.4.	308	Phil.2.v.13.	90
Prov.16.v.27.	18	3.v.11.	5
Eſa.52.v.13.	299	1.Tim.1.v.8-11.	80
57.v.12.	149	Jacob.1.v.3.	59
59.v.16.	43	2.v.8.	24.137
Ezech.28.v.12.	192	1.Pet.1.v.13.	321
Matth.5.v.39.	203	2 Pet.1.v.3.	228
6.v.22.	328	Apoc.6.v.8.	189

ADDENDA AD Indicem Latinum.

Affixum Syr. pleonaſticum. 65
Diſtinctionis punctum Syris. 45
Eſſe quæ ſignificant, etiam incipere eſſe ſignans Orientalibus. 184
Participia pro præſentibus Indicativi. 143. *& pro futuro.* 316
Præcidendi & incidendi vocabula, decernere & concludere etiam in Orient. linguis ſignificant. 142
Præteritum Orientalibus votum exprimit. 28
Verba Syris pro participio. 257

FINIS.

1-6-3